

Миша Ђурковић
ИДЕОЛОГИЈА, ПАРТИЈЕ И МЕЂУНАРОДНИ ОДНОСИ

Миша Ђурковић
ИДЕОЛОГИЈА, ПАРТИЈЕ И МЕЂУНАРОДНИ ОДНОСИ
Огледи о политици

Издавач

Институт за политичке студије

За издавача

Др Живојин Ђурић

Рецензенти

Др Небојша Вуковић и Др Живојин Ђурић

Лектура

Сања Ђурковић

Слог и прелом

Весна Пијановић

Штампа

Eseloge, Београд

Тираж 300

Прво издање

ISBN 978-86-7419-255-9

Миша Ђурковић

ИДЕОЛОГИЈА,
ПАРТИЈЕ
И
МЕЂУНАРОДНИ ОДНОСИ

ОГЛЕДИ О ПОЛИТИЦИ

ИПС
2012

САДРЖАЈ

Увод: Значај идеологије у савременој политикологији	7
---	---

І део *Политичке партије*

1. Савремена десница: стање, његови узроци и изазови	15
2. Проблеми институционализације партијског система у Србији	41
3. Народњаштво у политичким странкама Србије	67
4. Програмски идентитети десних партија у Србији крајем прве деценије овог века	84
5. Српска напредна странка у Војводини	103
6. Либералнодемократска партија	112

ІІ део *Међународни односи*

7. Нови амерички унилатерализам	127
8. Русија и откривање меке моћи	153
9. Савремена руска спољна политика и Србија почетком XXI века	177
10. Мађарска: Орбанов нетипични покушај изласка из кризе	202
11. Идеје о светској влади – новија виђења	224

Литература	251
----------------------	-----

УВОД: ЗНАЧАЈ ИДЕОЛОГИЈЕ У САВРЕМЕНОЈ ПОЛИТИКОЛОГИЈИ*

Књига коју предајем читаоцима обухвата моја истраживања рађена у последњих пет до шест година. Након завршетка основних истраживања проблема политичке филозофије и политичке теорије, која се углавном односе на нормативна питања повезана са уређењем политичког, економског итд. система у једној држави, потреба да разумем шта се стварно дешава у нашој земљи одвела ме је ка практичнијим питањима која покривају неке класичне политиколошке области. Реалност је на пример показала да огроман, а можда и пресудан утицај на процесе у Србији врше велике силе, а све више и велике агенције, корпорације, међународна тајна друштва и други недржавни субјекти, који имају своје интересе и логику деловања. Ако је то тачно, онда постаје неопходно истражити међусобне односе и позиције великих сила, разумети њихове интересе, снагу, пројекције будућих кретања и након тога видети где је ту простор у коме ми можемо да се крећемо и макар донекле утичемо на сопствену судбину.

Стога сам најпре морао да се окренем изучавању класичне геополитике која и данас даје основни оквир за разумевање међународних односа. Овде нема специфично геополитичких текстова, али је та димензија све време присутна при изучавању и објашњавању савремених међународних односа који су у фокусу у другом делу књиге. Геополитика је у међувремену од прокажене, наводно *нацистичке* науке, постала легитимно поље изучавања, неизбежно како на катедрама за међународне односе и за географију, тако и у војним и обавештајним школама и у свим оним практичним институцијама које изучавају природу преламања међународних односа на домаћу политику.

У последњих двадесетак година неки људи су допринели да се и код нас она етаблира као призната наука. Након некадашњих пионирских радова Милоша Кнежевића, генерала Радновића и Зорана Петровића Пироћанца, највише је на том пољу урадио Миломир Степић, а веома значајно је што је велико

* Ова књига је настала као резултат рада на пројекту 179014 који подржава Министарство просвете и науке Републике Србије.

интересовање и разумевање за ту димензију међународних односа показао и Драган Симић, омогућујући да се на Факултету политичких наука у Београду одбрани значајан број магистарских и докторских радова који експлицитно или делимично укључују и геополитичка изучавања. Ту се пре свега издвојила изванредна студија Небојше Вуковића о Спајкману и његовим настављачима која је 2007. објављена под називом *Логика империје*.

Пироћанац је у међувремену објавио и свој значајни *Речник геополитике* и веома корисну трилогију о геополитици воде, хране и енергије, која ће дефинисати глобална кретања у на долазећем веку. Поменимо да је некадашњи шеф Војне обавештајне службе и каснији начелник генералштаба Бранко Крга однедавно на Академији за дипломатију и безбедност покренуо предмет Основи геополитике који се изучава на редовним студијама.

Сада се дакле код нас већ увелико изучавају не само глобална геополитичка кретања већ и геополитике одређених региона па и појединачних земаља. Томе свакако помаже и чињеница да су преведене неке значајне класичне студије попут Макиндерових, или нове синтезе попут Дугинове. Од 2000. такође излази специјализовани магазин који се зове *Геополитика*. Нека буде забележено и да је на челу Министарства просвете и науке доктор Жарко Обрадовић који је аутор уџбеника *Геополитика Србије*.

Сама наука о међународним односима такође је доживела велики напредак код нас у последње две деценије. Формирало се или развило неколико центара које треба поменути. Институт за међународну политику и привреду наставио је да одржава континуитет изучавања савремених међународних односа, доводећи на сцену једну нову генерацију стручњака који, чини се, данас много боље познају генералну теорију међународних односа него раније генерације које су више биле фокусиране на студије појединачних земаља и региона. Осим низа значајних монографија и зборника, ИМПП пре свега одликује издавање неколико важних и добрих часописа који чине најважнији центар периодике за изучавање међународних односа. Док *Међународна политика* наставља да се више фокусира на појединачне случајеве, *Међународни проблеми* се више баве теоријским и обухватнијим студијама. Већ пет година имам задовољство да будем у уређивачком одбору који помаже Брани Марковићу у креирању врло квалитетног и информативног часописа.

Други значајан центар је Институт за политичке студије. Осим монографија његових сарадника, постоји веома вредна и богата продукција радова који се објављују у њиховим часописима.

Ту бих из ове перспективе посебно издвојио часопис *Национални интерес* који уређује Милош Кнежевић. У њему доминира перспектива међународних односа и геополитике, и ту се окупља значајна екипа сарадника. Важно је и то што су поједини бројеви тематски па је нпр. детаљно истражена природа односа Русије и Србије.

Трећи и рекао бих дугорочно најважнији центар је Катедра за међународне односе на ФПН-у. Тамо ради низ добрих професора, али бих овде издвојио педагошки рад Драгана Симића. Он је иначе у међувремену објавио и неколико вредних сопствених студија, а са сарадницима је превео и неколико фундаменталних књига америчких аутора (Миршајмера и Наја пре свега). Но ипак је чини се најважнији његов педагошки рад који се огледа у томе што скоро 80% будућих кадрова у српској науци о међународним односима своје тезе брани код њега. Поменимо само Небојшу Вуковића, Александра Гајића, Миљана Филимоновића, Жаклину Новичић, Драгана Живојиновића итд.

Институт на коме радим је дао свој допринос специјализацијом и усмеравањем на природу европских интеграција, као и на однос ЕУ и Србије. Не случајно, неколико професора ФПН-а који дају свој допринос изучавању међународних односа преко фокуса на европске интеграције, дошло је управо са Института за европске студије.

Конечно, од огромне помоћи за разумевање природе међународних односа јесте и рад наших историчара. У последње две деценије они су урадили велики посао истраживањем одређених периода српске, југословенске, балканске и европске историје. И поред помодности такозване друштвене историје, класична институционална и политичка историја и даље заузима доминантно место. Много наших историчара се данас бави историјом међународних односа. Овде бих као посебно важан издвојио допринос Драгана Богетића. Он је урадио огроман посао истражујући историју југословенске послератне дипломатије, демонстрирајући природу и логику Титовог балансирања и разјашњавајући околности у којима је дефинисана југословенска спољна политика педесетих и шездесетих година.

Први део књиге обрађује још једно важно подручје наше политикологије које је доживело значајан успон у последњих десетак година. Реч је о партијском животу, односно партијском систему Србије. На овом пољу најдуже је присутан Владимир Гоати. Он у континуитету прати питања партијске политике више од три деценије, да би посебно интензивирао своју продукцију након увођења вишестраначког система 1990. Колега Гоати нас је навикао да на сваке две до три године направи нови преглед кључних питања која су обележила развој партијског живота у

датом периоду, надовезујући та истраживања на раније увиде.¹ Током деведесетих осим њега пионирске радове је углавном дао круг социолога окупљен око Института друштвених наука: Пан-тић, Славујевић, Прибићевић. Након 2000. број истраживача партијског живота се повећава и, чини се, значајно уозбиљава. Посебно су важни докторски радови Зорана Стојиљковића и Славише Орловића преточени у вредне и често цитиране монографије.

Полазећи од ранијег искуства стручњака са ИДН-а, под окриљем фондације Фридрих Еберт, после 2000. је отпочело континуирано научно праћење различитих аспеката развоја партијског живота у Србији. Дуго је тај пројекат водио Зоран Лутовац, да би га касније преузео Славиша Орловић. Захваљујући томе данас баштинимо више од десет одличних зборника радова² и монографија које су најбољи извор за разумевање и праћење партија у Србији. Ту се окупио и један млађи круг партолога који почиње да објављује и самосталне радове. На пример, недавно је у издању ИПС-а објављена прегледна студија Дијане Вукомановић о идеологијама и партијском животу у Србији и Црној Гори.

За разлику од колега који се баве међународним односима, партолози нису ништа урадили на превођењу класика из области којом се баве и то је чини се највећи недостатак домаће партологије. Користе се преводи Михелса, Сарторија и Фон Бајмеа који су објављени у Хрватској, док код нас ништа вредно од класика или савремених аутора није преведено, укључујући ни често цитиране текстове попут Кирхајмеровог рада о *catch all* партијама. Чини се да би требало направити један основни избор таквих текстова, превести га на српски језик и тиме га приближити студентима и другим заинтересованим актерима. Други важан, а неурађен посао јесте прављење историје деловања домаћих партија, пре свега у погледу објављивања њихових докумената. Не постоје ни публикације ни интернет странице на којима би студент могао да нађе нпр. све статуте или програмске документе наших партија од 1990. на овамо.

*

Као што знате, наведене области (партијски живот и међународни односи) нису примарна подручја мојих истраживања.

-
- 1 У шали неке колеге кажу да већ три деценије пише исту књигу, додајући нови материјал.
 - 2 Два огледа из ове књиге настала су изворно за потребе објављивања у поменути зборницима ФЕС-а и ИДН-а.

Стога сам у свим наведеним радовима водио рачуна да следим траг колега који су ту „домаћини”, да се потрудим да опрезно износим нека другачија свхатања и покушам да дам нешто што би чинило мој сопствени допринос домаћој науци о партијама и међународним односима. Оно што се ту пре свега издвојило јесте питање идеологије, односно улоге и положаја идеологија, светоназора и система вредности у обе области.³

Приликом дебата о савременим политичким партијама постоји велики спор о значају идеологије за актуелне партије. До пароксизма доведена тенденција минимизирања идеологије уочљива је у Дивержеовој тези да је партија само организација, односно да су идеологије у савременим партијским системима изгубиле свој некадашњи смисао. Иста тенденција доминира и у тези о трансформисању свих партија у *catch all* партије које се наводно више не обраћају појединим класама или посебним структурама бирача, већ свима одреда. Чини се да Србија у протеклој деценији развојем партијског живота потврђује основаност ових теза. Међутим, резултати су мало је рећи катастрофални и у погледу развоја партијског живота, и у погледу развоја и положаја земље коју такве искључиво лукративно оријентисане партије воде. У Србији партије постају агенције за запошљавање и(ли) оруђа за богаћење партијске елите. Покојни Ласло Секел је још 2001. добро дефинисао такво понашање партија својим судом „Држава као плен”.

Наука о партијама с једне стране треба да региструје ову тенденцију, да је објасни и представи, али такође и да укаже на њене погубне последице и да понуди другачије моделе организовања политичког живота. У мојим огледима управо та перспектива доминира. Трудим се да покажем зашто је идеологија суштинска за једну партију и зашто би тек партијски живот постављен на различитим системима вредности имао неког смисла и могао да донесе квалитет надметања. Разумљиво, у фокусу су пре свега странке на десном спектру коме сам аутор припада, инсистирајући на потреби да нека од њих прерасте у озбиљну одрживу странку која би донела и реализовала квалитетан десни програм.⁴

3 Значајно је свакако и то што огромна већина аутора у овим областима отворено брани вредности левице, те је свакако и за њих занимљиво како међународним односима и партологији прилази неко ко себе види као политичког конзервативца.

4 Ту је додуше и есеј о ЛДП-у, о бившим ултрадесничарима који су због лукративних мотива прешли на ултралеве позиције. Овај и њему претходећи оглед о деловању СНС-а у Војводини, карактеришу се и нешто другачијом, скоро експерименталном методологијом рада која не ставља фокус на објављене изворе и документа већ на стварна дешавања унутар странке и њене теренске активности.

Питање идеологије се такође показује важним и у међународним односима. Односи између држава нису само дефинисани око моћи и интереса. Проблеми религија, вредности, животних циљева, култура и цивилизација такође имају своје место, које постаје све значајније због притисака свеуједначавајуће потрошачке *бренд* културе. Читалац ће регистровати како у Америци и даље постоје огромни унутрашњи спорови о правцима и методама развоја њихове спољне политике, како се Русија све више окреће откривању и употреби меке моћи, дакле борби за овладавање јавним простором преко низа пропагандних инструмената где се спорови воде око вредности и идентитета, затим ће моћи да прати борбу једне средњеевропске земље као што је Мађарска за базично економско преживљавање, али и за учвршћивање једног традиционалног система вредности без кога нема ни економске обнове. Коначно, на крају се укључујемо у велику дебату која залази не само у домен међународних односа, већ иде ка самим филозофским коренима ове дисциплине, о наводном крају суверенитета, потреби стварања светске власти и анализама функционалистичке теорије управљања глобалним простором. Ту се најбоље уочава у којој мери се сва ова питања свode на суштинске спорове о пожељним системима вредности, који по правилу теже да се обликују у мање или више кохерентне идеологије.⁵

Питање идеологија и вредности остаје дакле неизбежно и у ствари фундаирајуће за обе ове дисциплине. Надам се да ова књига успева да одбрани ту тезу и да понуди неке материјале и увиде који ће колегама и широј научној заједници бити занимљиви.

Као и увек, захвалност за све што је у њој добро дугујем колегама, пријатељима и пре свега породици.

На Петровдан 2012.

5 У том смислу ова књига, иако жанровски другачија, наставља се на претходну *Слика, звук и моћ*, (2009) која се такође бавила проблемима сукоба око система вредности у јавној сфери и такозваним *културним ратовима*.

I

ПОЛИТИЧКЕ ПАРТИЈЕ

САВРЕМЕНА ДЕСНИЦА – СТАЊЕ, ЊЕГОВИ УЗРОЦИ И ИЗАЗОВИ

Још педесетих година прошлог века, теоретичари су уочили значајну измену политичког обрасца на Западу. Након сузбијања фашистичких партија и хладноратовски мотивисаног запречавања комунистичких снага у западним државама, уочено је консолидовање партијско-идеолошког мејнстрима и значајно суштинско приближавање визија некадашње левнице и деснице. Два најзначајнија теоријска увида која су одатле произашла сводила су се 1) на тезу да све кључне партије напуштају политику обраћања искључиво својој класи и постају такозване *catch all* партије у настојању да приђу што ширем кругу потенцијалних гласача, и 2) да услед тог новог циља неоспорно морају да прилагођавају своје програме општем идеолошко-вредносном миљеу и ставовима мејнстрим јавног мњења, што директно води тези о крају идеологија у класичном смислу. Крајњи резултат овог увида требало је да буде релативизовање класичне поделе на левницу и десницу.

Упркос таквим идејама, идеолошки светоназори су и даље опстајали доживљавајући разумљиву трансформацију и редефиницију својих приоритета, циљева и тачака разлике у односу на супротстављене идеолошке системе.

Нови подстицај за разматрање наратије о крају идеологије добили смо после 1990, након окончања хладног рата у атмосфери коју је најбоље описала естрадна Фукујамина књига о наводном крају историје. Тријумфалне лево-либералне деведесете донеле су нову доминацију политичке коректности и чврсту агенду социјално-политичких питања у форми приоритета којима готово нико није смео да се супротстави: глобализација, не само као процес већ као задатак и универзални одговор на сва питања, са којом је на изглед чудан начин паралелно ишао процес јачања регионалних⁶ идентитета вештачки промовисаних у квазидржавне пројекте; промоција наводно универзалних људских права, и по цену војних интервенција, затим уврнутих (*queer*) идентитета, а пре свега хомосексуализма; такође и

6 Мисли се на регионе као делове постојећих држава, а не као нове облике наднационалне сарадње типа ЕУ.

промоција мултикултурализма којим су разарана традиционална друштва и суверена организација држава, и коначно зачеци еколошког тоталитаризма.

Захваљујући обоготворењу *цивилног друштва* и НВО-а извршен је додатни притисак на смањење утицаја и значаја традиционалних политичких партија чиме демократија не само да није појачана, већ управо супротно: финансијска позадина већине утицајних НВО-а показала је да иза њих не стоје интереси нити глас грађана, већ онога ко је „платио гајдаша”, што се углавном сводило на неколико најважнијих „филантропских” организација попут Сорос фонда, чиме су ове организације и елита која је у њима ангажована претворене у идеолошке бичеве за очување чистоте и правоверности, слично некадашњим идеолошким комисијама у комунистичком систему.

Резултат: политика је углавном протерана из политичког и партијског мејнстрима. О стварним политичким проблемима, изазовима и потенцијалним решењима за суштинска питања у Европи и Америци током последње две деценије углавном сте морали да трагате на интелектуалном простору „екстремне деснице”.

Овај термин стављам под наводнике управо због његове данашње неодређености и притисака тоталитарне левичарске политичке коректности који су учинили да под исту капу треба да падну и неонацистичке панкерске организације у Немачкој и Рон Пол, и тзв. *палеоконзервативци* у САД, затим *скинхедси* из бредфордских предграђа који се туку са пакистанском имиграцијом и интелектуална метаполитика тзв. *Нове европске деснице*; навијачке групе, нпр. Лацијали који римским поздравом поздрављају своје играче и Дугиново оживљавање евроазијске геополитичке парадигме итд. Дакле, медијска и академска присила учинила је да се у простор екстремне деснице утрпају не само присталице ауторитарних, тоталитарних и других антипарламентарних идеја, већ и традиционалистички оријентисани критичари постојећег система, или заговорници јаче антиимиграционе политике.

Испод сјајне тријумфалистичке површине, европске земље су међутим наставиле да гомилају структурне и дугорочне проблеме: ниске стопе раста, мали број створених радних места са високом структуралном незапослености (пре свега младих), старење становништва, низак демографски прираштај који се надомешћује појачаном имиграцијом, раст задужености, те пад конкурентности у глобалним размерама услед превисоких надница и технолошког заостајања.

И онда је као окидач дошла велика финансијска, а затим и економска криза 2008. године. Она је на светло дана избацила

све ове економске, друштвене, културалне, системске и пре свега вредносне проблеме.⁷ Колико год се елита борила да задржи постојеће стање и досипањем бензина покушавала да угаси ватру, одлажући заправо суочавање са отвореним питањима, проблеми који би били избачени кроз прозор враћали су се кроз врата. Упркос контролисаним медијима, незадовољство бирача постајало је очигледно што се најбоље испољило на резултатима избора у последње три године. Левица свих профила је углавном почишћена, а – потпуно логично – нове снаге (пре свега екстремно десне провенијенције) почеле су да враћају стварну политику у јавни говор, парламент и извршну власт. Овај тренд је уочљив у великом броју европских држава, па су владајуће мејнстрим десне партије углавном почеле да преузимају дискурс, објашњења проблема па и решења од својих дојуче приказаних колега. Као што ћемо видети, данас се дешавају невероватне и дојуче незамисливе ствари: додатно се опорезују банке и осигуравајућа друштва, доноси се мере за радикално заустављање прилива имиграције, неке Шенген земље враћају граничне службе за контролу кретања становништва, држе се референдуми за забрану изградње џамија, реafirмише се породично законодавство...

У овом чланку ћу најпре покушати да разјасним историју оваквог развоја деснице на Западу, затим да укажем на динамику овог сложеног односа мејнстрим и екстремне деснице и на крају да дам преглед стања савремене деснице у појединим западним земљама, нарочито у периоду након почетка кризе, уочавајући неке заједничке трендове.

*

Свака наратија о десници данас мора у себе да интегрише свест о два века егзистенције и развоја овог појма током којих је сам феномен доживео снажне трансформације у зависности од епохе, глобалног контекста и посебних прилика држава у којима се успостављао. У сваком случају, смисаони говор о десници по правилу мора да укључи два сегмента:

- 1) вредности, карактеристичан скуп, односно систем вредности који одређује десни дискурс и одваја га од левог, и
- 2) контекст у коме се одређени појединци, групе, друштвене и политичке групације те партије боре за промоцију, одбрану и примену наведеног система вредности.

7 Код нас је Александар Гајић написао књигу под насловом *Духовне основе светске кризе*. Види Гајић, 2011.

Методолошки покушаји да се десница ситуира искључиво контекстуално, у зависности од постојеће политичке понуде на дневно-политичком спектру, воде низу проблема и погрешних закључака. Такав је пример данашња Србија у којој су неотроцкисти, доминантни у медијима и јавном дискурсу, успели да наметну *национализам* као некакву одредницу наводне деснице која тако раздваја тзв. „националисте” од њих као носилаца и заступника „модернизације”. Суштински проблем са овом методолошком грешком наметаном у пропагандне сврхе јесте то што уместо стварних спорова између деснице и левице добијамо квазиспорове искључиво унутар левог спектра. Тако бранилац српског комунизма Добрица Ђосић постаје наводни „десничар”, а ова тенденција се затим (не случајно) преноси и на следеће генерације, па главни представник „деснице” у јавном дискурсу постаје обожаваатељ Хабермаса, социјалдемократа по убеђењу Ђорђе Вукадиновић, а највећа политичка нада „српске деснице” његов финансијски и политички протектор Вук Јерemiћ.

Исту врсту апсурда посматрач добија кад баци поглед на то како се конституише наводна интелектуална „десна” опозиција, окупљена око недељника *Печат*.⁸ Овај недељник је симбиоза алтерглобалистичког светоназора глодура и оснивача Милорада Вучелића (експлицитног обожаваоца Че Геваре) и партијског билтена идеолошки недефинисане Демократске странке Србије.⁹ *Печат* је данас галиматификација идеја и светоназора у коме доминира критика „неолиберализма” и „свега постојећег”.

У оба наведена случаја на теоријском нивоу сви проблеми се врло лако могу елиминисати простом применом основног критеријума: тестом вредности које се у том простору заступају.

О томе које су десне вредности детаљно сам писао на једном другом месту.¹⁰ Овде ћу подсетити на неколико њих које су чини се данас посебно угрожене и којима стога треба посветити нарочиту пажњу: породица као морална, образовна и економска основа друштва; неодвојивост слободе од поретка; значај дужности, одговорности и солидарности; фундаментална позиција традиционалног морала и његове неотклоњиве религиозне основе; стабилне финансије и неинфлаторно финансирање

8 *Печат* је име новине коју је између два рата у Београду издавао Мирослав Крлежа.

9 Постоје и часни изузеци као што су врло прецизни и систематски грађени прилози Владимира Димитријевића, или колумне Данијела Цвјетићанина. Но то су изузеци који су повезани са чињеницом да је цензура у Србији достигла толике размере да овакви људи просто више немају где да објаве свој публицистички прилог.

10 Ђурковић, 2007.

развоја и буџетских обавеза; те подстицање тржишне утакмице и слободног предузетништва.

Поређење овог списка са неким од основних канонских списа очева десне идеологије (као што је нпр. Беркова књига *Размишљања о Француској револуцији*¹¹) показало би да током два века није било превеликих промена. Оно што се фундаментално променило у међувремену, и то посебно у двадесетом веку, јесте општи друштвени и политички контекст. Десна мисао је током два века развоја углавном била неодвојиво повезана са одбра- ном хришћанске традиције на Западу.¹² Док су леве, либералне а затим и социјалистичке снаге тежиле сталној постепеној се- куларизацији јавног простора институција и политике, десни- ца се борила да те тенденције слаби, сузбија и да у што већој мери чува теорију и праксу хришћанства као основу укупног друштвеног живота.

Клатно се готово континуирано померало ка спектру ле- вице, што је у принципу значило измену читавог друштвеног и вредносног контекста у коме се оперише. У последњих пола века поменути процес је отишао тако далеко да данас не само да слабе христјанизација друштва и државе, већ парадоксал- но расте секуларизација и унутар самих хришћанских цркава. Укратко речено, сведоци смо праве диктатуре тоталитарног, униформног левичарског јавног мњења над свим друштвеним процесима, укључујући и укупни контекст у коме су цркве, њи- хови главари, свештеници, покрети итд. принуђени да делују и да дефинишу своје циљеве, а посебно методе деловања. Свака хришћанска црква, верска заједница и делатник који са тих по- зиција наступа у јавном дискурсу данас мора да води рачуна о мери: леви тоталитаризам је наметнуо такву присилу да свако изражавање десних ставова које превише одступа од прихваће- них канона јавне речи на које су људи навикнути, ризикује да буде директно контрапродуктивно јер наилази на страх од непо- знатог и проказаног код публике која за хришћански *логос* није припремљена. Штавише, огромна већина података, поука, теза и норми које просечни грађанин данас среће преко медија, на послу, у превозу учи га неким сасвим другачијим вредностима.

Како се до тог стања дошло? Званична историја прати ми- нимум два века континуираног успона таласа секуларизације, лаицизације и дехристјанизације европских друштава. Инте- лектуална и историја елита иде и корак даље налазећи трагове

11 Берк, 2001.

12 Постоје, разумљиво, значајни изузеци као што су секуларни конзервативи- зам или конзервативизам који се позива на претхришћанске паганске тра- диције какав се може наћи у немачкој конзервативној револуцији, руском евроазијству или *Новој европској десници*.

овог друштвеног и политичког процеса у осамнаестовековној интелектуалној револуцији којом је пре свега француско просветитељство припремало елите, аристократију и зачетке јавног мњења за „ослобођење” од наслага традиције, историје, институционалне изградње појединаца и наравно хришћанства. Историја идеја би показала различите фазе у овом процесу које нпр. обухватају и увођење деизма током седамнаестог и осамнаестог века. Чињеница да је деизам потпуно искључио чудо, могућност директног деловања Бога на светске процесе и свео га на улогу часовничара који је у једном тренутку направио савршени механизам, пустио га у рад и након тога се трајно повукао из њега, лишавајући се могућности да било када поново утиче на његов рад, представља вероватно најзначајнији мисаони преврат у модерном добу. Довољно је рећи да је сама идеја молитве као директног дијалога између човека и Бога тиме трајно елиминисана.

Саме идеје постају револуционарне не својом појавом већ стварањем услова да се пропагирају, шире, уводе у званичне механизме образовања и устројавања људи, и да стварају масе које ће на основу њих деловати. Стога је у овој анализи потребна и конспиролошка компонента, која говори о томе да је у време Француске револуције у тој земљи деловало око 2000 слободно-зидарских ложа које су очигледно биле најважнија мрежа за ширење „нових” идеја и за организовање практичног завереничког деловања на тим основама. По правилу нам ова дисциплина (више него мејнстрим економија) разјашњава улогу банкара и великих неопходних финансијера који су кредитима и донацијама помагали покрете у којима су видели свој интерес¹³

Сви ови сегменти знања заједно нам разјашњавају како су створене тенденције које се стално успињу и шире током последња два века, непрестано мењајући друштвени контекст. Ове тенденције су у свом коначном збиру током двадесетог века створиле огромну превласт левих режима и идеологија различитих облика и врста. Грубо речено, један крак ове породице чини комунистичка идеја која је упркос свом западном пореклу своју практичну кулминацију доживела као источни систем *реалсоцијалистичких* друштава. Од 1917. и бољшевичке револуције до данашњих дана одржавају се друштвени и политички системи ауторитарног или тоталитарног типа који у име стварања бескласног друштва користе силу као основу владавине и

13 Постоји још једна недовољно истражена, али свакако важна димензија. Велики интерес за финансирање таквих покрета и дестабилизацију званичне француске политике имао је пруски владар Фридрих Велики, познат иначе као покровитељ Волтера и других просветљених, *илуминираних* јавних делатника.

промовишу систем вредности чије порекло налазе у радовима Карла Маркса и других оснивача „научног социјализма”.

Други крак исте породице чине сви западни производи просветитељске идеологије: леви либерализам, еврокомунизам, социјалдемократија, теологија ослобођења, неотроцкизам итд. За разлику од првог крака, ове делатнике одликује функционисање и рад у оквиру либералнодемократских система парламентарне демократије у којима постоји слобода изражавања и могућност јавне борбе за сопствене политичке идеале и циљеве, чак и кад су они уперени против самих основа система.

Оно што их међутим све повезује јесте перманентно сузбијање десног система вредности и углавном изричито непријатељство према њему. Опседнутост хладноратовском митологијом према којој се наводно десни Запад супротстављао комунистичком Истоку, и данас онемогућава да се на адекватан начин захвати и објасни како су саме западне земље у то доба доживеле радикалан заокрет у правцу промоције и доминације левог система вредности. Тек једним делом ова теза се односи на стварање такозване државе благостања и перманентно повећање државне контроле над укупним економским животом у овим земљама.¹⁴ Много важније је све оно што спада у креирање укупног светоназора и система вредности који обликује јавну климу, перцепције, жеље, потребе и осећања грађана.

Почнимо од једног илустративног примера. Године 1953. на предлог републиканског председника Двајта Ајзенхауера на место председника Врховног суда САД-а изабран је некадашњи гувернер Калифорније Ерл Ворен. Ворен је најутицајнији човек који се на том месту нашао у двадесетом веку и који је током свог шеснаестогодишњег председавања овом институцијом са неколико пресуда унео праву либералну револуцију у правни, друштвени и политички систем Америке. Међу најпознатије свакако спадају пресуде којима је укинута јавна молитва, расна сегрегација у јавном превозу, измењена процедура третмана оптужених итд.¹⁵ Ворен је својим доласком формирао либералну

14 За све оне који и даље говоре о некаквом (нео)либерализму као владајућој економској парадигми од седамдесетих година, можда би лековито деловало да упореде проценат БДП-а који су владе контролисале почетком двадесетог века са оним чиме управљају данас. Од некадашњих десетак посто стигло се до чак и преко 50% у многим европским земљама. Дакле, држава неоспорно контролише и прерасподељује све већи део друштвеног производа, а након почетка кризе државе су у Европи постале *de facto* и највећи власници банкарског система након што су упумпавањем новца ради санирања ових банака добиле и већинске пакете акција.

15 Једну од кључних карактеристика позног двадесетог века чини диктатура судија које својим судским активизмом далеко превазилазе прихватљиве норме тумачења и *de facto* мењају уставне системе, кршећи вољу грађана

већину у овом телу која је таквом остала све до 1986. године. Питање које рационална особа поставља јесте како је могуће да је леву револуцију инаугуришао и спроводио судија припадник десне странке кога је номиновао десни председник? Дакле шта се то дешавало у западном свету током последњих стотинак година?

Овде долазимо до кључног двадесетовековног обрта који је код неких аутора већ постао класично место, а о чему код нас нажалост још није писано. Укратко, потребно је објаснити порекло и садржај тезе о „дугом маршу кроз институције”.

*

Када га је 1926. године ухапсила Мусолинијева полиција и ставила у затвор, Антонио Грамши је добио доста времена да током следеће деценије, све до своје смрти, промишља читав низ питања из историје, економије, филозофије и политичке теорије. Ови познати *Затворски списи*¹⁶ спадају међу најважнија и најоригиналнија размишљања у двадесетовековној политичкој теорији и остварили су огроман утицај на различите школе мишљења. У тридесетак свезака на преко 3.000 страна Грамши је оставио непресушни трезор анализа, увида и мисли које се баве веома различитим темама. Међутим, питање које га је као комунисту и правоверног марксисту највише опседало јесте зашто је цео тај пројекат пропао у претходних десетак година, односно зашто у његовој родној Италији као ни у било којој другој европској земљи осим Русије, комунистичка револуција није остварена.

Грамшијев одговор на ово питање пресудно ће одредити еволуцију западног света у двадесетом веку. Он је, наиме, закључио да је суштина проблема у томе што је богато и инспиративно семе марксизма и идеје о универзалној еманципацији пало на неплодну земљу. У често парафразираном увиду, Грамши тврди да је читава западна култура натопљена са две хиљаде година хришћанства те да је укупна друштвена, вредносна и идејна атмосфера дубоко суштински антимајерксистичка и антикомунистичка.

и не поштујући ни минимум демократских узуса у погледу воље већине и ставова јавног мњења. Подсетимо се да је и Европска заједница своју највећу револуцију доживела током шездесетих година, које се иначе воде као године евросклерозе услед кризе празне столице, захваљујући двома пресудама Европског суда правде којима је дефинисана надређеност комунитарног права националном, као и омогућена директна примена комунитарног права у националним правним системима. О овом невероватном судском активизму говори књига Роберта Борка *Coercing virtue* из 2003. као и зборник који је две године касније уредио. Види Bork, 2003. и Bork, 2005.

16 Antonio Gramsci, *Quaderni dal carcere*, Einaudi editore, 2007.

Европском човеку одгојеном у хришћанском духу (чак и кад тога није свестан) комунистичке идеје су стране и неприхватљиве. Овај увид спада у његову ширу анализу метода владавине буржоазије из које је настао познати и веома утицајни концепт *културне хегемоније*. Радници су, тврди Грамши, под сталним утицајем система вредности које буржоазија намеће и стога прихватају и интериоризују њене вредности попут религије, национализма или конзумеризма, чиме директно угрожавају своје класне а тиме и универзалне хуманистичке интересе.

Из овог увида следио је и налог за делање. Да би до социјалне и политичке револуције могло да дође и да би масе прихвати-ле и следиле марксистичку визију измене света, неопходно је да се идејна и духовна атмосфера промене. Дакле треба дуготрајно и плански радити на истискивању хришћанских и буржоаских светоназора из свих поља људске делатности и на „ослобађању” умова за пријем марксистичких схватања. Дугим марширањем и радом на измени институција изнутра треба постићи да се оне учине промарксистичким, а тако ће се читава друштвена атмосфера уместо хришћанским обојити марксистичким бојама, па ће тако људи делати и размишљати као левичари и кад то не увиђају. Термини које је он увео, а нарочито *културна хегемонија*,¹⁷ чине нпр. основу за читаву дисциплину *културне критике* у западном академском свету данас.

Овај Грамшијев увид по својим резултатима спада међу најсудбоносније исказе у протеклом веку. Ако се пажљиво прати пропагандно деловање структура Коминтерне у европским земљама између два рата, увидеће се да је управо то био правац ширења совјетске меке моћи. Најважније име које ту треба поменути јесте Вили Минценберг, чувени *црвени милионер*, човек који је створио огромну мрежу медија, фондација, синдиката, невладиних организација, радничких друштава, женских и омладинских организација, издавачких кућа итд. преко којих се у јавној сфери постепено ширила марксистичка пропаганда и поглед на свет.¹⁸ Сам Грамши је огроман значај придавао

17 Овај појам је најважнији у *Затворским списима*. О њему Грамши пише на различитим местима будући да сматра како је борба за хегемонију у културном, образовном, јавном и симболичком простору основа за разумевање функционисања савременог света. Види нпр. Gramsci, 2007, стр. 40–42, 60, 401, 436, 473, 476, 477, 691...

18 Овај претеча Џорџа Сороса завршио је живот под неразјашњеним околностима 1940. године у Француској и за дуго времена је потонуо у заборав. У последњој деценији постао је предмет интересовања академске јавности па се појавило и неколико опсежних монографија које се баве истраживањем његовог организационо-пропагандног рада. Види нпр. Sean Mc Meekin, *The Red Millionaire*, Yale University Press, New Haven & London, 2003.

институцијама популарне и масовне културе као што су филм, позориште, музика итд.

Одличну илустрацију проблематике ширења комунистичке културне политике у европским државама наћи ћемо у Југославији. Ваља се подсетити проблема који је у нашој јавности отворио Милош Црњански још 1932. са текстом у *Времену*, „Ми постајемо колонија стране књиге”, указујући на штетну издавачку политику пре свега црвеног Нолита, којом наши издавачи услед сумњивих побуда пропагирају и шире лошу страну књижевност „социјалног типа”. Ову тематику су и сам Црњански, али и многи његови сарадници, обрађивали у 36 бројева часописа *Идеје*.¹⁹

Високу свест о значају таквих тенденција имао је и државни врх. Кнез Павле и Милан Стојадиновић преузели су од убијеног краља јаку антикомунистичку политику која је код њих много више практично усмерена. Они су све до 1940. одбијали да успоставе званичне односе са Москвом полазећи од чињенице да Коминтерна експлицитно ради на разбијању земље, и да би евентуално совјетско посланство било центар отровне комунистичке пропаганде која је ионако била изузетно јака, посебно међу студентима и омладином.²⁰

Следећи значајан покрет у овом правцу направила је организација која ће са Минценберговим наредбодавцима после Другог светског рата водити најтеже борбе у Хладном рату – америчка *Централна обавештајна агенција*, ЦИА, колико год то парадоксално звучало. Непосредно после рата они су се суочили са чињеницом да је Европа осећала огромне симпатије према Совјетском савезу као сили која је највише допринела слому фашизма, а тиме је порастао углед и самог комунистичког система и идеологије. Све се то накаледило на плодотворан рад Минценберга и других сарадника *Црвеног оркестра*, па су чак и неке од највећих европских држава попут Италије и Француске биле суочене са огромном снагом комунистичких партија, готово спремних да преузму власт.

Стратегија коју је ЦИА дугорочно одабрала састојала се у подстицању, јачању и пропагирању такозване *некомунистичке левице* другачијег типа, у интелектуалним, академским и политичким круговима. Идеја је била да се радикалнија комунистичка варијанта сузбија јачањем умереније социјалдемократске

19 Види Црњански, 1989.

20 У Ђановим белешкама може се наћи сведочење о томе како Стојадиновић објашњава то што разлоге за удаљавање Југославије од Француске треба тражити и у идеолошкој димензији, посебно након победе Народног фронта који се доживљава као протокомунистички. Ову државу је Стојадиновић назначио као извор из кога се комунистичка пропаганда шири у Југославији. Види *Тајни архиви грофа Ђана*, стр. 111.

верзије марксизма. Овом вишедеценијском операцијом ЦИА јесте остварила важан стратешки политички циљ спречавања комуниста да дођу на власт, али је са друге стране помогла управо тенденцијама које је Грамши предвиђао и предлагао: даљој дехристијанизацији јавног, медијског и академског простора у западноевропским земљама.

У самој Америци такође су шездесетих година отпочеле радикалне промене. То су иначе преломне године за успостављање нових дискурса и пракси у западном јавном мњењу, године када се промовишу сексуалне слободе, контрацептивна пилула и абортус, те године масовног ширења дрога и наркоманије. То су године кад почиње објављивање и продаја еротских па и порнографских часописа који убрзо, попут *Плејбоја*, постају део мејнстрима и чак одраз прогресивности и доброг укуса, када се на велике слојеве становништва шири култура дроге, када се преко разних покрета за грађанска права и пресудама судова у потпуности мења систем вредности и нормативни оквир деловања укупне заједнице. Иако је огромна већина становништва у Америци била против измене друштвеног система прописаног уставом, наслеђем и праксом, добро организована и финансијски снажна левичарска елита је успевала да промовише своје идеје и да их претаче у право. Остала је чувена изјава краља битничке поезије Алена Гинзберга у којој је сажета идеја о *дугом маршу*. Према сведочењу његовог некадашњег пријатеља Нормана Подхореца у књизи *Бивши пријатељи*,²¹ Гинзберг је једном љутито рекао „We'll get you through your kids!“. Идеја је била да је мање важно то што су припадници конзервативног мејнстрима против његових идеја и визија. Важније је што ће деца таквих родитеља сутра сигурно бити на супротној страни захваљујући популарној култури, рок музици и хедонистичкој идеологији.

Осим популарне културе, у то доба су се значајно мењали и узуси у академској средини. Већ деценијама уназад левица је своја јака упоришта имала на универзитетима делујући тако на будућу елиту. Од шездесетих ово почиње да поприма застрашујуће размере тако да су амерички универзитети данас место скоро тоталитарне владавине различитих облика леве идеологије на којима се предаје она чудна смеша Маркса, Фројда, левичарски прочитаног Ничеа и филозофа нове француске левице која се раније паковала под одредницу *постмодернизам* да би данас била разграната у низ популарних дискурса као што су феминизам, постколонијалне студије, *квир* теорије итд. Како је Роџер Скрутон приметио, још шездесетих година је у библиотекама

21 Podhoretz, 2000.

престижних универзитета било пуно Маркса, Фројда, Маркузеа, Адорна или Фукоа, али нигде Берка.²²

*

Када реконструирамо пут систематског напредовања левичарства у двадесетом веку, непобитно долазимо до питања шта се десило са његовим највећим противником у претходном веку. Питамо се, дакле, како су се хришћанске цркве, а посебно Римокатоличка као политички најспособнија и најорганизованија од свих њих, повукле из борбе за овладавање системима промовисања и дефинисања скупа вредности који појединци следе у јавном простору, образовању и свакодневном општењу. Ако су православне цркве највећи део поменутог столећа провеле под диктатом комунистичких режима, Римокатоличка црква је као хијерархијски уређена и финансијски снажна институција имала независну позицију која је могла да јој омогући снажно промовисање традиционалистичких вредности. То се међутим није десило.

Прву половину века *курија* је провела у лавирањима између два правца деловања. С једне стране, наслеђено непријатељство са разним изданима илуминираних кругова, укључујући и све јачу комунистичку организацију, водило их је ка приближавању ауторитарним па и тоталитарним режимима за које су веровали да им декретима могу повратити повлашћено место у друштву и омогућити ширење на подручја других конгрегација. Овај спој из рачуна пун великих међусобних сумњичења и неповерења кад су у питању односи Ватикана и Мусолинијевог Рима, а посебно Хитлеровог Берлина склоног неопаганизму и окултизму, следио је традицију Пија Деветог и Доносо Кортеса који су тражили обнову ауторитарне власти као једине могућности победе над непријатељима хришћанске традиције. Деловање Римокатоличке цркве између два рата и током Другог светског рата у најмању руку је крајње контроверзно. Страх од комунизма је могао да се схвати, као и нада да су ауторитарни системи последња брана за очување традиционализма, али понашање и пракса деловања ове институције у Хрватској нпр. за време геноцида над Србима, затим према питању јеврејског холокауста, или на окупираним совјетским подручјима, где су се под заштитом немачке војске (најчешће без њеног знања) бавили покрштавањем, сведочи о спремности делова *курије* да на све начине реализује сопствене циљеве.

²² Scruton, 2003.

С друге стране, након енциклике *Rerum Novarum* из 1893, у цркви је све јаче почео да се развија онај правац који ће трасирати народне а затим и демохришћанске странке. За разлику од насилне одбране традиционализма, овај правац заговарао је дубинско, дуготрајно деловање у новим условима у друштву које је инсистирало на пастирској, пропагандној и социјалној делатности цркве која се у демократским политичким оквири-ма бори за што већи утицај, спас и усмеравање верника. У првој половини века ова тенденција ће стицајем околности бити маргинализована, али је после Другог светског рата то постао званични програм деловања цркве.

Док је у првој половини века делатност Ватикана великим делом била одређена чињеницом да су партнери били Мусолини и Хитлер, а савезници Франко, Павелић итд, у другој половини века најважнији савезници постале су западне демократске земље, посебно САД, СР Немачка и Италија. То се несумњиво одразило на правац у коме ће еволуирати политика и догматика. Овде је веома важно схватити да политика тих земаља није – како се то бар код нас обично сматра – била обележена ригидним антикомунизмом који би у јавном животу, образовању и култури промовисао хришћанске вредности. Управо обрнуто, читав јавни дискурс у најважнијим западним земљама обележен је после рата супротном тенденцијом, постепеним овладавањем социјалдемократије и других облика меког левичарства (*некомунистичке левице* коју су Американци посебно промовисали у Европи).

У таквом окружењу, Ватикан је после смрти папе Пија Дванаестог изабрао да мање буде сила која врши корекцију и спречава попуштање кочница, а све више да буде актер који се прилагођава духу времена. Кључни појам који је обележио заокрет од шездесетих година јесте управо *aggiornamento*, односно прилагођавање дневном тренутку, који је увео папа Јован Двадесет Трећи. Ношен потребом институционализације овог прилагођавања, Ронкали је 1962. сазвао Други ватикански концил са намером да се претересу питања догматике, унутрашњег устројства цркве, односи са другим верским заједницама и ставови према најважнијим социјалним и вредносним темама.

Иако је Јован Двадесет Трећи у међувремену преминуо, Концил је наставио рад током следеће три године и окончао га под управом Павла Шестог. Одлуке Другог ватиканског концила и пракса курије након њега постали су предмет великих спорова и контроверзи унутар саме римокатоличке цркве. Кључни предмет спора је питање до које мере и у ком правцу је *aggiornamento* спровођен. Можда најбоља илустрација тенденција на концилу јесте чињеница да је само захваљујући одлуци папе на крају

избегнуто прихватање абортуса.²³ У фокус деловања цркве су у међувремену ушли врло практични послови повезани пре свега са ширењем финансијске снаге. Не случајно, овај правац развоја обележила је појава и све већи утицај реда *Opus Dei*. Ватикан је одабрао пут повећања своје економске и политичке моћи уз истовремено постепено прилагођавање догматике екуменизму и либералним тенденцијама. На том путу поново је почео да улази у крајње контроверзне политичке и вредносне аранжмане.

Док су либерални теолози (попут Ханса Кинга) и јавно мњење наставили да врше притисак на Ватикан да буде још храбрији на путу прилагођавања, унутар саме римокатоличке цркве расло је незадовољство традиционалистичких струја које су још седамдестих износиле тезу да ова институција губи своју суштину зарад форме и моћи. Палета ових критика ширила се од оних који су унутар саме цркве јавно изражавали незадовољство, преко уважених високих свештеника (нпр. француски бискуп Лефевр) до екстремних покрета као што је *седевакантизам* чији припадници тврде да је после концила римокатоличка црква престала да буде права црква и да је стога место папе упражњено јер они који су изабрани након концила нису праве папе.

У сваком случају, Ватикан је у следећих пола века наставио да се прилагођава времену и својим савезницима као и општој друштвеној атмосфери, много водећи рачуна о очувању свог доброг имица у савременом свету у коме влада леви дискурс.

Ово кретање објашњава се на различите начине, низом узрока од којих смо неке већ поменули: прилагођавање савезницима, нужност деловања у демократском окружењу где морате да се прилагодите народу онаквом какав је да бисте га упркос свему држали уз себе и приводили светим тајнама хришћанства, прилагођавање напретку науке и открићима, прихватање чак и језика популарне културе (рок музике, филма нпр) да би се младима могло говорити језиком који они разумеју итд.

Постоје међутим и занимљива тумачења која ове промене посматрају из једне другачије перспективе, оне која двадесети век тумачи кроз дијалектику и измењену перспективу односа Ватикана и тајних друштава, а посебно слободног зидарства и илумината. О тој тематици разумљиво нема много писаних извора, доказа и писаних сведочанстава, али као радна хипотеза ова перспектива може да помогне да се многе историјске белине у двадесетом веку попуне.

23 Крајње је илустративно тумачење професорке Смиље Аврамов која свесрдно подржава модернизацију Павла VI и изражава жаљење због победе конзервативних ставова, сматрајући да процес „хуманизације” и либерализације цркве није отишао довољно далеко. Види Аврамов, 2000, стр. 50.

Читав деветнаести век обележен је радикалном борбом Ватикана против масонерије. Најпознатији документ у коме је сажета осуда појаве, делатности и утицаја разних тајних друштава јесте енциклика папе Лава Тринаестог из 1884, *Humanum genus*. Но она је наставак традиције папских документа од којих је први *In eminenti* објављен још 1738. Следили су затим конституција *Providas* 1751, затим конституција *Ecclesiam a Jesu Christo* 1821, па конституција *Quo graviora* 1825, затим и енциклике *Traditi* 1829, *Mirari* 1832 и *Qui pluribus* 1846, те обраћање *Multiplices inter* 1865.²⁴ За цркву је ова тајновита организација у чијој основи су видели комбинацију натурализма и луциферијанства, представљала најважнијег духовног и политичког противника. Фрамасонерија је у свим својим облицима отелотворавала симболе и принципе директно супротстављене курији. Осим тога, методологија организовања која је базирана на тајности, нетранспарентној хијерархији циљева и односа међу чланством, као и на амбицији контролисања токова моћи у друштву и држави, постављала је такве организације у позицију највећих политичких непријатеља цркве.

У суштини, црква је иза свих појавних облика идеологија и политичких организација које су подривале њен положај и настојале да овладају друштвом доносећи модерне деистичке и атеистичке системе вредности, видела прсте једне исте организације – илуминатско-масонске. Њу је препознавала и у Француској револуцији, у раду Енциклопедиста, и у револуционарним актима Карбонара, у новој италијанској држави која јој је одузела Рим, у свим облицима модерног индивидуалистичког либерализма, у револуционарним облицима национализма прве половине века, коначно у све развијенијем социјалистичком и комунистичком покрету који је ширио атеизам међу масе и освајао душе и срца радника.

Рефлексије овог учења и ових виђења живе су и данас у неким облицима деловања римокатоличке цркве. Кардинал Рацингер је 1983. обновио осуду масонерије у писму које је настојало да разјасни извесне дилеме након објављивања новог *Канонског права цркве*. Рацингер је објаснио да је верујуће лице које приступи масонима у тешком греху и да не може да прими свету причест.²⁵

24 У уводном делу енциклике, у петом параграфу, Лав Тринаести набраја све ове документе јасно апострофирајући скоро двовековну традицију борбе Ватикана са слободнозидарским организацијама. Види http://www.vatican.va/holy_father/leo_xiii/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_18840420_humanum-genus_en.html, 15/07/2012.

25 У претходној деценији ова врста рата између два принципа, односно између Ватикана и масонерије добила је облик масовног напада на терену попу-

Питање је, међутим, зашто је Рацингер као шеф *Конгрегације за веру* (а не сам папа) морао да на овај начин разјашњава једно од кључних питања за устројење цркве и понашање верника. Његова тврдња како је осуда масонерије испала из самог Канона (за разлику од 1917. када је у Пачелијевом канону она експлицитно и јасно осуђена) из чисто уредничких разлога, није превише убедљива. Такође, када је 2002. објављено последње издање *Католичке енциклопедије*, одредбе о масонерији у њему више није било. Постоји дакле много индиција, сведочења, размишљања (и логике која то потврђује) да се став Ватикана према масонерији доста променио у односу на време кад је објављена *Humanus Genus*.

Чини се да се могу уочити две тенденције које су у овом правцу водиле. Једна је јачање снаге масонерије као глобалне политичке, економске, финансијске па и „духовне” силе. Двадесети век је обележен снажним уласком на светску сцену Сједињених Америчких Држава, једне изворно и дубоко масонске творевине, о чему говоре њени основни симболи, изглед новца, начин устројства централних институција и историјска документација која огроман део елите везује за чланство у слободнозидарским организацијама. Посебно после Другог светског рата, када Европа *de facto* постаје протекторат такве Америке, Ватикан је био принуђен да са новом силом тражи и налази *modus vivendi*. То је у исто време значило да се и римокатоличка догма у новим околностима хладног рата одреди према свом некадашњем најважнијем непријатељу.

Поменута година, 1983, обично се наводи као преломна јер је то време када су Ватикан и САД направиле политички споразум о сарадњи у борби против совјетске империје. Направљен је пакт који је укључивао низ до тада незамисливих ствари: нпр. влада САД-а је признала Ватикан иако је то супротно њеном

ларне културе. Повод су била дела популарног писца Дена Брауна, нарочито *Да Винчијев код*, продат у стотинама милиона примерака. Овај роман, који је доживео и холивудску филмску екранизацију, узбуркао је страсти причом о наводној апокрифности Јеванђеља, представљајући једину „праву” историју Христове лозе, очуване под окриљем традиције темплара, која се након тринаестог века тајно наставила под окриљем масонерије. Римокатоличка црква представљена је као зли прогонаца темпларско-масонске традиције (којој разумљиво припадају сви најузвишенији ликови науке, уметности итд. као што је био Леонардо Да Винчи) преко својих озлоглашених редова, а нарочито преко реда *Opus Dei*, како би сачувала своју догму од праве истине, итд. Браун је аутор и низа других дела са сличном тематиком да би у последњој књизи *Изгубљени симбол* (2009) најексплицитније представио своју дубоко филомасонску слику света. У сваком случају, фама око његових дела нанела је код милиона необавештених и простодушних људи огромну штету угледу римокатоличке цркве и хришћанства уопште.

уставу. Многи су спремни да тврде како је Ватикан тада направио неку врсту пакта са ђаволом, односно да је у позадини овог споразума заправо нека врста споразума Ватикана и глобалне масонске организације. Створен је један неприродан брак из рачуна у циљу рушења совјетског царства, а он је евидентно укључивао концесије са обе стране. Нпр. римокатолици од тада постају све утицајнији у америчком политичком и јавном животу. Током неколико деценија су се на челу Централне обавештајне агенције по правилу налазили управо римокатолици, најчешће Малтешки витезови. Треба надаље погледати састав Врховног суда САД-а у коме седи троје Јевреја, чак шесторо Римокатолика и ниједан (!) припадник различитих протестантских цркава чији су припадници иначе најбројнији у овој држави.²⁶

С друге стране Ватикан је, као што смо видели, исте те 1983. почео да смањује свој јавни одијум према масонерији и да и у јавном животу избегава отворене сукобе са њеним припадницима. Штавише, многи ће рећи да је Ватикан деценијама раније већ кренуо тим путем покушавајући да се са новим модернистичким, лаичким редовима попут *Opus Dei* и са ширењем банкарске мреже прилагоди систему вредности који су умногоме инспирисали такви кругови. Екуменска нарација и пракса која Ватикан карактерише од времена Јована Двадесет Трећег свакако је најзначајнији идеолошки мост између курије и свих оних тајних организација које пропагирају *њу ејц*, једнакост свих вероисповести, односно духовних струјања итд.

То нас води другој значајној тенденцији коју је потребно пратити можда и вековима уназад. Историја модерних покрета, сукоба и револуција показује да је фронтални напад мање успешна тактика борбе, односно да он има смисла тек након пажљиве припреме која се води путем инфилтрације. Многи сматрају да у случају добро урађене инфилтрације (код троцкиста се тај метод назива *ентризам*) фронтални сукоб није ни потребан, јер се суштина организације или институције може у тој мери изнутра променити, да она на крају заврши на потпуно супротним позицијама од почетних и служи сасвим другачијим циљевима од оних због којих је направљена. За организације које су изворно и по својој дефиницији тајне, инфилтрација постаје далеко лакша. Стога је потпуно логично претпоставити да су масони

26 Постоји читав низ сличних индикатора. Нпр. Англиканска црква која је традиционално била један од највећих противника Ватикана, показује изразито приближавање и чак се воде преговори о њеној реинтеграцији под окриље папства. Крајње занимљиво је и да је Тони Блер, човек који својом личношћу, поступцима и ставовима утеловљује кључне тенденције владара света, при крају свог политичког мандата прешао у римокатолицизам.

(илуминати) који и иначе функционишу на принципу прављења паралелне нетранспарентне структуре моћи и регрутације људи који се налазе на потребним местима, морали да пробају да успоставе своју организацију и унутар тела свог највећег противника. Постоји доста прича и спекулација о могућности да су масони инфилтрирани и у највише врхове курије.²⁷

У књизи Наталије Нарочницаке *Русија и Руси у светској историји* постоји занимљива прича о државном секретару у време Лава Тринаестог, кардиналу Рамполи. Случај кардинала Рамполе је и до данас неразјашњен у историографији. Чињенице говоре да је овај веома утицајни кардинал након смрти Лава Тринаестог 1903. био виђен за његовог наследника (модерно речено, био је *најнапабилнији*). Кад је међутим конклава отпочела, пољски кардинал уложио је вето који је ставио цар Аустроугарске Фрања Јосиф. Ово право вуче своје порекло још из средњег века и није коришћено вековима. Цар Фрања је право на вето имао као наследник титуле која следи традицију Светог римско-немачког царства. Упркос великом негодовању већине кардинала, вето је морао да се испоштује па је уместо Рамполе изабран други кандидат.

Уобичајене интерпретације иду за тим да разлоге за вето траже у наводним настојањима Рамполе да измири француску римокатоличку цркву са државом и да делује на пољу међународних односа у правцу који је супротан интересима *K und K* монархије. На основу извесних индиција које је нашла изучавајући документа, Нарочницака тврди да је разлог вета вероватно у сазнању бечког двора да Рампола припада масонским круговима инфилтрираним у Ватикан.²⁸

Други значајан моменат који треба уочити је случај бившег језуитског свештеника Јозефа Ретингера. Овај свештеник римокатоличке цркве и припадник реда Малтешких витезова, био је у исто време у блиским везама са обавештајним структурама Велике Британије и САД, као и један од оснивача Билдерберг групе, чије се чланство углавном преклапа са припадницима других тајних и нетранспарентних организација као што је нпр. масонерија. По многим сведочанствима, Ретингер је био

27 О овој тематици разумљиво не постоји много писаних радова. Код нас је на ту тему објављена нажалост само књига покојног Ратибора Ђурђевића, која доноси неке занимљиве детаље и упућује на одређену литературу, али пати од свих стандардних недостатака од којих пате све његове књиге, па чак и преводи: изразити антисемитизам (пошто свуд види Јевреје), чисто публицистички приступ, недостатак адекватних извора итд. Види Ђурђевић, 1997.

28 Види Нарочницака, 2008. стр. 186.

високоиницирани припадник највиших редова масонерије и то, по свему судећи, уз знање и допуштење курије.²⁹

Иако политичка коректност забрањује да се то наводи, Ретингер је један од стварних очева оснивача Европске економске заједнице, односно пројекта европских интеграција, чије би име неоспорно морало да се наводи уз Монеа, Шумана, Аденауера или Де Гаспарија. Он је био кључна личност која је повезала све политичке, духовне и тајне структуре које су реализовале прве кораке у интеграцијама: Ватикан, британску и америчку обавештајну службу, масонерију, европске краљевске породице, Билдерберг групацију итд.

Следећа занимљива тачка су дешавања око и даље сумњиве смрти папе Јована Павла Првог. Још 1976. у јавност је, нимало случајно, процурео списак са именима наводних масона који су високо позиционирани у Ватикану. Без обзира на то да ли је у питању био аутентични материјал или епизода у међусобном обрачуна неких нетранспарентних бораца за моћ, ово је био тек увод у низ контраверзних дешавања која су кулминирала са отмицом премијера Алда Мора, сумњивом смрћу папе, низу финансијских скандала везаних за Ватиканску банку, смрћу Калвија и случајним разоткривањем чувене масонске ложе *П2* (*Propaganda Due*) на чијем се челу налазио Личо Ђели.³⁰ У сваком случају, на чело цркве је опет на чудан начин дошао кардинал Војтила отварајући, као што смо то видели, 1983. нову страницу у односу ове традиционалне цркве и неких других глобално значајних центара моћи.

Ако се прихвати хипотеза о томе да је Ватикан ушао у брак из рачуна са разним нетранспарентним силама, чини се да две деценије после реализације заједничког циља, растурања совјетске империје, страна која има мање разлога за задовољство јесте управо Ватикан. Укупна духовно-економска ситуација на подручју Европе и северне Америке је јако лоша: на свим пољима доминирају системи вредности и узуси које пропгирају поменути Браун и други критичари традиционализма, хришћанства, нематеријалности итд. На овим подручјима, а нарочито у *старој Европи*, наставља се пад религиозности и смањује се утицај хришћанства у јавном простору, образовању,

29 Један од најбољих познавалаца историје Билдерберг клуба Данијел Естулин инсистира на томе да је Ретингер апсолутно најважнија фигура за службу за оснивање овог ултраелитистичког клуба. Види његов интервју на <http://michaeljournal.org/bilder.htm>

30 О овим дешавањима постоји море занимљиве литературе, а чак се и последњи део Кополине трилогије *Кум* бавио овом тематиком прихватајући раширену представу о вези између политике, мафије и Ватикана која се реализује преко масонских кругова,

образовним институцијама. Чак и у традиционално римокатоличким земљама као што су нпр. Шпанија и Италија шири се мода хомосексуализма, геј бракова и бездетности проузрокујући веома лоше демографске, а тиме и политичке па и безбедносне трендове. Чини се да је велико интересовање које Ватикан показује за источну Европу, Африку, Јужну Америку па чак и Азију, што су све подручја на којима се повећава број хришћана, проузроковано тиме што је хришћанство скоро протерано из своје двомилиенијумске централне постојбине, Европе.

*

У сваком случају, евидентна је доминација левичарског, антихришћанског система вредности у популарној култури, образовању, на универзитетима, у елитној култури, уметностима, заправо у читавом јавном простору. Период осамдесетих делује из данашње перспективе као један кратки делимични интеррегнум у мање више непрекинутој полувековној лавини истих тенденција секуларизације, и ширења левих идеја. Осамдесете (Тачер, Реган, Кол,) нису биле само покушај деконструкције кејнзијанске економије, већ пре свега моралне обнове, обнове система вредности. Тадашњи говор о конзервативној револуцији потицао је од изражених настојања ових лидера да пре свега промене поглед на свет код људи, да пробуде дисциплину, одговорност и традиционални систем вредности захваљујући коме је Запад владао светом вековима. Колико је овај покушај био успешан, говори чињеница што се данас о том периоду говори искључиво као о добу економске и финансијске дерегулације, док се дискурс моралне и конзервативне обнове потпуно изгубио.

Деведесете су и та делимична настојања прекинуле, и дошле нови талас пермисивизма, клинтоновско промовисање различитих сексуалних пракси, нови притисак на породично законодавство, промоцију хомосексуализма, и расипништво као основну вредност. Раст дефицита који је започео још седамдесетих, у тој деценији је (захваљујући политици скоро нултих камата) доживео неслућене размере у време када су масовна потрошња и неограничено задуживање постали малтене обавеза америчког човека.

У јавном дискурсу клатно је толико померено на страну левичарског система вредности да је рецимо и сама суштина Републиканске странке у САД-у промењена. Суштина је да је десница данас свуда принуђена да се креће унутар оквира политичке коректности који су левичари поставили и да на сваком кораку пази да не пређе границе „друштвено прихватљивих норми понашања и дискурса” које левица поставља спроводећи своја

најекстремнија решења под фирмом прогреса.³¹ Нема боље илустрације за ову тезу од чињенице да су торијевци и шпанска Народна партија усвојили екологију као један од својих основних програмских постулата.

У тој деценији свеопштег прогреса и ослобађања, мејнстрим десница је бележила значајан пад популарности и преко ноћи губила позиције које су до недавно изгледале изузетно чврстим. Најрадикалнији пример је свакако урушавање и нестанак италијанске Хришћанске демократије, после скоро пола века владавине.³²

Отуд успон недемократске, ауторитарне деснице различитог типа у наредној деценији долази као потпуно логична последица.³³ Након 2000. екстремна десница бележи постепени али континуирани раст. Још почетком деценије два догађаја су озбиљно затресла политички мејнстрим у Европи. Одличан резултат Хајдерове Слободарске партије (која је између осталог врло склона величању нацизма) и улазак у коалициону владу са Народном партијом изазвао је оштру осуду европског јавног мњења. Механизам политичких санкција који је ЕУ усвојила коју годину раније изменом оснивачих уговора у Ници, омогућио је први случај у историји европских интеграција у коме је Унија колективно прибегла санкцијама против једне државе чланице. Европски савет је у форми посебног савета донео такву одлуку, након чега је Унија приступила мерама делимичне изолације Аустрије. Након неколико месеци, Народна партија је проценила да је штета превише велика, коалиција је распуштена а Аустрија се вратила у воде политичке коректности.³⁴

31 Недавном одлуком Првог општинског суда у Београду којом је политичар Драган Марковић Палма осуђен због дискриминације по основу сексуалног опредељења, постављен је опасан преседан којим се *de facto* хришћански поглед на свет протерује из јавне сфере. Палма је осуђен због јавне изјаве да је хомосексуализам болест, што је став који дели већина традиционалних верских заједница укључујући и апостолско хришћанство. Дакле, свако ко у јавности изнесе своје хришћанско убеђење да је хомосексуализам по- ремећај, болест коју треба лечити и сузбијати прихватљивим методама, ризикује да буде осуђен због деликта мишљења и говора. Види „Палма осуђен због гејева”, *Курир*, 02.11.2011.

32 Види Dupan, 2006.

33 Детаљна анализа трансформације савремене деснице је посебна тема којој овде не можемо да посветимо довољно места. Она би укључивала питања стварања идеолошке основе, тражења нових извора финансирања, промену социјалне базе бирача, анализу успешности прилагођавања новим техникама приласка бирачима, идентификацију бирача, маркетинг и вођење изборне кампање итд. Овде ћемо обрадити само питање успона екстремне деснице и динамике односа умерене и екстремне деснице као по мом суду најважнијем моменту који тренутно одређује европски десни спектар.

34 Десет година касније основни аргумент којим су народњаци бранили коалицију показао се доста валидним. Они су тврдили да ће велика

Ако је случај Аустрије, мале земље са контроверзном прошлошћу, прошао релативно безболно, као прави шамар доживљен је успех Жан Мари Лепена на председничким изборима 2001. у Француској. Чињеница да је у једној од највећих и најзначајнијих европских држава кандидат екстремне деснице поразио кандидата леве мејнстрим партије и дошао на корак од председничке функције, доживљена је као глобални скандал. Заједничком акцијом левог и десног мејнстрима обезбеђена је сигурна победа Жака Ширака на изборима, али је горак укус остао. Француска је, уместо да схвати поруке таквог избора као знак упозорења, прибегла осуди и остракизму *Фронта* као и оних који су га подржали.

Ова два инцидента, иако најмаркантнији, нису били изоловани случајеви већ само врхови једног процеса који је све више пулсирао у нижим седиментима европске политике: у Италији је Мусолинијева ћерка постала чланица Европског парламента док је Финијева алијанса делимичном преоријентацијом постала чланица власти у којој је Лига за север показивала читав низ контроверзних тенденција; у Немачкој је због ригидног законодавства спречено да се ове тенденције преточе у политичку акцију, али је на пољу алтернативне поп културе и алтернативног интелектуалног живота неонацистички покрет остварио значајан пробој – посебно су источни крајеви предњачили што је довело и до низа трагичних напада на имигранте; антиимигрантска подлога постала је најзначајнији подстрек за раст ових снага и у северним земљама као што су Данска или Финска, при чему је као прави шок стигао успон екстремиста у Холандији;³⁵ нову снагу покрету донеле су источне снаге будући да се у новим чланицама Уније помањало наслеђе веома развијених ауторитарних режима који су деловали између два рата.

Иначе развијено незадовољство европским политичким мејнстримом додатно су појачала дешавања око финансијске и економске кризе из 2008. Преко ноћи се урушио пажљиво и дуготрајно балансиран економски, социјални и правни систем који се градио скоро шездесет година. Бар пет великих земаља, старих чланица, дошло је на ивицу банкрота, банке су масовно

коалиција са социјалдемократима ставити екстремисте у лагодну позицију критике и перманентног раста. И заиста, две екстремно десне партије у Аустрији данас контролишу скоро трећину бирачког тела.

- 35 У значајној студији о узроцима раста екстремне деснице у западној Европи, Иварсфлатен наводи три основна модела привлачења бирача: незадовољство економским променама, незадовољство елитизмом и корупцијом виших врхова и незадовољство либералном имиграционом политиком. Показује се да је овај последњи мотив најважнији и да се једино он среће у свим случајевима када је екстремна десница добро пролазила на изборима. Ivarsflaten, 2008.

подржављене тако што су губици санирани из буџета, новцем обичног света који је могао да се утроши на друштвене потребе. У исто време су државе масовно кренуле да крше уговорне одредбе из Пакта стабилности, као и да масовно субвенционирају најважније гране своје привреде, посебно аутомобилску. Даљи раст незапослености и пад надница појачали су већ постојеће узроке незадовољства па су екстремној десници почели да се окрећу не само разочарани гласачи десног центра, већ и некадашњи социјалисти.

Источна Европа је доживела катастрофалан пад привреде и серију нових масовних задужења држава. Отуда се појава Јобика у Мађарској и Атаке у Бугарској, партија са преко 10% подршке, у датом окружењу готово могла и очекивати. Британска национална партија добила је место у парламенту.

На овом месту ваља уочити значај веома сложене дијалектике односа ауторитарне и мејнстрим деснице у савременој Европи. Очигледно је да су изјаве Меркелове и Камерона о крају мултикултурализма искорак из мејнстрима ка темама које су дуго егзистирале само на крајњој десници. Она је наиме једина имала смелости да укаже на стварне проблеме (демографија, веза између система вредности и демографског пада, проблеми које доноси имиграција, губљење хришћанске основе Европе, измена идентитета ових држава, проблеми за економију, стабилност и унутрашњу безбедност, опасност од тероризма, пораст криминала итд.)

Притисак реалних друштвених проблема очигледно у овом тренутку нагони представнике десног мејнстрима да начине отклон према бирачима који су почели да размишљају о екстремној десници као потенцијалној опцији за гласање. Упркос описаној скоро тоталитарној владавини левог медијског и интелектуалног окружења, мејнстрим десница мора да почне да се бави решавањем стварних проблема или макар њиховим јасним одређивањем као приоритета. Иначе ће се бирачи лако преселити у екстремно десни камп.

Најилустративнији је пример Мађарске. Јобикови наступили су заиста радикално померили друштвени дискурс и ниво прихватљивог враћајући клатно од простора екстремне леве ка центру. Такво његово деловање омогућило је Орбановом Фидесу да простор десног центра значајно помери ка деловима спектра који би им пре само неколико година били незамисливи.³⁶ Посматрано из спољашње перспективе „европског мејнстрима”, није ни чудо што многи власт Фидеса описују као ауторитарну,

36 Треба се подсетити како је у то доба пре избијања кризе третирана власт браће Качињски и њихове традиционалистичке Партије права и правде.

опасну, па чак и фашистичку. Дакле у ситуацији где Јобиково оштро и провокативно отварање питања шокира јавност, Фидесова реализација делује као врло умерена реформа која је за сада очигледно веома успешна и коју Мађари скоро плебисцитарно подржавају. Постоје индиције да Немачка врло пажљиво посматра резултате Фидесове владавине (нпр. мере као што су додатно опорезивање банака и осигуравајућих друштава), са идејом да и сама прибегне сличним решењима.

Евидентно, ова динамика односа између екстремне и умерене деснице и преливање тема па чак и решења из једног у други табор, показује се сада као најзанимљивији моменат у развоју европске деснице. Савремени десни центар прилично је растрзан овом подвојеношћу између наслеђеног левог окружења политике коректности, и захтева незадовољних бирача који се услед реалних проблема окрећу методама и идејама које препознају у наслеђу ауторитарне и екстремне деснице. Један валидан преглед дешавања у европским земљама, за који овде немамо простора, то би јасно показао.³⁷ Најзначајније питање

37 Као неколико теза које назначују једну такву анализу простора наведимо следеће: у САД-у се уочава културни рат између незадовољног обичног света окупљеног око покрета Чајанке и огромне доминације левице у медијима и на универзитетима. Неоконси, некадашњи троцкисти, преузели су скоро сасвим Републиканску странку, док су традиционални конзервативци или палеоконзервативци, како их поспрдно називају, протерани на алтернативне медије. Покрет Чајанке је настао као снажна реакција на такву трансформацију странке. Евидентан је недостатак адекватних лидера, али је још увек јака теренска база верујућих људи.

Када се анализира Немачка, уочава се да су после Шредерове ере ЦДУ и ЦСУ доминантни у већ два мандата. Највеће успехе имали су у успешном очувању свог модела социјално-тржишне привреде заснованог на реалној квалитетној производњи. У време када сви улазе у рецесију Немачка наставља да има солидне стопе раста. С друге стране, на последњим изборима вођена је јака традиционалистичка хришћанска кампања, а онда су формирали владу у којој је министар иностраних послова и главни коалициони партнер декларисани хомосексуалац. (Идентичну ситуацију имали су и Торијевци у Британији). ЦДУ је прихватила чак и измену брачног законодавства у правцу легализације истополног партнерства. Евидентно је међутим да прича о мултикултурализму и идентитету улази у фокус, пре свега кад је у питању будућност имиграционе политике.

Британија је после дуготрајне лабуристичке ере недавно вратила конзервативце на власт. Међутим захваљујући неочекиваном успеху Либералних демократа принуђени су да воде коалициону владу са партнером који има потпуно различит систем вредности. Влада је највеће резултате до сада постигла на пољу заштите приватности, али такође спроводи одређене мере у правцу заштите породице и нарочито деце, ограничавања могућности банкарских превара и општег резања трошкова. Но многи су изненађени Камероновим приhvатањем иницијативе за легализацију геј бракова.

Француска десница је чини се изгубила онај баланс између деголистичког наслеђа и реалности одређења према англо-америчкој доминацији. Саркози се доживљавао као амерички производ који је окупирао

стога јесте у ком ће правцу ићи ова динамика. Да ли она може да врати клатно ка десници и да омогући десном центру да постепено, али радикално промени правац глобалног кретања европских друштава која ће без такве промене бити осуђена или на постепено али сигурно умирање, или на такву трансформацију која ће константним приливом радне снаге из других култура уништити још увек органску природу европских друштава које карактеришу укорененост, лојалност, значај припадности и везаност за своје окружење. Суштински, ово питање се своди на дилему да ли је могуће очувати или обновити хришћанску основу европске цивилизације, или ћемо пратити трансформацију простора Европе у још једну вавилонску кулу.³⁸

На нивоу праксе проблем се трансформише у дилему: да ли ће обични људи бар у некој довољној мери повратити контролу

деголистичку партију као нека врста Тони Блера за нови период. Резултат је слаб отпор традиционалних деголиста (окупљених око Доминика де Вилпена), али и нови снажан успон Националног фронта који је преузела Лепенова ћерка.

У овом контексту важно је поменути и Русију. Путинова ера, као нови облик ауторитаризма донела је заустављање пропасти изазване Јељциновом анархијом. Уочљив је нови талас интересовања за конзервативизам (фондација Јединствене Русије зове се Центар за социјални конзервативизам, Дугин је окупио значајну интелектуалну екипу око свог Центра за конзервативне студије, Михалков је објавио свој Манифест просвећеног конзервативизма итд.). Но јавни простор је обележен доминацијом хип хопа у популарној култури који међу омладином шири један потпуно другачији систем вредности од оног који Русији данас треба. И даље се виде огромни друштвени проблеми, као што је раширен промискуитет праћен највећом стопом абортуса у Европи, алкохолизам, тек заустављени демографски пад, што све тражи радикалне измене.

На крају треба уочити значајне покушаје неких средњих и мањих држава. У другом делу књиге писао сам о храбром и контроверзном покушају Орбановог Фидеса да заустави пропадање сопствене земље, као и о успеху пољске Партије права и правде која је 2009. у парламенту усвојила веома конзервативан кривични закон, усмерен ка заштити породице, малолетника, приватности и ка ригидном кажњавању инцеста, педофилије и употребе тоталитарних симбола, укључујући и комунистичке. Пољска је у доба ратификације Лисабонског уговора заједно са Ирском успела да избори *opt out* варијанту у погледу права на абортус тако да је он у овим земљама и даље забрањен. Пољску треба поменути и у контексту покушаја који је учинила ова партија (заједно са британским торијевцима и чешким конзервативцима) напуштајући Европску народну партију и оживљавајући фракцију у Европском парламенту која би требало да реafirмише класичан конзервативни програм са јачом дозом евроскептицизма. Водећа интелектуална фигура на овом фронту данас је несумњиво чешки председник Вацлав Клаус.

- 38 Чињеница је да се ово питање постављало и тридесетих година у окружењу које доста подсећа на данашње. Знамо и какви су одговори тада дати на изазов о коме говоримо и можемо само да се надамо да је то искуство довољно да се избегну тадашње грешке, а да се ипак нађе пут који ће зауставити очигледно одумирање енергија Европе.

над политиком, партијама и токовима новца, или ће све то укључујући и медије, финансије, образовање и популарну културу служити интересима оних десетак привредних субјеката који данас држе све.³⁹

39 http://www.b92.net/biz/vesti/svet.php?yyyy=2012&mm=04&dd=26&nav_id=604218.
У питању је схема која показује како свега десетак компанија контролише највећи број кључних светских брендова. По правилу су ту укључене и највеће светске банке и медијски концерни.

ПРОБЛЕМИ ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЈЕ ПАРТИЈСКОГ СИСТЕМА У СРБИЈИ

Партијски систем, неоспорно је, представља један од кључних темеља и елемената укупног политичког система савремених политичких заједница. Иако у политичкој теорији постоје веома озбиљни мислиоци који инсистирају да је партијност, будући природна човеку, стара колико и свесни људски род, и иако се зачеци партија и партијских борби могу лако наћи и препознати како у античкој Грчкој, тако и у Риму, а затим у средњовековним европским градовима, ипак се о политичким партијама као самосвесним и прецизно уочљивим субјектима политике може говорити тек током последња два века.

Прве праве политичке партије у модерном смислу настају око 1840. године у Великој Британији. Након два кључна реформска акта за која се понекад с правом говори да су представљала праву друштвену револуцију, дакле новог Закона о избору посланика из 1832. којим су гласачка права проширена на средњи слој, и измене Закона о сиромашнима из 1834, нова динамика иницирала је релативно јасно груписање изборног тела и елите у два табора. Најпре се из редова старих торијеваца полако формирала Конзервативна странка, да би се затим од једног дела виговске странке заједно са представницима буржоазије и ирским посланицима формирала Либерална партија.

Ове две партије су током неколико деценија заправо створиле први прави партијски систем у модерној историји, са великим делом елемената који су и до данас неопходни да би се о систему могло говорити: изборно законодавство, јавно мњење, медији, изборне кампање, чланство, симпатизери, синдикати, удружења грађана, партијске елите, фракције, унутарстраначко лобирање, интересно повезивање, партијска идентификација итд. Енглески модел политичког система не само да је први такав пример у модерној историји, већ је заправо и типски образац за разумевање партијског система готово сваке либералне демократије.

Овај модел је током последња два века доживео разне врсте теоријског али и практичног оспоравања. Били смо сведоци постојања разних облика диктатура, ауторитарних система, народних демократија, џамахирија, корпоративних држава и

других уређења којима је заједничко било неприхватање плуралног партијског система. Неки режими су инсистирали на сувишности сваког облика партијског удруживања, док су чешће коришћени модели једнопартијског система у коме је постојала само владајућа партија. Управо ова чињеница да су чак и режими који су баштиници идеологије колективизма, органицизма или утопијског квазианархизма морали да посегну за организовањем странке, јасно демонстрира да су у модерним масовним, сложеним и хетерогеним друштвима политичке партије неизбежне као носиоци и механизми друштвене организације и функционисања.

Елемент на коме су пропали такви системи управо је био неприхватање чињенице нужне плуралности масовних друштава. Савремена друштва су веома сложена и динамична, будући да их сачињава велики број појединаца, удружења, те интересних, географских, културних групација што се исказује у напоредном постојању већег броја оса друштвених расцепа у истој заједници. Показало се да је сваки покушај да се ова хетерогеност игнорише и насилно суспреже забраном формирања алтернативних организација, водио у неки облик тоталитаризма или ауторитаризма, што је по правилу умањивало и економско богатство друштва и све друге могућности за његов развој. Тријумф либералне демократије на крају двадесетог века, након свих експеримената, показао је да је то ипак најбољи познат модел за реалну организацију људских друштава, управо због тога што нуди правила игре у начелу једнака за све и оставља појединцима слободу да се природно, у складу са својим преференцама, интересима и жељама удружују око одређених програма и визија, формирајући на тај начин различите политичке странке. Дакле, вишепартијска либерална демократија јесте модел који је данас у западном свету универзално прихваћен као најадекватнији базични модел политичке организације грађана. То је наравно и основни разлог зашто у овој анализи полазимо од њега као нормативног модела.⁴⁰

У таквим, масовним, сложеним и динамичним друштвима политичке партије дакле имају незаменљиву улогу. Разни аутори су на различите начине покушавали да дефинишу и тачно поброје функције које партије имају у либералној демократији. Клингеман је нпр. добро ухватио основну нит тврдећи да су партије чинилац рационалног и ефикасног уобличавања

40 Наравно, други значајан разлог јесте формални критеријум за приближавање Србије ЕУ, односно Копенхашки критеријуми који између осталог подразумевају изградњу одрживе плуралне демократије.

политичког процеса.⁴¹ Оне су на неки начин постале главни облик посредовања између друштва и државе. Преко њих делови друштва успевају да артикулишу и дефинишу своје идеје и интересе, као и да се изборе да их на политичком тржишту наметну целокупној заједници. Истовремено, оне не морају бити само одраз потреба друштва, већ истовремено и њихов креатор. Било како, оне су данас жишне тачке око којих се одвија највећи део политичких активности и преко којих се прелама реципрочни међусобни утицај државе и друштва. Стојиљковић сажима улогу партија у следећих пет кључних манифестних функција: „Изражавање интереса и уобличавање јавног мњења; номинација и избор носилаца политичких и јавних функција; контрола и усмеравање рада државних органа; политичка мобилизација и партиципација, као и функција политичког образовања и социјализације”.⁴²

Полазећи од овакве концепције странака у либералној демократији, постаје нам лакше да разумемо појам партијског система. Показујући зашто у једностраначкој држави не можемо да говоримо о партијском систему, Сартори овај појам објашњава на следечи начин: „Странке стварају *сустав* (систем) само када су оне дијелови (у множини), а страначки је сустав управо су-став интеракција које произлазе из међустраначког натјецања. Сустав о којему говоримо почива, дакле, на односу међу странкама, на томе што је свака странка функција (у математичком смислу) других странака и што реагира, компетитивно или на други начин, на друге странке”.⁴³ Дакле политичке партије јесу носећи делови партијског система, али нису једини. Као што је за систем важна њихова међусобна интеракција, исто тако су важни и њихови односи са јавним мњењем, медијима, осталим друштвеним групама, изборном базом, економским лобијима и крупним корпорацијама, другим државним функцијама, осталим елементима политичког и безбедносног система и многим другим мање или више релевантним субјектима политике. Тек читав тај богати спектар односа у својој целовитости јасно нам даје представу о томе шта је партијски систем једне либерално-демократске државе.

С друге стране, да би либералнодемократска друштва могла да функционишу и да се развијају, и да би њихови грађани могли да остварују висок степен слободе, неопходан је знатан степен политичке стабилности. Ово је иначе лекција коју посткомунистичка друштва најтеже савладају. Слободе нема без јасног,

41 Клингеман, 1996.

42 Стојиљковић, 2006, стр. 33.

43 Сартори, 2002, стр. 49.

стабилног и предвидљивог правно-политичког оквира. Зато се на пример у либералним демократијама избори углавном одржавају на четири године. Двовековна пракса је показала да је управо то период који је довољно дуг да једна администрација овлада својим задацима и да спроведе један циклус мера које у том раздобљу могу дати резултате и показати способност и квалитет владе. Истовремено, нужност поновног појављивања пред бирачима не дозвољава им да превише окоштају и омогућава бирачком телу да им евентуално демократски одузме власт.

Полазећи од ове потребе за стабилношћу, у теорији о политичким партијама као један од кључних појмова усталила се идеја институционализације. Тако се говори о *институционализацији партија* и о *институционализацији партијског система*. Овде нема простора за детаљну расправу о различитим идејама и критеријумима за дефинисање институционализације. Двојица наших аутора (Гоати и Стојиљковић) у својим теоријским расправама преносе кључне делове те вишедеценијске расправе у којој су учествовали мислиоци попут Хантингтона, Селзника, Панебјанка или Роуза и Макија који су нпр. понудили чувени критеријум о најмање четири узастопна учешћа на националним изборима.⁴⁴ Овде ћемо преузети четири критеријума која је понудио Скот Мејнворинг следећи Хантингтона, а на основу којих и Гоати просуђује институционализованост партијског система Србије. Мејнворингови критеријуми су: „1. стабилност која се огледа у томе што нема битних одступања у изборним резултатима партија; 2. укорененост партија у друштво; степен укоренености је у позитивној корелацији са институционализацијом; 3. у институционализованим партијским системима припадници политичке елите и грађани сматрају партије легитимним; и најзад, 4. у институционалним партијским системима партијске организације су важније од партијских лидера и њихових котиража”.⁴⁵

На основу сва четири критеријума Гоати с правом закључује да партијски систем Србије није институционализован.⁴⁶ Институционализација партијског система заиста представља

44 Види Гоати, 2004, стр. 186, Стојиљковић 2006, стр.130.

45 Mainwaring 1998, стр. 69–70, према Гоати, 2004, стр. 187.

46 Исто, стр. 190. Иако је закључак неоспоран, самој анализи би се могло доста приговорити. Овај аутор превише инсистира на наведеној традиционалној ауторитарној природи домаћег становништва тврдећи да је овде антипартизам искључиво повезан са тежњом за рестаурацијом ауторитарне или тоталитарне прошлости. Као и мноштво других аналитичара, и Гоати игнорише очевидну чињеницу да је нарастајући пад легитимитета партија и изборна апстиненција резултат све горег квалитета понуде на политичком тржишту, односно петрификације једне политичке касте огрезле у корупцију која је све даља и даља од бирача. Висока излазност у

један од најважнијих задатака сваке земље која излази из ауторитарног система. Њен значај је огроман, што се лако види у директним одразима резултата избора на кретање акција на берзама нпр. Стабилан и институционализован партијски систем не мора бити довољан, али је свакако неопходан разлог за сигурност грађана и економских субјеката у једној држави. Многе ствари у вези са развојем су директно повезане са том врстом стабилности. Поменимо само фактор страних директних инвестиција које у посткомунистичким земљама представљају главни подстицај развоју привреде, запошљавању и повећању извоза. Као што је то вишевековна пракса показала, само авантуристи улажу у политички нестабилне земље. Највећем броју инвеститора више значи политичка и правна сигурност него већи али ризичнији профит.

Због свега реченог, предмет обраде овог текста јесу управо основни проблеми институционализације партијског система у Србији. Без намере да детаљно улазим у све проблеме овог процеса (то би захтевало посебну књигу), покушаћу да на наредним странама понудим једну топографију настајућег система и да лоцирам и кратко анализирам неке од најважнијих дилема, проблема и препрека које ометају пуну институционализацију партијског система у нашој земљи. Фокус је на раздобљу 2000–2006, са нужним референцама на ранији период, тамо где то буде неопходно.

1. Милошевићево наслеђе и проблем укрупњавања партијске сцене

Специфичност Србије у односу на остале посткомунистичке земље јесте такозвана одоцнела транзиција. Деценија након пада берлинског зида у већини бивших комунистичких земаља протекла је у успостављању политичке стабилности и постепеној реформи земље у складу са Копенхашким критеријумима које је ЕУ 1993. године дефинисала као услове које треба испунити за чланство у овој организацији. У Србији је, међутим, читав тај период обележен једним неформалним ванредним стањем. Земљом је у сенци ратова и распада СФРЈ наставио да влада ауторитарни комунистички режим Слободана Милошевића, на све могуће начине чувајући монополе и свесно подривајући све институције. Србија деведесетих је школски пример симулиране демократије, односно система у коме и поред формалних

ранијем периоду и посебно 2000. показује у довољној мери свест грађана о значају партија и избора, тако да Гоатијеви аргументи не стоје.

предуслова за постојање либералне демократије имамо само изборну демократију, а *de facto* диктатуру.

Једна од главних жртава таквог принципа владавине био је партијски систем. Чувајући монопол власти, Милошевићев режим је на све могуће начине онемогућавао формирање и стабилизовање институционализованог партијског система налик онима који постоје у западним демократијама. И док се у другим земљама након почетног ентузијазма и великог броја формиранних странака тај нагон смиривао, а из хаоса издвојила тек неколицина озбиљних политичких субјеката који су постајали релевантне партије, у Србији је процес ишао у обрнутом смеру тако да смо на крају деценије добили један изразити *хиперпартизам*, посебно на опозиционој сцени.

Постоји неколико кључних разлога који објашњавају постојање тако расцепканог партијског система. Овде ћу их кратко сумирати, а за детаљније објашњење упућујем читаоца на један други свој чланак:⁴⁷

1. Томе је најпре фундаментално кумовала Милошевићева тајна полиција која је свим средствима контролисала и парцијализовала некадашњи опозициони простор, вођена основним циљем спречавања настанка једне стабилне, бројне и добро организоване политичке силе која би могла да представља политички изазов режиму.
2. Други фактор је изразити егоистични индивидуализам домаћих интелектуалаца из чијих редова су регрутовани лидери партија, чија неутемељена сујета, лажна идеја о величини коју надувавају медији, неспремност за тимски рад, дисциплину, извршавање задатака, за пробијање кроз хијерархију и за изградњу и поштовање институција, по дефиницији сваког терају да оснује своју партију.
3. Нестабилан, лош и манипулативним идејама вођен изборни систем, стимулисао је уситњавање а не укрупњавање политичке сцене. Током деведесетих изборни систем је мењан три пута, сваки пут у складу са Милошевићевом актуелном снагом.
4. Сасвим недемократска природа унутрашње организације партија. Партије су изразито лидерске, без снажне елите.
5. И коначно, недовршена и од политичких актера непрепозната социјална стратификација друштва, којој опет одговара немогућност грађана да у одређеној групацији види трајног

47 Види Djurkovic, 2005, *Political parties in Serbia: Source of Political Instability*. Нешто другачије објашњење истог феномена види у Гоати, 2004, стр. 31.

представника својих интереса и политичких идеја, води даље ка лутању велике већине партија.

О природи система какав је постојао до 2000. најбоље говори чињеница да је Милошевића рушила коалиција састављена од чак осамнаест политичких партија. Пети октобар 2000. је за партијску сцену Србије заиста представљао кључну вододелницу зато што о формирању и почетку институционализације партијског система у Србији постаје могуће говорити тек од тог датума. Тада се наине десио политички земљотрес који је довео дотле да две главне партије режима, СПС и СРС, у свега неколико месеци изгубе више од две трећине свог дотадашњег бирачког тела. Први прави заиста слободни избори у сваком погледу одржани су међутим тек 28. децембра 2003. У периоду од 2000. до тада распао се покрет ДОС и из њега се профилисало неколико релевантних странака, а СРС се вратио на своју реалну снагу.

Дакле, Милошевићев режим је на партијској сцени као најгоре завештање оставио потпуно расцепкан политички спектар. Страначки систем до 2000. године може се релативно лако описати као *de facto* некомпетитивни систем са хегемонијском странком (СПС). Али за посматрани шестогодишњи период то је врло тешко урадити. Период 2000–2003. све до децембарских избора највише личи на једно продужено револуционарно стање, обележено великим ломовима, аферама, убиствима, што је резултирало фактичким ванредним стањем током пролећа 2003. године. Србијом је владао револуционарни покрет ДОС чије су се разне фракције сукобљавале, а током тог периода издвојиле су се ДС као странка власти и ДСС, а 2003. и Г17+ као важне опозиционе странке. Уз ове три политичке организације, на поменути изборима цензус су прешле још СРС, која се у потпуности стабилизовала и освојила највећи број гласова, затим СПС, захваљујући Милошевићевој подршци оствареној у последњи час, и коалиција СПО–НС.

Дакле, важно је истаћи да стварни, релативно нормалан политички живот у Србији заправо почиње тек од 2003. и да се тек почев од тада може пратити процес институционализације. Реч је о кратком периоду и зато је тешко примењивати класичне категорије из теорије о партијама, па је проблематична и употреба термина *релевантних* и *институционализованих* партија. Наине, у Србији данас постоји преко 330 регистрованих политичких партија, од којих је према проценама Гоатија активно око 50. Иако је због разних поремећних околности тачно да утицај одређених партија може бити далеко већи од

њихове бројности, парламентарне снаге или укоренености,⁴⁸ у Србији је најсигурније држати се парламентарне заступљености као основног критеријума релевантности. У стабилним државама релевантност се обично поклапа са институционализованошћу. У Србији због свега наведеног то још није случај. На пример, до 2003. статус релевантне партије имала је Странка српског јединства која данас *de facto* не постоји, а након избора тај статус је стекла нова странка Г17. Међутим, тек ће следећи избори дати прве индикаторе тенденција институционализације односно дуготрајније релевантности.⁴⁹ На основу последњих истраживања, СРС, ДС и ДСС јесу једине партије са стабилном подршком која им гарантује одржање статуса релевантности. Испод њих су Г17, СПС, НС и СПО које се крећу од 3 до 6 % и које се заправо боре да и на следећим изборима задрже статус парламентарних странака. Очигледно је потребно да у релативно смиреној атмосфери протекну бар још два изборна турнуса како би се партијска сцена рашчистила и како би се јасно одвојиле релевантне и институционализоване партије.

Постоје, међутим, и даље спорови око тога у ком правцу треба да иде партијски систем Србије. На једној страни су аутори попут Милана Јовановића⁵⁰ и писца овог чланка који се доследно залажу за све нормативне и политичке мере (укључујући одржавање па чак и подизање изборног цензуса) које би водиле укрупњавању и на тај начин стабилизовању партијског система, као нужног (мада не и довољног) услова за већу озбиљност и одговорност политичких субјеката. Досадашње искуство је

48 Наведимо пример ЈУЛ-а као најфрапантнији, али и ГСС-а који је на опозиционој сцени годинама играо огромну идеолошку улогу иако је с правом називан комби-партијом.

49 О нестабилној и још увек недефинисаној сцени говори случај нове партије Покрет снага Србије Богољуба Карића која је формирана након његовог одличног резултата на председничким изборима 2004. Током читаве 2005. године ова партија је по свим истраживањима била на трећем месту по популарности, одмах иза СРС-а и ДС-а, дакле испред свих партија власти. Рејтинг јој се кретао од 10 до 18 процената, што би је свакако учинило релевантном, а због чудне нормативне регулативе Карић је током јесени исте године успео да добије своје посланике и да чак оформи посланички клуб За европску Србију. Када је ионако танка владајућа већина дошла до ивице, режим је почетком 2006. брутално кренуо на Карића одузимајући му телевизију и Мобтел као главне изворе политичке снаге. Сам Карић је због оптужница и претњи хапшењем напустио земљу и већ скоро пола године је ван ње. Према последњим истраживањима ЦЕСИД-а и Медијум галупа из септембра 2006, ПСС је сведен на 1–1,5% подршке. (Узгред, чи-тава операција је као и много тога у Србији остала нетранспарентна и чуд-на. Карић је најпре продао свој не зна се колики део у Мобтелу, а онда је слободно напустио земљу. Има доста елемената за новинске спекулације о дилу Карића са влашћу).

50 Види Јовановић, 2005, стр. 187.

показало да мале партије које стицајем околности дођу до великог колача власти представљају велики фактор неозбиљности и нестабилности политичке сцене. Свесне своје слабости и чињенице да вероватно никада више неће бити у таквој позицији, оне се труде да извуку што је могуће више користи за своје чланове, тако да је незамисливо да спроводе било какву конструктивну дугорочну политику.

С друге стране, међутим, стоје пре свега аутори окупљени око ЦЕСИД-а, попут Срећка Михајловића или Марка Благојевића, које не воде разлози ефикасности и стабилности, већ нормативни захтев за што реалнијим и што ширим представљањем бирачког тела. Они се доследно залажу за смањење цензуса на 2% или 3%, што би омогућило улазак у парламент већег броја мањих странака. Претпостављам да су ови аутори вођени и захтевима тренутне политичке ситуације, односно намером да се што више ојача такозвани демократски блок, односно да се уласком више мањих странака смањи расипање такозваних демократских гласова и ојача фронт против СРС-а. То би међутим довело до хаоса који смо имали за време ДОС-а, и кога није у потпуности лишен ни садашњи парламент, иако има мањи број актера. Уместо да се настави процес укрупњавања који би водио ка дефинисању компетитивног система умереног плурализма,⁵¹ ово би само вратило клатно ка систему поларизованог плурализма односно ка даљој нестабилности.

2. Нормативна регулатива

Претходно разматрање нас је полако увело у следећи сегмент, анализу измена нормативне регулативе која се односи на партијски систем, остварену током протеклог периода. Мора се рећи да на овом пољу није много урађено. Донет је један једини закон који се односи директно на политичке партије. То је Закон о финансирању политичких странака, донет у јулу 2003. године. Треба поменути још неколико закона који су индиректно важни за функционисање и дефинисање партијског система.

Најпре је крајем 2000. године донет нови Закон о избору народних посланика, а почетком 2004. он је измењен. Овај последњи Закон о изменама и допунама Закона о избору народних посланика донео је значајне новине у три сегмента. Њиме је направљен значајан корак у томе да се припадницима српске дијаспоре омогући активно бирачко право. Детаљно се регулише поступак прављења посебне евиденције бирача у иностранству

⁵¹ Види Стојиљковић, 2006, стр. 122, 123.

и начин остваривања бирачког права ове категорије грађана. Друга значајна новина уводи се чланом 8 који у стари закон уноси нови члан 40а, а посвећен је подстицању учешћа жена у политичком животу. Први став овог члана прописује обавезу сваке изборне листе да има минимум 30% припадника мање заступљеног пола. Ова одредба је обавезујућа будући да се ставом три истог Закона прописује да ће Републичка изборна комисија одбити проглашење изборне листе која не поступи у складу са овим Законом. Коначно, трећа и врло значајна новина односи се на регулисање посебног изборног права странака и коалиција националних мањина. Чланом 13 допуњава се члан 81 Закона што овим политичким организацијама омогућава да добију представништво у парламенту и у случају да освоје мање од 5% гласова. Дакле, уводи се позитивна дискриминација странака мањина. Тиме је исправљен пропуст претходног Закона који је довео дотле да у садашњем парламенту Србије (осим двојице посланика Листе за Санџак који су изабрани на листи ДС-а) нема представника партија националних мањина.

Тек делимично, за партијски систем су значајни Закон о локалним изборима усвојен 2002. године и Закон о спречавању сукоба интереса при вршењу јавних функција из 2004. године. Ове чињенице говоре о томе да регулисању подручја страначког деловања у протеклих шест година није дата адекватна пажња. Када се зна да је партијски систем један од фундамената сваког политичког система, поставља се озбиљно питање зашто је тако мало урађено. Аргумент који тврди да се није стигло због других приоритета (дефинисање и постављање привредног система и макроекономске стабилности) ипак не пије воду због тога што је протекло превише времена. Чини ми се да је истини ближа теза да непостојање адекватне регулативе одговара самим актерима, дакле политичким партијама, које се много лакше крећу у неуређеном простору. Да мало антиципирамо тезе које ће се профилисати на крају текста, чини се да се домаћа политичка каста све више сједињује око трајне изградње клијентелистичког система односа у коме дискрециона политичка моћ арбитрарно користи своју позицију за остваривање политичке ренте, уместо да се изграђује систем заснован на владавини права, постојећој регулативи и њеном безусловном поштовању.

Чињеница је да, на пример, још увек не постоји онај основни закон, Закон о политичким странкама. Пропис који регулише ову област је Закон о политичким организацијама из 1990, последњи пут мењан 1994. Не само да се у њему говори о СФРЈ, већ он на пример садржи у члану 5 одредбу да политичку организацију може основати најмање 100 пунолетних грађана. Овај

пропис је један од разлога зашто Србија има толики број политичких странака.

Највише се из читаве ове области расправљало о Закону о избору народних посланика. Поред већ помињане расправе о изборном цензусу, друго кључно питање било је ко је власник мандата. Овај проблем донео је велики и даље нерешени спор између законодавне и уставно-судске власти. Наиме, члан 88 Закона у ставу 1 одређује да посланику престаје мандат „ако му престане чланство у политичкој странци или коалицији на чијој изборној листи је изабран за посланика”. Ово решење ишло је у правцу чврстог везивања посланика за његову политичку организацију. Индиректно оно заиста води ка јачању партија, унутрашње дисциплине и хијерархизације, али слаби демократски узус везе између посланика и бирача. Посебан проблем је избио због природе ДОС-а као *de facto* покрета чији је статус као правног лица био проблематичан већ током 2001, када је почео његов распад. То је довело до потпуно бизарних ситуација као што је одузимање мандата странци носиоца листе!

Покушавајући да реши овај проблем, Уставни суд је 27. маја 2003. прогласио овај став неуставним и образложењем одлуке наметнуо норму према којој су носиоци мандата посланици, а не листе. Ово у начелу демократско решење донело је, међутим, нову количину хаоса због контекста србијанске политике. У земљи без морала, без формираног јавног мњења и без јасних политичких идеала, ова одлука је довела до тога да скупштина постане стално отворена пијаца.⁵² Током 2005. стално се спекулисало колико ће посланика променити странку или клуб, а један део њих је то заиста и радио. Од лета 2003, бар двадесетак посланика променило је странку или клуб што је изазвало катастрофалне последице по смисао, углед и ефикасност парламента: углед посланика и парламента је страшно опао у јавности, због трансфера посланика владе се ослањају на танку и несигурну већину тако да највећи део времена и енергије троше да би уопште остале на власти, пошто је већина у парламенту несигурна одлаже се почетак заседања скупштине и смањује се број радних дана, као и времена за расправу, а из истих разлога све већи и већи број закона се доноси по хитном поступку...

52 На основу ове одлуке сваки посланик је могао да напусти клуб или странку на чијој је листи изабран. То је довело до апсурдне ситуације да у парламент уђу странке које нису успеле да пређу цензус на изборима (као СПО 2003) или чак нису ни постојале када су се избори одржавали (Г17 исте године или ПСС 2005)! Иза ових политичких трансфера најчешће је стајао новац. У време Карићеве офанзиве новине су спекулисале да је цена мандата негде око 200.000 евра.

Било како, показало се да Србија није спремна за ово решење ма како се оно демократским чинило. У јавности се већ подигла бура против њега, а посланици су самовољно престали да га се придржавају.⁵³ Иза спора лежи једна од основних дилема у изградњи партијског система у Србији: да ли се демократија ствара по Шумпетеровом моделу конкуритивних елита, или тако што се јачају демократски потенцијали у оквиру самих странака и односа између странака и грађанског друштва, бирача.

3. Укореееност странака и партијска идентификација бирача

Претпоставка институционализованог партијског система јесу институционализоване партије, а њих нема без снажне политичке или социјалне укорееености, односно без довољне и стабилне идентификације одређеног скупа бирача са истом политичком партијом. Предмет овог одељка јесте кратка анализа односа постојећих политичких партија (односно укупне политичке касте) са бирачком базом, односно грађанима Србије.⁵⁴

У теорији о партијама је познато да се од шездесетих година прошлог века постепено напушта класична матрица о социјалној укорееености странака. Због промене социјалне стратификације западних друштава, стара матрица по којој су радници углавном гласали за социјалистичке партије, средња класа и буржоазија за либерале, а крупни капиталисти и аристократија за конзервативце, морала је да буде напуштена. Ове класичне партије које су заиста долазиле из одређеног социјалног залеђа морале су да трансформишу своје основне слогане и програме како би могле да се боље позиционирају на политичком тржишту и отворе према припадницима других слојева, нарочито према све широј средњој класи и интелектуално и материјално унапредовалим радницима. Од тада већина партија почиње да се трансформише у такозване *catch-all parties*, односно странке које се обраћају што ширем бирачком телу.⁵⁵

53 Карактеристична је изјава председника Административног одбора скупштине Томислава Николића, који је приликом одузимања мандата посланицима Г17 који су били искључени из странке експлицитно рекао да за њега то решење не важи и да ће се придржавати Закона о избору посланика.

54 У овом одељку користим се радовима Зорана Славујевића који се код нас најдуже и најозбиљније бави овом тематиком. Треба погледати и истраживања ЦЕСИД-а.

55 О овом феномену погледати класичан текст Ота Кирхајмера „The Catch-all Party“. Kircheimer, 1990, стр. 50-61.

Политички живот Србије у последњих шест година обележило је то што су готово све странке функционисале по овом принципу, дакле све су се обраћале комплетном бирачком телу и покушавале да привуку све слојеве становништва. Међутим, грешка би била помислити да су се по томе приближиле својим западним узорима. Западне *catch-all* партије се од ових наших разликују по томе што су им обично пре те трансформације претходиле деценије јасног социјалног и идеолошког утемељења. Српске партије то разумљиво немају, већ су се у разматраном периоду понашале и деловале као да се налазе у социјалном лимбу, некаквом недефинисаном и флуидном простору.

Нестабилне владе које одају утисак да ће сваког тренутка бити оборене, проузрокују огромну количину (пре свега социјалне) демагогије у свакодневним наступима лидера и других функционера. Шестогодишње искуство је показало да међу партијама готово и нема разлике у понашању, тактици и наступима: све оне играју на карту социјалне демагогије и наводне заштите сиромашних како би дошле на власт, а онда под притиском ММФ-а настављају да уз страх и оклевање ипак вуку реформске потезе који иду у правцу приватизације и постепеног увођења тржишне логике пословања. Тако је нпр. ДСС био врло радикалан критичар реформских потеза Ђинђићеве владе,⁵⁶ најављивао је ревизију неправедне приватизације када дође на власт итд, да би након доласка на власт Коштуничина влада након почетних оклевања ипак наставила да спроводи захтеве ММФ-а, да доноси тржишне законе, да спроводи приватизацију и да отпушта раднике уз отпремнину.

У исто време, један значајан део сада опозиционог ДС-а, укључујући и самог лидера, председника републике Тадића, преузео је демагошку реторику, говорећи о томе да реформе треба да се наставе, али да не боле.⁵⁷ У исто време Драган Ђилас који се често помиње као могући мандатар следеће владе, у уводнику у *Политици* се „заузео” за пензионере, бранећи их од препорука ММФ-а да се резање буџетске потрошње врши пре свега преко смањења пензија које гутају око трећину буџета.⁵⁸

56 На пример гласали су против тржишно интонираног Закона о раду из 2001. Види *Време* бр. 571, „Сам против свих”.

57 Тадићев говор на конференцији ЦЛДС-а одржаној 08.10.2005. у Сава центру, који је одскакао од опште атмосфере заговорника наставка темељите либерализације, међу које је спадао и А. Влаховић из његове странке!

58 Види Д. Ђилас, „Рачун транзиције пензионерима”, *Политика*, 22.09.2005. Србија је врло стара земља у којој пензионери чине врло значајан део популације, а тиме и бирачког тела. Тако се све странке надмећу за њихову наклоност.

Уочава се дакле да посебно ове две носеће странке (ДС и ДСС) покушавају да се на погрешан начин надмећу са СРС-ом коме нема премца у социјалној демагогији⁵⁹ и који је захваљујући томе најјача странка у Србији са око 35% подршке. Ова партија је заправо једина која је са почетком транзиције јасно препознала своје бирачко тело (такозване губитнике транзиције, социјално најугроженије слојеве) и стога једина за коју се може рећи да има јаку социјалну укореењеност и јаку партијску идентификацију својих чланова. Уз извесне ограде може се прихватити као тенденција закључак који о СРС-у износи Славујевић: „Крајем 2005. године СРС је наглашеније утемељен у мушки део бирачке популације, најмање образован, раднички, пензионерски и незапослен део бирачке популације, а према резултатима ранијих истраживања натпросечно је био атрактиван и за најсиромашнију групу бирача, коју су чиниле две трећине његових присталица”.⁶⁰

Славујевићеви резултати који се односе на социјалну укореењеност ДС-а врло јасно говоре колико су погрешни њихови покушаји да изигравају социјалистичку странку и да се приближавају сиромашном становништву. Овај истраживач уочава да се ДС профилисао као урбана странка најобразованијих и најдинамичнијих група бирача и да покушаји левог позиционирања не одговарају ни самопозиционирању присталица ДС-а, ни њиховим ставовским предиспозицијама.

Највеће промене у погледу свог социјалног дефинисања и структуре својих присталица доживео је у посматраном периоду

59 Још је важнија позиција странке Г17+ која је настала као експертска група либералних економиста која је имала доминантан утицај у економско-финансијском сектору у великом делу периода после Милошевића, и која је била миљеник међународних економских институција све до избацивања из власти у лето 2003. Током изборне кампање и на почетку владавине, они су се нагло окренули демагогији, говорећи о економском патриотизму (протекционизму), о развојном буџету, социјалној бризи за грађане и сељаке итд. ММФ их је натерао да изврше ребаланс тек донетог буџета и да битно смање планирани дефицит. Тек су снажни притисци ММФ-а и Светске банке, који су користили чињеницу да је за отпис дуга од седамсто милиона долара код Париског клуба неопходна сагласност ММФ-а, натерали ову странку да крајње нерадо смањи демагогију и да се врати реформским потезима, али не и дискурсу.

60 Славујевић, 2006, стр. 194. Уз ове тврдње као и уз сва истраживања групе истраживача која објављује у зборницима фондације Фридрих Еберт мора се ставити одређена ограда, будући да су сви они присталице политичке левнице, односно пре свега ДС-а те их то вероватно свесно или несвесно мотивише да о ДС-у граде лепшу слику но што јесте, као и о, пре свега, СРС-у ружнију но што стварно јесте. Познато је да се доста младог света политички радикализовало услед снажних националних и социјалних фрустрација, а то су углавном потенцијални бирачи СРС-а. Њих у истраживањима никада нема.

ДСС. Захваљујући успеху и популарности свог лидера, након 5. октобра ова странка је доживела подршку од преко 50% што нико никада у Србији није имао. Али исто тако брзо почео је процес њеног опадања, да би на изборима 2003. освојила свега 17% гласова. Током 2005. чини се да се усталила на 10–13% и да је то реална основа за будуће функционисање ове групације. Овај процес је пратило и њено деинтелектуализовање, деурбанизовање и старење присталица.⁶¹ По неким ауторима, ова партија је заменила СПС у смислу атрактивности за све групе бирача, а по Стојиљковићу ДСС најбоље одсликава просек садашње Србије. Она је постала „конгломерат партија” што јасно говори о потпуном недостатку било какве профилисаности и социјалне утемељености.⁶²

Дакле сем СРС-а и делимично ДС-а, остале партије ни немају свест о потреби социјалног укоренивања, што им се дебело обија о главу. Управо у томе (уз још неке факторе о којима ћу говорити касније) треба тражити узроке све веће апстиненције бирача.⁶³ За готово све остале партије тешко је одговорити коме се обраћају и кога представљају.

Ово се наравно одражава на ширину и интензитет партијске идентификације. Већ од 2002. по истраживањима ЦЕСИД-а значајно опада ширина партијске идентификације. Иако је интензитет са тим опадањем разумљиво порастао, стабилност идентификације је и даље далеко од показатеља у стабилним демократијама. Количина међупартијског трансфера је и даље висока што додатно потврђује тезе о нестабилном и неинституционализованом партијском систему. Уз ово ћемо поменути још један проблем, а то је питање изборне мотивације и мотивације за чланство у странкама. Са високим нивоом корупције и разумевањем политике као најбољег начина за решавање личних, практичних и егзистенцијалних проблема, разумљиво је зашто и даље велики број грађана мења партије у зависности од тога ко дође на власт. У време када је званична незапосленост око 30%, готово је немогуће доћи до посла без подршке неке од владајућих партија, што посебно важи за мање средине. Ова тенденција заједно са тенденцијом повлачења стварних присталица

61 Види Славујевић, исто, стр. 197. За праћење развоја овог аспекта партијског система види и Славујевић, 2002, и Мојсиловић, 2005.

62 Стојиљковић, 2006, стр. 231. Остале партије самим податком да су око цензуса не заслужују озбиљну анализу своје укорениености. Најдрастичнији пример за то колико је опасно правити странку без јасне социјалне и интересне структуре јесте Г17 која је за свега неколико месеци током 2004. од 11,8% пала на свега 2–3% подршке.

63 По истраживањима из септембра 2006, број потенцијалних изборних апстинената достигао је чак 60% што је неприродно за земљу са толиким проблемима као што је Србија.

(што иде уз губљење свих програмских и идеолошких разлика између појединих партија) нуди веома суморну слику о укупној политичкој сцени у Србији.

4. Унутарпартијски односи

Као што је познато, у теорији и пракси партијских система постоји као можда најважнија дилема питање да ли се демократија у једном друштву јача тако што се по сваку цену јача партиципативна *grass-rooted* демократија, која бирачкој бази и члановима партија даје веће могућности за контролу партијских лидера или се, управо обрнуто, она изграђује по елитистичко-компетитивном моделу у коме се потпуно независне и обезбеђене партијске елите надмећу између себе за власт у држави. Неоспорно је да је ова друга визија далеко јача и заступљенија зато што више одговара стварности и потребама масовних и динамичних друштава. Њени главни представници су Шумпетер, Сартори, Липсет или Расмунсен који је концизно дефинисао проблем: „Парадоксално, демократија захтева недемократске партије...”⁶⁴

Ово становиште је нужно прихватити и кад је Србија у питању. Зато се као основни задатак намеће потреба свођења партијског мозаика на мали број озбиљних играча који ће моћи да се надмећу на основу озбиљних програма и да створе стабилну, вишегодишњу владу те одговорну опозицију. Условно речено, зарад потребе стабилизације партијског система, унутрашња демократизација одлази у други план. Међутим, управо због специфичне ситуације србијанског политичког система, са тиме се мора бити веома пажљив. Највећи проблем са прихватањем овог модела јесте како контролисати партијска руководства, и како обезбедити да она преузимају одговорност и по потреби одступе са власти.

У последњих тридесетак година теоретичари су с правом све већи значај почели да придају самој организацији партије. Према познатој Дивержевој формулацији, модерне партије се далеко мање карактеришу својим програмом, идеологијом или класом присталица, а много више својом специфичном структуром и снагом организације. За разумевање унутрашње структуре партије неопходно је знати генеалогiju њеног настанка. Постоје два правца настанка партија: од центра ка периферији или од периферије ка центру. У овом другом случају реч је о повезивању различитих организација, или настајању партије

64 Према Гоати, 2004, стр. 105.

од једне или више сродних друштвених организација које карактерише снажна друштвена укореењеност. У Србији су све релевантне партије нажалост настале из једног центра⁶⁵ што и до данас одређује њихову природу и карактер.

Уз делимичан изузетак ДС-а, све релевантне партије у Србији су изразито централистичке. Партијска сцена можда више од било ког другог сегмента илуструје кључне проблеме ове земље, пре свега повезане са огромном централизацијом и класичном социјалистичком претензијом сваког моћника да све држи у својим рукама, уместо да делегира послове и да гради тим у који ће имати поверења. Степен унутрашње централизације и неограничене моћи коју лидер ужива уз мали број својих олигарха, далеко превазилази чувени Михелсов гвоздени закон олигархије.

Да би се за странку могло рећи да је институционализована, као један од критеријума наводи се њено релевантно опстајање и након одласка, повлачења или смене оснивача. У нашој земљи тај критеријум испуњава само ДС. Ова странка је једина која је за петнаест година до сада променила чак три лидера. Међутим, и овде треба напоменути да је владавина покојног Зорана Ђинђића такође била изразито аутократска и да га је у даљем неограниченом уживању власти спречио атентат. Но странка је након његове смрти успела најпре да сачува статус релевантне парламентарне странке, да се консолидује и врло брзо врати на место једне од две најзначајније политичке групације у земљи.

Ниједна од осталих странака не испуњава тај критеријум. На челу СРС-а је формално и даље оснивач Војислав Шешељ. Иако је странка наставила даљи успон и након његовог одласка у Хаг, ипак велики део подршке дугује Шешељевој положају, а његов статус је апсолутно неупитан. Г17 је током 2006. само рашчистио кулисе, па је након обрачуна који то заправо нису ни били, оснивач и стварни владар странке Млађан Динкић напросто и формално преузео председничко место у септембру. ДСС је незамислив без Коштунице, као и СПО без Драшковића или НС без Илића. Ову тенденцију одлично илуструје мучење СПС-а да преживи након Милошевићевог одласка у Хаг и посебно након његове смрти. Некада хегемона странка данас је

65 Гоати (исто, стр. 107) изузима Г17 тврдећи да је ова странка у тренутку настанка имала јаку организациону мрежу на терену, као развијена НВО. Мислим да је овај став погрешан зато што је Г17 од свог настанка прављен са претензијом да једног дана постане странка, и то је прављен и све време контролисан из једног центра. Да је Гоатијева перцепција тачна, тешко би могло да се деси да ова странка спадне на свега 2-3% подршке, а посебно је пракса обрачуна оснивача Динкића са свим јачим личностима у странци током 2006. показала до које мере се Г17 не разликује од осталих сасвим централистичких странака.

на ивици цензуса, док се истовремено пред конгрес заказан за крај године по први пут отвара унутарстраначко надметање за место председника.

Готово све странке у Србији нису чак ни толико олигархијске колико су изразито лидерске. Вођа странке, који је по правилу и оснивач, јесте алфа и омега странке чија је власт неупитна чак и кад су резултати лоши. Ту и лежи највећи проблем. Моћ лидера, као што је познато, не мора нужно да долази само од великих статутарних моћи, већ је чешће везана за контролу ресурса, личне везе са главним финансијерима странке, увођење сопствених рођака, пријатеља, партнера у (не)формално руководство странке итд. Као што примећује Гоати: „Већина партијских челника настоји, током обављања кључне партијске функције, да утврди и прошири своја статутарна овлашћења и да тако предупреди 'унутрашње ударце', док је мањи број искључиво заокупљен политичком експанзијом партије и једва обраћа пажњу на статутарне прерогативе”.⁶⁶

Овај аутор је у одличној анализи показао невероватна, скоро диктаторска статутарна овлашћења које имају лидери наших странака. Док је код СРС-а то био случај од самог оснивања будући да је то по природи централистичка, строго хијерархијски устројена организација коју често пореде са војском, још је занимљивији експоненцијални и континуирани раст овлашћења лидера у такозваним демократским партијама. То је посебно занимљиво код ДС-а и код ДСС-а, странака које у свом називу носе атрибут демократских. По члану 26 актуелног Статута ДСС-а, кандидате за потпредседника странке предлаже председник, односно кандидат за председника. (Исто решење је на последњем конгресу усвојио Г17, а налази се и у актуелном Статуту ДС-а усвојеном у јануару 2006). На тај начин онемогућено је слободно демократско надметање унутар странке, односно слободно кандидовање чланова. Избор потпредседника се на тај начин свео на лични избор сарадника које окупља „менаџер” странке, односно на његово прављење тима.

Но, досадашња унутарстраначка пракса показује да статут чак није ни неопходан. Најекстремнији пример је лидер СПО-а, Драшковић који је 1997. године декретом искључио из странке свог потпредседника Велимира Илића.

Из праксе западних партија познато је да посланички клубови имају врло специфично и изражено место у партијском животу и да неретко постоје озбиљни сукоби између партијске централе и клубова, односно клубова и Владе. Посебно су у Енглеској чести случајеви да један део посланичког клуба

66 Гоати, 2004, стр. 130.

владајуће странке устане против одређене политике својих партијских другова. У Србији је то и даље незамисливо, јер су посланички клубови сведени на просте гласачке машине које подижући руке напосто верификују све што страначке централе договоре. Случај наводне побуне посланичког клуба СПО-а почетком 2004, када је наводно надгласао лидера странке поводом одлучивања о уласку у владу, није добар пример за некаквог весника демократизације и јачања клубова. Не само да постоје основане сумње да је у питању била изрежирана представа, већ се велики део клуба по старом србијанском обичају брзо одвојио фомирајући нову странку СДПО.

Главни проблем са непостојањем било каквог стварног облика унутрашње контроле јесте немогућност да лидер одговара за лоше резултате странке. Опет је СПО најекстремнији и најилустративнији пример. Иако је изгубио десетине парламентарних и председничких избора и иако је са некадашњих скоро 800.000 гласова спао на мање од 200.000, лидер ове странке и даље влада без конкуренције. Током своје владавине променио је бар четири–пет комплетних гарнитура својих сарадника, али ни у једном тренутку није помислио да се сам повуче, а није било никакве могућности да га чланство смени. Странке и даље више личе на приватна предузећа појединих људи, него на структурисане политичке организације са јаком елитом и смењивим лидером.

Иако ДС покушава да прихватањем разних облика модерних решења (као што је подстицање родне равноправности и територијалне децентрализације) понуди неки привид о јачању унутрашње партиципативне демократизације, поглед на овлашћења председника показује да је и даље реч о централизованом структури. Штавише, Стојиљковић указује на то да су их одређена решења током 2004. учинила још мање демократском структуром.⁶⁷ Иако се овај аутор надао да се полако отварају могућности за стварну унутарпартијску динамику, критику и унутарпартијско организовање, пракса из последње две године је показала да тенденције не иду у том правцу. И даље ниједна партија у Србији не дозвољава постојање фракција, озбиљну унутарпартијску критку и расправу око било које теме. Штавише, сва три покушаја сукоба мишљења резултирала су по старом обичају искључивањем мањинске групе из странке: из ДС-а је искључена неформална фракција Чедомира Јовановића који је затим формирао нову партију, из ДСС-а је након сукоба са доминантном струјом у странци и одбијања лидера да га кандидује за место потпредседника отишао иначе код чланова

67 Стојиљковић, 2005, стр. 28.

веома популаран бизнисмен Зоран Дракулић, а из Г17 је отишао председник Мирољуб Лабус као и њему блиски посланици. Све ово потврђује да су странке у Србији далеко испод минималног нивоа унутрашње демократије, те да не постоје стварни механизми контроле и одговорности лидера и елите. То је још један од важних фактора који странке удаљава од бирачке базе и обичних грађана, смањујући им степен легитимитета, чиме се додатно отежава процес институционализације система.

Посебно поглавље би требало посветити лошем положају основних организационих јединица, и односу централа према мрежној инфраструктури странке. Друго важно питање које опет сведочи о непостојању минимума партијске организације јесте готово потпуно одсуство интелектуалних и организационих структура као што су фондације, партијски *тинк-тенкови*, кадровске школе, системи регрутовања и образовања младих кадрова, страначки часописи, новине, билтени...

5. Динамика међустраничких односа

Будући да термин *партијски систем* пре свега подразумева односе између релевантних политичких странака, генерална оцена о његовој природи у датом периоду великим делом се ослања на онај велики хаос који су странке током ових шест година правиле. Наравно, мора се имати у виду да се 2000. године у потпуности распао један ауторитарни и хијерархијски систем по свим нивоима, тако да се заиста отворио простор за плурализам у његовим радикалним облицима. Али слика коју смо добили далеко превазилази све што су грађани могли да очекују, тако да се може прихватити Стојиљковићева генерална оцена: „Партијску сцену и политички живот Србије и после радикалних промена крајем 2000. године одликују висок степен нестабилности и конфликтности односа како између, тако и у оквиру политичких странака и коалиција. Склапање и раздвајање коалиционих аранжмана, наизменичне међустраничке фузије и поновна раздвајања, унутарстраничке поделе и пучеви, преотимање и куповина посланика и посланичких мандата праћени су отварањем и подгревањем политичко-корупционашких афера и пропагандним ратом порукама преко 'наших и њихових' медија и људи у њима.”⁶⁸

Сав овај хаос на партијској и политичкој сцени директан је производ како недостатка елементарне политичке културе и морала, тако и чињенице наслеђеног поларизованог, односно

68 Стојиљковић, 2006, стр 279.

хиперплурализма. Прву владу Зорана Ђинђића обележио је процес распада покрета ДОС који је срушио претходни режим. Већ у лето 2001. када је ДСС изашао из власти отворио се оштар фронт између владе на чијем је челу био ДС и ове друге групације председника савезне државе. Да би очувао максималну власт у држави и елементарну већину у парламенту, током следеће две године Ђинђић је прибегавао најразличитијим егзибицијама, диловима и мешетарењима у скупштини: поцепана је посланичка група НС-а, поцепан је СПС па је и један део његових посланика на челу са Ивковићем служио као резервни извор гласова и подршке влади, а као колатерална штета овог сукоба страдале су институције будући да је исти актер онемогућио тада најпопуларнијег политичара, Коштуницу, да постане председник Србије.

Након краткотрајне авантуре са Живковићем на челу, када је влада пала услед отказивања подршке Орлићевог СДП-а, који се из крајње сумњивих мотива приклонио Г17 (дакле опет једна непринципијелна коалиција партија потпуно супротне оријентације), након избора је изабрана мањинска влада на челу са ДСС-ом. Опет је ова чињеница о мањинској подршци у парламенту и танкој већини која се одржава уз помоћ СПС-а обележила природу парламентарног живота и међустраничких односа. Поново је премијер (слично свом претходнику) прибегавао најразличитијим и врло контроверзним потезима како би се несигурна већина очувала и продужио век влади: цепање посланичког клуба СПО–НС који је Драшковића оставио са свега неколицином посланика, проблематична замена посланика Драгише Ђоковића који је прешао у ДС, противзаконите измене неколицине посланика Г17, директно гажење закона у септембру 2005. када су два посланика Листе за Санџак наставила да обављају посланички мандат иако су га формално изгубили именовањем за службенике владе...

Истраживач ових случајева је у озбиљној дилеми да ли се ова дешавања уопште могу оквалификовати као динамика међустраничког живота. Ако се на поменуте случајеве додају бројне афере у вези са сталном борбом за прераспodelу и контролу државних ресурса, као и за места у управним одборима јавних предузећа, затим крајње расипничко понашање посланика који су отимали огромне дневнице, лажно приказивали да стално путују а заправо боравили у Београду итд, онда је правилније говорити о општем галиматјасу, пијаци или рингу за склапање и развргавање разних савеза који се по правилу никада не воде око система вредности, програма, идеологија, законских решења, природе државног уређења итд. већ само око голе власти, материјалних ресурса, положаја и синекура.

То је основни разлог зашто у овом чланку не постоји посебан одељак посвећен линијама расцепа на партијској сцени. Ако се током прве две–три године и могло са неким утемељењем говорити о сукобу између ДС-а и ДСС-а и као делимично програмском и идеолошким сукобу између с једне стране волонтистичке левичарско-реформистичке владајуће политике која се залагала за ванинституционалне реформе по сваку цену и с друге стране конзервативне визије ДСС-а засноване на грађењу институција, ослањању на традицију и залагању за владавину права и морал, у последње две–три године такав прилаз је готово потпуно изгубио смисао. Борба око власти и ресурса потпуно је потиснула било какве идеолошке сукобе и данас *de facto* нема много разлике између основних актера у погледу генералног схватања политике, односа политике и економије, схватања значаја вредности, визије економског развоја Србије итд.

Номинално, и даље се преко медија одржава перцепција тростране поделе политичког система о којој говоре Славујевић и Стојиљковић⁶⁹. Код оба аутора истиче се снажна поларизација између грађанске популације окупљене око ДС-а с једне стране, и националистичке популације окупљене око СРС-а с друге. У средини је такозвано националдемократско бирачко тело у коме је ДСС најснажнији, али су ту и присталице Г17, СПО-а, НС-а итд. Ово су номиналне и потпуно апстрактне поделе: ДС нпр. у последњих неколико година нема никакву идеологију, нема јасне ставове о већини питања, а по потреби уме врло тврдо да заигра на националистичку карту, иако је њено војвођанско крило постало главни носилац аутономашке политике; СРС се наводи као странка деснице а има најјачи левичарски програм и током поменутог периода много се више бавила социјалном демагогијом него националним питањем; коначно ДСС је током своје владавине дезавуисао већи део вредности и начела захваљујући којима је дошао на власт па тако нико од његових чланова дуго већ и не говори о владавини права (а и како би након свега што се дешавало у парламенту) као што након пропасти политике према Црној Гори слабо кад потежу национално питање, још мање покушавајући да дефинишу шта оно значи.⁷⁰

69 Види Стојиљковић, 2006, стр. 185 и даље, Славујевић, 2003, Славујевић, 2006, стр. 206.

70 Можда најбоља илустрација чињенице да вредности и идеологије данас не играју никакву улогу на партијској сцени јесте комплетан однос према новом Уставу и према појединим решењима у њему. Свака странка се залаже за његово брзо доношење кад је у опозицији, и одлаже га када дође на власт, само због тога што доношење Устава подразумева нове изборе. Друго, све три најрелевантније странке више пута су мењале свој став по питању начина избора председника, у зависности од политичке снаге лидера своје и осталих странака. Дакле, став није заснован на нпр. потреби

Коначно, ту је и проблем такозваних антисистемских странака. Наши аналитичари често карактеришу СРС као наводно антисистемску странку јер је наводно у глобалу против основа данашњег нормативног система у Србији. Ово је врло проблематична поставка која се заснива на чињеници да је СРС и даље неприхватљив за међународну заједницу, а не на некаквом залагању СРС-а да сруши данашњи политички систем у Србији. Штавише, због позиције једине странке која у последњих шест година није партиципирала у власти, док су остале странке то радиле често брутално кршећи законе, СРС се *de facto* од свих странака највише залагала за поштовање Устава, закона, норми, институција и целокупног политичког система. Друго је питање уверљивости њиховог залагања за те вредности, али се свакако на основу односа према важећем уставно-правном систему не може лако рећи да је СРС антисистемска странка. По њима је нпр. управо ДС таква странка будући да не поштује Устав и законе ове земље, а своја залагања више формира у складу са захтевима спољних вето играча и домаћих тајкуна, него бирача.

Један од суштинских проблема свакако јесте ова екстремна удаљеност ДС-а и СРС-а као две најјаче странке у Србији, која се више базира на личној нетрпељивости и претензији на власт (читај: ресурсе) него на неким стварним идеолошким разликама. Ситуација у којој је незамислива њихова коалиција чак ни на локалном нивоу, или сарадња око најосновнијих питања, врло је опасна за државу. Смиривање страсти и изградња консензуса око основних политичких питања јесте дугорочно гледано кључни задатак у Србији.

6. Финансирање политичких странака

На крају треба рећи неколико речи о још једној рак-рани српског политичког система, проблематичним токовима новца. Преко овог проблема врло сликовито се прелама читава слика државе Србије.

У складу са препорукама Комитета министара Савета Европе, Србија је у јулу 2003. добила нови Закон о финансирању политичких странака који је ступио на снагу 1. јануара наредне године. Ако се изузму стандардне примедбе које се у теорији упућују решењима која подстичу државно финансирање

да Србија има овакав или онакав систем, већ искључиво на процени да ли ће наш кандидат Х бити најјачи па да се залажемо за председнички систем, или ће њихов кандидат У бити јачи па да се онда залажемо за чист парламентарни систем који омогућује већу контролу.

странака,⁷¹ будући да то постаје пракса у свим либералним демократијама, Закон се може оценити као углавном добар јер свакако настоји да уведе ред у једно од најпроблематичнијих подручја политичког деловања и прожимања политике и крупног капитала. Његов основни рацио јесте антикоруптивно деловање, транспарентност и смањивање зависности политичких субјеката од тајкуна и других контроверзних финансијера, затим стабилизовање политичких партија и стварање стабилних услова за њихов рад.

Сам закон регулише финансирање редовног рада странака, финансирање трошкова изборне кампање, механизме и средства обављања контроле њиховог финансијског пословања, као и новчане казне којима се странке кажњавају уколико се не придржавају одредби Закона. Најпроблематичнији део Закона јесу управо одредбе контроле. Кључну улогу у контролисању и покретању евентуалних иницијатива за кажњавање има скупштински Одбор за финансије. На тај начин је контрола законитости пословања странака у потпуности остављена самим тим странкама, односно њиховим представницима у Одбору.⁷² Посебан проблем је став 1 члана 18 који *de facto* оставља председнику Одбора арбитрарну одлуку о томе када ће и да ли ће да поднесе пријаву надлежним органима. Наравно, он је по Закону дужан да то и учини, али су искуство и пракса показали да се то не дешава. Наше политичке партије ће око мало чега постићи такав ниво консензуса као око међусобне заштите од закона и транспарентности. Иако је било пуно основаних примедби на финансијско деловање странака, током двоипогодишње праксе председник Одбора разумљиво није покренуо ниједну озбиљну иницијативу за преиспитивање деловања и кажњавање прекршилаца.

То и јесте највећи проблем у Србији: такозвана политичка воља за примену закона је много важнији чинилац од закона. Бројни су примери да се закони или поједине важне одредбе из јасних и обавезујућих закона не примењују само зато што не постоји политичка воља. Члан 6 Закона о финансирању политичких странака нпр. јасно прописује да је, између осталог, забрањено примање материјалне и финансијске помоћи „од јавних установа и јавних предузећа, установа и предузећа с учешћем државног капитала...”. Овога се нико не придржава и то је јавна

71 Као што је познато, то су бирократизација, етатизација партија, њихова централизација, одвајање политичке класе од бирача и друштва итд. Види Милосављевић, 2005, стр. 105,

72 Накнадним интервенцијама у тексту Закона током процеса изгласавања, ова надлежност је на недефинисан начин подељена између Одбора и Републичке изборне комисије, што је још више закомпликовало ситуацију.

тајна у Србији. Како Милосављевић примећује, пракса обилује примерима индиректног јавног финансирања рада странака: „Најчешћи је случај давања у закуп просторија у јавном власништву политичким странкама под условима који одступају од тржишних... Поред овог примера чест је случај да јединице локалне самоуправе покривају разне рачуне политичких странака...”⁷³ Ту је и помињани случај злоупотребе управних одбора, кад партијски функционер део таквог свог прихода уплаћује у партијску касу.

Исти став забрањује и прилоге анонимних дародаваца, као и од приватних предузећа која обављају јавне услуге по основу уговора са државним органима и јавним службама. Јавност је била запањена када се у извештајима странака међу финансијерима нису нашли поједини тајкуни који се најчешће повезују са највећим домаћим партијама и за које се основано сумња да су њихови најзначајнији финансијери, поред државе⁷⁴. Ово је међутим било сасвим логично јер је реч о власницима фирми које највеће профите убирају управо у делатностима које су директно повезане са јавним финансијама и пословима, односно са државом (банкарство, електроенергија, асфалтирање, гас и нафта, консалтинг).

Због свега реченог, јасно је зашто је финансирање странака и даље једна од најнетранспарентнијих области пословања, и зашто организација Транспарентност Србија има сталне примедбе на функционисање овог система и на непримењивање поменутог Закона, а Савет за борбу против корупције инсистира да је нетранспарентност финансирања странака један од основних узрока корупције у Србији.⁷⁵ О односу јавности према овом проблему најбоље говори наслов из *Гласа јавности* (24.04.2006), „Партијска коза чува купус”. Све више се чују гласови који траже измене Закона које би пре свега побољшале механизме контроле уводећи независно контролно тело, затим увеле и кривичне а не само новчане казне за прекршаје и увеле обавезу странака да периодично пријављују стање своје имовине. На основу садашњег Закона, оне су дужне да то ураде само једном чиме се избегава праћење промене те имовине.

Садашње стање партијског система је апсолутно незадовољавајуће. И поред одређених позитивних тенденција као што је укрупњивање, примећује се низ неприхватљивих кретања која дугорочно могу упропастити систем и зацементирати га као

73 Исто, стр. 102.

74 Види *Блиц*, 20.04.2006.

75 Види нпр. интервју председнице савета у *Пресу* 30.07. и у *Гласу јавности* 16.09.2006. За извештаје и ставове организације Транспарентност Србија видети њихов сајт www.transparentnost.org.rs

извор корупције, одаљен од друштва и бирача, нетранспарентан и недемократски. Обични грађани данас све више перципирају странке као друштвене паразите који стварају нове проблеме уместо да решавају постојеће. Изузетно низак степен поверења које грађани имају у институције и странке, као и стално повећање броја потенцијалних изборних апстинената озбиљан су знак за подизање узбуне.

НАРОДЊАШТВО У ПОЛИТИЧКИМ СТРАНКАМА СРБИЈЕ

Нормативно гледано, политичке партије као један од фундаменталних и незаменљивих делова система либералне демократије морале би да имају бар два кључна елемента којима се квалификују за тај статус: у питању су организација и идеологија. Организација је оно што партији даје снагу, чврстину, укорјењеност у бирачкој и друштвеној бази, могућност за теренски рад, мобилизацију, кампање, изборне успехе итд. Колико је за партије организација значајна, најбоље говоре претеривања Дивержеовог типа: овај чувени „партолог” је написао да је партија једнако организација.⁷⁶ Није стога чудно што је за новоформиране партије обично најважнији задатак да направе, учврсте и прошире партијску инфраструктуру, односно да створе добру партијску организацију. Случај Србије којом се овде бавимо, можда је један од најбољих примера који показују да је ова Дивержеова теза претерана. Скоро две деценије обновљеног партијског плурализма код нас својеврсним аргументом *ex negativo* показују колико је партијска идеологија фундаментална: моја теза је да је управо њен недостатак у Србији један од најважнијих разлога којим се може објаснити изразита нестабилност партијског система и партија.

Ако је организација тело једне партије, идеологија би морала да буде њен дух, са свим својим емотивним, вредносним и пре свега когнитивним компонентама. Тај дух би морао да буде довољно снажан и атрактиван да може да носи сложено и гломазно тело партијског организма. Идеологија као систем вредности (често и интереса) представља везивно ткиво којим се следбеници и симпатизери једне партије увезују.⁷⁷ Иако је још од педесетих година под утицајем Данијела Бела започето

76 Види Duverger, 1976. Такође Гоати, 2004, стр. 106.

77 О генералном значају идеологије за политичке групације и партије види Стојиљковић, 2006, стр. 21 и Сартори, 2002, стр. 24. Још крајем осамдесетих када је уочено да све више партија иде у *catch-all* правцу, озбиљни аналитичари попут Питера Маира упозоравали су на чињеницу да се и ту мора наћи мера јер бирачи иначе постају потпуно „промискуитетни”, шетајући без икаквог критеријума од партије до партије. Управо идеологија и препознатљива суштина дају бар једном делу бирача чврсто упориште

с причама о крају идеологије, како је то Лајпхарт приметио још 1981, партијске идеологије не само да нису изгубиле на значају, него су управо у тим деценијама доживеле нови талас ревитализације и увећаног значаја.⁷⁸

Искуство Србије добро показује да ни најјача организација не може партији да обезбеди дуготрајни опстанак и продужену позицију релевантности без одговарајућег система вредности који ће присталице држати на окупу и када су на власти и када су у опозицији.⁷⁹ Укратко, као очигледна се намеће чињеница да је идеологија током поменутог раздобља највише занемарени део партијског система и партијског живота: партије о њој готово уопште не воде рачуна, не постоји озбиљна идеолошка едукација кадрова, не постоје издавачки и истраживачки центри повезани с партијама, партије које су повезане с међународним удружењима партија (као што су Социјалистичка интернационала или Европска народна партија) то готово да и не показују у наступима својих функционера...

Постоји, чини се, неколико разлога којима се то може објаснити. Први повезује Србију с другим транзиционим земљама: прекид континуитета партијског плурализма. У периоду 1945–1990. постојао је једнопартијски систем који је забрањивао сваку опозицију и пропагирање другачијег система вредности осим марксистичког. Штавише, и сама идеја идеологије је прокажена: уместо да се схвати као легитиман поглед на свет или систем вредности, она је добила марксистичку одредницу „искривљене свести”, односно нечега што је по себи погрешно, лоше, искварено. Само је марксизам (у тада важећој форми) имао статус неупитне истине, а све што је од њега одударало проглашавано је „идеологијом”, односно искривљеном свешћу коју треба исправити. Ова врста погледа на свет преживела је нажалост и пад комунизма, те је и даље веома утицајна у нашим интелектуалним круговима који у суштини не прихватају плурализам мишљења.

Други разлог Србију одваја од осталих транзиционих земаља. Реч је о специфичностима српског друштва прошле деценије. За разлику од огромне већине ових земаља, Србија није направила дисконтинуитет власти и наследници комуниста су остали на власти све до 2000. Томе треба додати и ратове и

и традиционалну партијску идентификацију коју многи доживљавају као питање сопственог идентитета, части и дуготрајно посматраног интереса.

78 Види Lijphart, 1990. Исто се може рећи и за обнову идеологија и идеолошких спорења у бившим комунистичким земљама.

79 Случајеви СПС-а и СПО-а, некада две највеће и најутицајније партије а данас маргиналних фактора, то најбоље потврђују. Иста судбина прети и неким данас веома моћним организацијама.

распад Југославије, што је земљу држало у некој врсти непрестаног ванредног стања, а фундаментална питања државног и националног дефинисања стално су прекривала вредносне и идеолошке проблеме око којих се партије обично споре у уређеним земљама.

Трећи разлог је последица претходног: изолација земље, а тиме и њених партија из регионалних, европских и глобалних партијских токова и организација. Наше партије су озбиљно почеле да се повезују са својим међународним партнерима тек након 2000. чиме су изгубиле читаву деценију, а с њом и могућност јаснијег профилисања и помоћи странаца у обуци и едукацији.

Конечно, у питању је велика вредносна дезоријентација интелектуалне али и пословне и политичке елите, односно недовољно познавање савремених адекватних партијских и идеолошких система,⁸⁰ али и веома низак степен личног морала и стварног патриотизма. Испоставило се да је огољени лични интерес (материјални или голе моћи) најчешће једини водич партијских елита које су за главне инспираторе и саветодавце уместо идеолога добиле тајкуне и друге врсте корпоративних играча.

Чини се да се овај десетогодишњи период полако обликује као време у ком ће се окончати сви процеси започети у претходној деценији (дефинисање граница државе, укључујући и статус Космета, уставноправно заокруживање, завршетак судских процеса повезаних с ратовима, окончање приватизације, класно раслојавање). Тек након тога може се очекивати стварно окретање унутрашњим политичким проблемима и појава различитих програма за њихово решавање. Тек тада би идеологије могле да почну да играју реалну улогу у животима партија и грађана. Чини се да се у овом тренутку ти будући процеси тек називу.

Све што је претходно речено не значи да у протекле две деценије није било никаквих покушаја да се унутар странака макар декларативно промовише нека врста идеологија или програмских начела. Предмет моје обраде биће покушаји да се неке од странака у Србији профилишу као десне или народњачке странке. Конзервативна идеологија у свим својим различитим варијантама најмање је позната код нас. Зато најпре треба укратко представити *народњаштво* као њену варијацију која је развијена на европском континенту, затим треба потражити претече у модерној историји Србије и на крају анализирати теорију и праксу најзначајнијих народњачких партија у данашњој Србији.

80 На пример, о конзервативизму се готово ништа не зна. Али, ситуација није много боља чак ни на левици за коју би се макар овде очекивало да има неке идеолошке основе. Ми нпр. немамо добру и свеобухватну књигу о Марксовој политичкој филозофији. Едуард Бернштајн и Ото Бауер су скоро непознати аутори у нашој култури.

Народњаштво је политичка традиција која представља део шире политичке идеологије конзервативизма. Конзервативизам као идеологија деснице обухвата већи број специфичних традиција. Код нас је делимично позната она интелектуална линија која обухвата мислиоце ауторитарног конзервативизма (Де Местр, Бонал, Кортес, Шмит), полако почињемо да упознајемо и англоамеричку традицију и њена два облика (патерналистички и либертаријански), а о специфичној континенталној традицији народњаштва се нажалост зна најмање.⁸¹ Народњаштво је уско испреплетано (мада не и идентично) с демохришћанским покретом и они заједно чине више од стотину година стару верзију умереног европског конзервативизма.

Сама идеја настаје у последњој четвртини деветнаестог века услед крајње специфичног положаја цркве и констелације политичких снага. У то доба су у европским земљама на власти углавном оне политичке опције које промовишу тржишну економију и модернизацију, што је водило ка јаком класном и друштвеном раслојавању и стварној деградацији живота великог броја сиромашног становништва. Овај владајући систем нападан је са две стране: све јачи социјалистички и комунистички покрети залагали су се за насилну промену система и преко читавог низа институција освајали су радничке масе и привлачили их у своје редове. С друге стране, црква (пре свега римокатоличка) и њој привржени интелектуални кругови ограничили су се на генералну осуду свих нових интелектуалних и друштвених тенденција (укључујући и сâм капитализам), не нудећи маси било какав програм за сналажење и адаптацију на нове услове. Обичан свет је у измењеним условима захтевао читав низ конкретних упутстава за организовање, промишљање нових тенденција и решавање конкретних животних питања.

Иако су још раније мислиоци попут Ламенеа захтевали нови, адекватнији програм за заштиту религије у условима модернизације и за адаптацију хришћана на услове либералнодемократских друштава, стварни обрт дешава се тек у последње две деценије века. У Немачкој се појавила изузетно важна личност Вилхелма фон Кетелера који је конципирао први народњачки програм и на његовим основама формирао изузетно важну Партију центра. Он је схватио да је социјално питање пре свега економско, али и морално. Супротно дотадашњој римокатоличкој традицији, прихваћен је капитализам као реалност, а с њим и

81 За основни увод у ову проблематику види Ђурковић, 2007, стр. 73-81 као и Fogarty, 1957.

читав низ модерних институција као што су устави, избори итд. Нови програм требало је да на хришћанским основама привуче атомизоване раднике и сељаке у нове христијанизоване заједнице и да се уз помоћ цркве залаже за њихову хуманизацију и стварање услова достојних за божју децу.

Фон Кетелер је извршио велики утицај на папу Лава Тринаестог који је 1891. објавио енциклику *Rerum novarum* којом је црква званично прихватила и капитализам и демократију и технологију и уставе и читаву модерну цивилизацију. Међутим, истовремено је истакла снажну потребу за привлачење маса под окриља хришћанских институција на свим нивоима. За разлику од социјалистичких организација, ове су разумљиво биле дубоко укорене у хришћанству и његовим традиционалним вредностима и настављале су традицију средњовековних гилди, задруга и других посредничких друштвених институција. Тако је започело организовање хришћанских синдиката, спортских и певачких друштава, задруга и предузећа, омладинских организација, обданишта, школа, факултета које је пратило дефинисање одговарајућег система вредности за сваку од тих институција. Народњачке и демохришћанске партије настајале су као део или врх читавог једног система друштвене организације којим су људи чувани од атомизације у оквиру хришћанске традиције солидарности.

Ове партије су настајале и пробијале се у првој половини века постепено јачајући свој углед и утицај, али су биле на удару растућих фашистичких и екстремистичких покрета. Осим католичке Партије центра у Немачкој, треба поменути и италијанску Народну партију Доменика Стурца.⁸² Праву експанзију ће, међутим, ова традиција доживети после Другог светског рата. Демохришћани и народњаци су *de facto* обновили Европу после рата, и управљали су током већег дела периода хладног рата државама и народима Западне Европе. Они су зауставили продор комунизма и сачували запад од њега, бранећи истрајно и паметно хришћанску традицију и вредности. Они су створили и Европску заједницу, односно унију, и омогућили њено ширење на исток.⁸³

Од 1977. постоји ЕПП (*European People's Party*), односно Европска народњачка партија, која обухвата народњачке и демохришћанске партије (дакле оне умерено десне) из земаља чланица Уније. Она се постепено ширила и трансформисала

82 Одличан преглед развоја народњачких покрета у међуратној Европи може се видети у зборнику Кајзера и Вохнаута из 2004. године.

83 За добро разумевање класичних принципа на којима почива демохришћанска и народњачка традиција, види Основни програм усвојен на Деве-том конгресу ЕПП у Атини, новембра 1992.

тако да су њени придружени чланови (бар у Европском парламенту) постали чак и британски конзервативци, иако се англо-конзервативизам доста разликује од хришћанске солидарности народњака.⁸⁴ Временом су примљене и партије које су се (попут шпанске *Partido popular*) развијале из некадашњих екстремистичких формација. Наравно, и саме демохришћанске партије су после краја хладног рата морале делимично да се помере од позиција државе благостања и да направе искорак у правцу тржишне либерализације америчког типа. То, на пример, добро илуструје дешавање у Италији где се *Democrazia cristiana* распала да би њено место заузела више тржишно оријентисана *Forza Italia*, док су лидери некадашњих демохришћана постали носиоци нове левнице. Јачању овог елемента у ЕПП допринеле су нове десне партије из земаља у транзицији којима је либертаријански приступ био доста ближи од идеја о социјалном старању.

Данас је ЕПП појединачно најјача групација у Европском парламенту и њене чланице су на власти у већини од 27 земаља ЕУ. Ту спадају пре свега немачка ЦДУ (Хришћанско-демократска унија), затим шпанска Народна партија, италијанска *Forza Italia*, аустријска Народна партија, француска Унија за народни покрет, демохришћанске партије Данске, Холандије, Финске, Шведске, али и партије православних чланица попут Нове демократије из Грчке или Савеза демократских снага из Бугарске.

*

Народњаштво у Србији део је једне сложене и још увек недовољно истражене традиције српског конзервативизма.⁸⁵ Случај конзервативизма у Србији с краја деветнаестог века занимљив је зато што се (слично дешавањима у Америци средином истог столећа) најжешће сукобљавају две конзервативне традиције. У САД-у су у првој половини века настале две традиције које су се на крају и сукобиле у грађанском рату: северни, државотворни, федералистички, протекционистички, индустријски конзервативизам (Хамилтон) и јужни, аграрни, конфедералистички, робовласнички, *laissez-faire* конзервативизам (Калхун). У Србији су крајем века један против другог ратовали елитистички, интелектуални, реформистички, тржишно оријентисани и двору блиски конзервативизам Напредњачке странке и популистички, антиреформски, протекционистички, аграрни, у почетку

84 О односу енглеске традиције конзервативизма и континенталне хришћанске демократије, види Willetts, 2003, *Conservatism and Christian Democracy*.

85 Види Ђурковић, 2007. стр. 83.

чак и пун социјалистичких елемената, покрет Радикалне странке. Ова странка је прва која је код Срба изашла из уског круга елите и која је „ушла у народ” градећи своју снагу на подршци широких маса. Посебно у каснијем периоду, када је променила своју класну и друштвену основу, Радикална странка је била прва условно речено народњачка странка код нас.

Због ограниченог простора овог чланка, прескачемо скоро читав век да бисмо у другој половини осамдесетих пратили ожиљавање политичког плурализма и истовремено поновно буђење маса на нашим просторима. Први масован покрет Срба ван официјелног комунистичког система десио се 1983. на сахрани Александра Ранковића, некадашњег високог функционера који је после Брионског пленума уклоњен из власти.⁸⁶ Следећи корак биле су спонтане демонстрације Срба са Космета који су протестовали због свог очајног положаја 1986. и 1987. Ову појаву је Милошевићев режим преузео и инструментализовао за бројне митинге широм Србије, познате као „догађање народа” или „антибирокаратска револуција” која се дешавала у следеће две године и која је кулминирала прославом шест векова од Косовске битке на Газиместану и великим митингом на Ушћу.

Једном пробуђена енергија и незадовољство код људи више нису могли да се обуздају и веома брзо и лако су се окренули против оног ко их је у једном тренутку покренуо и инструментализовао. Демократија је у Србији оживела на један силан, енергичан, али потпуно неорганизован начин у коме се огромна снага без смисла и реалног циља ваљала улицама да би огромни ентузијазам и одушевљење брзо пресахнули. Но, митинзи које је Драшковићев СПО организовао 1990. и, посебно, 9. март 1991. и Видовдански сабор опозиције лета 1992. показали су да се антикомунистички, односно десни и народни покрети формирају и буде у Србији.

Деведесетих су све партије кокетирале с неком врстом популизма или народњачких елемената. Чак је и данас тешко дати прецизно идеолошко одређење партија, а деведесетих је то било

86 Римокатоличка црква је међутим тада увелико спроводила свој заверенички осмишљени програм прославе Тринаест стољећа кршћанства у Хрватска који је трајао од 1975. до 1984. Према каснијим сведочењима Живка Кустића, свештеника који је све то осмислио и водио као уредник Гласа концила, у основи је био јасан политички циљ да се након краха *Хрватског прољећа* Хрвати под окриљем цркве хомогенизују, подстакну против Југославије и науче да посећују масовне манифестације и митинге. Кустић је инсистирао да су они тако припремили народ и простор за све оно што ће ХДЗ коју године касније урадити. Један од бољих индикатора успешности је да је на првом скупу било око 20.000 људи, да би се на завршној манифестацији 1984. окупило око 400.000. Види Худелист, 2008.

готово немогуће.⁸⁷ Треба се, на пример, сетити да је Демократска странка имала веома занимљиве фазе у свом развоју, укључујући и фазу „народног капитализма” када је Ђинђић иницирао заустављање отпочете приватизације тражећи да режим подели друштвени капитал народу.⁸⁸

Нешто смиренија ситуација након 2000. и отварање према међународним токовима помогли су и партијама да почну себе идеолошки да дефинишу и да се повезују са сродним странкама у другим земљама. У таквој подели, ДСС и Г17 су се определиле за Европску народну партију чији су придружени чланови у међувремену постали. Ова друга партија, међутим, и по свом програму и по пракси тешко да спада међу народне странке. СПО, некада најзначајнија опозициона групација, у међувремену је изгубила статус релевантне странке. СРС је једна крајње сложена организација која ужива највећу појединачну подршку народа, али ју је тешко ставити у оно што данас спада у народњачке странке. Због свега реченог, у последњих неколико година као релевантне и значајне странке народњачке провенијенције у Србији намећу се ДСС и Нова Србија. Ово су и саме доказале формирајући за изборе 2007. коалицију коју су назвали *народњачком*. У остатку текста даћемо кратак преглед делатности и оцену рада ове две странке водећи се њиховим програмским начелима, али још више стварном политичком праксом.

*

Демократска странка Србије је настала у лето 1992. године. Повод је био непристајање врха ДС-а да уђе у коалицију ДЕПОС, а суштински се радило о одвајању дела странке који је сматрао да се треба залагати за агресивнију националну политику. За протеклих петнаест година, ова странка је прошла кроз неколико фаза. Реч је о изразито лидерској странци чија је судбина уско повезана са њеним неоспорним председником Војиславом Коштуницом. Стога странка није имала великих унутрашњих ломова. Једини случај отцепљења једног дела чланова десио

87 То је добро уочио Прибићевић: „Такође, треба рећи да је у већини случајева врло тешко дефинисати политичке профиле опозиционих странака пошто оне у своје програме и политику често укључују врло различите елементе – „мало једног, мало другог”. Тако се, на пример, врло често дешавало да лидери СПО-а, ДС-а и ДСС-а једне недеље говоре о потреби спровођења брже приватизације, а већ следеће да се приликом преласка на тржишну економију мора водити рачуна пре свега о социјалном моменту”. Види Прибићевић, 1997, стр. 41.

88 Види Мијатовић, 1998, стр. 268. О експлицитним изјавама Зорана Ђинђића које су дефинисале нови скоро социјалистички програм бриге за „малог човека” види Прибићевић, 1997, стр. 41.

се 1997. када је Владан Батић са још неколико бивших чланова ДСС-а основао Демохришћанску странку Србије.

Разматрање историје ДСС-а поделићемо у три фазе. Прва је фаза опозиције и траје од оснивања до 2000. године. Друга је фаза фрустриране полувласти и траје од обарања Милошевића до избора 2003. године и последња је фаза власти која траје и даље и током које Коштуница реализује већ други мандат председника Владе Србије.*

Оснивачка скупштина Демократске странке Србије одржана је 26. јула 1992. године у Београду, након окончања Видовданског сабора. ДСС је настао одвајањем оног дела ДС-а који је желео да учествује у ДЕПОС-у као обједињеној србијанској опозицији. Од самог почетка ДСС је перципиран као изразито интелектуалистичка странка и као странка људи који нарочито држе до начела.⁸⁹ Таква позиција људи који избегавају сваку могућност прљања донела им је, с једне стране, велико поштовање једног дела становништва (посебно оног урбаног), док им је, с друге стране, донела негативне поене код велике масе опозиционара која је тражила акцију по сваку цену. ДСС је током деведесетих стекао имиџ салонске странке с неколицином изванредних посланика, пре свега уважених интелектуалаца, добрих познавалаца политичке теорије, али без икакве страначке инфраструктуре и без икаквог маркетинга.

У сваком случају, ДСС је у овом периоду одабрао један пут бескомпромисног заступања начела и више се бавио осмишљавањем програма него покушајима да освоји неку власт и да та своја начела реализује. Као што је познато, за бављење

* Након објављивања овог чланка ДСС је имао још једну фазу, фазу деловања из опозиције. Након 2008. остао је без партнера из Нове Србије, у фокус су дошле теме одбране Косова и војне и политичке неутралности Србије, направљен је споразум о сарадњи са Јединственом Русијом, а након погоршаних односа са некадашњим европским партнерима и најава да ће бити избачени, ДСС је сам иступио из ЕПП-а. Посебно су погоршани односи са Американцима, али се са Британцима и даље доста солидно одвијају. На изборима 2012. освојили су седам посто гласова и били су једина парламентарна партија која се ни у једној комбинацији није видела у власти. Странка је под апсолутном контролом председника Коштунице и неколико његових сарадника који су били у кабинету док је он био премијер. Кабинет је *de facto* преузео странку.

89 О томе посебно сведочи Оснивачка декларација ДСС-а под називом *Наши разлози*. Прва реченица гласи: „Без начела нема демократије”. А затим се каже: „Политичка уверења су за нас изнад свега. И изнад вођа, и изнад интереса, и изнад дневне политике... Још једном се потврђује стара истина: они који су спремни на уступке, а своју корист претпостављају политичким уверењима, угрожавају интересе нације и друштва”. Ове речи делују невероватно занимљиво након искуства четворогодишње владавине ДСС-а, који је прагматизам и преживљавање на власти далеко претпоставио пуким начелима.

политиком потребан је новац, а ДСС је од свих опозиционих странака најмање желео да кокетира са значајним западним изворима финансирања опозиције, као и са полурежимским бизнисменима. Чистог новца није било па је странка тако била осуђена да углавном вегетира и да се резервисано чува блата у ком су се ваљали политички субјекти у Србији тог доба. У том периоду, странка је више личила на неуспешну конзервативну странку него на народњачку странку која по дефиницији прави програм за масе.

Што се тиче саме унутарстраначке организације, странка је веома брзо прешла пут од идеалистичких почетака до реалистичке политике снажне унутрашње дисциплине и јаке позиције лидера. Први статут из 1992. заиста сведочи о добу невиности српске опозиције која је маштала да све принципе парламентарне демократије које није могла да реализује у Србији реализује у самој себи. Из данашње перспективе потпуно нестварно делује нпр. члан 7 првог статута странке у ком се дефинише „право појединца и мањине на сопствено мишљење”. У преводу, реч је о могућности да се организују институционализовани мањински клубови или фракције. Или нпр. чланови 31 и 34 који председнику дају веома ограничена овлашћења и детаљно се баве процедуром за његов опозив. Но, већ на следећој скупштини види се изузетан помак у правцу прављења статута једне стриктно хијерархијски уређене организације и од тада овлашћења председника полако, али константно расту.

Програмска оријентација странке је такође еволуирала на занимљив начин. У првом програму из 1992. доминирају начела која се свode на потребу за раскидом с комунизмом и за увођење умерено тржишне парламентарне демократије. О времену у ком се живело говори експлицитно образлагање значаја опозиције и очигледна потреба да се она легитимише. Од самог почетка, ДСС је најодлучније на српској политичкој сцени дефинисао неодвојивост националног и демократског питања. Демократија се дефинише и као циљ и као средство у интересу српске нације и њене сваковрсне обнове. Програмом провејава изразити антикомунизам и антијугословенство (траже се ревизија и укидање свих одлука АВНОЈ-а из 1943, као и рехабилитација жртава комунизма, обнављање државног континуитета Србије и Црне Горе од пре 1918. итд). Остатак програма посвећен је афирмацији основних људских права и представљању секторских политика.

Програм из 1994. је можда најзначајнији за деловање ДСС-а из тог периода. Он је далеко обимнији, разрађенији, али и одлучнији него претходни. Посебно су занимљива његова прва два одељка која се баве политичким начелима и националном политиком. У првом одељку се појављују три нова елемента. ДСС

се тада залагао да комунистички функционери буду лустрирани и да им се током једног периода забрани обављање државних функција.⁹⁰ Затим ДСС уводи своју идеју о унутрашњој организацији државе као државе регија. У првом програму из 1992. говорило се о областима, овде се уводе регије, да би у каснијим програмима сазрела идеја о регионима која је инспирисана предлозима Миодрага Јовичића. Регионална организација Србије била је заштитни знак ДСС-а и занимљиво је како је она еволуирала. У раним фазама се не помиње број региона и индикативно је да ДСС не помиње аутономни статус Војводине нити Космета.⁹¹ ДСС је заправо у почетку имао идеју о преуређењу Србије као државе великог броја региона тако да се и Војводина и Космет такође поделе на неколико таквих јединица. Као што је приметио Јован Комшић, после 2000. ова идеја поново еволуира тако да се региони посматрају као крупније целине. Проблем Војводине и Космета ДСС покушава да реши тако што ће ове две целине бити два региона, а предвиђа се да се осим њих формира бар још четири региона или аутономне области у централној Србији.⁹² Трећи моменат вредан помена је радикално залагање за што је могуће хитнију реституцију приватне имовине неправедно одузете од 1941. наовамо (за четири године на власти ДСС ништа није урадио у том погледу).

Одељак о националној политици доноси можда најтврђе формулације о потреби стварања јединствене српске државе на свим етничким просторима где Срби живе.⁹³ ДСС експлицитно инсистира на праву на самоопредељење за српски народ на просторима бивше Југославије. Тражи се пуно право на самоопредељење за Републику Српску Крајину и дефинише се право на своју државу за Србе из БИХ. Ову праведну борбу ДСС у потпуности подржава. Каже се: „ДСС тежи пуном културном, економском и духовном јединству српског народа који ће, када се стекну међународни услови, довести и до државног јединства свих српских земаља”. Говори се о државној заједници српског народа. За Србе који остану ван граница ове заједнице траже се сва могућа мањинска права и пуна заштита идентитета. Занимљива је и формулација из одељка о спољној политици у којој се инсистира на принципу да балканске проблеме решавају

90 После 2000. ДСС се озбиљно сукобио са остатком ДС-а управо око лустрације којој се противио. Међутим, проблем је изгледа био у томе што су оживеле титоистичке снаге захтевале да се лустрирају победници Осме седнице, а да се они сами аболирају.

91 Види Комшић, 2002, стр. 64.

92 Уз ово је након 2000. ишла и идеја о дводомном парламенту у коме би други дом био дом региона. Види Предлог устава ДСС-а из 2002.

93 Види Програм Демократске странке Србије из 1994.

балкански народи. Ово је након 2000. нестало из програма и замењено је далеко реалистичнијим идејама о сарадњи балканских земаља у међународним форумима и процесима дијалога.

Услед доминације националног и државног питања деведесетих, поменути делови програма су имали далеко значајнији положај него секторске политике. Ти остали делови програма нису се превише мењали, осим што су се допуњавали и разрађивали. Програм је делимично промењен још 1996. и то се види у одељку о националној политици. Пошто је у међувремену пала Српска крајина и српски народ доживео страшан егзодус из тих крајева, уместо раније формулације о праву на самоопредељење Републике Српске Крајине, појављују се два нова параграфа: у првом се супротставља сужавању етничког простора српског народа и тражи се повратак Срба у наведене крајеве и аутономија по међународним стандардима; осим тога, додаје се експлицитан захтев да се Србима на територији Хрватске гарантују сва права на језик, образовање, употребу ћирилице итд.

На следећој скупштини, 27. јуна 1998, Програм није мењан, већ је донета веома занимљива Програмска декларација у којој су сажета и на веома прецизан начин изложена начела националне политике ДСС-а, али је и јасно дефинисан однос према свим другим актерима на србијанској политичкој сцени. Реферира се и на већ увелико захуктали сукоб на Космету, и на нову сепаратистичку политику руководства Црне Горе, веома се оштро оцењује тадашње руководство Републике Српске, негативно се одређује према јаловим митинзима и протестима опозиције, Српски покрет обнове се директно прозива као квазиопозициона странка, критикују се нове општинске власти коалиције Заједно због лошег начина владавине, критикује се Демократска странка због иницијатива за непрограмско окупљање политичких група и појединаца и коначно, индиректно се признаје сопствени маргинализован положај, али се за то окривљује режим.⁹⁴

У свом практичном деловању ДСС је током 1994. и 1995. био изразито критичан према Милошевићевој новој мировној политици: били су против Венс-Овеновог плана и против блокаде коју је Милошевић увео против Републике Српске, оштро су га критиковали након Бљеска и Олује... Током 1996. на савезним изборима су били део коалиције Заједно, али нису узели учешће у уличним протестима. Коштуница је био веома резервисан према западном учешћу и подршци овим демонстрацијама. Један значајан део чланова (па и руководиоца) био је разочаран таквим ставом и напустио је странку, било прелазећи у редове

94 Види Програмска декларација ДСС-а, 1998.

других, било стварајући сопствену (ДХСС). Наредне године ДСС је заједно са ДС-ом водио кампању активног бојкота републичких и председничких избора због изузетно погоршаних услова за учешће. У периоду 1998–1999. када је питање Косова доминирало политиком, ДСС је заузео чврст став одбране националних интереса и (посебно током бомбардовања) оглашавао се саопштењима која су од свих опозиционих странка била најтврђа према агресији и понашању западних земаља. Но, и поред тога очуван је принципијелни став и у савезном парламенту ДСС није гласао за приступање Заједници Русије и Белорусије остајући привржен идеји о прикључењу Србије ЕУ.

Друга фаза деловања ДСС-а почиње 2000. с припремама за септембарске изборе и нарочито после 5. октобра. За потребе обарања Милошевићевог режима направљен је брак из рачуна који је од самог старта био обележен неповерењем. Остатак ДОС-а предвођен Ђинђићем имао је средства, енергију и организацију, а ДСС је имао Коштуницу као јединог још непотрошеног лидера у Србији с великим угледом у народу. Чим је оборен претходни режим, почела је борба за власт између ове две струје. У тој борби, ДСС (односно Коштуничин кабинет председника СРЈ као посебно тело углавном ванстраначких људи окупљених око њега) био је слабија страна и изгубио је током прве две године скоро све политичке битке. Већ у лето 2001. ДСС је напустио владу, а 2002. Коштуница (иако убедљиво најпопуларнији политичар у Србији) није ни из два покушаја успео да постане председник Србије зато што ДОС није хтео да промени изборни закон. Коштуница се у том периоду углавном бавио питањима прекомпозиције СРЈ и као резултат тог ангажмана потписан је Београдски споразум и формирана Државна заједница Србије и Црне Горе. О овој фази сталног очекивања власти и њеног измицања најбоље сведочи Декларација Демократске странке Србије донета 8. јула 2002. Ситуација у Србији слика се најцрњим могућим бојама као малтене још гора од оне која је постојала пре обарања Милошевића: исти механизми владања, појачан степен криминализације и корупције, све тежа економска и социјална ситуација, обесмишљен парламентаризам, урушено судство, максимална контрола привреде и медија од стране власти, критика запостављања уставних промена итд.⁹⁵

Након што је читава 2003. провео у опозицији и након што је руководиоцима странке током ванредног стања чак пређено хапшењем, ДСС је после избора у децембру почео да преузима власт у Србији. Формирана је влада у којој је био главни партнер и током следеће три године ДСС је фактички водио државу, осим

95 Види Декларација Демократске странке Србије, 2002.

финансијског и монетарног система који је предат Динкићу и Г17. Крајем 2006, када је Г17 поново оборио владу својим изласком, ДСС је био принуђен да коначно поведе и реализује процес усвајања новог Устава који је изгласан буквално преко ноћи на крајње проблематичан начин. Након дводневног референдума крајем октобра почеле су припреме за изборе који су одржани у јануару 2007. Вишемесечни преговори довели су до нове владе у којој је ДСС мањи партнер, али је Коштуница остао премијер, а потпредседник странке Јочић министар полиције.

У овом периоду програм је мењан само 2001. и те промене говоре о трансформацији странке ка новим временима. Залагање за јединство српског народа изгубило је државнополитичку компоненту, а одбрана права Срба ван Србије свела се на одбрану њихових духовних, културних и просветних права. Присутно је залагање за специјалне везе са Републиком Српском, за функционалну заједницу са Црном Гором и за потпуну примену Резолуције 1244 на Космету. Много већи значај добијају европске и регионалне интеграције, мада се и даље не помињу евроатлантске интеграције. Све већи значај добија разрада секторских политика, као што су рударство и енергетика, урбанизам, шумарство итд. Све су значајнија и питања просвете, а услед постепеног приближавања ЕПП-у, ДСС почиње себе да дефинише и као народњачку партију с посебним нагласком на значај цркве и хришћанства за идентитет.

Упадљива је, међутим, стварна незаинтересованост странке за питања финансијске и монетарне политике, што је за једну странку такве провенијенције у Европи незамисливо. ДСС је вероватно био једина странка доминантна у влади која није контролисала Министарство финансија. До доласка на власт су се често залагали за либерализацију привреде, али након тога је и у теорији и у пракси навлладао дискурс који се базира на идејама солидарности, социјалне правде и бриге о људима. То се дешава у доба када европске народне и демохришћанске партије истовремено све више праве помаке у правцу либерализације и залагања за тржишну привреду.

Осим чињенице да је Коштуница постао најзначајнија политичка личност у земљи, и статутарне промене ишле су у правцу све већег јачања његове позиције и све мањег значаја осталих органа, укључујући и потпредседнике. Од почетна три дошло се до пет, а Предлог статута пред скупштину 2007. предвиђа чак и до 9 потпредседника. То практично значи да се урушава свака идеја о партијској елити и да, осим председника, у странци не може да постоји ниједна јача личност. Извршни одбор је такође сведен на оперативно тело без икаквог политичког утицаја. Кључно је уочити да ДСС заправо није постао озбиљна

странка од националног значаја с развијеном инфраструктуром и елитом, што чини кључни парадокс: то би требало да буде народњачка странка, која истовремено не покушава стварно да уђе у народ и да развије инфраструктуру и све аспекте своје организације. То се видело и по резултатима последњих избора: заједно са шумадијским партнерима освојили су 16,5% гласова, што значи да је сама странка добила негде око 10% што је чак 12% ниже од ДС-а и 18% ниже од радикала.

Странка се данас у сваком погледу налази на прекретници. Након покушаја популистичке кампање за изборе 2007. и прављења народњачке коалиције, ДСС показује заокрет у погледу спољне политике. Направљен је споразум са Јединственом Русијом и истовремено је у нацрт новог програма убачено противљење приступању НАТО савезу, али уз приврженост европским интеграцијама. Генерално, ДСС од 2000. наовамо бележи стални пад популарности. Ако се тај тренд настави, што је вероватно на основу садашњих показатеља, Србија ће остати и без тог заметка народњаштва и конзервативизма. У овом тренутку тешко је видети како би од ње могла да настане озбиљна десна народњачка странка од националног значаја.

*

Нова Србија је партија која је настала када је 1998. Вук Драшковић декретом из странке искључио свог потпредседника из Чачка Велимира Илића. Илић је након тога формирао своју странку. Нова Србија је карактеристична јер је једина значајна странка чији лидер не живи у Београду. Она је и настала и функционише као релевантна регионална странка чије је седиште у Чачку, дакле у Шумадији.

Нова Србија је странка чија је судбина у потпуности повезана с лидером Илићем. У питању је веома контроверзна особа која је у јавности највише позната по честим инцидентима с новинарима и неистомишљеницима и по склоности ка коришћењу псовки и увреда. Илић никад није крио да себе не види као конвенционалног политичара и да псовке спадају у оно што он јесте, народни човек, но то му је произвело одијум у јавности не само код противника, већ и код доста припадника средње класе који напросто не желе непристојност у јавном простору.

Илић је, с друге стране, веома паметно неговао представу о себи као озбиљном раднику, несумњивом патриоти који сматра да је најважније да се окренемо економском развоју и раду. Такав приступ му је (посебно у централној Србији) донео стални раст странке од 2000. наовамо и непрестано повећање локалних одбора и чланства. Са својим партнерима, које често називају и

локалним пашама (Костић у Нишу, Марковић у Јагодини, Стевановић у Крагујевцу, па чак и Угљанин у Новом Пазару) направио је изузетно јаку мрежу тако да ова структура држи локалну власт у великом броју општина, од Лазаревца до Сјенице и Ниша на истоку. Успону је свакако допринела и контрола над Министарством за капиталне инвестиције и могућност арбитрарне употребе средстава за изградњу инфраструктуре, а посебно путева.

Програмски, Нова Србија је заиста права хришћанска, народна странка. НС је монархистичка странка која „заступа интересе и очекивања народа као целине”.⁹⁶ Залаже се за европске народњачке вредности и, занимљиво, експлицитно је против абортуса (недодирљивост права на живот од зачећа). НС изрази то потцртава значај националне политике и јачања националне свести укупног српског народа: значајан део програма који заиста и у пракси остварују јесте сарадња са Србима ван Србије и дијаспором (посебан сегмент програма посвећен је дијаспори).⁹⁷ Важан део програма је и инсистирање на децентрализацији, на пуној самосталности (укључујући и економску) локалне самоуправе (по њима би чак 75% прикупљених средстава требало да остаје општини). НС инсистира на ревитализацији села као начина да Срби сачувају територије на којима живе.

Посебно су занимљиви трећи и пети одељак програма. У одељку о европској будућности Србије, НС се залаже да Европа из трговачког друштва прерасте у политичко друштво, односно залаже се за Савезну Европу. У петом одељку који се бави привредом и финансирањем потпуно се преузимају начела програма европских народних партија, те се НС залаже за „социјално-тржишну економију која најбоље спаја предности приватног капитала и предузетништва с начелима солидарности и правичности”. Штавише, „држава мора спречити монополско деловање у свим сегментима тржишта, у привреди, финансијама и на тржишту радне снаге”. Ово је јединствени пример код нас да је неко заиста преузео суштину економског програма европских демокришћанских партија.

НС има два највећа проблема: први су бројне афере које су повезиване с владањем странке (набавка половних локомотива из Шведске, нетранспарентна концесија за аутопут Хоргош – Пожега, нејасни критеријуми за изградњу путева итд); други је

96 Види Политичка и програмска начела Нове Србије донета 26.11.2005.

97 НС је потписао споразуме о сарадњи са Демократским народним савезом из Републике Српске и са Српском народном странком из Црне Горе. Уз то треба истаћи традиционално изванредне личне везе између Илића и премијера РС Милорада Додика. НС је одиграо велику улогу приликом измене Закона о држављанству у септембру 2007. којим је свим Србима ван Србије признато право на држављанство.

недостатак јаке партијске елите, пре свега интелектуалне. Међутим, чини се да је у последње време Илић почео себи да привлачи нека познатија имена и да тако надомешћује тај недостатак. У сваком случају, Нова Србија је у овом тренутку једна релевантна политичка групација која постепено расте, која партиципира у власти кроз партнерство са ДСС-ом, али све више води рачуна о изградњи сопственог идентитета.*

„Партолози” у Србији често говоре о још нечему што препознају као посебан сегмент на сцени: у питању је такозвани националдемократски блок. Та групација људи која нагиње ка ономе што у Европи баштини народњачка традиција још није добила дефинисану партију за коју би се трајно везала и у којој би препознала систем и организацију преко које може да заступа своје интересе. СПО, затим ДСС и НС су занимљиви досадашњи покушаји, али чини се да права народњачка или конзервативна странка у Србији тек треба да буде створена: питање је само да ли ће то бити од неке од постојећих групација или ће морати да настане нова. За такву партију простор очигледно постоји. Но, осим партија потребна је и читава пирамида слично оријентисаних организација као што су задруге, синдикати, струковна удружења, удружења послодаваца, коморе, медији, часописи, омладински покрети, задужбине, фондације, легати итд.

* Након одласка у опозицију 2008. заустављен је овај раст. Штавише, Илић је остао без многих локалних партнера, а неки од најважнијих кадрова попут Јоцића или Шаранчића су завршили у затвору због оптужби за малверзације. Политички, НС се одвојио од ДСС-а и потпуно привезао за новоформирани СНС. Након избора 2012. са њима се враћају на власт и Илић ће поново бити министар.

ПРОГРАМСКИ ИДЕНТИТЕТИ ДЕСНИХ ПАРТИЈА У СРБИЈИ КРАЈЕМ ПРВЕ ДЕЦЕНИЈЕ ОВОГ ВЕКА

Такозвано *питање деснице* у Србији постало је у последњих неколико година један од најзанимљивијих и стратешки најинтригантнијих момената у српској политици. Основни предмет текста чиниће стога покушај да се изнесе преглед развоја овог питања у последњих неколико година, уз нагласак на положај и идентитет десних политичких странака. При томе треба имати на уму да овај текст настаје као логичан след неколико мојих претходних радова који су се бавили проблематиком деснице и десних партија у Србији.⁹⁸ Дакле он наставља отприлике тамо где су претходни радови стали, фокусирајући се на последње три године.

У односу на претходни период појавило се неколико значајних нових момената. Најпре, дошло је до извесне легитимизације термина *десница* и *десно* у јавном простору у Србији. У ранијем периоду јавни дискурс био је до те мере обележен левичарском идеолошком перцепцијом на основу које је све што је *десно* било изједначавано са најомраженијим и емотивно најодбојнијим феноменима као што су *национализам*, *фашизам* и *расизам*, па су чак и политичке партије десне провинијенције одбијале да се на тај начин представе и легитимишу у јавности. Од јесени 2008, тај став се променио. По први пут у том периоду је неколико политичких субјеката почело себе да представља као *десницу*: нпр. Г17 је (највише кроз уста потпредседнице Сузане Грубјешић) почео да истиче своје чланство у Европској народној партији, а СПО је почео да ради на програму Европске деснице. Нешто касније је и новоформирана Српска напредна

98 У питању су *Political parties in Serbia: Source of political instability*, London, 2006. [www.da.mod.uk/colleges/arag/document-listings/balkan/06\(45\)AW.pdf](http://www.da.mod.uk/colleges/arag/document-listings/balkan/06(45)AW.pdf). затим књига *Конзервативизам и конзервативне странке*, Службени гласник, Београд, 2007. и чланак „Народњаштво у политичким странкама Србије“, у Зоран Лутовац, (ур.), *Идеологија и политичке странке у Србији*, ИДН, ФПН и ФЕС, Београд, 2007. Аутор текста овде често мора да се позива и на своја лична искуства будући да није био само истраживач ове тематике већ и активни учесник.

странка (пре свега преко заменика председника Вучића) почела себе да позиционира на том идеолошком пољу.⁹⁹

Значајно је поменути да је овој измени претходила извесна медијска кампања коју је током претходног лета водила једна интелектуално оријентисана невладина организација, Центар за конзервативне студије. Они су организовали превод књиге Ноела О'Саливена *Конзервативизам*¹⁰⁰ и промовишући је заједно са Ђурковићевом књигом *Конзервативизам и конзервативне странке* заправо су се борили за јавну легитимизацију самих појмова *десница* и *конзервативизам*. С обзиром да је ова група уско сарађивала са читавом мрежом десних невладиних организација и промовисала један нови фронт у јавној сфери, било је чак и спекулација да је у питању припрема за оснивање нове странке на десници. Но у сваком случају њихов резултат јесте разбијање страха од деснице у јавности, наметање питања деснице и потребе да и Србија добије своју релевантну десну партију као услов да се устали као стабилна парламентарна демократија. Иако су леви медији попут *Б92* наставили да термин *десничари* користе у пежоративном смислу, само као одредницу за покрете и организације са екстремне деснице, чињеница да је настала извесна трка за попуњавање упражњеног простора говори да је процес легитимизације самог простора и појма који га означава углавном окончан.

Велики интерес за разумевање и покривање овог простора показали су и страни фактори који су у овом периоду све отвореније почели да играју директну улогу у унутрашњем политичком животу Србије. Није тајна да су након 2000. амбасаде неких великих западних земаља играле значајну улогу у креирању српске унутрашње и економске политике, па чак и приликом саставања влада или дефинисања неких суштинских политика.¹⁰¹ Сада су то све мање прикривале, а све отвореније почеле да се изјашњавају око будућих граница, статуса Космета, Војводине, чак и Рашке области и других политика. Врхунац је, наравно, експлицитно јавно оцењивање одређених потеза власти (или давање оцена рада Владе након две године, што су урадили амбасадорка САД-а и амбасадор Британије) и јавни притисци на врх власти поводом резолуције о Космету у УН с јесени 2010.

99 Ово су само најочљивији примери, а било их је још. Све то је представљало јасну промену у односу на претходни период чисте негације *десничарства*.

100 Објављена у сарадњи са издавачком кућом Укронија, 2008.

101 О томе доста сведоче и материјали *Викиликса* о Србији у којима се види како заиста изгледају односи људи из врха власти и америчке амбасаде, односно какав тон и тематика преовлађују у њиховим разговорима.

Разумљиво је што су ови све значајнији центри моћи у Србији почели да показују велики интерес најпре за разумевање ове тематике, а затим и за пожељно обликовање и попуњавање десног простора. Амбасада САД-а у Београду с јесени 2008. чак је добила новог службеника чији је један од основних задатака био да се бави овим проблемом.

Постоји неколико основних разлога због којих су ови центри моћи управо тада почели интензивно да се баве десном тематиком. Ако је до пролећа 2008. опстајала перцепција да тај простор у некој будућој перспективи треба да покрије ДСС, односно тзв. *народњачка коалиција* окупљена око ње, та нада је напуштена. Један разлог за то је погоршање односа врха странке са САД-ом након паљења америчке амбасаде, после проглашења независности Космета. Други је евидентан недостатак намере ДСС-а да се развије и оформи као утемељена странка са развијеном инфраструктуром, која би једног дана могла и да се врати на власт у улози доминантног партнера. Сам Г17 такође није могао да покрије тај простор.

Друго, на упражњено место почеле су да претендују аутентичне снаге из базе, које су показивале у најмању руку доста скептицизма према политици западних земаља у Србији, што се овима из разумљивих разлога није допадало. Овај скептицизам према Западу, све више храњен политиком западних земаља према Космету, лошом економском ситуацијом, све већом задуженошћу и појединаца и државе, те социјалном фрустрацијом, спајао се са темама као што су патриотизам, одбрана породице, подршка малом и средњем сектору у економији, борба против тајкуна и западних корпорација, итд. што се све заједно уобличавало у програм нове деснице, док се јасно помаљао и друштвени слој који ту политику може да изнесе. Овај притисак јавности за стварање и заступање једног десног програма на начин који ниједна партија у Србији не ради, осећале су и саме постојеће партије, али и страни фактори.

Коначно, док је једина релевантна опозиција владајућој коалицији била Српска радикална странка, са имиџом који јој је одређивала политика Војислава Шешеља коме се судило у Хагу, маневарски простор странаца био је ограничен с обзиром на чињеницу да су снаге на власти увек могле да искористе радикале као страшило којим би тражиле подршку за своје опстајање на власти.¹⁰² Странци су схватили да им је један од приоритета формирање политички коректне, али и изразито проевропске странке на десном простору којом би могли да врше притисак на

102 Овај механизам су у последње две деценије без резерве користиле све власти у Србији, од Милошевића до Тадића.

владајућу коалицију окупљену око Демократске странке. Мање конспиролошки оријентисан аутор могао би да тврди да је са окончањем приче око Космета и код странаца јачала потреба да се од великих статусних и државних питања српска политика уведе у токове који личе на оне у уређеним државама. За то је неопходно постојање другог пола на спектру, дакле и за њих прихватљиве деснице.

Из целог овог процеса борбе око заузимања десног простора који и даље траје, произишла је засада Српска напредна странка, као и Унија региона Србије. У следећем одељку даћу кратак приказ развоја програмских и политичких идентитета најважнијих десних странака у Србији у последње три године.

*

Ако је судити по истраживањима јавног мњења, Демократска странка Србије дочекује следеће изборе негде на граници цензуса. Њен пад популарности је константан у последњих десет година. Међутим, све до периода којим се бавимо ДСС је опстајао као најозбиљнији кандидат за водећу странку деснице, партију способну да на том делу спектра буде противтежа ДС-у, који се профилисао као водећа странка левице. На изборима 2006. у коалицији са НС-ом освојили су око 16% да би већ 2008. пали на 11,6%. Одлазак у опозицију, упркос економској кризи и великим проблемима са којима се држава сусреће, није им донео побољшање статуса. Сви индикатори говоре да не постоје реалне претпоставке да би ДСС могао да се врати на ниво странке која би поново могла да оформи власт. Она опстаје у групацији странака које се крећу између 4 и 8 одсто.¹⁰³ Место на коме су многи видели ДСС данас покушава да попуни Српска напредна странка.

Стиче се утисак да и сама странка, односно њен врх, не показује жељу за неким већим утицајем и снагом, што противречи самој идеји и *рацију* политичке и парламентарне борбе. Међутим, преглед партијске инфраструктуре на терену одаје управо утисак да је партијска елита задовољнија уколико има слабе а послушне, него јаке а самосвојне и амбициозне одборе. Најбољи индикатор је чињеница да више немају ниједног градоначелника у већим местима,¹⁰⁴ а да су на свим локалним изборима били око цензуса. Добри познаваоци партијског живота на терену

103 Чини се да је овај положај и будућност странке најбоље описао Војислав Шешељ у разговору са Томиславом Николићем, чији се транскрипт појавио у медијима током процеса њиховог политичког расанка. Он је за Коштуницу рекао: „Знаш, његових је реално увек било седам посто”. Види *Прес*, 17.09.2008

104 Последња два су у општинама Чајетина и Босилеграду.

тврде да рецимо у источној Србији странка данас готово и да не постоји. Слична ситуација је и у Војводини итд.

Врх странке је ограничио своју делатност на интелектуалне кругове у Београду и умногоме се вратио на традицију политике трибина, петиција и саопштења каква се водила у дисидентским круговима у Београду крајем осамдесетих, односно како су је они водили пре 2000. У сваком случају, упадљиво је да су потпуно дигли руке од теренског рада и да им не пада на памет озбиљнији рад на јачању партијске инфраструктуре. Све то на уштрб афирмације политичког и економског савета странке који су у периоду након одласка са власти били најактивнији органи странке.

Оваквом идентитету странке значајно су допринеле и измене статута, као и реконфигурација врха странке. Тенденције које су видљиве од 2000. наовамо, а које су самом председнику странке давале све више овлашћења, кулминирале су на последњој скупштини када је он добио скоро диктаторска овлашћења, док је повећањем броја, опадањем ингеренција и променом начина избора, позиција потпредседника странке значајно унижена. Потпредседници су постали део менаџерског тима који бира сам председник. Такође, значајно је деградирана и позиција локалних одбора и одузета сва њихова аутономност и самосталност. Нпр. у једном периоду је био распуштен и београдски одбор, а сам председник странке био је нека врста повереника који треба да конституише нови одбор!?

У суштини, након одласка са власти странку је мање-више преузео кабинет који је окруживао Коштуницу у влади. Најважнији оперативац и *de facto* други човек странке је Александар Никитовић (некадашњи шеф кабинета у влади), а најважнији потпредседник задужен за идеологију и документа је Слободан Самарџић. Индикативно је да су њих двојица, као и нови потпредседник странке Милош Јовановић, у странку ушли тек пре неколико година док су кадрови од ауторитета са дугим стажом у партији скрајнути и почишћени.

Што се тиче програмских докумената, странка је последње измене основног програма извршила на скупштини одржаној 2007. године. Тада је још увек била у власти па је разумљиво да нема неких радикалних заокрета. Углавном се радило о разради претходних одељака истог документа. Занимљиво је рецимо залагање за систем вредности утемељен на хришћанским вредностима,¹⁰⁵ што се може повезати са њиховом сарадњом са Европском народном партијом. Најважније промене повезане су са спољно-политичком и безбедносном оријентацијом. Уочљиво

¹⁰⁵ Програм се налази на сајту странке, <http://www.dss.org.rs/pages/program.php>

је истицање залагања за мултиполарно усмеравање Србије, односно потребе да се Србија осим ка Европској унији усмери и ка Русији, Кини, Индији и другим неевропским партнерима. У том контексту истиче се појачана сарадња са Јединственом Русијом са којом ће ДСС и потписати споразум о сарадњи.

У истом контексту треба сагледавати и експлицитно залагање за војну неутралност Србије и захтев да се за евентуалну интеграцију државе у војне блокове мора расписати референдум. Овај моменат ће са одласком у опозицију постајати све важнији у јавним и парламентарним наступима челника странке али, као што ћемо видети, иза ових програмских захтева није наступила конкретна акција. Штавише, управо за време док је ДСС био на власти, Србија и Црна Гора приступиле су СОФА споразуму који је омогућио кретање НАТО снага преко наше територије.

Након одласка са власти странка је као најзначајнију активност имала читав низ промоција по Србији на којима је представљана књига председника странке *Одбрана Косова*.¹⁰⁶ Реч је о збирци саопштења које је у влади састављао кабинет за Коштуницу док је био на власти. Тиме је заправо супротстављање политици нове власти око Космета истицано као приоритет у јавним наступима странке. Овај изразити негативизам, директно супротан елементарним начелима политичког представљања, деловања и маркетинга, почео је одлучујуће да боји политику странке. То се види и у самом програму из 2007. када се приликом залагања за државотворност, патриотизам и традицију користе формулације типа „за разлику од оних који мисле” итд. Након преласка у опозицију овај став негације свега што власт ради без конкретних алтернатива постао је алфа и омега деловања странке. Следећи пример јако добро илуструје генерално усмерење и политику странке.

На једном семинару о конзервативним идејама на коме сам био предавач, полазници су добили задатак да направе програм за потенцијалне парламентарне изборе. Омладинци ДСС-а су изашли са програмом да су против независности Космета, против Статута о аутономији Војводине и против прикључења НАТО пакту. Ово је само рефлектовало позицију читаве странке која много више размишља о томе против чега је, а не за шта јесте и како то да оствари.

Странка је, с друге стране, наставила да производи програмске документе као тежиште свог рада. Треба поменути декларацију *Европа има алтернативу*¹⁰⁷ која је била добар одговор

106 Војислав Коштуница, *Одбрана Косова*, Филип Вишњић, Београд, 2008

107 <http://www.ekonomskisavetdss.com/sr/govori-analize-komentari/-analize-tema/466-2010-09-24-12-34-54>

на ситуацију очигледног умора од проширења у ЕУ и све веће кризе у самој Србији у којој људи почињу да траже алтернативу безрезервном заклинању у ЕУ као једином путу за Србију. Овај документ је, необично за ДСС, писан реалистичним аргументима базираним на економији, и очигледно је настао као производ Економског савета странке. Из политичког врха проистекао је још један општи, немаштовит, помпезан и неатрактиван документ објављен у фебруару 2010, под насловом *Наш пут – начела за будућност Србије*.¹⁰⁸ Овде се у принципу сажимају општа места која без икаквих конкретних или нових мера говоре о лепим жељама за развој Србије. Дванаест тачака углавном сажимају програмска начела из 2007, при чему се посебно инсистира на одбрани Устава Србије из 2006. као брани дезинтеграцији државе и на војној неутралности.¹⁰⁹

ДСС је под фирмом своје фондације *Слободан Јовановић* 2009. чак организовао и јавно објавио петицију великог броја интелектуалаца и јавних личности у којој се тражи референдум на коме би се грађани изјаснили о уласку у НАТО савез, и поново се истиче залагање да Србија остане ван њега, као војно неутрална земља. Ова петиција је за извесно време покренула јавну дебату о том питању, али странка није операционализовала ово у конкретну политичку акцију. Дакле није покренуто сакупљање гласова грађана за расписивање референдума, нити је таква мера захтевана од скупштине.

С друге стране, Економски савет ДСС-а једини је показивао знаке живота и амбицију да се активно бори за место у јавном простору и да нуди некаква решења. Савет, на чијем челу је бизнисмен Ненад Поповић, функционише као посебно тело у оквиру странке. Чак има и посебне просторије и може се тврдити да га је Поповић организовао као једно од својих предузећа.

Савет једини испред ДСС-а покушава да се бави економском проблематиком, да тумачи и критикује владине економске мере, нацрте буџета, укупну економску ситуацију итд. Велики проблем за њих у јавности је чињеница да економску политику земље воде према истом моделу исти људи који су је водили и у периоду кад су они били на власти, дакле Млађан Динкић и Г17+. Стога врло некредибилно делују наступи у којима се подсећа на то како је до пре две године просечна плата била већа за скоро 100 евра – тада је имало шта да се прода и да се упумпа у плате; сад је тога све мање.

¹⁰⁸ http://www.dss.org.rs/view_file.php?file_id=248

¹⁰⁹ Исто.

Најозбиљнији пројекат Поповићевог савета јесте покушај да се за 21 град у Србији направе локални економски програми.¹¹⁰ У питању је један од ретких паметних маркетиншких потеза ДСС-а. Поповић је осмислио и реализовао ове програме и почео да их промовише у поменутим градовима, настојећи да покаже како ДСС може да понуди одрживу релевантну алтернативу развоја локалних средина. Но, кад се уђе у суштину тога што се нуди појављују се проблеми. Узмимо на пример програм за град Крушевац, некада један од најјачих индустријских центара у Србији који је значајно економски ослабио у последњих десет година услед лоших приватизација. Програм не помиње могућност преиспитивања лоших приватизација, нити разматра могућност како да се замрла индустрија у овом граду оживи. Већи део документа је преглед садашњег стања. Кад се дође до алтернатива наилазимо на понављање владајуће идеје да треба привлачити инвестиције и сређивати инфраструктуру, а затим и на тврдње да су перспективе у добијању енергије из обновљивих извора и у развоју туризма!?

Најзначајнија новост коју овај програм нуди јесте залагање за приватизацију локалних јавних и комуналних предузећа. Тврди се да ће то рационализовати локалне буџете и смањити број запослених у таквим предузећима. *De facto* ће то значити само повећање броја незапослених у општинама, јер је очигледно да се нова места у привреди не стварају. Но овакве мере какве нам ММФ и Светска банка и иначе припремају свакако неће помоћи ДСС-у да добије изборе.

Постоји још један занимљив документ који је изашао из ове странке. То је производ Савета за културу странке који је у марту објавио документ под називом *Програмска начела за спровођење културне политике Републике Србије*.¹¹¹ Наравно, предлаже се прогресивно повећање буџета за културу, али се не каже одакле би тај новац требало да дође у време кад рапидно расте спољни и јавни дуг земље. У осамнаест тачака има занимљивих предлога, али и оних збуњујућих као што је опорезивање кича, шунда и неукуса (тачка 4) или „заустављање гостовања турбофолка и осталог музичког ђубрета у дијаспори”. Иначе, за већину ових ствари увек се поставља питање – а зашто нисте то реализовали кад сте били на власти?

Овако велики простор посвећен је анализи њихове програмске политике зато што она код ДСС-а (за разлику од других странака) игра велику улогу – отуд их често и доживљавају

110 Видети на страници <http://www.ekonomskisavetdss.com/sr/lokalni-programi-razvoja>

111 <http://www.dss.org.rs/newsitem.php?id=9165>

као дебатни клуб, а не практичну политичку организацију. Код других ћемо се много више бавити праксом. О пракси ДСС-а говорили смо раније. На крају треба додати да у периоду када су радикали након цепања обезглављени, јавност доживљава ДСС као странку која је принципијелно највише супротстављена режиму, али не ради ништа да то операционализује. Значајно је да они ништа нису променили у кадровском саставу врха, као и да ниједном речју не признају да су током власти правили било какве грешке. Себе представљају као неког ко се наводно тврдоглаво држи принципа и тврди како је увек у праву само га други (тј. бирачи) не разумеју, али га то баш и не погађа. У суштини, највећи проблем у вези са ДСС-ом је диспропорција између програмских начела и праксе док су били на власти, као и недостатак акције за борбу против садашњег режима или за бављење стварним проблемима који су у жижи као што су продаја Телекома, геј парада итд.

*

Ако се ДСС не изјашњава о овим стварима јер у начелу бежи од животних ствари и држи се углавном апстрактних великих тема, СНС исту ствар ради из различитих побуда. Појава Српске напредне странке није само најзначајнија промена у партијском систему Србије у последњих неколико година, већ је и изванредан индикатор правца у коме се развијају партије и партијски живот у овој земљи.

Причу о напредњацима започећемо кратким приказом званичних докумената. О програмским начелима странка се изјашњавала на три места. Најпре је јавности понуђено десет тачака о будућности Србије, које се под називом *Визија напредне Србије* могу наћи на сајту странке у одељку *О нама*.¹¹² Ових десет тачака обухватају: очување територијалног интегритета Србије (одбрана Космета, спречавање даљег одвајања Војводине), помоћ Србима ван Србије, владавина права, заштита националних мањина, европска перспектива али и мултиполарност у спољној политици, војна неутралност, борба против корупције и криминала, економско благостање, социјална правда и равномеран регионални развој и децентрализација. Већину од ових десет тачака потписале би и странке припаднице владајуће већине. Оно по чему се разликују јесте експлицитно залагање за војну неутралност и тражење преиспитивања незаконитих

¹¹² <http://www.srpskanaprednastranka.org/%D1%81%D1%80/2010-06-05-00-10-55.html>

приватизација. Остало је збир стандардних општих места са-времене српске политике.

Истих десет тачака, у скраћеној верзији, могу се наћи и на почетку Статута као јединог званичног организационог доку-мента који странка има. Најексплицитнији и најконкретнији покушај да СНС понуди неке контуре програма, јесте коалици-они споразум потписан 16.11.2010. са Новом Србијом, Покретом снага Србије и Покретом социјалиста.¹¹³ Најупадљивија новост овог споразума јесте да је као прва тачка наведено експлицит-но залагање за пуноправно чланство Србије у Европској унији (Србија у Европи). Тачке 2, 3 и 4 у нешто разрађенијем виду понављају залагања из десет тачака (целовита и децентрали-зована Србија, владавина права и равноправност свих грађана, јака економија као услов за модерну и јаку Србију). Исто важи за тачке 7 и 8 (борба против корупције и криминала и социјална правда). Тачке 5 и 6 покушавају да лоцирају развојне економске потенцијале државе у енергетици и пољопривреди. Оно што не кажу јесте да све такве визије подразумевају велика улагања која би држава могла да обезбеди само кредитима, дакле но-вим задуживањем. Интересантно, иако је спољни дуг достигао веома високе размере, а Србија се приближава граници високо задужене земље, водећа опозициона странка – како СНС себе представља – о тим основним проблемима (задуживању) му-дро ћути и, штавише, овим најављује да би наставила са таквом политиком додатног задуживања. Тачке 9 и 10 се односе на по-требе стварања стратегије за младе и развој културе, науке и образовања као залогом за будућност. У њима такође нема ничег што би ову странку одвајало од осталих.

Дакле, у ових неколико покушаја давања програмске ори-јентације, потенцијални гласач неће добити ништа ново, а тако-ђе ни најаву конкретних мера којима би партија испунила овај списак лепих жеља какав имају и друге партије.

Уочљиво је међутим да за разлику од других партија, на-предњаци две и по године након почетка деловања немају зва-нични програм.* Дакле странка која тврди да је највећа опози-циона странка која претендује да након следећих избора дође на власт, нема програм који би понудила својим бирачима. Да није у питању грешка или немар већ стратешка одлука, имао сам прилике да чујем од неких чланова које лично познајем. Они су тврдили да су на највишим форумима странке одлучи-ли да намерно не пишу никакав програм пре следећих избора.

113 <http://www.srpskanaprednastranka.org/images/pdf/Sporazum.pdf>

* Програм СНС-а под називом *Бела књига* објављен је тек у новембру 2011, шест месеци пред изборе.

Суштина је да би их свако експлицитно изјашњавање о многим шкакљивим питањима која деле Србију, довело у сукоб или са представницима великих западних сила које морају да задовоље да би задржали новостечени легитимитет, или са сопственим гласачима који треба својим гласовима да их доведу на власт.¹¹⁴ Да бисмо ово боље објаснили, морамо изложити генезу настанка СНС-а.

Након одласка Војислава Шешеља у Хаг 2003. године, Николић и Вучић су почели да прилагођавају понашање странке и јавни дискурс захтевима времена и општој клими у којој је доминирало питање европских интеграција. То међутим није било довољно да упркос великој подршци бирача постану део власти. Како се говорило, њихов коалициони потенцијал био је веома низак јер нико није хтео са њима у коалицију. Штавише, често су их називали антисистемском странком иако су добијали и по трећину гласова бирача. Напросто, због чињенице да је Шешељ и даље формално био на челу странке и да је програм Велике Србије остајао основа њиховог деловања, страни фактор их је третирао као парије српске политичке сцене са којима никоме није било дозвољено да остварује званичне контакте и комуникацију.

Након председничких и парламентарних избора 2008, када су опет упркос великој подршци изгубили оба пута, почели су сукоби у СРС-у. Николић је отворено кренуо против вођства и политике Шешеља и покушао је да са својом групом присталица преузме лидерство. Након пораза на органима странке, одлучили су да иступе из странке и да оснују нову коју су назвали Српска напредна странка. Осим Николића, језгро су чинили Јоргованка Табаковић, генерал Делић, а након неколико месеци оклевања и неодлучности прикључио се и Александар Вучић. Странка је од старта добила велики простор у медијима који су били под контролом власти, а однекуд су стигла и значајна материјална средства.

Све је то допринело спекулацијама (о којима су у оптужбама највише говорили њихови бивши саборци) да су операцију *Напредњаци* дуго припремали неки кругови власти (који су дали медијски простор), домаћи тајкуни (који су операцију финансирали) и странци који су целу акцију подржали и унапред обећали подршку и легитимитет причи ако се лидери одвоје од Шешеља. У сваком случају, индикативно је било да је последња кампања радикала вођена под именом „Напред Србију”, као да

¹¹⁴ Добра потврда за то је афера која се појавила у децембру 2010. када су Николић и Делић у неколико дана јавно изнели опречне ставове о хапшењу и изручењу Ратка Младића.

се заиста радило о припреми бирачког тела за нову Напредну странку.

Највећа промена у наступу нове странке јесте одустајање од приче о великој Србији и прихватање приоритета европских интеграција као дела општег политичког консензуса. То је награђено јавном подршком европских званичника, а почела су да им се отварају и врата која су раније била увек затворена. Напредњаци су тако дошли у позицију да им с једне стране бирачко тело и даље чине некадашњи гласачи радикала који очекују тврђу националну причу и општрије тонове према Западу, а с друге стране да знају како их сваки потез којим иритирају странце одаљава од власти. Стога су свој опозициони рад ограничили на апстрактну критику власти због беде, корупције, криминала итд, упадљиво избегавајући да се јавно изјашњавају о контроверзним темама као што су сарадња са Хашким трибуналом, геј парада, прикључење НАТО савезу, статус Космета итд. Занимљиво је нпр. да су се након притиска јавности номинално придружили блоку који се противи продаји Телекома, али су онда у парламенту одбили да подрже такву иницијативу СРС-а и ДСС-а.¹¹⁵

Комплетан статус СНС-а је и даље споран и нејасан. По свим питањима њихов став је амбивалентан. Јасно је да желе да дођу на власт, али нико не може да претпостави како би се у њој понашали и какву би политику спроводили. И код страних фактора који су подржали њихово стварање да би се разбили радикали и да би се створила опозиција од које би ДС могао да страхује као алтернативе, и даље постоји одређена доза неповерења према њиховим намерама.

На алтернативној медијској сцени трају велике расправе о томе да ли се они могу сматрати правом опозицијом. Осим изразите благонаклоности режимских медија, и неких контроверзних потеза (као што је слање транскрипта разговора са врхом ДСС-а страним амбасадорима), често се потеже круцијални аргумент да странка није учествовала на изборима, а да скоро две и по године њени посланици седе у парламенту и имају свој посланички клуб захваљујући подршци посланика власти у административном одбору.

Додатна енигма су њихови извори финансирања. СНС има веома скуп и богат јавни наступ, организује митинге који попут оног у београдској Арени доста коштају, а као наводне финансијере странке наводе чланове Николићеве породице. Често су оптуживани да су блиски појединим тајкунима, па чак и да их финансирају Суботић и Ђукановић. Сигурно је да су у

115 Види Александар Павић, „Тачка на напредњаке”, <http://www.vidovdan.org/component/content/article/37-politika/5068-2010-12-09-19-24-27>

коалицији са Богољубом Карићем и да од њега као човека са потернице добијају одређена финансијска средства. Због свега реченог, програм је ту очигледно последња ствар о којој се размишља, а приоритет је стварање стратегије којом ће се ова групација након десет година докопати власти, било самостално или у коалицији са Демократском странком. Отуд они далеко превазилазе уобичајени наступ *catch-all* партије и претварају се у чист инструмент освајања власти, који обухвата и њихове фрустриране гласаче жељне да после десет година дођу до привилегија власти, и Карића жељног заштите од затвора, и монархисту Илића који хоће поново да барата буџетом за путеве, и комунисту Вулина итд.

*

Српски покрет обнове је странка која је била не само највећа опозициона странка деведесетих већ је била и прва странка која је након обнављања плурализма наступила са отворено десних позиција. У протеклој деценији ова партија се свела на ниво странака које су испод цензуса и које у парламент могу да уђу само као делови коалиција. На изборима 2006. изашли су сами и добили реалних 3% гласова остајући ван парламента. Стога су на следећим изборима 2008. уз велику помоћ странаца нашли место у коалицији окупљеној око Демократске странке, обновили парламентарни статус и добили место министра за дијаспору.

СПО дакле тешко да завређује статус релевантне странке, али је за наш рад важан из неколико разлога. Они су једина партија уз ЛДП и Г17 чији се ставови никада не налазе у колизији са оним што је оквирна западна политика према Србији. *De facto* подржавају и независност Космета и максималну аутономију Војводине и распродају стратешких јавних предузећа и регионализацију и приступање НАТО пакту итд. А све то представљају као програм деснице.

СПО је међу првима одреаговао на ново отварање приче о десници и већ с јесени 2008. изашао са нацртом програма *европске деснице*. Од тада се они налазе у центру идеје присутне у неким страним амбасадама да се окупи једна коалиција проевропских групација која би укључила мање странке, неке појединце и невладине организације, чиме би се направило језгро будуће деснице у Србији. До сада од тога није урађено ништа. У почетној варијанти језгро је требало да чине Г17 и СПО. У међувремену је Динкић уместо „десне” узео причу о регионима а недавно је оживљена идеја да се и СПО прикључи тој новој Унији.

До тада сама странка наставља да развија и промовише себе као *Језгро европске деснице*,¹¹⁶ како гласи нови програмски документ обнародован на сабору странке одржаном у децембру 2010. Овај илустровани документ објављен на осам страна састоји се од неколико текстова. Почиње дозом самокритике јер се признаје како је партија формирана као партија екстремне деснице али се, како кажу, брзо призвала памети и прихватила европске вредности. Темељ програма је Србија у Европи и одакле се изводе сви остали постулати. Ово је важно за разумевање чињенице да у Србији и даље доминира спор о геополитици и спољнополитичком усмерењу државе, уместо да постоји борба идеологија, вредности и на њима оформљених програма за унутрашњу политику.

Читав програм је вођен том идејом да бирачу треба представити Европу, односно прикључење ЕУ као решење за све. Отуд читав низ бајковитих тврдњи које не само да немају темеља у реалности већ у условима драматичне економске кризе која потреса такозване ПИГС државе и источноевропске нове чланице ЕУ, звуче бизарно: нпр. како у Европи више не постоје категорије већинских и мањинских народа у државама, како су источноевропске државе препорођене а Бугарска и Румунија пристижу европске стандарде корацима од седам миља, затим тврдња како ће европске субвенције да спасу српско село, како у ЕУ богате државе помажу сиромашнима итд.

Ту се налази све оно што захтева актуелна политичка коректност, односно оно што она тренутно диктира: екологија, суочавање са прошлошћу, радикална регионализација и децентрализација Србије (централизација се оптужује за сва зла света укључујући и криминал и корупцију). Постоји и посебан програмски документ, *Програмска декларација о децентрализацији власти у Србији*,¹¹⁷ донет у децембру 2007. године. Наравно, илузорно је питати зашто за три године у власти нису ништа урадили на спровођењу те декларације. Нпр. у њој се тражи да се и у малим општинама отварају одељења судова, док су посланици СПО-а гласали за последњу реформу правосуђа која је укинула постојећа одељења, смањила број општина које их имају и централизовала правосудну праксу у регионалним центрима. Исто тако настављају да причају о потреби реституције, а да ништа конкретно не предузимају. Нешто су ипак урадили у вези са другом старом опсесијом, отварањем полицијских досијеа. У децембру 2010. су поднели Закон скупштини који је

116 http://www.spo.org.rs/file/jezgrodesnesrbije_web.pdf

117 <http://www.spo.rs/file/decent.htm>

одбијен гласовима њихових коалиционих партнера, но то ни на који начин није покварило њихове односе.

Некада кључни сегмент програма, монархија, сведен је на један протоколарни пасус. Као највећи проблем у *Језгру* види се „српска антиевропска парадесница” према којој СПО очигледно хоће да изгради свој програм европске деснице. Ту се долази до највећег проблема који овај „НАТО-четнички” програм има за наступ у данашњој Србији. На последњој страни помиње се четнички покрет за који се каже да је „сурово поражен и уништен”. Не помиње се, међутим, како се то десило и ко је одговоран за уништење овог покрета јер се тиме делегитимише све за шта се СПО залаже, а пре свега прича о безусловној кооперацији са Западом и НАТО пактом. Наиме, услов је да се заборави да су управо главне земље у пакту, а пре свега Енглеска, одговорне за то што се десило покрету јер су након конференције у Техерану донеле одлуку да помажу само комунистички покрет, а 1944. су натерале краља Петра Карађорђевића да упути познату наредбу припадницима ЈВуО да се прикључују Титовој војсци као јединој легитимној у Југославији. Управо пример монархистичког и англофилског четничког покрета који је био лојалан према Британији и због тога пропао, највише угрожава залагање СПО-а да Србија увек и по сваку цену треба да иде са својим „западним савезницима”.

Организационо, СПО је и даље нека врста приватне фирме Вука и Данице Драшковић. Упркос лошим резултатима странке, нико не може да угрози место председника или да проба да поведе странку ван оквира које Драшковићи диктирају. Дакле нема нове аутономне елите, већ се у врх кооптирају искључиво послушни и њима лојални кадрови. СПО дакле не показује реалне могућности да поново постане релевантна странка у Србији, а програм *Језгра десне Србије* (упркос бомбастичном наслову о европској десници) сасвим се уклапа у општи тренд вегетирања странке на мање од 3% подршке. Чињеница да су у коалицији са ДС-ом и СПС-ом (о чијим челницима и неким активним функционерима Драшковићи и даље говоре као о злочинцима), а да су у Војводини најближи Лиги социјалдемократата, говори да им је прича о идеологији у суштини небитна, а да доминирају интересом мотивисана прагматика и геополитичко усмерење. А то наравно нема везе са питањем деснице или левице.

*

Г17+, односно њихов последњи пројекат Унија региона Србије, налази се овде зато што је члан Европске народне партије, дакле породице десних, конзервативних и народњачких

странака, и зато што представља најпожељнији вид деснице какву би странци овде желели да виде. Суштински, у питању је странка која је најближа ономе што су данас у Европи либерали. Дакле они су много ближи либералним него конзервативним странкама, а у Србији су програмски најближи ЛДП-у са којим претендују на исте гласаче, младо урбано ултра-реформско гласачко тело. Суштинска разлика у односу на европске конзервативне странке јесте однос према питањима религије и утицаја цркве у јавном животу. За разлику од европских народњака који своју политику граде на хришћанским вредностима и одбрани органских социјалних веза (породица, парохија, нација итд), Г17 заговара радикални индивидуализам и нема никакав однос према хришћанским вредностима. Укратко, сигуран сам да велика већина бирача ове странке своју децу шаље на грађанско васпитање, а не на веронауку.

Уосталом, треба погледати програм странке. Занимљиво је, иначе, да се на сајту странке као званични програм налази документ урађен још 2004. године.¹¹⁸ У њему се на пример говори о потреби да Србија буде самостална држава. Пошто је то Србија силом прилика постала још 2006, звучи помало бизарно да се ова ажурна и предузетна странка није потрудила да макар у том делу „апдејтује” програм. Та чињеница, слично већ помињаном односу напредњака према питању програма, заправо говори о смислу бављења политиком у Србији. Ви нисте ту да бисте остварили своје идеје већ да бисте освајали власт и завршавали послове за себе и друге. Кога још брига за програм?

Постојећи програм ни једном речју не помиње ни цркву, ни религију, ни хришћанство. Додуше, постоји краћи одељак у коме се говори о другој дистинктивној одлици народњачких и демохришћанских партија, о социјално-тржишној привреди. Међутим недостају морално-религиозне основе из којих партије те провенијенције иначе изводе своје економске програме, као што недостаје и истицање значаја правне борбе против монопола. Стога је економски програм ове партије (који иначе доминира у документу и у њеном раду) много ближи актуелној идеологији вашингтонског консензуса,¹¹⁹ односно оном пакету који су глобалне финансијске институције извозиле у све земље у транзицији у последњих тридесетак година. Отуд Г17 (иако има веома малу подршку бирача) *de facto* већ десет година води монетарну, економску а често и фискалну политику ове земље. Најрелевантнија претпоставка која то објашњава јесте да

118 <http://www.g17plus.rs/v2/images/stories/dokumenti/program-g17-plus.pdf>

119 Види Јован Б. Душанић, *Washington Consensus*, Нова Европа, Београд, 2007.

странци, који највише поверења имају управо у њих, захтевају од сваке власти да им препусти вођење тих стратешких сектора и министарстава. Други су тајну њихове дуговечности тражили у одличним везама са неким тајкунима, а пре свега са Мишко-вићем и Војином Лазаревићем, док званична верзија гласи да су они изванредни преговарачи који увек умеју да искористе свој положај језичка на ваги!?^{*}

Г17 је у јавности више пута поређен са ЈУЛ-ом из периода деведесетих. За кога год да сте гласали у протеклих десет година, опет би кључне економске послове преузела ова групација, за коју неки тврде да је најбоља агенција за запошљавање у Србији. Други опет тврде да је њихова улога велика због огромног коалиционог потенцијала, због чињенице да је нпр. Коштуници било лакше да се бави политичким питањима, а да њима препусти вођење економије, итд.

У сваком случају, најважнији задатак ове политичке партије већ годинама јесте борба да се пребаци цензус, уђе у парламент и осигурају затечене позиције. Године 2006. су уз најдужу кампању успели да пређу цензус, а 2008. су изашли на листи са Демократском странком када су добили чак четвртину места са заједничке квоте. Због погоршаних односа са овим партнером, чини се да су принуђени да поново траже модус како да сами уђу у парламент. Већ смо помињали комбинације које су их виделе у некој врсти коалиције са СПО-ом, као језгро нове европске деснице. Међутим определили су се за другу опцију која делује доста исплативо.

Не баш популарни бренд Г17 на путу је да буде замењен Унијом региона Србије. Паметно је уочено да београдизација изазива све већи отпор код људи у сиромашним општинама. Такође, уочено је да због пада кредибилитета београдских политичких партија све масовније почињу да се појављују јаке групе грађана на локалу од којих су неке, као у Пироту, чак и освајале општинску власт. На основу тога, екипа око Динкића покренула је причу о регионализацији Србије која треба да им буде адут за следеће изборе.

Након припремне фазе опипавања, са реализацијом се кренуло 2009. када је најпре донет Закон о регионалном развоју. Највећа енигма у вези са њим јесте како су и зашто коалициони партнери допустили да тај закон прође. На пример, њиме се омогућује директно мешање у ингеренције министарстава која су под њиховом контролом. Овим законом који је доживљен

^{*} Након избора 2012, УРС је са свега 14 посланика (тек 10 у власништву Г17) добио и Министарство финансија и Министарство економије, као и низ других важних економских ресора.

као предлозак за изградњу нове Динкићеве партије поставља се комплетна паралелна политичка структура на нивоу целе земље која треба да води процес регионализације, а преко њега се тој структури омогућује контрола позамашних средстава укључујући средства из ИПА фондова која стижу од ЕУ. Динкићу је дат снажан и богат механизам којим он заправо у временима кризе привлачи под своје скуте локалне лидере којима су потребне финансије. А Динкић добија гласове и локалну инфраструктуру која странци недостаје. Ту су се у међувремену укључили и неки други актери, попут Народне партије Маје Гојковић која је у свега две године од изласка из СРС-а најпре била у народњачкој коалицији, затим једно време добијала помоћ ДС-а, да би на крају завршила код Динкића. Очигледно није реч о вредносно-идеолошким променама, већ о тражењу партнера који може да обезбеди новац и медије.

Највећи проблем до сада је чињеница да нови партнери очигледно немају превише поверења у Динкића и Г17. Наиме, нису пристали да формирају било шта више од предизборне коалиције. Динкић и екипа су постали синоним за огромна неиспуњена обећања и прагматику еквilibрирања која нема граница. Отуд ће мало ко причу о регионализацији и децентрализацији од њих доживети другачије него као нови предизборни маркетиншки трик. Одмах следи питање: ако ви већ десет година водите економију ове земље, кога треба кривити што су се разлике између најразвијенијих и најсиромашнијих средина у Србији повећале на 7:1? Дакле они сада наступају као лекари који треба да лече оно што су заправо сами направили.*

*

У овом кратком тексту можемо само да поменемо да у парламенту седи и један посланик Демокришћанске странке Србије и да је водећа странка мађарске мањине, Савез војвођанских Мађара, врло блиска у Мађарској владајућем десном Фидесу и да њихов програм (осим заштите права сопствене етничке заједнице) има и значајне елементе европске деснице.

У закључку треба истаћи неколико момената.

* Уз најскупљу кампању на изборима 2012, УРС је ипак пребацио цензус освојивши 5,4% гласова. Из сукоба са ДС-ом изашао је као победник јер су на крају странци и тајкуни ДС отерали у опозицију, а Динкићу обезбедили сва суштинска места за управљање привредом и токовима новца у Србији. Тиме је успехом окончан читав пројекат ребрендирања Динкића под новом фирмом, који је започет доношењем Закона о регионалном развоју још пре три године.

Прво, појава СНС-а је најбољи индикатор правца у ком се развија партијски живот код нас. То је странка која намерно не дефинише свој програм и свој јавни наступ прецизно усмерава да буде крајње амбивалентан. Ни око чега се не изјашњава. Циљ: критиковати власт и чекати да се они уруше па да ви дођете и радите исто.

Друго, и даље доминирају питања државног спољнополитичког усмерења, државног статуса, НАТО, односа са ЕУ и Русијом итд, а по питању унутрашње политике, економије итд. нема никакве озбиљне разлике.¹²⁰ Десница не нуди скоро никакав сопствени програм. *De facto* се прихвата постојећи економски оквир задуживања земље. Осим тога, сви они су били део власти. Дакле алтернативе овом систему не долазе из опозиционих партија већ од независних појединаца, НВО итд.

Треће, управо зато се већ дуже време спекулише са идејом да треба правити нову странку деснице у којој би такве идеје и појединци могли да нађу простор за заступање програма који би истински градио вредносни систем базиран на породици, подстицао домаћи мали и средњи сектор итд. Очигледно је да то није могуће урадити кроз постојеће странке које су и даље приватна предузећа својих лидера и малобројне елите. Постоји општи консензус да није могуће сменити Драшковића у СПО-у или Коштуницу у ДСС-у, па стога нове генерације које долазе – ако желе нешто да промене – морају да траже нове путеве. Тренутно се на алтернативним медијима и простору води велика дебата о томе да ли је промена могућа кроз овакав парламентарни систем у коме владајућа каста контролише новац, медије, механизме репресије итд, или борба мора да се води ванпарламентарним методама.

Приликом свих ових оцена потребно је, међутим, водити рачуна и о глобалном оквиру. Већина земаља у Европи је данас презадужена и пред банкротом, без обзира да ли су их водиле леве или десне партије. Све су ређе земље где идеолошке разлике стварно утичу на вођење политике, и где домаћа политичка каста има снаге и храбрости да своју земљу одбрани од посртања у дужничко ропство, демографску пропаст и вредносно расуло. Али примери земаља као што је Пољска показују да је ипак могуће другачије. Дobar пример је измена кривичног закона у тој земљи која насупрот тенденцијама политичке коректности доноси веома рестриктиван конзервативни кривични закон усмерен ка сузбијању девијантног понашања које се дефинише из веома традиционалистичке перспективе.

120 Изјава Николића да је Тадићев програм добар, само се не примењује.

СРПСКА НАПРЕДНА СТРАНКА У ВОЈВОДИНИ

Изучавање партијског живота у Србији доживело је значајан напредак у последњој деценији. Њиме је почео да се бави већи број истраживача, изучавају се разни аспекти деловања странака, објављен је низ веома корисних зборника и неколико вредних стручних монографија. С друге стране, постоје неки проблеми који се рефлектују на квалитет и објективност наше партологије. На пример, већина аутора је политички блиска ДС-у или ЛДП-у, дакле двома фракцијама једне леве перцепције света. Осим тога, чини се да је присутна и цензура политичке коректности која истраживаче (само)ограничава у погледу података које износе и начина на који се партијски живот представља. Проблем финансирања странака поставља се углавном из нормативне перспективе, док се суштинска питања овог сегмента домаће партологије, однос странака и тајкуна као и страначко черупање јавних предузећа уопште не истражују систематски.

Наредна два есеја покушавају да изучавању проблематике партијског живота приђу управо из те перспективе. Аутор је настојао да преко различитих, помало неуобичајених метода истраживања и канала информисања створи стварну слику деловања ових партија. Стога текстови изгледају другачије него претходни огледи, али и нуде одређени нетипичан материјал који може бити користан за разумевање стварног функционисања српских партија. Есеј који следи обрађује функционисање једне велике партије на специфичној територији Аутономне покрајине Војводине, а за њим иде есеј који представља структуру и принципе рада Либералнодемократске партије.

Присуство СНС-а у Војводини и партијска структура

Дана 31.01.2011. агенција за истраживање јавног мњења *Скан* (директор Милка Пузигаћа) саопштила је резултате истраживања које је рађено у претходном периоду. На основу тих података, у Војводини Демократска странка има 27% подршке, Српска напредна странка 18% и Српска радикална странка 6%. Све остале партије су испод 5%, а велики је број неодређених

(на подручју читаве Србије данас би на изборе изашло мање од трећине бирача).

Ово истраживање јесте реално и показује поделу јавног мњења на два социјална блока. Бирачи ДС-а су углавном боље стојећи, виша и средња класа, као и они који су запослени у јавној управи, буџетским фирмама или приватним фирмама које послују са државом (овде Пајтићем). Једина релевантна опозиција су бирачи бивше јединствене радикалне странке који су данас подељени у два социјално слична, али политички оштро супротстављена блока.

Информације са терена говоре да је структура чланства СНС-а по квалитету гора од радикала. У радикалима ипак има људи којима је нека (национална) идеја важна, док су чланови СНС-а углавном описани као људи без икакве идеологије и система вредности, спремни на све да остваре моћ и финансијску корист. По правилу су то мање образовани и често незапослени људи.

СНС има огроман прилив чланства зато што га сви опајају као најпрофитабилнију опцију у овом тренутку. Постоји раширено уверење да они врло брзо постају део власти и на националном, а често и на локалном нивоу и стога се чланство у њима доживљава као најбржи начин да се дође до запослења и до уносних послова које данас контролишу припадници ДС-а, Г17 и СПС-а.

Основу те структуре у почетку су чинили бивши радикали, али све више долазе и бивши припадници других опција. Често су то људи који су променили до сада већи број странака (ДСС, СРС, СПО) и који политику доживљавају искључиво као профитабилан посао.

Чланство је дакле састављено из три групе, а доминирају бивши радикали који су кренули за Николићем. Углавном је у питању социјално веома низак слој, али са огромним партијским и организационим искуством рада на терену. Стога је реч о веома јакој организацији. Просто знају политички посао због великог искуства. Друга група су такозвани пребези из других странака, које овде доводи жеља да дођу поново на власт. Углавном су то бивши чланови ДСС-а, СПС-а, СПО-а, па чак и ДС-а. Трећа група су потпуно нови људи који су први пут политички ангажовани. Таквих нема много, али од њих и нема неке велике користи јер о организационом послу не знају ништа.

Број чланова сличан је броју чланова ДС-а. У Новом Саду близу 7.000, на оснивању 4.000. Но немају медијски препознатљивих људи. Тома Николић је у потпуности контролор рада странке у Војводини. Он преко Владимира Галића држи све, али му је чак и Мирковић лојалан.

Нпр, један од најважнијих људи у Сремској Митровици је бивши директор болнице, који је био кадар ДСС-а и близак

пријатељ некадашњег министра здравља Обрена Јоксимовића. СНС-у је пришао да би након следећих избора поново био директор болнице.

У сваком случају, они су данас најјача опозициона структура у Војводини са најјачом партијском инфраструктуром после ДС-а. Процене су да су и у погледу чланства на 2/3 броја чланова Демократске странке која је апсолутна странка власти. Дакле по бројности имају велики потенцијал. Квалитет је међутим далеко од квантитета. Свуда са терена се чује да немају угледних људи који имају неку тежину у локалној средини.

Активности странке у Војводини

Иако су основани пре две и по године, напредњаци су тек недавно почели да формирају своје месне и локалне одборе. Тек у последњих неколико месеци почеле су да се одржавају њихове изборне скупштине за локалне одборе, чиме мисле да ојачају структуру и да их полако припремају за изборе. Међутим, чим је почело формално структурирање, почели су и проблеми. Углавном се чује да долази до великих сукоба унутар локалних одбора око превласти. Нпр. у Србобрану се локална екипа радикала која их је оформила поделила на два крила, а оно које је у мањини иступило је из странке и придружило се Народној партији Маје Гојковић. У Сремској Митровици су се оформиле две фракције које су крајем 2010. одржале две паралелне изборне скупштине и изабрале два руководства странке. Централа је одлучила да до даљег не решава тај сукоб јер им требају бирачи и дозволили су им да постоје паралелно.

Узрок сукоба је то што су избори ипак још увек далеко па се чланство на терену углавном бави унутрашњим сукобима како би се заузеле што боље позиције за евентуалну сутрашњу власт. Отуд много информација говори да су чести сукоби, да им доста људи долази, али да често губе и велике групе чланова који прелазе у друге странке. Структура чланства је и даље веома флуидна. Осим тога, незапосленост је велика а положај страначког функционера ипак обезбеђује неки новац који углавном стиже из централе, као и контролу и могућност манипулације осталим финансијама намењеним издржавању странке. До сада су одржани превремени локални избори у две општине. У Оџацима су прошли лошије него што су очекивали, добили су 23% гласова, што је за 10% ниже од ДС коалиције. У Врбасу су прошли још горе и добили су свега 13,6%. Један од разлога је велика непопуларност и наводна корумпираност тамошњег главног човека Игора Бечића.

Важнији локални органи и број чланства у овој покрајини

У принципу, СНС у целој Војводини има релативно јаке и бројне локалне одборе. Највећи одбори су у највећим градовима. Свакако је најважнији одбор у Новом Саду и он броји номинално око 7.000 чланова, иако још није формално конституисан.

СНС формално нема покрајински одбор. Странка делује преко окружних одбора, али са повереницима. У Сремској Митровици имају око 2.400 чланова (ДС има око 3.600). Оквирно им одбори броје око 2.000 до 2.500 људи у већим градовима.

Што се тиче броја чланства на територији читаве Војводине, то је тешко утврдити. Врло су близу ДС-у по снази локалне инфраструктуре. Процене су да имају од 70% до 100% онога што имају демократе. Други велики проблем је разлика између номиналног и активног чланства. Номинално они могу да баратају и са 35.000 до 40.000. Стварно активних тешко да имају више од 20.000. Сада бирају месне и општинске одборе.

Важни локални политичари СНС-а у Војводини

Војводина је доста важна у укупној структури СНС-а. Од 21 посланика у републичком парламенту, чак 9 њих је из Војводине : 1. Јоргованка Табаковић (Нови Сад), 2. Вучета Тошковић (Нови Сад), 3. Гојко Радић (Суботица), 4. Предраг Мијатовић (Вршац), 5. Зоран Машић (Руменка), 6. Саша Максимовић (Нови Бечеј), 7. Ото Кишмартон (Кишинда), 8. Јелена Будимировић (Сремска Митровица), 9. Игор Бечић (Врбас).

У Скупштини Војводине посланичка група *Напред Србија* броји пет чланова: 1. Председник посланичке групе Боре Кутић (Србобран), 2. Миленко Максимовић (Вршац), 3. Саша Тодоровић (Сомбор), 4. Ладислав Томић (Кишинда) и 5. Игор Мировић (Нови Сад). Ови људи чине основу њихове политичке елите у Војводини.

Лидер партијске организације у Војводини је адвокат Владимир Галић из Новог Сада. Он је кадар који је дошао из ДСС-а. Био је директор Агенције за приватизацију Србије 2006, председник Управног одбора Војвођанске банке, председник УО Србијагаса и председник Градског одбора ДСС-а за Нови Сад. Галић је иначе кум Дејана Михајлова, најважнијег човека ДСС-а за финансије.

Галић је врло близак са Александром Вучићем и данас је човек од највећег поверења врха странке. Он обезбеђује, контролише и дистрибуира новац за странку у Војводини.

Његов највећи ривал је Игор Мировић. Он је био водећи оперативац радикала и директор Дирекције за грађевинско земљиште док је СРС био на власти у Новом Саду; тиме је направио озбиљну пословну мрежу, а такође и сам зарадио новац и некретнине. Између осталог, био је у честим сукобима са Мајом Гојковић око контроле новца. Остала је позната афера *бехатон* око попличавања центра Новог Сада. Посао је додељен фирми *AIC Project international* на чијем је челу Дарко Човић, Мировићев кум. У исто време Човић је Мировићу продао два стана. Чује се да је Човић и данас један од главних финансијера СНС-а, посебно преко Мировића. Мировић је члан председништва странке, али је све више незадовољан јер је имао веће амбиције. Галић га увелико истискује из врха и свуда по Војводини и Новом Саду поставља себи блиске људе, тако што шаље једну групу Рома коју плаћа да гласа за њега. Мировић има највише политичког искуства али Галић, по неким проценама, има неколико милиона евра и може да финансира своје политичке амбиције.

Бата Милованчев, смењени директор Института у Сремској Каменици који има амбицију да се на то место врати преко СНС-а.

Светислав Крстић, бивши социјалиста, запослен у Србијагасу. У лошим је односима са Бајатовићем и хоће да буде директор па се нада да ће му СНС то омогућити.

Посланик Вучета Тошковић је близак Мировићу.

У Новом Саду је значајан и доктор Зоран Милошевић, бивши градски секретар за спорт. Предаје на ДИФ-у и економски је независан. Он и Јоргованка Табаковић контролишу изборе и толеришу Галићеве нелегалне методе јер не воле Мировића.

Најважнији човек у Банату је Горан Кнежевић, бивши градоначелник Зрењанина, некадашњи председник ДС-а за Војводину, који је провео у затвору годину дана, а и даље се води процес против њега. Он је страдао у сукобу са Пајтићем и Модестом Дулићем. Узрок је било политичко оспоравање Пајтића и угрожавање Дулићевих послова у Зрењанину. У његовом сефу је нађена позамашна свота новца за коју је тврдио да представља црне фондове странке добијене из НИС-а. У питању је веома способан човек који са својом локалном екипом полако истискује бивше радикале који су основали СНС у Зрењанину. С друге стране, чују се гласови да је незадовољаан својим статусом у СНС-у и да је очекивао више. Он може да представља препреку евентуалној будућој жељеној коалицији СНС-а и ДС-а па му је политичка судбина прилично неизвесна.

Значајан човек у Србобрану је Боре Кутић, који је био неуспешни кандидат радикала за градоначелника. Данас је председник посланичког клуба у Скупштини Војводине. Он је избеглица из Славоније, веома контроверзне биографије. Од школе има три разреда средње и неке курсеве. Запослен је на новосадском гробљу Лисје, где га је запослио директор гробља Милорад Буха, посланик СРС-а у Скупштини Србије, и председник тзв. Владе Крајине у егзилу.

У Суботици је главни човек кога имају Гојко Радић, посланик у скупштини Србије, потпредседник странке. Наводно је правник, избеглица из Босне и Херцеговине, кум Јовице Максимовића, дугогодишњег окружног јавног тужиоца. Радића су оптуживали да је био у пословним односима са Јожефом Касом и да је тако стекао велику кућу на Палићу добивши више него повољан кредит. Бије га глас да је врло склон корупцији.

У Кикинди је најзначајније име Бранислав Блажић. Он је био дугогодишњи радикалски градоначелник. Међутим, он планира ангажман у врху и све више времена проводи у Београду, тако да локални одбор води Ладислав Томић.

Игор Бечић, посланик из Врбаса. Лош резултат у Врбасу (свега 13%).

Међу интелектуалцима издваја се једно једино име: професор историје Дејан Микавица, бивши члан ДСС-а. Он и Мировић су поред Јоргованке једини који су интересантни за медије, а он је једини који може нешто да каже о стручним темама, поједино идентитетског типа. Покушава да се приближи председнику странке Николићу преко колеге Радоша Љушића.

Стеван Гудурић из Беочина, некада у СПС-у. Члан је главног одбора.

Мировић и Бечић се штите од затвора. Било је индиција да ће ДС да покрене истраге против њих због понашања док су били на власти као радикали.

Остало су анонимуси, чак и у тако значајним срединама као што су Сремска Митровица, Рума, Вршац или Сомбор.

Финансијска основа деловања СНС-а у Војводини

Финансирање је највећи проблем СНС-а зато што је реч о релативно великој структури која није у власти и нема приступ буџетским парама које су данас главни извор финансирања странака у Србији. Они су у читавој Војводини опозиција. Највећи

део новца за финансирање обезбеђује централа која углавном доставља тај новац локалним одборима.

Нпр. у Зрењанину је одбор доста велики, и доста су заступљени на локалним медијима које плаћају, али извори тврде да локална екипа нема своје финансије јер Кнежевић више није у власти. Дакле новац стиже из Београда.

С обзиром да структуру чланства чине махом незапослени и сиромашни људи, јасно је да локални извори финансирања немају много значаја. Посебан случај је Нови Сад у коме Галић има своје изворе настале још из времена док је био у ДСС-у. Мировићев главни извор је помињани Дарко Човић који се бави разним пословима (грађевинарство, спортски терени у оквиру којих и Мировић има своју перионицу) итд. Мировић и Галић чак дижу и кредите код комерцијалних банака за те послове.

Занимљиво је да, према неким изворима, Вучић има заједничке послове са Елезовићем, председником ДС-а за Војводину и да и из тих пара финансира странку.

Веће приватне фирме у Војводини не смеју да финансирају СНС да се не замере ДС-у и да не изгубе приступ разним покрајинским фондовима за развој итд.

Преко 80% новца дакле стиже из централе. И ове две кампање за локалне изборе водили су људи из Београда.

На локалу постоје само неке мање фирме које су им блиске. Пример су избори у општини Жабал за поуну војвођанског парламента. Кандидат СНС-а је сам себе финансирао. То је бивши радикал који се обогатио фирмом за асфалтирање улица.

Односи СНС-а и других партија

На нивоу покрајине најгори односи су разумљиво са радикалима. Рат траје и даље, само нешто смањеним интензитетом. СРС их назива издајницима и лоповима и не постоји никаква могућност за било какву сарадњу чак и тамо где би имали заједнички интерес. Шешељ је ставио забрану на такве идеје.

Можда је још гори однос са Народном партијом Маје Гојковић. То су такође бивши радикали и често су то отпадници од напредњака па су лични анимозитети на локалу веома важни. Гојковићева има очајне односе са Вучићем и Николићем још од времена радикала па се то преноси и на садашње странке.

Односи са ДСС-ом такође су веома лоши. Чести су пребези из једне у другу странку и међусобне оптужбе које се преносе с врха странака. Локални одбор ДСС-а у Новом Саду говори све најгоре о Галићу као свом бившем члану. У Суботици је недавно неколико

важних чланова СНС-а (опозиција) прешло у ДСС (који је на власти) оптужујући Радића за неморал и непринципијелност.

Једини са којима СНС има идиличне односе у Војводини је СВМ. На томе је много радила и мађарска држава, али и СНС који је покушавао да се приближи Мађарима још док су били у радикалима. После изласка из СРС-а они су се наглашено окренули мањинама и инсистирају на томе да они могу да буду још бољи и доследнији партнер мањина него што је то ДС са којим су мањине до сада биле у коалицији. С друге стране, након тријумфа на изборима за мањински савет, СВМ је постао једина релевантна снага која говори испред мађарске заједнице па је утолико привлачнији за сарадњу. С обзиром да су односи СВМ-а и ДС-а већ дуго лоши, очигледно је готово коалиционо деловање СВМ-а и СНС-а.* То се посебно види у Суботици где су заједно у опозицији власти коју чине ДС и други.

Генерално гледано, напредњаци су прилично изоловани. Са Лигом и ЛДП-ом постоји директна мржња. Они за њих и даље тврде да су исти радикали као и пре. Виде их као озбиљну конкуренцију за партнера ДС-у у власти и труде се да их дезавуишу код странаца.

Са Г17 нема никаквих односа. Нема сукоба, али нема ни сарадње.

Са СПС-ом исто никакви односи. СПС у Војводини у потпуности зависи од ДС-а. У Оџацима су СПС и СНС имали жестока међусобна оптуживања.

Методи борбе за гласове

СНС се одликује способношћу да прикупи армију лојалних активиста за сваку кампању. Свуда имају месне одборе где тон дају јаки бивши радикали који су увек били одлично организационо повезани.

Куповина гласова је постала и њихов метод рада. У Оџацима су делили телевизоре, џакове с кромпиром, уље, брашно итд. Чак је било спекулација да су ДС и они директно куповали гласове.

Одликује их стално, агресивно медијско појављивање и ширење базе података о својим бирачима и сигурним гласовима. Ту су опште акције прикупљања потписа за измену устава, за

* Након потписивања споразума о сарадњи СНС-а и Штрахеове Слободарске партије Аустрије, дошло је до одаљавања и Фидеса и СВМ-а од њих. У међувремену су се нешто поправили односи са Пајтићем, па се СВМ потпуно повезао са ДС-ом, одбијајући позив Вучића да учествују у новој републичкој власти. Овакву лојалност ДС је наградио прављењем коалиције са СВМ-ом у Суботици, до чега је овима посебно стало.

расписивање превремених парламентарних избора, против продаје Телекома итд, које локални одбори користе за медијско и присуство у јавном простору уопште. Постављају штандове у центру града, поред пијаца, трговина и сл, и користе америчке системе идентификације бирача тако што оне који се потписују уписују у своју базу, да би након тога ишли на њихова врата, нудили приступнице и рачунали на њих као на сигурне гласове.

У Кикинди су у априлу 2010. прикупили преко 100.000 гласова за расписивање ванредних локалних избора.

Користе Карићеве методе да плаћају људе за учешће на митинзима. Планирају се ускоро митинзи СНС-а у Зрењанину, Старој Пазови итд.

У Сомбору су правили акцију прикупљања књига за локалну библиотеку. Сакупили су стотинак књига, али су направили догађај који је медијски пропраћен. Стално имају неке такве локалне акције којима држе тензију, мобилишу чланство, и дижу популарност симулирајући да су способни да нешто раде и да воде бригу о заједници.

Занмљива је и петиција у Ади против споменика Јаношу Дамјаничу коју су такође користили за сигурне гласове и укореењивање у српском бирачком телу.

Изградња позиција у Војводини

Основно је да немају капацитет да своје позиције на простору Војводине изграде сами. Све држи централа, а у Војводини су доста изоловани. Суштински, сви они се надају коалицији са ДС-ом и да Николић буде премијер.

Пајтић је међутим против тога (припада делу ДС-а који је против евентуалне будуће коалиције са СНС-ом), јер би га то ослабило и морао би да дели власт са СНС-ом и у Војводини.

Немају неких својих локалних и регионалних медија. Телевизија Рубин у Кикинди им је најближа, и то је једина таква. У Зрењанину плаћају добро термине на неколико локалних телевизија. Сремска телевизија их редовно прати. Остали их солидно покривају. У медије иду само Мировић и Јоргованка Табаковић, али опет се највише траже Николић и Вучић.

Обе кампање за локалне изборе водили су људи из Београда, а не локални одбори. Дође екипа из Београда, закупи собу у хотелу, донесе већи део новца и онда води кампању. Кажу да је Вучић изванредан у тим пословима, одлично информисан и да има добар теренски тим.

ЛИБЕРАЛНОДЕМОКРАТСКА ПАРТИЈА

Структура партије

Либералнодемократска партија настала је као приватно предузеће председника Чедомира Јовановића и групе људи око њега од којих су најважнији Беба Поповић и Станко Цане Суботић (који се не појављују у странци и делују иза сцене). Настала је као фракција у Демократској странци након што су Борис Тадић и њему блиска групација преузели странку и на изборима победили Зорана Живковића и Чедомира Јовановића. Најпре су деловали као фракција ДС-а, а након извесног времена избачени су из ње да би формирали ЛДП и у исто време интегрисали остатке некадашњег Грађанског савеза Србије (то је ЛДП деведесетих, партија-орган невладиног сектора и страних амбасада у Србији).

У Србији се ЛДП перципира као експозитура страних обавештајних структура и западних амбасада, као микрофон кроз који говоре странци шаљући поруке о правцу у ком би по њима Србија требало да се креће. Они су орган такозване *друге Србије* (антинационалистичке). Иако су у европским оквирима чланови Асоцијације либерала и радикала, у Србији заузимају простор крајње левице, представљају неку врсту неотроцкистичке странке.¹²¹ Често им се лепи и придев антисрпске странке.

Веома су атрактивни за урбану омладину која је њихова основна циљна група. Суштина деловања ЛДП-а у Србији није у освајању власти већ у перманентном притиску на јавно мњење (посебно на обликовање политичких схватања младих генерација) како би померали ниво онога што је прихватљиво за просечног гласача. То је нека врста ледоломца који стално помера клатно у лево (у правцу политичке коректности коју је прописао запад) да би се за шест месеци ДС на истим тим позицијама приказао као мејнстрим.

121 Полазећи од економског програма који је радио Владимир Глигоров, Илија Вујачић инсистира на њиховом „класично либералном” идентитету кад је у питању економија, али такође прихвата да су у другим секторима много ближи левим и социјалистичким начелима. Види Вујачић, 2007, стр. 168.

Основни идеолошки и политички оквир чине представници некадашњих либералних фракција у српском Савезу комуниста (икона партије и главни идеолог је Латинка Перовић, некадашњи секретар ЦК Србије коју је Тито сменио почетком седамдесетих).

ЛДП је изванредно организована структура која много даје на имиџ, пропагандне поруке, дизајн, коришћење интернета итд.

Одлично организован партијски сајт прецизно представља комплетну структуру партије. Веома је занимљиво да немају посебан Извршни одбор већ да је главни оперативни орган Председништво у коме се, осим председника Јовановића и његовог заменика Ненада Милића, налази четворо потпредседника (Иван Андрић, Наташа Мићић, Ранђеловић и Мијић) и још петнаесторо људи. И то показује да Јовановић и његови људи све контролишу и држе у својим рукама.

Они немају класичне председнике општинских одбора него имају менаџере који директно одговарају председнику. То такође сведочи о централизованости странке.

Најважни локални одбори су им следећи: у источној Србији су јаки у Неготину (одбор води Радмила Геров, бивши члан ДСС-а), и у Ужицу (воде их Наташа Мићић и њен муж). У Војводини их је доста ослабио прелазак Мараша у Г17. Најјачи су свакако у Београду, где су пре избора били близу 10%.* У сваком случају, у десет централних општина у Београду вероватно цензус пролазе без проблема. Посебно зато што су већ четири године на власти и што држе доста значајне секторе (урбанизам и здравство).

Осим председништва, у структури је посебно значајан Политички савет зато што он одржава контакт са свим важним факторима (странцима, НВО сектором, помаже у лобирању, представља странку у иностранству итд). Чланови политичког савета су (осим партијских кадрова) и: писац Филип Давид; историчарка Латинка Перовић, идеолог такозване *друге Србије*; преводилац Мирко Гаспари, дугогодишњи службеник америчке амбасаде у Београду; адвокат Рајко Даниловић, некадашњи високи комунистички функционер а сада адвокат породице Ђинђић; Соња Бисерко и Сешка Станојловић, лидери Хелсиншког одбора у Србији који се перципира као водећа антисрпска невладина организација; писац Видосав Стевановић, некада веома близак Ивану Стамболићу, противнику и претходнику Слободана Милошевића; асистент правног факултета Светислава

* На изборима 2012. добили су мање од 5% гласова и остали испод цензуса, великим делом због акције белих листића која је пре свега утицала на њихово бирачко тело.

Булајић која је 2005. била неуспешни Тадићев кандидат за место у Уставном суду Србије; и Вељко Ђуровић, ратни дописник многих западних (углавном британских) телевизија (узгред, ЛДП се по разним основама углавном повезује са британским структурама, а постоје спекулације да су најважније везе ишле преко Владимира Бебе Поповића).

Многи познати уметници, рокери, глумци (углавном нерпског порекла) подржавају ЛДП, његови су чланови или се појављују у Јовановићевим спотовима. Занимљиво је, иначе, да је ЛДП једина неррегионална партија у Србији која сав свој пропагандни материјал даје на латиници, потпуно игноришући ћирилицу.

Политички погледи лидера

Једина особа чији су политички погледи важни јесте Чедомир Јовановић. Он у својим јавним наступима одређује и дефинише политички дискурс и смернице, које остали лидери и чланство морају да следе. Не постоји одступање од тих ставова. Ко год у јавним наступима почне да испољава различитост врло брзо бива миноризован и на крају избачен из партије. Ниједна друга партија у Србији (осим ДСС-а) не показује толику монолитност ставова као ЛДП.

Јовановићеви ставови су јасно изложени у програму странке и он их без много одступања непрестано понавља у скупштини, јавним наступима, медијским дуелима итд. Основа тог дискурса јесте теза о незавршеној модернизацији у Србији коју спречавају националистичке, ретроградне и антиевропске снаге. Друга важна теза јесте суочавање са сопственим национализмом и српским злочинима. Тек кад се то уради на свим нивоима, Србија ће наводно бити спремна да се измири са суседима и да кроз регионалну политику заслужи прикључење Европској унији.

Према овој интерпретацији, Србија и српски национализам су криви за све ратове деведесетих година и због тога се касни са европеизацијом и уласком у ЕУ.

Из ове премисе следе све остале политке. Нпр. око Косова ЛДП следи западну визију према којој је Косово било српска колонија, и сада се налази у процесу деколонизације. Стога ЛДП тражи пуно признање независног Косова и његових институција као и прихватање Ахтисаријевог плана који би Србе на Косову охрабрио да се окрену Приштини и прихвате реалност да морају да живе у новој независној држави као мањина.

Европска унија је не само циљ, него и симбол укупне модернизације српског друштва које треба да се одрекне сваког традиционализма и прошлости.

Безбедносно и геополитички Србија се види као део НАТО структуре са којом морају да се деле и вредности и заједничка судбина. Србија треба да бежи од деспотског истока и да буде на демократском западу.

Све остале програмске политике следе те оквире – нужно је пуно отварање српске привреде за страну робу, додатна либерализација, развој се може очекивати само уз помоћ страних инвеститора. Просвета и културна политика треба да следе модел рашчишћавања са патријархалним наслеђем и прихватања модерних тенденција на свим пољима; у породичном законодавству, пропагира се забрана телесног кажњавања деце, легализација геј бракова итд. ЛДП је најрадикалнији бранилац геј права и промотер геј параде у Србији.

Готово сви водећи медији у Србији су врло блиски њиховим ставовима, а Б92 им је главно идеолошко оруђе. Треба запазити да постоји и радикално интелектуално и медијско крило које није формално у странци већ делује преко сајтова Пешчаник и Електронске новине Петра Луковића. Они још радикалније промовишу идеје ЛДП-а, али осуђују његово пливање у институцијама, компромисе као и диктаторско понашање самог Јовановића.

Доста је важно уочити да је сам Јовановић, некадашњи вођа студентског протеста 1996–1997, све до 1998. припадао екстремно националистичким круговима којима су припадали његови професори са Факултета драмских уметности у Београду, да га је крстио митрополит Амфилохије, да је носио три минђуше за три окупиране српске земље итд. Многи од данашњих значајних функционера или интелектуалаца у ЛДП-у су у то време такође припадали истим круговима, а данас су на потпуно супротним позицијама.

Што се финансијских веза тиче, најважнија економска основа странке везана је за бизнисмене Бебу Поповића и Цанета Суботића, двојицу некадашњих блиских пријатеља и сарадника Зорана Ђинђића. Након Јовановићевог изласка из владе 2004. и током следећих неколико година они су га буквално издржавали, а и данас се углавном финансијски брину о њему и партији, помажу му у пословима и генерално улажу у њега.* Јовановић

* Почетком 2012, контроверзни двонедељник *Таблоид* је први и једини до сада објавио да је дошло до значајног удаљавања између Јовановића и ове двојице бизнисмена блиских Милу Ђукановићу. То може да има озбиљне последице по ЛДП, о чему ће више речи бити на крају огледа.

води веома скуп живот и троши страховито много новца на себе, своју породицу, провод итд.

Кад је партија почела да се позиционира у јавности и да тражи новац за прве изборе на којима је учествовала, западне амбасаде су наложиле неколицини водећих тајкуна да га финансирају. Милан Беко је био кључни финансијер за прве изборе 2006. Када је Мишковић одбио да да новац за ЛДП, против њега је поведена најпрљавија кампања коју је до тада доживео. Американци су га ставили на црну листу и није годинама могао да добије визу. Финансирање ЛДП-а је на крају био један од главних услова из пакета који је морао да реализује како би регулисао своје односе са амбасадом САД-а.

Захваљујући уласку у власт у Београду, од 2008. је ЛДП добио могућност да користи и злоупотребљава буџетске паре и позиције као и ДС и остале странке власти. Контролишу два веома значајна ресора, урбанизам и здравство, и учествују у јавним набавкама, финансирају своје невладине организације, симпатизере из области културе итд.

Сам Јовановић је у међувремену развио бизнис у неколико области; у питању су пре свега маркетинг, ПР консалтинг и одскоро пољопривреда. То су фирме *Фиделинка (Агропослови)* за пољопривреду, за консалтинг и ПР *Basic Consulting* и *Радна група* (у овој области се држи Бебе Поповића који је и даље један од најважнијих трговаца секундама и огласним простором у медијима). Фирме се углавном воде на његову супругу Јелену, а регистроване су као енглеске *off shore* компаније.

Ту је и контроверзни потпредседник странке и председник Политичког савета Душан Мијић, некадашњи контроверзни власник *Наше борбе* коју је уништио 1998. Он је агроном по вокацији и новац је правио у областима трговине житарицама и месом. И данас има своје трговачке фирме, па нешто новца даје за странку.

Тренутно најјача лоби фирма у Србији, *ICP communications*, јесте фирма коју воде Беба Поповић и Горан Весић и такође је блиска ЛДП-у.

Треба рећи да је Јовановићев таст Мијат Савић један од најбољих педијатара у Србији. Има приватну клинику *Bel medic*. За њега је такође важно да је почетком прошле деценије за време владавине Ђинђића био директор Фонда за здравствено осигурање Србије.

Потпредседница Мићић има одређени део власништва у фирми *Ужице путеви* и део тога такође иде за странку (као и од свих послова који се добијају преко политике).

О финансијској судбини ЛДП-а много рачуна воде и стране амбасаде које финансијски подржавају НВО и пројекте људи из

странке а по потреби врше притисак и на републичку власт да им додељује одређене послове.

Односи са другим партијама

Однос Јовановића и ЛДП-а са ДС-ом је веома сложен. Он је из ДС-а избачен јер је изгубио на унутрашњим изборима и зато што се ДС позиционирао ближе центру. Међутим, унутар ДС-а остало је много Јовановићевих присталица које су тамо остале само због прагматизма и опортунизма. Како се последњих година ДС креће све више лево, то више јача број оних који *de facto* деле ставове ЛДП-а, што је појачано чињеницом да су у Београду заједно на власти већ три и по године. Међутим, Шутановац који је на челу тог левог крила ДС-а лично мрзи Јовановића. Јовановић генерално има најгоре односе са свима онима који су га 2005. избацили из странке. Ова идеолошка блискост може да буде мост за будућу сарадњу, али може да буде и препрека због претензија на исто гласачко тело. (Постоји опис овог типа активиста: срце је у ЛДП-у, али је новчаник ипак у ДС-у).

Са ЛСВ-ом односи нису баш најбољи. Били су раније у коалицији, али их је Чанак оставио и отишао код ДС-а. За ДС Лига покрива простор у Војводини на који ЛДП претендује. Са Пајтићем су такође лоши односи јер је он био један од главних противника Јовановића у ДС-у.

Веома су чудни односи ЛДП-а са ДСС-ом. Номинално, ради се о најгорем могућем непријатељству. И Коштуница и Јовановић су за припаднике оне друге странке отелотворење ђавола. Суштински, међутим, управо због тога они зависе једни од других и међусобно се одржавају. Док је ДСС био на власти упадљиво је покушавао да нападањем и медијским кампањама подиже ЛДП на рачун ДС-а.

Према УРС-у постоји огроман анимозитет. Било је покушаја странаца да их спакују заједно кад је Динкић изашао из владе у пролеће 2011, али због личне мржње то није успело. Осим тога, претендују на исто бирачко тело у Војводини, Београду и многим другим местима. Јовановић је више пута поновио, а и даље тврди, да је Динкић стајао иза медијског линча који је водио убиству Ђинђића 2003. Они имају идентичне и специфичне ставове према читавом низу питања: суштински се то своди на безрезервно залагање за Европу и НАТО, а против Руса. Динкић је преко Министарства културе републике и града покушавао да преузме велики број кадрова у култури и уметника који су идеолошки везани за ЛДП.

Са СПС-ом не постоје никакви односи осим пословних. У суштини се труде да једни друге и не помињу. Коалиција у Београду потенцијално је срамна и за једне и за друге, па се то решава тиме што ту чињеницу прећуткују и свако од њих тврди да је у коалицији са ДС-ом која је довела оног другог и одговара за њега.

Више је него занимљиво да ЛДП не напада СНС нити они њих. Неки сматрају да је узрок томе и постојање заједничког финансијера (Мило Ђукановић).

Везе са невладиним организацијама

Ово је суштинска позадина целе приче. ЛДП је политички орган прозападних НВО у Србији. Ово је иначе једно од основних питања преко кога се разуме суштина ЛДП-а. Почетком деведесетих, када је кренуо распад Југославије и ратни сукоби, Запад је у Србији покренуо и створио веома јаку мрежу политичких невладиних организација, пре свега преко Сорос фондације али и преко других извора. Оне су најпре кренуле као антиратне да би затим прешле на питања људских и мањинских права, а онда се прелиле и на друге секторе. Формирао се прави фронт који је био веома јак у погледу кадрова, интелектуалног капацитета, медијске заступљености и ресурса, али без икакве подршке у јавном мњењу, јер их је чак и опозиционо бирачко тело перципирало као антисрпске снаге.

Од самог почетка постојала је идеја да овај сектор добије своју политичку опцију. Први покушај је био УЈДИ Небојше Попова. Од остатака те организације формирао се Грађански савез Србије на чијем је челу била Весна Пешић, а много касније Горан Свилановић. Ова партија, међутим, није могла сама ни да приђе цензусу па је у парламент ушла када су их Вук Драшковић и СПО ставили на своју листу. Међутим, када је 1996. формирана коалиција Заједно и посебно након што су почели протести, ГСС је добио огромну улогу: имали су најбоље правнике, најбоље контакте са странцима и страним медијима, и највише искуства у разумевању функционисања државне управе, будући да су то углавном бивши функционери СК. Кад су међутим протести завршени, вратили су се на своју минорну политичку улогу да би се ускоро поцепали, па је Жарко Кораћ са Миљенком Деретом, Ивом Вишковићем и другима формирао Социјалдемократску унију.

После 2000. већи део важних чланова ГСС-а је ушао у ДС жељан стварне власти и положаја, а Свилановић је од 2004. отишао у међународне организације. Оно што је остало једно време је водила Наташа Мићић да би се затим утопили у ЛДП када је 2005. формиран.

ЛДП је до сада најуспешнији подухват истог невладиног сектора који постоји већ двадесет година. Он је поново политички окупио тај простор, преузео њихову идеологију, систем вредности и кадрове и успео да пређе цензус. Уз ЛДП су све најважније политичке невладине организације у Србији: чак и оне које су међусобно у лошим односима, пре свега због пара и добијања пројеката, попут Фонда за хуманитарно право Наташе Кандић и Грађанских иницијатива Миљенка Дерете који ће заједно подржати све што ЛДП ради. Најважније је да је ту и Хелсиншки одбор Соње Бисерко, као и кадрови некадашњег Јукома покојне Биљане Ковачевић Вучо, и Београдски центар за људска права, Центар за културну деконтаминацију...

Ова екипа је углавном окупљена у Политичком савету. Она даје идеолошке смернице и служи као трансмисија између страних амбасадора и центара моћи и врха партије. Карактеристично је нпр. погледати ко је све и којим редом потписао нову иницијативу ЛДП-а Преокрет. Ту су на челу листе представници свих водећих прозападних невладиних организација, сем Београдског фонда за политичку изузетност јер је Лихтова блиска Тадићу и врху ДС-а.

Стил и методи председника странке

Чедомир Јовановић је веома талентован политичар са доста искуства и знања (формално је у политици већ петнаест година, од када је водио студентски протест, а неформално још од почетка студија). Изразити је аутократа и углавном све послове води без емоција, потпуно прорачунато. ЛДП је приватна фирма њега и његових пријатеља и ко то не прихвата нема шта да тражи у странци. Он је човек без стварних политичких уверења, бескрупулозан, и политика му је начин да добро живи и да зарађује. Као што је пре петнаест година сматрао да је лукративно користити дискурс српског национализма, тако му је данас утилитарно да проповеда сасвим супротно виђење света.

Он зна да је његова улога да буде ледоломац и да у јавности промовише западне погледе на свет. Међутим, свестан је да се новац данас налази само у буџетским пословима и чини се да се припрема да полако улази у институције власти (нпр. скоро се сусрео са Добрицом Ћосићем).

Унутар странке његове позиције су потпуно недодирљиве. Он је човек који доноси новац и већину онога што је партији потребно, и све држи под директном контролом заједно са својим најближим кругом сарадника.

Тај круг сачињавају следећи људи:

Ненад Милић, заменик председника, *de facto* други најважнији човек странке. Оперативац, некадашњи високи функционер полиције. Он обавља све безбедносне и оперативне послове држећи контакте са таквим круговима. Милић је човек који делује из сенке и једино према њему Јовановић нема сасвим доминантан положај. Штавише. Његова бивша супруга је Јелена Милић која води Центар за евроатлантске интеграције и представља једног од главних про-НАТО лобиста у Србији;

Иван Андрић, посланик. Некадашњи члан Грађанског савеза. Човек који често представља странку у медијима и у ТВ дуелима;

Наташа Мићић, некадашња председница Скупштине Србије. Особа не претеране интелигенције и способности, али дубоко лојална Јовановићу;

Зоран Остојић, новинар. Некадашњи водитељ и уредник Студија Б, врло близак Вуку Драшковићу. Око 2000. је био медијски саветник Велимира Илића из Нове Србије. Један од оснивача и власника *ТВ мреже*, утицајне продукцијске куће. Један од најинтелигентнијих људи у странци у кога Јовановић нема претерано поверења;

Ненад Прокић, драматург, хистеричан, врло конфликтан. Некадашњи директор једног од београдских позоришта. Познат по изјави да ће Србија бити модерна и европска па чак и ако у њој не буду живели Срби. Прошле године јавно избачен из Регуларне велике ложе Србије.

Ту је и Бојан Ђурић, младић који се све више успиње на лествици у странци.

На крају треба поменути и Жарка Кораћа који је председник Социјалдемократске уније и који има статус сличан председницима водећих невладиних организација, чланова Политичког савета, осим што је и посланик.

Унутрашње јединство партије

ЛДП је ретко јединствена, централизована и монолитна партија чак и кад је Србија у питању. Не постоји могућност да неко од чланова оспори ту чињеницу и остане у партији. За пет година постојања Јовановић је елиминисао више од половине водећих чланова који су отишли незадовољни његовим апсолутизмом, нетранспарентним токовима новца, чињеницом да се не зна извор Јовановићевог ултралуксузног живота (нпр. на прославу рођендана своје супруге он потроши више десетина хиљада евра, што укључује приватни концерт певача Нена Белана који за ту потребу дође из Ријеке са целим бендом).

Први су се побунили Горан Петровић, бивши начелник БИА и глумац Бранислав Лечић. Они су уз Јовановића били још док је био у ДС-у и заједно са њим су формирали ЛДП. Остали су свега око годину дана. Чим су почели јавно да говоре о незадовољству, Јовановић их је маргинализовао и избацио из партије. Уследио је затим одлазак историчара Николе Самарџића: његове амбиције нису биле задовољене, а странци је пребацивао превише политичких компромиса.

Занимљив је и случај драмског писца Биљане Србљановић која је 2008. била кандидат за градоначелника Београда испред ЛДП-а. Она је јавно почела да говори о нетранспарентним токовима новца и да се жали што није постала ни градски одборник. Јовановић није са њом полемисао него је само маргинализовао. Након неког времена она је престала да напада странку и углавном подржава њену политику. Заједно са Самарџићем и сличнима активна је на сајту Пешчаник, где се окупљају још радикалнији ЛДП-овци од оних који су активни у странци.

Важан је и случај бившег посланика Мараша из Новог Сада. Он је такође умислио да је постао веома важан члан странке и почео је да тражи нешто другачију политику, посебно у Војводини. На крају је био принуђен да оде из странке и прешао је у Г17.

Последњи у низу је случај Весне Пешић која је јавно почела да напада политику странке. Јовановић је то одмах оштро пресекао и сменио је са места председнице политичког савета, оптужујући је за лицемерство. Онда је она иступила из посланичког клуба и сада наступа као независни посланик, критикујући странку чији је и даље формални члан.

Дакле, у странци не постоји могућност стварања фракција. Јовановић то одмах сече и елиминише сваку потенцијалну претњу, знајући да ће већина незадовољних интелектуалаца опет на изборима морати да подрже њега и ЛДП.

Политички савет има иначе већу тежину од свих у партији и даје смернице које директно добија од страних амбасада. То је једина снага чија је моћ макар приближна моћи шефа странке.

Ставови ЛДП-а о неким политичким питањима

Из свега реченог јасно је да не постоје фракције нити сукоби унутар ове странке. Стога нема ни неспоразума и разилажења око програмских начела. Ако се и појаве на нижем нивоу, она су потпуно маргинална и неважна за рад странке. Програм је оно што сам Јовановић одреди у договору са водећим члановима Политичког савета.

– Европске интеграције и Косово: суштински, код њих је јасно да Србија мора да бира између та два и да је избор јасан. Европска перспектива нема алтернативу. Штавише, морално је да се Србији Косово одузме. Они су против поделе, и подржавају целовито Косово на ком Срби треба да се integriшу у нову државу. *De facto*, они заговарају и пропaгирају Ахтисаријев план за Србе на Косову. Због чињенице да иду избори мало су пажљивији у својим изјавама и покушавају да не иритирају јавно мњење превише, али суштина приступа остаје; против су блокада и покушавају да целу ту причу делегитимизују.

– Регионална улога Србије: српски национализам је највећи узрок свих проблема у региону, а посебно у последње две деценије када је изазвао све ратове због политике стварања Велике Србије. Због тога Србија мора најпре да се суочи са својом „злочиначком прошлoшћу“, да се врати у оквиру аранжмана Устава из 1974. и да полако почне да води рачуна о својој економији и модернизацији (исти програм је имала Латинка Петровић почетком седамдесетих кад је била партијски секретар ЦК Србије). Србија мора да развија све облике добросуседских односа са својом околином, а Срби ван Србије у суштини нису њен проблем. Своју судбину морају да решавају унутар својих нових држава. ЛДП чак и Тадића критикује због приче о Србији као регионалном лидеру и због недовољно кооперативне политике добросуседства.

– Везе са суседним земљама: залагање за пуну сарадњу и све похвале у организације као што су ЦЕФТА, НАТО и на крају ЕУ као жељени циљ за све земље Балкана.

– Хрватска: поздрављају интензивирање односа између Тадића и Јосиповића, али као највећи проблем виде међусобне тужбе пред Међународним трибуналом и траже њихово повлачење. Подржавају што скорији улазак Хрватске у ЕУ.

– Црна Гора: ЛДП има традиционално изванредне везе са врхом ЦГ и стога за све проблеме у односима две земље оптужује српски национализам и популизам српских лидера који се мешају у унутрашње ствари ове суверене земље. Преко Суботића и Бебе Поповића постоји директна веза са Ђукановићем, пословна и политичка. Сви ЛДП интелектуалци су најрадије виђани гости на црногорским званичним медијима. ЛДП се тако залаже за сва права Црногораца из Ловћенца укључујући и њихово право на тзв. Црногорску православну цркву у Србији.

– БиХ: на радикалном крилу њихових симпатизера Додик је једна од најчешћих мета. Тамо се о Републици Српској говори уз спрдњу и залаже се за њено укидање и пуну интеграцију Срба у државу Босну и Херцеговину. У званичном програму ЛДП-а, међутим, формулације су далеко умереније. Признаје се право

Срба из Републике Српске на посебне односе са Србијом и Београдом, али се српски политичари упозоравају да те везе морају да иду преко Сарајева, јер је БиХ међународно призната држава.

– Мађарска, Румунија, Бугарска: о њима се мало говори ван општег контекста европских и евроатлантских интеграција. Ове земље се пре свега перципирају као чланови тих институција којима ми тежимо и према њима се тражи пуно поштовање и максимално приближавање. Залажу се за максимално поштовање њихових мањинских и културних права. Међутим, у фокусу су им пре свега земље које потичу из бивше Југославије (у складу са идејом неких британских кругова о обнови *југосфере*).

– Везе са Русијом и НАТО: уз УРС, ЛДП је најјасније геополитички дефинисана партија у Србији. У програму додуше постоји номинална отвореност за инвестиције и сарадњу са Русијом. Фактички, ЛДП је најрадикалнији критичар свих облика сарадње са Русијом и заговорник уласка у НАТО. Нпр. читава њихова енергетска политика своди се на укидање енергетског споразума са Русијом и подривање позиције НИС-а. Стално понављају да Србија има најскупљи бензин и траже да се укину заштитне мере за НИС.

Што се тиче НАТО-а, они заједно са СПО једини траже безусловни улазак Србије у НАТО (чак и УРС номинално подржава важећу неутралност). Износе све врсте аргумената (политичке, економске, цивилизацијске, безбедносне, аргумент о неодрживости неутралности итд.) а уз њих су везане и про-НАТО невладине организације.

– Националне мањине у Србији: ЛДП је *de facto* више заинтересован за права мањина него за права већинског народа. Залажу се за максимално поштовање права мањина, за њихово право да се школују на сопственом језику, да развијају своју културу и идентитет, да буду равноправно заступљени у државној управи и институцијама итд. Међутим, за сада нису успели да остваре неку важнију сарадњу са представницима мањина који су углавном повезани са ДС-ом јер су у власти. Најважнији је покушај сарадње са Зукорлићем који није баш најбоље прошао. Имају неке мање важне партнере међу њима, као и неке припаднике мањина који су чланови ЛДП-а. Рецимо један посланик је муслиман из Сјенице.

– Војводина: залажу се за максималну аутономију, враћање имовине и то да се Војводини омогући да искористи своје развојне потенцијале, пре свега у пољопривреди. Подржали су доношење Статута и преношење надлежности. Али такође инсистирају да сама Војводина мора да се децентрализује, да не сме да буде мала централизована држава већ да свака општина у њој треба да добије своје озбиљне ингеренције и имовину.

Око отварања представништва у Бриселу нису се посебно оглашавали, али то спада у права за која се они залажу – што већа аутономија, децентрализација и самостално представљање субјеката где год је то могуће.

Избори 2012. и будућност ЛДП-а

Највећи обрт у вези са позицијом ЛДП-а десио се 2012. ода-
љавањем од Суботића и Поповића, а тиме и Мила Ђукановића.
Формирање коалиције Преокрет са СПО-ом и разним невла-
диним субјектима замишљено је веома амбициозно, а читава
кампања била је прилагођена припреми Јовановића за улазак
у власт (нпр. спот у коме се Јовановић слика иза српске заставе).
Међутим, ЛДП је доживео велики удар од својих некадашњих
радикалних присталица: структуре окупљене око Весне Пешић,
портала Пешчаник и Луковићевих Електронских новина, које
су директна лобистичка фирма Станка Суботића и Мила Ђу-
кановића, не само да су залегле за промовисање Николића као
кандидата Српске напредне странке у другом кругу председ-
ничких избора, већ су све време кампање водиле антиизборну
кампању тзв. белих листића. Овај покрет је директно допринео
падању ЛДП-а испод цензуса у Београду и за који проценат је
оборио укупни резултат коалиције Преокрет. Победа Николића
као Ђукановићевог фаворита директно је зауставила већ догово-
рени улазак ЛДП-а у републичку власт и отерала ову партију у
опозицију. Последица тога је веома лоша финансијска ситуација
у којој се странка данас налази.

Суштинско питање за ЛДП јесте да ли странци и даље имају
потребу за таквом структуром, или ће подржати алтернативни
пројекат који су Ђукановић, Поповић и Суботић већ покренули,
да се на крилу разочараних ЛДП-оваца формира нова партија за
исте сврхе. Извесни Небојша Миленковић је већ покренуо Ли-
берални покрет иза кога евидентно стоје црногорске структуре.

II

МЕЂУНАРОДНИ ОДНОСИ

НОВИ АМЕРИЧКИ УНИЛАТЕРАЛИЗАМ

У време кад почиње трка за место следећег председника Сједињених Америчких Држава, читав свет је разумљиво веома заинтересован за то какву ће спољну политику будућа администрација водити. Разлози за ову бригу су вишеструки. Не само да су Сједињене Америчке Државе *хиперсила*¹²² чија је војна супериорност у односу на остале потенцијалне конкуренте незабележена у историји, већ су током последња два председничка мандата Џорџа Буша млађег по општим оценама ту своју супериорност испољавале на низ начина који су озбиљно забринули остатак света у погледу будућих праваца употребе те силе. Штавише, кључни појам који је у теорији међународних односа али и у ширим круговима глобалне јавности фигурирао као одредница деловања Бушове администрације јесте *унилатерализам*. Овај чланак ће стога покушати да дā анализу новог америчког унилатерализма, његову генезу и начине легитимације, као и да покуша да одговори на један низ значајних питања као што су: да ли је овај унилатерализам заиста преседан у америчкој историји, да ли је европско залагање за његово ограничавање заиста доследно и принципијелно, какве су његове последице по међународне односе и коначно, какви су оквири спољне политике САД које он оставља, те може ли се очекивати да будућа администрација одступи од њих.

*

Појам који је највише обележио дискусије око спољне политике администрације Буша јуниора јесте *унилатерализам*. Разлози за то налазе се пре свега у незадовољству Европљана (већине националних администрација, евробирократа и европског јавног мњења) генералном, а изнад свега спољном политиком САД-а у последњих осам година. Будући да САД и Европа и даље доминирају глобалним медијима и глобалним јавним простором, ово неслагање, као и рефлексije оваквог европског става на дебате унутар саме Америке, изазвали су толике

122 Израз Ибера Ведрина, некадашњег министра иностраних послова Француске.

расправе и лансирали термин унилатерализам на тако високо место. Управо ова медијска пажња и незадовољство кључног америчког партнера објашњавају чињеницу да је унилатерализам тек у последњих неколико година добио толики значај иако се далеко већи остатак света читаву деценију пре тога жалио на исти феномен: на америчко арогантно демонстрирање силе, пренебрегавање и, штавише, планско нарушавање међународног поретка и принципа једнакости људи и народа, као и на самовољно интервенисање широм земљине кугле. Као што ћемо приметити, постоје два нивоа на којима се говори о америчком унилатерализму: један је ниво опште теорије и праксе, а други је ниво европског разумевања које сматра да су оне акције које читав остатак света с правом тумачи и доживљава као унилатералне, заправо мултилатералне ако Америка делује у координацији са органима ЕУ и кључним земљама „старе Европе”.¹²³

Европске земље су од почетка биле веома незадовољне новом републиканском администрацијом. Према старим предрасудама које дефинишу односе САД-а и ЕУ, демократе су по својој идеологији и лево-либералним схватањима далеко ближе европском економском, идеолошком и културном моделу. Републиканци су у Европи симбол за низ веома непопуларних ставова као што су слобода употребе оружја, смртна казна, борба против абортуса, преферирање креационизма, супротстављање еколошким покретима, милитаризам, хришћански фундаментализам и радикални тржишни фундаментализам. Након доба углавном одличне сарадње са Клинтоновом администрацијом која је свој врхунац имала у бомбардовању СРЈ и редефинисању НАТО-а, нова администрација је већ својим првим потезима (као што су одбијање ратификације Кјото протокола и супротстављање Римском трибуналу) изазвала подозрење и оштре гласове протеста у Европи. Све је то прекинуто ударима од 11.09.2001. када је Европа изразила дубоку солидарност са САД-ом и дала подршку америчкој окупацији Авганистана која је ускоро уследила.

Јаз се, међутим, поново отворио следеће године када је постало очигледно да Американци траже повод за напад и на Ирак за шта су се увелико припремали. Након што су покушаји да се добије нова резолуција у УН пропали, САД је образовао такозвану Коалицију вољних и уз подршку Велике Британије у марту 2003. године напао Ирак. Овај чин се заправо налази у центру свих америчко–европских спорења око унилатерализма, па се

123 Овде наравно користим већ уобичајену поделу на земље које су биле чланове ЕУ пре великог проширења, односно *Биг бенга* од 01.01.2004, и ексклузивне земље које су то постале након наведеног датума.

управо након напада на Ирак и његове окупације отворила велика дебата о америчком унилатерализму.

Шта *унилатерализам* заправо значи? Вујаклијин речник из 1980. доста говори о времену када је написан. Термин *унилатералан* преводи се као *једностран* (од новолатинског *unilateralis*, латински *latus, lateris* значи страна), али је објашњен преко примера једностраног контракта, уговора, „по коме углавном само једна страна прима на себе обавезу”.¹²⁴ Вебстеров речник много савременије одређује појам унилатерализам тумачећи га не као једнострано преузимање обавеза, већ као „политику предузимања унилатералних чинова (нпр. у међународним односима) без обзира на постојање спољашње подршке, такође: заговарање такве политике”.¹²⁵

Унилатерализам може подразумевати једнострано деловање било ког актера у одређеној сфери, али је најчешће реч о једностраном деловању неке државе у међународним односима. Читава дискусија којом се овде бавимо односи се на политичке и безбедносне аспекте деловања. Постоји, међутим, и даље огромно подручје међународних економских односа где државе непрестано воде борбу користећи се унилатералним средствима без обзира на обавезе преузете у Светској трговинској организацији и другим међународним економским институцијама. Једнострано подизање царинских стопа и увођење такозваних ванцаринских мера заштите спадају у најзначајније манифестације економског унилатерализма. Иако овде немамо простора за бављење овом врстом проблематике, треба само напоменути да је и у тој области Бушова администрација испољила значајну дозу унилатералног понашања, као и да су САД и ЕУ имале читав низ економских и трговинских спорова те врсте.¹²⁶

Нови амерички унилатерализам очигледно је повезан са чињеницом о униполарном свету. Више аутора је већ приметило да је степен надмоћи који САД има у односу на све остале глобалне субјекте незабележен у историји. Ова држава је почетком осамдесетих изашла из Хладног рата као апсолутни победник, а

124 Види Милан Вујаклија, *Речник страних речи и израза*, Просвета, Београд, 1980, стр. 945.

125 Види www.merriam-webster.com/dictionary/unilateralism, 20/06/2008

126 Види Fritz Breuss, „WTO Dispute Settlement: four EU-US Mini Trade Wars – A rejoinder”, у *Journal of Industry, Competition and Trade*, vol. 4, no. 4, December 2004. Аутор у чланку анализира четири спора међу које спадају и већ чувени ратови око челика и банана. Европа такође одбија увоз америчке хране генетски модификованог порекла. Осим тога, и ЕУ и САД су заједно са Јапаном предмет константних жалби мањих и неразвијених земаља због огромних субвенција које дају својим пољопривредним произвођачима, као и због високих царинских стопа за пољопривредне производе којима такође штите своју производњу.

њена моћ је у разним областима задобила застрашујуће размере. Једино адекватно поређење из историје јесте положај и снага Римског царства на свом врхунцу. Опште место је да је дотадашњи биполарни свет постао униполаран са Америком као глобалним хегемоном. Ова чињеница је подстакла Чарлса Краутхамера да још 1990. напише антологијски чланак „Униполарни моменат”, објашњавајући новонасталу чињеницу огромне доминације САД-а у свим областима.¹²⁷ Полазећи од ове дескриптивне чињенице, као и од природе унутрашњег уређења САД-а, овај и њему сродни аутори дошли су и до нормативног закључка да је за читаво човечанство такав положај САД-а пожељан. Америка по њиховом схватању треба да буде врхунски, ултимативни балансер који дефинише правила глобалних послова, намеће систем вредности и интервенише где год може да би промовисала демократију, људска права и слободну трговину. Закључак ове школе мишљења је да поменути униполарни тренутак треба претворити у униполарну еру будући да је то наводно у интересу и самог САД-а и читавог цивилизованог човечанства.

Нови амерички унилатерализам је занимљива мешавина класичног реализма (у смислу да полази од чињенице моћи) и једне врсте вилсонијанског либералног идеализма (промовисање демократије и људских права)¹²⁸. На тај начин он се као идеологија последње републиканске администрације значајно разликује од ранијих прорепубликанских школа мишљења о међународним односима. Не случајно, један од оштријих критичара овог унилатерализма је Кенет Волц, најзначајнији представник неореалистичке школе. С друге стране, нови унилатерализам је директно супротстављен традиционалном републиканском изолационизму. Краутхамер чак описује изолационизам као стару школу унилатерализма која инсистира на томе да Америка треба да се што је могуће више повуче из светских послова и да води рачуна пре свега о свом унутрашњем уређењу, учествујући у глобалним пословима само онолико колико јој је то у најближем интересу.¹²⁹

Штавише, он је сам у тексту из 1990. претпостављао да ће се након победе у Хладном рату Америка (слично двадесетим годинама прошлог века) вратити на изолационистичке позиције.

127 Види Charles Krauthammer, „Unipolar Moment”, у *Foreign Affairs*, vol. 70/1, 1990. Године 2002. објавио је наставак тог текста назван „Unipolar Moment revisited”, *National Interest*, Winter 2002/2003.

128 Френсис Фукујама га описује као мишићави вилсонизам без вере у међународне институције. Francis Fukuyama, „Neoconservative Moment”, у *National Interest*, Winter, 2004.

129 Charles Krauthammer, *Democratic Realism*, American Enterprise Institute, 2004.

Супротно изолационистима, нови унилатералисти се залажу за што интензивније присуство Америке у читавом свету, превентивно деловање, неограничено интервенисање где год се то процени утилитарним и за генерално јачање америчког утицаја на сваком педљу планете. Они мисле да изолационисти не схватају како се променила природа света, а пре свега природа опасности по америчку безбедност. Тероризам, оружје за масовно разарање (Weapons of Mass Destruction, скраћено WMD), укључујући и атомске бојеве главе које се могу лансирати интерконтиненталним пројектиlima, чине изолационизам анахроним и неопрезним. САД ће свеједно бити угрожен због зависти, економске снаге, радикалног исламског фундаментализма и сл, тако да му као једини начин одбране остаје превентивно деловање, надгледање читавог света и неутралисање потенцијалних претњи пре него што потенцијални непријатељи уопште дођу у ситуацију да угрозе америчке интересе и америчку територију.¹³⁰

Но ови мислиоци много више пажње посвећују другој ривалској школи мишљења, либералном институционализму који је својим наводним мултилатерализмом обележио деведесете и значајно подрио одбрамбену моћ и војну снагу САД-а. Разлика између њих и ових претходника је то што унилатералисти верују у моћ, а ови други наводно у папир, уговоре, мултилатералне аранжмане, глобалне институције које само спутавају САД и сличне ланце којима Лилипутанци везују и ограничавају Гуливера. Кључна оптужба упућена либералима је да су наводно због сопствене вере у либерални интернационализам самоограничили америчку моћ и омогућили другим светским актерима да угрозе америчке интересе.

Оваква слика којом су нови унилатералисти покушали да себе фундаментално одвоје од теоретичара претходне администрације не одговара у потпуности реалности. Клинтонова администрација је управо успела да униполарни тренутак продужи на униполарну еру. Иако је преполовила издатке за одбрану (са 6% на 3% буџета), количина америчке војне надмоћи у односу на остатак света нимало није опала. Штавише, доба Клинтонове владавине обележено је низом унилатералних војних интервенција за које Савет безбедности није издао одобрење: Босна и Херцеговина 1995, Ирак и Судан 1998. и коначно СР Југославија 1999. Као што ћемо видети, нема суштинске разлике у политици ове две администрације - разлике су у начинима оправдавања, у чињеници да је Клинтон увек то покушавао да представи као налоге универзалне правде, да се трудио да у све укључи и

¹³⁰ О овом кључном аргументу нових унилатералиста и о бројним опасностима које су са таквом теоријом повезане биће више речи касније.

Европљане или макар да симулира њихово учешће и подршку, а посебно да избегава иритантни речник арогантне силе који је обележио први мандат млађег Буша.¹³¹ Како је Краутхамер приметио, демократе су свој ништа мањи унилатерализам облачиле у мултилатералну одећу. Клинтон је додуше имао и олакшавајућу околност у виду претежно републиканског Конгреса за који је знао да ће спречити ратификацију сваког међународног уговора који би подрио самосталну моћ деловања Америке.¹³²

Теза о непостојању суштинске разлике између политика ове две администрације, односно о томе да је реч о разлици у степеноу а не о разлици у намерама и циљевима, додатно се потврђује ако се потраже заједнички извори и претходници у америчкој историји. Више аутора је с правом оспоравало тезу да нови амерички унилатерализам није преседан у америчкој историји, пракси и теорији међународних односа. У одличном чланку „The Deal”, Адам Квин са лондонског ЛСЕ-а је развио и доказао тезу да Бушова схватања не треба сагледавати као радикално нов феномен већ као логички изданак америчке традиције спољне политике. Сажета теза како је изнета у апстракту каже: „...тврди-мо да Бушова Стратегија националне безбедности која захтева ’равнотежу моћи усмерену ка подстицању слободе’, заправо одбацује равнотежу моћи као схватање адекватно за међународни поредак. Уместо тога она предвиђа сарадњу свих великих сила под америчким вођством, како би се промовисао заједнички скуп основних циљева за које се претпоставља да су засновани у универзалним вредностима. Такво одбацивање равнотеже моћи представља кохерентну еволуцију од дуге америчке традиције мишљења о спољној политици. Уздижући се из свог основног традиционалног положаја одвојености од европског међународног система, Сједињене Државе су биле под утицајем Теодор Рузвелтовог заговарања војне моћи у интересу добра и можда још више под утицајем Вудро Вилсоновог идеолошког убеђења да се америчко мешање у свет мора условити реформом међународног система, али и унутрашњих уређења других држава према америчким вредностима и пракси. Убеђење да је овај вилсоновски ’дил’ још увек валидан, спојено са рузвелтовском вером да

131 Конеса и Лепик су добро приметили да је кључна разлика између Буша и његових претходника у начину на који он третира своје главне савезнике. Види Pierre Conesa и Olivier Lepick, „Threats to Disarmament and International Security”, *Le Monde Diplomatique*, July, 2002.

132 О томе како Американци користе ово двојство извршне и законодавне власти као значајан инструмент своје спољне политике, види Едислав Манетић, „Бжежинског у помоћ”, *Политика*, 18.07.2008.

се идеализам потпомогне снагом, обезбеђује идеолошки темељ стратешке перспективе ове администрације.”¹³³

Идеја *равнотеже моћи која подстиче слободу*, изложена у Стратегији националне безбедности из 2002,¹³⁴ сажима суштинску новог унилатерализма. Равнотежа моћи је начело које треба да важи за сваки регион појединачно. Дакле сваки локални хегемон, или држава која то претендује да буде, мора да буде сузбијан како би се створила равнотежа на том подручју, што значи да нико не може да угрожава другог. Изнад читавог глобалног поретка сачињеног од низа таквих уравнотежених региона требало би да лебди САД. Дакле САД, а не Уједињене нације, треба самостално да одлучи где је та равнотежа поремећена и да је својим самосталним деловањем ваставља. Идеолошка основа за такво деловање јесте вера у универзалност америчких базичних вредности (људска права, демократија, тржиште) које се морају промовисати и наметати где год је то могуће. САД дакле такође има право да интервенише (где и кад самостално одлучи) како би промовисао ове вредности. Тако је нпр. један део неоконзервативаца (који су иначе главни теоретски образлагачи ове политике) веома скептичан према Бушевој администрацији зато што се није озбиљно радило на промени режима у Кини.¹³⁵ Они заправо само изводе крајње консеквенце овог нормативног програма. Чињеница је, међутим, да Бушов унилатерализам јесте другачији по начинима презентације и ароганцији, али ни у ком случају није нешто што се изненада појавило или што би се разликовало од политике претходних администрација, укључујући и Клинтонову.

*

У веома занимљивој анализи „Глобализам, тероризам и пролиферација” професора Френка Харвија, увиђа се да је реакција САД-а на увећани осећај несигурности после 11.09. услед глобализације тероризма и пролиферације WMD технологије „све веће улагање напора, новца, времена и енергије у вастављање независне, аутономне, ка себи усмерене, суверене и унилатералне

133 Adam Quinn, „The Deal”, ISA Conference, San Diego, March 2006. Квин детаљно и врло прегледно излаже начела спољне политике ова два америчка председника и показује суштинске елементе које је преузела Бушова администрација.

134 Види *The National Security Strategy of the United States of America*, www.whitehouse.gov/nss.html, 14/07/2008.

135 Види Irwin Stelzer, „Neoconservatives and their Critics: Introduction”, у Irwin Stelzer, (ed.), *The Neocon Reader*, Grove Press, New York, 2004, p. 14, и William Kristol и Robert Kagan, „National Interest and Global Responsibility”, у Irwin Stelzer, (ed.), *The Neocon Reader*, Grove Press, New York, 2004, стр. 71.

контроле над америчком безбедношћу и економским пословима”.¹³⁶ У истом чланку наводи се и импресивна листа манифестација америчког унилатерализма након 11.09. Овде ћемо навести најзначајније од њих:

- одбацивање дугорочних мултилатералних стратегија и савезништва у корист краткорочних коалиција усмерених ка сузбијању непосредних опасности по безбедност;
- повећање улагања у БМД, односно одбрану од балистичких пројектила;
- повлачење из АБМ¹³⁷ споразума (и других мултилатералних споразума који се односе на контролу наоружања;
- одбијање да се ратификује ЦТБТ (свеукупна забрана тестирања нуклеарних пројектила);
- реинтерпретација Женевске конвенције у погледу третмана чланове Ал Каиде и Талибана затворених у Гвантанаму;
- одбацивање веома значајних мултилатералних уговора као што су Кјото протокол, Међународни кривични суд и Споразум о забрани употребе нагазних мина (Конвенција из Отаве);
- инвазија на Ирак, свргавање Садама Хусеина и његова егзекуција;
- највеће повећање буџета за одбрану још од корејског рата;
- генерално, опште повећање буџета за све видове безбедносних операција, деловања тајних служби и истраживања усмерена у том правцу.

Други аутори упозоравају и на:

- одбијање да се уплати новац Уједињеним нацијама уколико УН не испуне захтеве америчке администрације;
- инсистирање 2002. на Генералној скупштини УН-а да се САД изузме из свих аранжмана којима би се забранила примена смртне казне на лица млађа од 18 година;
- одбијање да се ратификују бројне међународне конвенције о људским правима као што су Конвенција о правима детета и Конвенција о елиминисању дискриминације жена;
- само у последњих десетак година, унилатерално наметање економских санкција за 35 земаља које обухватају 40% светске популације.¹³⁸

136 Frank P. Harvey, *Globalisms, Terrorism and Proliferation*, аврџст, 2002. http://www.dfait-maeci.gc.ca/arms/isrop/research/harvey_2002/menu-en.asp, 27/06/2008.

137 *Anti-Ballistic Missile Treaty*, споразум потписан између САД-а и СССР-а 26.05.1972 о редукцији антибалистичких система. Сједињене Државе су се једнострано повукле из споразума у децембру 2001.

138 Ralph G. Carter, „Leadership at Risk: The Perils of Unilateralism”, *Political Science and Politics*, vol. 36/1, January 2003.

Овоме треба додати и последњи, за нас посебно значајан вид таквог понашања, подршку независности Космета и његово признавање упркос неуспеху да се за то обезбеди подршка у Савету безбедности и у Генералној скупштини УН-а.

Како се објашњава и оправдава овај нови унилатерализам? По правилу се ова политика повезује са једном значајном и екстремно утицајном групом теоретичара, публициста и политичара који се сви заједно називају неоконзервативцима. Међу најзначајније фигуре које су припремале, заговарале и објашњавале ову политику спадају Норман Подхорец, Вилијам Кристола, Роберт Кејган и Чарлс Краутхамер. Иако и међу њима постоје разлике око одређених схватања и принципа, сличности су много веће, а оно што их дефинитивно уједињује јесте подршка унилатерализму. Аргументи и тезе који следе углавном потичу од ових мислилаца.

Да бисмо разумели начела ове политичке позиције, морамо да се вратимо на изворе модерне политичке мисли, у време када настају и зачеци модерних држава. Овај прелом најбоље се опажа у преласку од система Томе Аквинског, у коме су сви ентитети и субјекти (укључујући и појединца) били пажљиво уклопљени у један хармонични космос, ка теоријским конструкцијама Макијавелија, Томаса Хобса и Спинозе. Макијавели је зачетник модерног схватања политике не само због реализма и одвајања морала од политике, већ и зато што се код њега политичка заједница већ третира као самостално тело у односу на остатак политичког уређења Европе. Хобсов корпускуларни систем који политику огољено базира на самосталном појединцу је већ радикално одвајање од средњовековног органског виђења глобалне политике. Појединац је код Хобса у првобитном стању сам и препуштен себи, без икаквих спољашњих веза. Најважнија одлика јесте нагон ка самоодржању.¹³⁹ Овај појам који и у Спинозином систему игра фундаменталну улогу заправо у потпуности детерминише модерно схватање политике. Субјекат није више природно урођен у метафизички или религиозни систем у оквиру кога покушава да схвати односе и да пронађе своје место, већ креће искључиво од себе самог, а све односе изграђује на механицистичкој и прагматичној основи у циљу преживљавања и одржања свог бића.

Ако овај концепт пренесемо са појединца на државу, онда добијамо слику која важи још од Гроцијуса до Кенета Волца: у основи је анархични систем, природно стање у коме се политичке заједнице (државе) јављају као појединци код Хобса,

¹³⁹ Као најважнију ствар која човека наводи да тежи миру Хобс наводи страх од смрти. Види Томас Хобс, *Левијатан*, Култура, Београд, 1961, стр. 111.

покушавајући пре свега да на све начине изборе самоодржање. Међународни систем је традиционално и описиван као вакуум у коме се државе као основне јединице крећу, сударају, спајају, растају итд.

Управо ова концепција самоодржања јесте основа од које полазе и *неоконси*, али уз значајни додатак увођења вредносне димензије политике као додатног инструмента своје стратегије самоодржања. Основни аргумент ове школе тврди да америчка спољна политика безрезервно мора бити у функцији интереса и самоодржања Сједињених Америчких Држава, као и да то треба отворено рећи. Одбацује се Клинтонова политика енергичног, убеђивачког (*assertive*) мултилатерализма и заговара се неприкривени унилатерализам. Као што смо већ поменули, тврди се да у свету постоје одметничке (*rogue*) државе које су способне да произведу WMD као и балистичке пројектиле способне да нуклеарне главе упуте ка САД-у или пријатељским државама. За ове државе се такође претпоставља да помажу међународни тероризам. Национални интерес САД-а јесте да се превентивно спречи појава таквих земаља као и могућност да оне заиста произведу оружје способно да угрози Америку.

Доктрина превентивног деловања је веома широка и обухвата читав низ различитих мера: од санкција, пресецања финансијских токова, помагања опозиције и уцена до директних акција у циљу смењивања непријатељских лидера, што укључује и унилатералне војне интервенције. У ту сврху се често помиње случај Минхенског споразума као доказ да свако попуштање води каснијим већим жртвама и проблемима. По правилу се сви неподобни лидери пореде са Хитлером, а радикални Ислам се представља као врста савременог нацизма.¹⁴⁰ Наравно, занимљива чињеница на коју поједини критичари указују јесте да је Хитлер спремао агресију на околне земље и намеравао да освоји свет, за разлику од исламских земаља које то не раде већ су штавише под окупацијом америчких снага. Ту се по правилу прибегава тумачењима према којима је сама доктрина Ислама тако структурирана да је џихад наводно заповест за сваког Муслимана те да овакве земље сигурно имају у плану и будућа освајања.

Неоконси сматрају да је истовремено у америчком интересу, али и у интересу међународних субјеката као и становника назначених земаља да се изврши насилна демократизација радикално исламских држава на блиском и средњем истоку. Најважнији аргумент је, наравно, амерички интерес, а то је постојање

140 Norman Podhoretz, „World War IV: How it Started, What it means and Why We have to Win”, у *Commentary*, September 2004.

што већег броја демократских земаља које би тиме биле пријатељске према САД-у. Краутхамер тврди да је ширење демократије у америчком националном интересу јер се тиме ствара већи број пријатељских земаља. Те земље не би угрожавале ни америчке пријатеље попут Израела, а биле би отворене за глобалну трговину и размену. Уз то иде и вредносно заговарање саме идеје демократије и људских права као универзалних вредности које су добре за народе тих држава.

Америка је данас једина сила која може да обезбеђује победу демократије и стога је у глобалном интересу да она то чине, да ствара бољи свет. Овде се интерес за самоодржањем спаја са једном врстом реалполитичке перспективе (ми смо најјачи и морамо да користимо предност те снаге), као и са наслеђеним мисионарским сентиментом који Американце карактерише још од оснивања САД-а. Амерички лидери су још од Очева оснивача имали специфичну свест о томе да они праве државу неоптерећену европским наслеђем и историјом, припремљену за велика дела у будућности. Заслуге у два светска рата и у пацификацији и демократизацији Јапана и Немачке додатно су ојачале овај сентимент, посебно кад је сила којом располажу постала далеко већа од војне снаге било ког могућег противника. Дакле, идеолошка основа којом се додатно оправдава сопствена посебна позиција јесте нека врста мисионарства каткад базирана на хришћанским мотивима (кршташтво које се често среће у говорима Буша), а каткад на просветитељским мотивима ширења универзалних вредности. Кејган каже да је за Америку сила средство унапређења принципа либералне цивилизације и либералног светског поретка.¹⁴¹

Ова огромна снага и (само)увереност да Америка зато што је демократска земља наводно не може да дође у ситуацију да злоупотреби своју силу и свој специфичан положај, воде директно ка тврдњи да ограничавање слободног деловања САД-а није ни у америчком ни у глобалном интересу. Мултилатерализам се најпре схвата као непоуздан (по Краутхамеру, он је флуидан и непредвидљив). Али он је и опасан зато што ограничава деловање беневољентног хегемона који је позван да брани добро и сузбија зло. Кејган упозорава да Американци себе виде као шерифа који уводи мир и правду у свету у коме влада безакоње, где се разбојници морају застрашити или уништити.¹⁴² Мултилатералне институције чине деловање споријим, а некад могу и да га спрече и да тиме омогуће развој зла; што је још горе, могу

141 Роберт Кејган, *О рају и моћи*, Чаробна књига, Београд, стр. 58.

142 Роберт Кејган, *О рају и моћи*, op.cit., стр. 51

да угрозе безбедност САД-а што је наравно недопустиво, посебно ако имате огромну силу.

Ова теза се потврђује указивањем на природу мултилатералних безбедносних и политичких структура. Највише су на удару Уједињене нације. Са тешко прикривеном дозом расизма указује се на чињеницу да тамо већину чине недемократске земље од којих се у неким масовно крше људска права. Указује се да стога такве државе могу да направе већину која ће полазећи од начела суверенитета и немешања заштитити неку одметничку државу и спречити САД да обави своју безбедносну мисију. УН дакле директно може да угрози безбедност грађана САД-а. Кејган подсећа да је државни секретар Ејчисон после Другог светског рата тврдио да је повеља УН-а неприменљива, а да је УН вилсоновско застрањење.¹⁴³

Скептицизам према УН-у је дакле старијег порекла, па је САД заобилазио овај форум кад год је могао, иако дискурс према УН-у никад није био толико арогантан као у делима ових неслужбених портпарола Бушове администрације. Новост је, међутим, изражени скептицизам према НАТО и Европљанима. Опште мишљење овог круга је да је рат из 1999. против СРЈ показао да је и сам НАТО постао терет који ограничава ефикасно деловање САД-а. Војни и логистички допринос осталих земаља је био веома мали, али је мултилатерална структура одлучивања (нпр. око договарања циљева) знатно отежала ефикасност и по њима спречила САД да раније и још импресивније тријумфује.

Први део Кејгановог есеја (слично као и одлична књига Кристофера Кокера *Сумрак запада*¹⁴⁴) одлично показују значај идеје Запада за САД и сталну борбу да се одржи безбедносно, политичко и вредносно јединство са европским партнерима. Новост је да је по Кејгану Запад постао терет за Американце и да им то партнерство са Европом више не треба. То се посебно видело кад је угрожена сама територија Америке. НАТО је постао сметња. Овај Кејганов бестселер је написан да покаже бескорисност незахвалне Европе, лицемерног постмодернистичког раја који свој рајски пацифистички статус дугује управо америчком милитаризму који га штити попут кишобрана. Европа је некорисна и неспремна да повећа издвајања за одбрану и војску јер захваљујући америчкој заштити може те фондове да користи за социјалну заштиту и повећање квалитета живота својих становника. Европско заговарање мултилатерализма је неодговорни одраз њихове сопствене слабости: чињеница је да слаби увек покушавају да нађу начин да зауздају јачег, а мултилатералне

¹⁴³ Исто, стр. 107.

¹⁴⁴ Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006.

институције управо томе служе. Оне су за Кејгана конопци којима Лилипутанци спутавају Гуливера.

Након 2001, развија се аргумент, САД је морао да промени стратегију. Уместо НАТО и незахвалних европских партнера окренуо се другом принципу: прављењу *ad hoc* коалиција у зависности од потреба и случаја. Уведен је термин *коалиција вољних*. Дакле као у случају Ирачког рата, више се не тражи помоћ УН-а или НАТО, већ се истакне циљ и онда се окупља коалиција оних који су спремни да се укључе у акцију. То су у овом случају били Британија, Шпанија, Италија и земље Нове Европе попут Пољске, Мађарске, Бугарске или Украјине.

Кејган објашњава још један битан моменат новог унилатерализма: то су дупли стандарди. Позива се наравно на сада већ чувене тезе Роберта Купера о постмодерном империјализму. Купер, некадашњи гуру и главни саветник Тонија Блера за спољну политику а данас саветник Хавијера Солане, у неколико чланака и студија инаугурисао је експлицитну идеју о новом либералном империјализму као неопходном за уређивање света. Осим већ уобичајених идеја о крају суверенитета и победи универзалних вредности које Запад промовише над нецивилизацијском политиком незападних држава, Купер је увео идеју о нужности навикавања на двоструке стандарде у светској политици. За западне земље важе закони и норме, а према свима осталима треба се понашати као у џунгли на основама голог интереса. Но и у том односу према другима потребно је (кад нам то одговара) позивати се на међународно право и универзалне норме, а кад то постане препрека напосто их игнорисати и применити голу силу.¹⁴⁵ Не случајно, многи коментатори су ово видели као још гори наставак класичне британске империјалне политике деветнаестог века засноване на расизму и голим интересима, упаковане у позивање на универзалне норме и вредности цивилизације. Овакав Куперов приступ Кејган у потпуности усваја и чак се на крају есеја залаже за лицемерно манипулисање мултилатералним дискурсом.

Кејган нпр, слично Краутхамеру, одбија да положај Америке одреди као положај империје. Али његов сарадник са којим је 1997. основао изузетно утицајни Пројекат за нови амерички век (PNAC),¹⁴⁶ уредник *Викли Стандарда* Вилијам Кристол, спреман је да имплицитне претпоставке изведе до краја. Једном је

145 Види Robert Cooper, „The New Liberal Imperialism”, *Guardian*, 07.04.2002.

146 О PNAC види њихов сајт www.pnac.info као и добар чланак на Википедији http://en.wikipedia.org/wiki/Project_for_the_New_American_Century

приметио: ако хоће империју ето им је. Да, Америка је империја и има право да се у складу са тим и понаша.¹⁴⁷

И Кристол и Кејган, међутим, инсистирају на томе да је оваква надмоћ Америке добра за свет и да у сваком случају сви напори Америке морају бити усмерени ка одржавању такве врсте премоћи. Кејган признаје да огромна улагања у технолошку модернизацију америчке војске и повећање војног буџета суштински разлог имају у страху од очигледног економског и војног успона Кине.¹⁴⁸

*

Иако није оправдано политику Бушове администрације у потпуности сводити на неоконзервативне основе, први мандат ове администрације је дефинитивно обележен спровођењем великог дела њихових начела, па чак и коришћењем политичког дискурса који је произведен у делима ових аутора.¹⁴⁹ Поменута Стратегија националне безбедности из 2002. се с пуно разлога тумачи као кључни практични доказ о томе да је администрација преузела неоконзервативне мотиве и методе, док је напад на Ирак, његово образложење и укупно деловање Америке у то доба синтеза свега за шта су се неоконси залагали.¹⁵⁰

Разумљиво је да су и политика и нови унилатералистички дискурс изазвали различите врсте страха, запрепашћења, и сличних нелагодних реакција широм света, као и у самој Америци. Остатак света попут Кине, Русије или Индије није међутим ову политику доживео као нешто ново. Ако сте попут Кине већ доживели да вам амерички бомбардери разоре амбасаду (у Београду 1999), или ако сте попут Руса свесни постојећих планова за продор у Сибир и распарчавање Русије, онда ће још један напад на суверену земљу бити тек доказ да се опасност увећава, а нипошто нова врста понашања у међународним односима. Овде

147 О Вилијему Кристолу види прегледан чланак Gary Dorrien, „Benevolent global Hegemony”, у *Logos*, 3.2, Spring 2004.

148 Роберт Кејган, *op. cit.*, стр. 128. И Буш је експлицитно рекао да је Кина најопаснији стратешки супарник. Види Paul Richter, „In deal with India, Bush has eye on China”, *Los Angeles Times*, 04.03.2006.

149 О том утицају види Francis Fukuyama, „Neoconservative Moment”, у *National Interest*, Winter 2005.

150 Дориен наводи речи самог Кристола који каже како су и сами неоконси били изненађени брзином и одлучношћу са којом је Бушова администрација после 11.09. прихватила њихове аргументе и правац деловања. Иако њихов програм није у потпуности реализован, Буш је у веома великој мери заговарао њихову верзију глобалног американизма. „И сваког понедељка Чејни би послао курира да покупи тридесетак примерака Викли Стандарда”, закључује Дориен. Види Garry Dorrien, „Benevolent Global Hegemony”, у *Logos*, 3.2., Spring 2004.

треба указати, на пример, на веома занимљив чланак кинеског истраживача Хенри Лиуа који се бави питањем нуклеарне (не) пролиферације. Он јако добро показује двоструке стандарде у америчкој политици према питањима ширења нуклеарног оружја, где се с једне стране оно наводно спречава тамо где су у питању владе које Америци нису по вољи, док с друге стране саме Сједињене Државе одбијају међународну контролу и директно подстичу пролиферацију код оних земаља које се виде као пријатељске. Лиу се посебно бави случајем Индије којој је САД помогао да развије нуклеарно наоружање као одговор на кинеско освајање нуклеарне технологије.¹⁵¹

Исто важи и за многе друге мање државе које су стални предмет америчког интервенционизма. Ова нова политика и нови дискурс су само утврдили већ постојеће страхове и додатно подстакле многе народе и државе да траже начине како да се заштите. Нови унилатерални дискурс и пракса били су новост у Европи и једном делу САД-а. Стога ћемо се овде усредсредити на неке од критика које су се тамо појавиле.

Прва линија аргументације ишла је на нивоу одаљавања Америке од Европе. Европски политички актери, почев од највиших државних званичника као што су немачки канцелар Шредер¹⁵² или француски председник Ширак, преко невладиних актера до медија, жестоко су осудили амерички напад на Ирак и нову праксу отвореног унилатерализма, посебно негодујући због свесног подривања међународних институција и гурања у страну свих института међународног права. Као што је познато, Французи су онемогућили доношење нове резолуције о Ираку коју су Американци желели да искористе као правно покриће за окупацију, а такође су одбили и да се такво покриће обезбеди накнадно. Многи аутори су почели да се баве природом разлика између америчког и европског схватања политике. Одједном се пуно говорило о разлици у вредностима која суштински одваја ова два система.¹⁵³ Европљани су себе представљали као хуманије, цивилизоване, мирољубиве, окренуте међународној сарадњи итд. Појавио се и снажан талас антиамериканизма који

151 Види Henry Liu, „US Unilateralism, Nonproliferation and Unilateral Proliferation”, Global Research, 29.08.2006, www.globalresearch.ca/index.php?context=va&aid=3089 14/07/2008.

152 Упркос предвиђањима анкета, Шредер је 2003. победио на изборима, између осталог и због изразито јаке критике америчке међународне политике која је наишла на снажно одобравање немачког јавног мњења.

153 Види Thomas Banchoff, *Value Conflict and US-EU Relations: The Case of Unilateralism*, ACES Working Paper Series, June 2004.

је неке ауторе подстакао да озбиљно преиспитају стварне основе сукоба, а посебно његове последице.¹⁵⁴

Читав талас оваквих наступа и јавних осуда америчке политике према Ираку и међународном поретку изазвао је две врсте реакција у Америци. Сами унилатералисти су жестоко узвратили оптужујући Европљане за лицемерје, неодговорност и перфидну заштиту сопствених економских интереса. Французи и Руси су оптужени да штите Садама зато што имају огромне финансијске и пословне аранжмане са њим. Сажетак аргумената које су ови теоретичари користили налази се у већ помињаној Кејгановој књизи *О рају и моћи*.¹⁵⁵ Он је прихватио тезу да су Американци са Марса а Европљани са Венере, али је објаснио узроке и посебно последице такве по њему неодговорне европске политике која одбија да троши на одбрану уживајући у бесплатној америчкој заштити. Једна од његових основних теза била је да је амерички унилатерализам заправо у европском интересу те да и сами Европљани то добро знају, али да воле да уживају у свом лицемерном хуманизму.

Друга врста реакције дошла је од бројних критичара унутар саме Америке. Постоји најпре струја традиционалних америчких изолациониста, који углавном долазе из табора старих класичних конзервативаца. Како је Нај приметио, ова струја која је рецимо после Првог светског рата успела да извуче Америку из светских послова, данас није утицајна у америчком естаблишменту.¹⁵⁶ Уз подршку једног дела домаће јавности, ова струја наставља да се бори за повлачење Америке из светске арене, верујући да претерано мешање Америке води непотребној мржњи других и беспотребном трошењу ресурса и енергије који би боље могли да се утросе на решавање домаћих проблема и подизање квалитета живота.

Арогантни унилатерализам изазвао је критику и класичних реалиста, укључујући и престижне теоретичаре међународних односа као што су Кенет Волц, Томас Шелинг, Џон Миршајмер, Стивен Волт и др.¹⁵⁷ Волц као теоретичар класичног структурног реализма иначе сматра да је овакво стање међународних односа

154 Sergio Fabbrini, „Layers of anti-Americanism: Americanization, American Unilateralism and anti-Americanism in European Perspective”, у *European Journal of American Culture*, Vol 23/2, 2004.

155 Роберт Кејган, *О рају и моћи*, Чаробна књига, Београд, 2003.

156 Џозеф Нај, *Парадокс америчке моћи*, БМГ, Београд, 2004, стр. 217. Види и Charles Krauthammer, *Democratic realism: American Foreign Policy for Unipolar World*, American Enterprise Institute, 2004.

157 Види Toru Oga, „From Take-Over to Make-Over: Realists? Rebellion against Iraq War” на www.allacademic.com/meta/p179600_index.html 10/07/2008. У *Њујорк Тајмсу* се 26.09.2002. у форми огласа појавило отворено писмо 33 значајна стручњака за међународне односе (укључујући и четворицу

у коме је САД толико изнад осталих неприродно и да по природи структурне логике мора да води ка приближавању осталих великих сила како би се створила равнотежа моћи у свету. Ова теза изазвала је посебну расправу која и дан данас траје међу теоретичарима међународних односа.

Супротно Волцовим најавама које проистичу из логике његовог структурног реализма, у протеклих петнаестак година нису се појавиле ни назнаке удруживања других сила у циљу обуздавања америчке моћи. Волц је признао да се нешто тако заиста још увек није догодило, али је наставио да брани тезу да ће се то пре или касније десити. Волцови критичари су међутим тврдили да изостанак балансирања подрива и саму теорију структурног реализма. Вилијем Волфорд је најпрецизније и најдетаљније бранио тезу да овако структурисан свет у принципу ипак одговара свим актерима. Одсуство америчке претензије за територијалним освајањима (попут римског или британског империјалног контролисања читавог света) чини америчку доминацију по њему колико толико подношљивом. Савезници попут Европљана су свакако у основи задовољни америчком хегемонијом јер им она омогућава заштиту, безбедност и неометан економски развој. Друге силе су направиле прорачун према коме им овакво стање тренутно одговара јер могу да развијају економске, технолошке и друге потенцијале уместо да троше новац и остале ресурсе на веома ризично повећање улагања у одбрану. Суштина је да би класично удруживање у циљу ограничавања америчке моћи донело низ проблема, укључујући и експлицитно америчко непријатељство, што никоме није од користи.¹⁵⁸

Нај је детаљно анализирао све могуће изазиваче америчке моћи и детаљно показао зашто се ни од једног од њих још дуго не може очекивати да озбиљно оспори америчку доминацију.¹⁵⁹ Ова анализа доноси низ суштинских момената као што је специфични однос Русије и Кине. Према класичном реализму, ове две силе би требало да све ближе сарађују и стварају озбиљан политички и безбедносни савез. Међутим, Нај добро указује да поред неких слабих наговештаја у том правцу постоје бројне препреке засноване на неповерењу и потенцијалном сукобу интереса који је важнији него удаљена америчка претња. Кина има девет пута више становника него Русија и налази се на граници са непрегледним просторима Сибира богатим ресурсима.

поменутих) са насловом „Пат у Ираку није у америчком националном интересу”.

158 Суштину Волфордове позиције види у Stephen G. Brooks и William C. Wohlforth, „International Relations theory and the Case against Unilateralism”, у *Perspectives on Politics*, vol. 3/3, September 2005.

159 Џозеф Нај, *Парадокс америчке моћи*, op. cit, стр. 40–70.

Русија, која бележи стални демографски пад, с правом осећа велики страх од све израженијег притиска Кинеза који илегално прелазе границу и насељавају се у Сибиру стварајући све јаче и укоренијене заједнице. Закључак је да Русија заправо нема много мотива да доприноси снази свог веома опасног и демографски далеко моћнијег суседа¹⁶⁰ који се налази у невероватном економском успону.

Упркос неслагањима о тези о балансирању, Волцов аргумент да ароганција и експлицитни унилатерализам штете америчким интересима и појачавају подстицаје за прављење антиамеричке коалиције, углавном је прихваћен и ушао је у стандардни корпус критике и код либералних институционалиста као што је Нај. Џозеф Нај је уз Џона Икенберија вероватно најзначајнији и најрелевантнији критичар новог унилатерализма који долази из табора либералних институционалиста. Иако је објављена пре напада на Ирак, књига *Парадокс америчке моћи* садржи све релевантне критичке аргументе уперене против арогантног унилатерализма. За њом је уследила већ легендарна књига *Мека моћ* из 2004. у којој је Нај издвојио овај значајан теоријски појам, иначе идеалан инструмент за критику неоконса, и развио га у посебно кохерентно дело.¹⁶¹ За разумевање либералне критике Нај је заиста парадигматичан па ћемо се овде задовољити сажетим излагањем његових аргумената.

На самом почетку он указује на чињеницу да је већ током деведесетих Конгрес (у коме су доминирали републиканци предвођени Њутом Гингричем) поставио основе за овакав унилатерализам.¹⁶² Конгрес је одбио да ратификује читав низ међународних уговора које је Клинтонска администрација потписала, а водио је и прави мали рат са УН одбијајући да јој уплати редовне дажбине, као чин освете за то што САД нису изабране у Комитет за људска права.¹⁶³

Нај прихвата да је неоконзервативни унилатерализам постао мејнстрим америчке политике, али указује да су изолационистичке и неореалистичке критике погрешне. Он сматра да нису добре критике које неоконсе нападају због претераног уплитања у светске послове и које траже веће бављење собом. Његово

160 За Икенберијева схватања види John Ikenberry, „Is American Multilateralism in Decline?“, у *Perspectives on Politics*, vol. 1/3, стр. 533–545, као и „The End of the Neoconservative moment“, у *Survival*, vol. 46/1, Spring 2004.

161 Joseph Nye, *Soft Power*, Foreign Affairs, 2004.

162 Џозеф Нај, *Парадокс америчке моћи*, op.cit, стр. 11.

163 Подсећам на чланак Едислава Манетовића који ово објашњава као манипулативну стратегију читавог америчког естаблишмента. Види „Бжежинског у помоћ“, *Политика*, 18.07.2008.

залагање иде у сасвим другом правцу: он тражи веће и другачије ангажовање САД-а као глобалног лидера у савезу са другима.

Нај наике следи линију структуралне анализе коју је започео још крајем седамдесетих са сталним сарадником Робертом Киохејном. Они су развили концепт међузависности (*interdependence*) као нужну допуну реалистичкој теорији моћи. Не случајно, велики део књиге *Парадокс америчке моћи* (али и других скоријих Најових дела) посвећен је разним облицима глобализације и променама које она доноси. У центру истраживања су информатичка револуција, приближавање и интегрисање глобалних финансијских тржишта и глобалне економије, разноразне практичне примене нових технологија и сличне новосте. Ове структуралне промене воде, међутим, измени природе међународних односа и међународних претњи. Према Нају, класична реалистичка теорија (где он једним делом убраја и суверенистичке унилатералисте) не решава нове проблеме зато што се променила природа изазова. Наике, и удари од 2001. су показали да претња Америци не долази од класичних држава већ од глобалних терористичких мрежа које делују у великом броју држава, чију подршку не уживају. Класична интервенција и објава рата не може да помогне у сузбијању терористичких мрежа које делују нпр. у европским земљама.

Осим глобалног тероризма и пролиферације WMD које ове мреже подстичу, међу најважније нове претње Нај убраја потенцијалну еколошку катаклизму, али и лакше преношење и ширење болести, веће опасности од глобалних социјалних неравнотежа итд. Поента његове критике јесте да се на ове проблеме може реаговати само већим ангажовањем у сарадњи са другима и бољим управљањем међународним мултилатералним институцијама. Значајан део аргументације јесте и тврдња да се арогантним унилатерализмом терају савезници од себе.¹⁶⁴ У радовима написаним после Ирака показао је да је унилатерализам терањем савезника ослабио легитимитет америчке акције, онемогућио њихово ангажовање у логистици напада, и спречио да они као и УН преузму значајан део терета обнове Ирака, покретања његове привреде и изградње новог Ирака као стабилне државе (*nation building*). Овакво терање савезника је одраз опадања меке моћи која је према Нају једнако важна као и тврда, војна моћ, а управо то неоконси не схватају.

Нај са одобравањем цитира Малабија који на следећи начин дефинише парадокс америчке моћи: „Парадокс америчке моћи на крају овог миленијума јесте да је она и сувише велика да би је изазвала било која друга држава, а ипак недовољно велика да

164 Џозеф Нај, *Парадокс америчке моћи*, *op. cit.*, стр. 13.

решити проблеме као што су глобални тероризам и производња нуклеарног оружја. Америци је потребна помоћ и поштовање других народа”.¹⁶⁵ Нај подсећа и да истраживања јавног мњења показују како су просечни Американци против унилатерализма и да чак две трећине њих подржава УН и друге међународне институције.¹⁶⁶

Овај аутор је развио теорију о три врсте моћи у којима Американци имају различити ниво снаге и утицаја. На врху је војна моћ у којој Американци имају доминацију, испод ње је економска моћ где су Американци изгубили некадашњи степен надмоћи јер је Европа на приближном степену развоја, а широм света се подижу све јачи играчи као што су азијски тигрови, Кина, Индија, Бразил, Русија итд. На дну је трећа али ништа мање значајна моћ коју у *Парадоксу америчке моћи* Нај одређује као мрежу транснационалних односа ван државне контроле која укључује разне глобалне играче почев од банкара, преко мултинационалних корпорација, невладиних организација све до хакера и терориста. У *Мекој моћи* овај трећи чинилац се делимично мења, па се трећа моћ прецизно дефинише као мека моћ.¹⁶⁷ У оба случаја поента је да једна држава, па макар била и најмоћнија као што је САД, не може да контролише овај домен односа и моћи већ мора да ради са другима на управљању глобалним процесима и да свој положај јача изградњом поверења код других. Кључни приговор унилатерализму јесте да разграђује поверење других и могућност привлачности Америке и америчких вредности. Унилатерализам и ароганција, тврди Нај, умањују меку моћ САД-а.¹⁶⁸

Уместо тога он препоручује мултилатерализам под снажним америчким вођством. Он подсећа да су Британија у 19. и САД у 20. веку имали највише користи од глобализације и међународног система јер су успели да га, уз пристанак других, обликују према својим вредностима и захтевима. Слободна трговина, златни стандард, ММФ, Светска банка, подсећа Нај, све су то институције које су обезбедиле мир и просперитет за читав свет, а омогућиле су вођство Британије и Америке. Унилатералисти то хоће да поткопају и да тиме умање меку моћ САД-а. „Уместо тога”, каже Нај, „Сједињене Државе треба да користе своју тренутну надмоћ и помогну у обликовању институција од којих ће користити имати и Американци и остатак света како се глобализација буде развијала. Американци ће морати да размотре

165 Mallaby, према Џозеф Нај, *Парадокс америчке моћи*, *op. cit.*, стр. 70.

166 Исто, стр. 190.

167 Joseph Nye, *Soft Power*, *op. cit.*, стр. xi

168 Џозеф Нај, *Парадокс америчке моћи*, *op. cit.*, стр. 190. Више о питању меке моћи може се прочитати у наредном поглављу књиге.

мултилатералне институције и управљање у широј концепцији наших националних интереса...”¹⁶⁹

Спорећи се са унилатералистима, Нај тврди да мултилатерализам заиста укључује трошкове и ограничења, али да их користи далеко надмашују. Муравчик је приметио да уз правну основу и прихватање одређених ограничења од стране САД-а други лакше прихватају испољавање америчке натпропорционалне моћи.¹⁷⁰ Све у свему, Америци је много корисније да и даље подстиче рад мултилатералних институција и да их својом снагом, дипломатијом, економским утицајем и промовисањем америчких вредности и популарне културе усмерава, тако што ће стварати услове да се остваривање америчких вредности и интереса представи као да је у интересу читавог света. Како Нај каже, Америка због своје снаге треба да има водећу улогу у обезбеђивању међународног јавног добра као и у промовисању међународне правде.

Међутим, погрешно је закључити да се Нај залаже за пуну изградњу мултилатералних институција и за доследно поштовање њихових одлука чак и кад нису у америчком интересу. Нај заправо не одбацује унилатерализам у потпуности и залаже се да се он одржи као неопходна мера деловања у одређеним случајевима. Усвајајући имплицитно Волцову аргументацију, Нај тврди: „Посматрано у светлу конституционалне погодбе, мултилатерализам америчке премоћи је кључ њене дуговечности јер он смањује подстицаје за стварање алијанси против нас”. А затим додаје: „Наравно, нису сви мултилатерални споразуми добри или у нашем интересу, а Сједињене Државе повремено треба да користе унилатералне тактике у одређеним ситуацијама, које ћу касније описати”.¹⁷¹

Следи затим разматрање седам тестова на основу којих администрација треба да одлучи да ли да се определи за мултилатералне или унилатералне тактике деловања. То су „1) интереси опстанка, 2) утицај на војску и мир, 3) вођство повећава (глобална) јавна добра, 4) конзистентност са нашим вредностима, 5) питања од суштинске сарадње, 6) помоћ у подели терета и 7) утицаји на нашу меку моћ”.¹⁷² Нај ово поглавље закључује препоруком да америчка спољна политика у глобалној информатичкој ери треба да има преференцу ка мултилатерализму, али „понекад ћемо морати ићи сами”. Грешка нових утилитариста је што унилатерализам покушавају да уздигну од повремене привремене тактике на самосталну доминантну стратегију.

169 Исто, стр. 159.

170 Исто, стр. 223.

171 Исто, стр. 225.

172 Исто, стр. 229.

Дакле, суштина Најеве критике унилатерализма јесте да се мање-више ради о глупом и контрапродуктивном политичком дискурсу који непотребно иритира и савезнике и противнике и потенцијално незаинтересоване. По старом обичају, ароганција моћног заправо говори да он и није баш сигуран у ту своју моћ кад жели свима да је набија на нос. Мудрије је, дакле, бити клинтоновски лицемеран и управљати мултилатералним институцијама остварујући своје циљеве кроз њих. Кад то не буде могуће и кад је неопходно деловати унилатерално, мора се покушавати да се и тај унилатерализам увије у мултилатералну обланду, не сме се бити арогантан и мора се обезбедити што шира подршка што већег број савезника.

*

Бројне критике, али и неуспех у „изградњи државе” у Ираку и Авганистану знатно су подрили самопоуздање нових унилатералиста. Већина неоконса је наставила да брани основни пројекат истичући значај постигнутих успеха, као што је уклањање Садамове диктатуре, или рецимо промену у понашању Либије. Либија је прихватила одговорност за случај Локерби и обештећила је породице жртава овог терористичког чина. Обуставила је програме за израду WMD оружја и прихватила стране инспекторе. Тиме је зарадила укидање санкција и могућност да се врати у међународне институције и међународну заједницу под западним условима. Неоконси истичу да је то директна последица застрашивања које је произвела акција у Ираку. Они и иначе по правилу тврде да Арапи поштују једино силу и да се стога са њима једино тако вреди опходити.

Међутим, накнадна открића да заправо није било никаквог WMD у Ираку додатно су подрила легитимитет читаве акције и њених заговорника. Све више се говорило и о везама неоконса са израелском администрацијом, па су изречене бројне сумње да су ови аутори заговарали акције које су пре свега у интересу повећања безбедности и заштите Израела, а не Америке.¹⁷³ Иако је други мандат почео постављањем Кондолизе Рајс уместо умереног Пауела на место државног секретара, врло брзо је склоњен и секретар за одбрану Доналд Рамсфелд који је био један од главних промотера унилатерализма.

Други Бушов мандат је донео знатно смиренији дискурс и политику која је више била окренута мекој моћи и повратку

¹⁷³ О овим оптужбама и о одговорима самих неоконса види Irwin Stelzer, „Neo-conservatives and their Critics: Introduction”, у Irwin Stelzer (ed.), *The Neocon Reader*, Grove Press, New York, 2004, стр. 6.

мултилатералним тактикама као што су приближавање европским савезницима и сарадња са регионалним силама. Парадигматичан је начин на који је решаван проблем Северне Кореје коју је Буш својевремено сврстао у тзв. Осовину зла. Уместо да унилатерално посегне за силом, Бушова администрација је прибегла комбинованој стратегији штапа и шаргарепе која је кључну улогу препустила Кини као најважнијем играчу у региону. Ова тактика се показала успешном и Кореја је прихватила контролу и редукцију својих нуклеарних програма.

Ова нова тактика резултат је и бројних нових криза са којима је сама Америка морала да се суочи. Ураган Катрина на који администрација није адекватно и на време реаговала подрио је поверење грађана САД-а у администрацију. Затим је уследила криза са хиспано имигрантима која је довела до изгласавања предлога за изградњу зида на граници са Мексиком којим би наводно требало да се заустави милионски прилив илегалних имиграната. Већ 2006. је почела велика финансијска криза која је изазвала пад долара, раст камата и катаклизму на тржишту некретнина. Милиони америчких породица више нису биле у стању да сервисирају своје дугове банкама и преко ноћи су остале без кућа и станова. Све ово је довело до пада америчке ароганције, напуштања онаквог експлицитног унилатерализма,¹⁷⁴ окретања савезницима и новим покушајима да се сопствени интерес остварује кроз међународне институције. Кристол, Краутхамер, Кејган и остали више нису били онакве звезде као током првог мандата. Почетком 2005. човек који је још 1992. поставио основе за овакву политику и читаву идеју ПНАС, Пол Волфовиц, уклоњен је из администрације и постављен на место председника Светске банке, где је остао тек нешто више од две године. Тиме је Буш отворио простор за нешто другачију политику. Између осталог, администрација је почела више да улаже у меку моћ (за шта их је Нај похвалио) као и да много више води рачуна о имиџу САД-а у свету, а посебно у муслиманским земљама.

Европљани су током косовске кризе поново постали задовољни пошто је америчка администрација поново у координацији са њима спроводила оно што су започели још 1999. Супротно свим принципима разрешења југословенске кризе, супротно међународним правилима које су они сами постављали, супротно Повељи УН-а и супротно одлукама Савета безбедности, сада су сви заједно одлучили да Косову подаре независност. Лицемерни и евроцентрични Европљани више нису говорили о унилатерализму и ароганцији америчке моћи.

¹⁷⁴ Крајње индикативно је било дистанцирање Френсиса Фукујаме 2005. који је почео да критикује политику коју је до тада и сам подржавао.

Занимљиво је погледати изјаве које је Џорџ Буш млађи давао током своје последње посете Европи у јуну 2008. Одлазећи амерички председник изјавио је да му је жао због арогантних речи из првог мандата и због унилатералистичког дискурса који је иритирао многе у Европи и свету.¹⁷⁵ Али је сва дела бранио једнаким интензитетом.

На крају се враћамо на питање од кога смо пошли: шта се може очекивати од политике нове администрације? Чини се да се током другог мандата Бушова администрација вратила на позиције блиске главном току америчке спољне политике вођене и за време његовог оца Буша старијег као и Клинтона. То је политика која у пракси полази од аксиома о америчком вођству у свету, али ту чињеницу не потенцира превише у јавним наступима; политика која покушава да управља мултилатералним институцијама, да их сама обликује постављајући на њихово чело своје фаворите и да их користи за своје потребе; политика која полази од својих унилатералних циљева, али бар симулира да покушава да их облачи у мултилатералну одећу.

Случај промовисања независности Космета је школски пример те политике.¹⁷⁶ САД је водио читав процес преговора под окриљем УН наметнувши свог човека Мартија Ахтисарија за преговарача. Процес је био најобичнија симулација која је унапред пројектована да доведе до жељеног циља: до проглашења прекида преговора услед наводне немогућности Београда и Приштине да се договоре. Ахтисари је као УН-ов изасланик затим предложио План о надгледаној независности што је од почетка била америчка визија будућности Космета. Јако је битно да је цео процес водио Европљанин, да се одржавао у Бечу и да су Европљани осећали да Американци раде заједно са њима, па чак и да их формално гурају напред.

Када је процес окончан и када је Ахтисари поднео план, Американци су покушали да га прогурају у Савету безбедности преко нове резолуције. Услед одлучног противљења Русије тај план није прошао. САД је задовољио форму тј. неопходност покушаја мултилатералног деловања, што је опет задовољило Европљане и њима битан део јавног мњења. Наводни разлози правде који су по њима изнад међународног права, били су довољни Европљанима да заједно са САД-ом одмах након 17. фебруара признају

¹⁷⁵ Види „George Bush: My Warlike Talk Was Mistake”, *Daily Telegraph*, 11.06.2008.

¹⁷⁶ Од више него симболичког значаја је чињеница да су процес *de facto* осмишљавали и спроводили актери који су својевремено били важан део Клинтонове администрације, Николас Бернс и Данијел Фрид, или блиско повезани са тадашњим главним преговарачем Ричардом Холбруком, као што је Френк Визнер.

независност Косова. У јуну месецу је генерални секретар УН-а Бан Ки Мун поднео извештај у коме је на мала врата, опет супротно противљењу Русије, издао налог да се Мисија УНМИК-а трансформише како би укључила нелегалну мисију ЕУЛЕКС-а. Све у свему, гола сила се системом псеудодипломатских превара и симулације мултилатерализма намеће као нешто што наводно пролази кроз међународне институције и има њихов легитимитет и псеудолегалитет.

Чини се да ће ово остати оквир за деловање и наредне администрације, без обзира на то да ли на њеном челу био Џон Меккејн или Барак Обама. Треба погледати спољнополитичке тимове оба кандидата. Главни Меккејнов саветник за спољну политику је Роберт Кејган, а вреди подсетити и да је крајем деведесетих управо овај вијетнамски ветеран био фаворит неоконса у трци за републиканску номинацију.¹⁷⁷ Стога би се можда од такве администрације могао очекивати нешто тврђи и арогантнији приступ међународним односима, даље повећање издатака за одбрану и вероватно спровођење интервенције у Ирану.

Међутим, ако се погледа спољнополитички тим Барака Обаме представљен у јуну месецу, доћи ће се до сличних закључака. Ворен Кристофер, Мадлен Олбрајт, Збигњев Бжежински гарантују веома сличне принципе деловања. Ако се прати нагли скок цена енергената и чињеница да енергетска глад нових великих индустријских сила као што су Кина и Индија доприносе беспштедној борби за контролу енергетских налазишта, онда је сигурно да ће Американци наставити да физички овладавају каспијским и персијским басеном као најважнијим лежиштима нафте и гаса у свету. Треба приметити да демократски кандидати током прелиминарних избора нису ни помињали могућност повлачења војске из Ирака и Авганистана. То једноставно није опција за амерички естаблишмент, без обзира на то што огромна већина грађана сматра да би то требало да се уради. Ако америчка политичка, корпоративна и војна елита процене да је напад на Иран неопходан, онда ћемо га добити без обзира ко номинално био на власти. Као што сам у овом чланку показао, циљеви и суштина политике остају исти без обзира на дискурс који администрација и њени аналитичари користе. Волц је заиста у праву: америчка сила ће се понашати необуздано све док њена снага и даље буде толико диспропорционална у односу на остале силе. Но то не значи да је стварање великих коалиција против ње изгледно за блиску будућност. Свима је засад и даље

177 Види Gary Dorrien, „Benevolent Global Hegemony”, у *Logos*, 3.2, Spring 2004.

више у интересу да траже неки *modus vivendi* како би економски и војно јачали.¹⁷⁸

¹⁷⁸ Русија, међутим, већ улази у ситуацију када ће озбиљно морати да преиспита своју досадашњу политику. Супротно обећањима и ранијим договорима, Американци су НАТО довели на саме границе Русије и настављају да је злослутно окружују. Евентуални брзи улазак Украјине и Грузије у ову организацију биће страشان политички и безбедносни удар за Русију. То значи озбиљан територијални спор око Абхазије и Јужне Осетије и пре свега дефинитиван губитак Крима и севастопољске флоте. Иако је уговор о остајању флоте потписан до 2017, Украјина под америчким утицајем низом провокација покушава да га раније раскине и да у потпуности избаци руске снаге са своје територије. Тако би Русија после више стотина година била потиснута с Црног мора и изгубила стратешки важну могућност контроле овог воденог пута. У том контексту треба посматрати чињеницу да је нови председник Дмитри Медведев прво посетио Кину и да су у јулу месецу ове две земље двоструким ветом зауставиле америчко-британску иницијативу за санкције Зимбабвеу.

РУСИЈА И ОТКРИВАЊЕ МЕКЕ МОЋИ

Теорија међународних односа и теорија моћи улазе у веома занимљиву фазу свог развоја. Након периода апсолутне доминације Сједињених Држава и периода униполарности, чини се да низ фактора води ка новој постепеној прекомпозицији односа моћи у свету. У свега неколико месеци увезало се неколико значајних догађаја који наговештавају ову промену баланса моћи. Јесен 2008. донела је слом финансијског система у САД-а који многи пореде са крахом берзе из 1929. године. У исто време, након скоро 100 година, Кина је од САД-а преузела место највећег индустријског произвођача на свету. Дана 24. септембра 2008. остварена је и прва шетња кинеског астронаута у свемиру у трајању од неких 40 минута. Русија је, такође у септембру 2008, војно поразила Грузију, америчког штићеника, приликом краткотрајног рата око Јужне Осетије, да би брзо након тога уследило руско признавање независности овог малог ентитета, заједно са Абхазијом. Такође, наставио се процес одвајања земаља Јужне Америке од зоне директног америчког утицаја итд.

Све ово наравно није довољно да се ера доминације Америке у светским пословима прогласи готовом. САД је и даље у многим областима (као што је војни сектор, технологија и опште богатство) далеко испред свих осталих држава,¹⁷⁹ његов глас је и даље пресудан у већини међународних институција, посебно оних које се баве економијом и финансијама, енглески језик је званични језик међународне комуникације и интернета. Чини се да је услед постепеног привредног и војног јачања других глобалних играча, управо подручје меке моћи у најширем смислу оно што Америци и даље обезбеђује натпропорционални утицај и престиж у свету. У овом чланку ћу стога покушати да анализирам како једна од сила које се поново успињу на светској позорници, Русија, полако открива нетрадиционалне аспекте

179 САД и даље има војне базе у преко 80 земаља, а под директном окупацијом и у стадијуму протектората држи Авганистан и Ирак. У Европи су БиХ и Космет под заједничком контролом европских и америчких снага, али пресудна реч о њиховој будућности и уређењу свакако припада Американцима. Пентагон је у 2003. поседовао више од 700 база у преко 130 земаља. Види Chalmers Johnson, *America's Empire of Bases*, <http://www.common-dreams.org/views04/0115-08.htm>

практиковања моћи, схватајући да су они подједнако важни за положај и будућност државе, као и за елементарну безбедност, у светлу сталних претњи неких делова америчког естаблишмента којима је циљ комадање Русије.

Најпре је потребно подсетити се појма *меке моћи* који је професор Џозеф Нај устоличио као један од хеуристички најзначајнијих стубова савремене теорије моћи, посебно у међународним односима. Затим треба указати на процес пропадања Русије током прошле деценије и њен несумњиви успон у овој декади, да би се након тога прешло на истраживање различитих начина на који Русија покушава да подигне свој престиж у свету и да шири свој утицај. С обзиром да постоје тумачења како су Американци своју победу у хладном рату базирали пре свега на победи у идејно-пропагандном рату,¹⁸⁰ биће веома занимљиво посматрати однос према питању меке моћи у новим глобалним конфронтацијама које наилазе.

*

Природа моћи се заиста променила у последњих педесетак година, а посебно након последње информатичке револуције која је рачунаре и интернет учинила неопходним у свим областима живота.¹⁸¹ О тој измењеној природи моћи добро говори другачији положај који пропаганда игра у данашњем свету у односу на њен положај у Другом светском рату. Пропаганда је данас превазишла позицију ограничене специјализоване дисциплине која се користи као подршка ратним дејствима, и прелила се у све поре живота делујући на свакодневној бази. Своју познату књигу *Мека моћ* Нај управо и почиње указивањем на измењено схватање природе моћи у савременом свету: „Пре четири столећа, Николо Макијавели је саветовао владоце у Италији да је важније да их се плаше него да их воле. Али у данашњем свету најбоље је ако може и једно и друго. Освајање срца и умова увек је било важно, али је од посебног значаја у глобалном информатичком добу. Информација је моћ, а модерна информацио-на технологија шири информације много шире него било када

180 Најважнија књига за разумевање поменутог процеса и даље је рад британске историчарке Френсис Стонор Саундерс, *Ко је платио гajдаша?* Види Francis Stonor Saunders, *Who paid the Piper?*, Granta Books, London, 1999. Види такође и Gil Scott-Smith, *The Politics of Apolitical Culture: The Congress for Cultural Freedom, the CIA and Post-War American Hegemony*, Routledge, 2001.

181 За класично одређење моћи види Stenley I. Ben, „Power”, у *The Encyclopedia of Philosophy*, vol. 6, The Macmillan Company & the Free Press, New York, 1967, стр. 424.

раније у историји. Међутим, политички лидери су веома мало времена одвојили да схвате како се природа моћи променила, и нарочито су се слабо бавили тиме како да укључе меке аспекте у своје стратегије за освајање моћи”.¹⁸²

Професор Нај је термин *мека моћ* први пут употребио у својој књизи из 1990, *Bound to Lead*,¹⁸³ следећи идеју Бакрака и Бареца о „другом лицу моћи”. Још тада, у доба пуне еуфорије због победе САД-а и Запада у хладном рату, он је желео да укаже на значај немилитарних облика моћи, који ће посебно место морати да имају и у периоду који је наилазио. Овај термин се појављивао и у другим његовим текстовима у протеклом периоду, али је своју пуну употребну вредност (као и вредност филозофије моћи коју је оличавао) пронашао у споровима насталим након избијања Ирачког рата. Штавише, и сам поглед на литературу сугерише да је читава књига настала као реакција на тада доминатну неоконзервативну филозофију међународних односа.

Након 11.09. Бушова администрација је променила и реторику и праксу, усвајајући у свом првом мандату скоро у потпуности идеологију групе теоретичара и публициста познатих као *неоконзервативци*. Већ годинама уназад писци као што су Чарлс Краутхамер, Вилијам Кристоу, Роберт Кејган или Норман Подхорец залагали су се за још агресивнији приступ САД-а у међународним односима, за потпуни унилатерализам, игнорисање међународних институција, кршење старих савеза и ограда, чак и занемаривања НАТО-а приликом директних војних интервенција у било којој земљи уколико су оне у интересу САД-а и коначно, за голу, арогантну употребу силе као начина да се читав свет застраши и на тај начин одврате сви евентуални непријатељи или претенденти на слично практиковање моћи.¹⁸⁴ Док је напад на Авганистан изведен уз мандат УН-а и подршку огромног дела човечанства, Стратегија националне безбедности из 2002, а посебно напад на Ирак 2003. без дозволе Савета безбедности УН-а и уз противљење велике већине земаља ЕУ и света, показали су да је Бушов режим решио да прибегне огољеној сили која и не покушава да за себе обезбеди било какав легитимитет у међународној јавној сфери.

Џозеф Нај је одмах указао на опасне последице такве међународне политике и по углед Америке, али и по њен међународни положај, па чак и по њену безбедност. Још је Клинтонова администрација укинула некадашњу посебну Информациону

182 Joseph Nye, *Soft Power*, Public Affairs, New York, 2004, стр. 1.

183 Види Joseph Nye, *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*, New York, Basic books, 1990.

184 Детаљније у мом тексту „Нови амерички унилатерализам”, *Међународни проблеми*, 2–3/2008, ИМПП, Београд, стр. 226–257. Такође и у овој књизи.

агенцију под чијим окриљем је радио *Глас Америке*, али је својом доктрином о одлучном или убеђивачком мултилатерализму успевала да очува неки привид престижа и савезништва са другима чак и у време агресије на СРЈ 1999. године, која је такође изведена без одобрења Савета безбедности УН-а. Бушов тим је у потпуности занемарио област јавне дипломатије и културне промоције, ослањајући се на постојеће тржишне ефекте доминације америчких брендова и посебно на голу силу. Управо је Најов појам меке моћи најбоље могао да опише проблем који је настао и празнину коју је Бушова администрација направила у америчкој спољној политици. Укратко, тврдио је Нај, Буш је све бацио на тврду или тешку моћ (*hard power*), док је у потпуности занемарио меку моћ.¹⁸⁵

Шта би пре свега била мека моћ? Још у књизи *Bound to Lead*, Нај је говорио о три врсте моћи: војној, економској и мекој. Ова последња одређује се као „моћ да се добије оно што се жели захваљујући привлачности а не принуди или плаћању. Она потиче од атрактивности културе, политичких идеала и конкретних политика одређене земље”. На истој страници Нај супротставља одговарајуће методе тврде и меке моћи: док ова прва дела путем принуде, ова друга дела путем завођења. А многе вредности као што су демократија, људска права или индивидуалне могућности јесу по Нају дубоко заводљиве идеје.¹⁸⁶ Ове ресурсе америчка администрација у новом миленијуму потпуно запоставља и троши 400 пута више на тврду него на меку моћ.

Као најважније изворе меке моћи Нај наводи: 1) културу, 2) политичке вредности и 3) легитимну и моралну спољну политику.¹⁸⁷ На другим местима ову идеју развија па нпр. објашњава да је под један реч о елитној, а посебно о популарној култури (која додуше, може у неким земљама изазвати и обрнуте ефекте смањења привлачности и моћи САД-а); ту спада и моћ коју доноси привлачност технологије и брендова неке земље. Под два, помиње се нпр. важност идеологије, система вредности који одређена земља баштини и примењује у сопственој земљи, затим привлачност институција које у њој функционишу, или примери добрих политика као што је случај америчког правосуђа. Нај посебно истиче такозване миленаристичке циљеве као

¹⁸⁵ Рацио проблема одређен је цитатом Њута Грингича: „Није кључно колико ћу непријатеља да побијем, кључно је колико ћу савезника да створим. Управо то је онај важан квантификатор успеха који они напосто не разумеју”, Нye, стр. IX. Или његовим сопственим речима: „Освојити мир теже је него добити рат, а мека моћ је суштинска за освајање мира”. Стр. XII.

¹⁸⁶ Нye, (2004), стр. X.

¹⁸⁷ Исто, стр. 11.

што су демократија или људска права. Под три је подручје односа са другима, односно питање легитимности спољне политике одређене земље. Осим самог деловања државе на међународној сцени, овде је посебно значајна могућност коришћења ресурса такозване јавне дипломатије, као што је нпр. могућност да што већи број страних студената студира у датој земљи и тако усваја њене вредности.

Овде треба поменути још два момента који ће нам у другом делу текста бити занимљиви. Нај тврди да је тероризам заснован на борби за меку моћ. Он треба да застраши противнике, да им убије вољу за борбу, али и да код својих потенцијалних поштовалаца изазове дивљење и спремност да се пође истим путем.¹⁸⁸ Надаље, он указује на то да у савремено информатичко глобално доба све већи значај имају и приватни извори меке моћи као што су приватне фирме и корпорације, универзитети, фондације, цркве, спортски тимови и друге невладине организације. Коначно, да би држава имала користи од своје меке моћи потребно је водити рачуна о дугорочном инвестирању, како би се стекли услови да се у важним ситуацијама корист од меке моћи остварује по принципу пропратних ефеката.

Најважније је ипак не заборавити Најов основни принцип: мека моћ има смисла само у узајамном дејству са тврдом моћи. Најважнији појам овог мислиоца заправо јесте мудра моћ (*smart power*) која се састоји од пажљиве координације и напоредне употребе тврде и меке моћи.¹⁸⁹

*

Русија је веома занимљив случај за истраживање феномена меке моћи. Постоје озбиљна тумачења према којима је СССР изгубио хладни рат пре свега на економском нивоу, на нивоу популарне културе и на плану свега онога што би Нај ставио у меку моћ. Веома занимљиво је да је све до шездесетих година престиж ове велике комунистичке империје био на изузетно високом нивоу.

Разумљиво, идеологија и пропаганда су у комунистичком покрету играле огромну улогу. Болшевичка партија је приликом Октобарске револуције и грађанског рата који је уследио постала прави изумитељ у области модерне политичке пропаганде и изналажења средстава којима се освајају срца и услови обичног света. Треба се подсетити значаја који је пропагирање поделе земље сељацима имало за њихово политичко сврстава-

¹⁸⁸ Исто, стр. 22.

¹⁸⁹ Исто, стр. 32.

ње уз болшевикуе у време када се исход рата ломио – основни слоган револуције био је *мир, хлеб, земља*. Такође, познат је и учинак који је пре свега Троцки имао у ширењу болшевичке пропаганде у огромној земљи као што је Русија без савремених средстава масовне комуникације.

У одличној књизи *Рађање пропагандне државе*, Питер Кенез је детаљно обрадио огроман значај пропаганде за болшевички успех и за утврђивање власти након рата. Болшевичкој пропаганди и другим облицима њихове меке моћи велики простор посвећен је и у значајном делу *Историја пропаганде* Филипа Тејлора.¹⁹⁰ Оба аутора доносе веома занимљиву историју широког дијапазона средстава која је болшевичка организација смислила и користила за освајање власти, масовну мобилизацију сељака и радника и стварање Совјетског Савеза. Болшевици су у кратком року створили и развили неколико нових дневних новина као што су *Правда* и *Известија* чији су тиражи достигали за тадашње прилике фасцинантних 400.000 примерака. Да би писана реч могла да допире до маса, организовали су читаву образовну индустрију која је у кратком року описмењавала полазнике курсева и школа.

Како је слика доступна и неписменима, болшевици су максимално користили визуелне технике комуникације и пропаганде. То је златно доба плаката који се појављује у свим облицима и величинама и преноси сведене, једноставне, директне визуелне поруке које је посматрач лако могао да усвоји. Најважнију улогу у ширењу пропаганде вероватно је одиграо филм. Многобројни журнаи емитовани су широм Русије захваљујући развијеној мрежи покретних пропагандних возова и бродова који су се кретали од места до места организујући филмске представе за хиљаде посетилаца.¹⁹¹ Сама пропаганда не би била толико успешна да садржај порука и понуда није био адекватан ситуацији у којој су се налазили гладни сељаци безземљашки измучени ратом, као и да уз ову меку моћ није ишао и брутални терор и страх који су болшевици ширили средствима тврде моћи. Њихова комбинација меке и тврде моћи и данас изазива интересовање код стручњака али и практичара. Тако је недавно РАНД корпорација објавила веома занимљиво истраживање Олге Оликер које се бави методама раног совјетског освајања подручја централне Азије, односно њиховом комбинованом

190 Види Peter Kenez, *The Birth of Propaganda State*, Cambridge University Press, 1985, и Philip Taylor, *Munitions of the Mind*, Manchester University Press, 2003, стр. 198–208.

191 Имена ових чувених покретних биоскопа била су *В. И. Лењин*, *Црвена звезда* итд.

методом употребе меке и тврде моћи у циљу овладавања датим простором и интегрисања његових побуњених становника.¹⁹²

У периоду који је уследио совјетска власт је много инвестира-ла у ширење своје меке моћи у разним подручјима света, посебно у Европи. Трећа интернационала, Коминтерна, која је успела да под Стаљинову команду стави све комунистичке партије у свету, служила је као најважнија мрежа за пропагирање совјетских интереса, идеја и успеха у читавом свету. Снажном успону совјетске меке моћи у свету одлучујуће је допринело неколико фактора: 1) заиста велики успех који је земља остварила у брзој модернизацији и урбанизацији; 2) подизање квалитета живота, ширење писмености и здравствене и социјалне заштите; 3) подизање положаја жене у друштву; 4) подршка ослободилачким и антиколонијалним покретима широм света; 5) решавање националног питања неруских народа и етничких заједница; 6) финансирање и подржавање на разне друге начине широке и јаке мреже радничких, феминистичких и омладинских организација широм света; 7) вешто прикривање масовних злочина, гулага и других облика уништавања разних етничких и социјалних група сопственог становништва.

И сам Нај се посебно бави питањем меке моћи СССР-а. И он указује на Коминтернину мрежу као на најважнију инфраструктуру коју је ова држава користила за промовисање својих интереса. Такође помиње инвестирање у високу културу (Бољшој и Киров балет нпр) и спорт, али указује и на друге инструменте својетске меке моћи: „Совјетски Савез је такође трошио милијарде на програме активне јавне дипломатије који су укључивали промовисање његове високе културе, радио-емитовање, ширење дезинформација о Западу, као и спонзорисање антинуклеарних протеста, мировних покрета и омладинских организација”.¹⁹³

Херојска одбрана у Другом светском рату и одлучујући допринос у поразу фашизма и нацизма, као и каснија подршка деколонизацији снажно су ојачали престиж, углед и меку моћ СССР-а. Упркос почетку Хладног рата и брзој промени имица СССР-а у западним медијима, популарност комунистичког лидера није превише опадала јер је Америка а не СССР бацила две нуклеарне бомбе на Јапан. Престижу државе допринела је чак и смена на челу КП и долазак Хрушчова који је донекле отворио земљу и започео са неком врстом реформи. Врхунац раста меке моћи Совјета јесте слање првог сателита, а посебно првог човека у свемир. Педесетих и шездесетих година СССР је у космичким

192 Olga Oliker, *Soft Power, Hard Power and Counterinsurgency*, Rand, фебруар, 2008.

193 Nye, *Soft Power*, стр. 73.

програмима далеко одмакао Америци, што се у свету уз наставак брзог развоја узимало као нека врста потврде да је СССР (односно комунизам) технолошки напреднија и „прогресивнија” страна у сукобу.

Мека моћ Совјета почиње да опада онога тренутка када су против својих нових савезника у источној Европи почели да користе бруталну силу. Сузбијање дешавања у Будимпешти 1956. а посебно у Чехословачкој 1968. нанело је СССР-у непроцењиву штету у погледу угледа и поштовања које је уживао код великог броја интелектуалаца и обичних људи. Насупрот симпатичним слободољубивим Чесима и Словацима стајали су тенкови који су у окупационом стилу запоседали улице Прага и огољавали комунизам као идеологију бруталне, агресивне, империјалне силе. Последња авантура те врсте, интервенција у Авганистану, била је један од последњих ексера који је забијен у ковчег комунистичког подухвата.

У међувремену, почетком седамдесетих са објављивањем Солжењициновог романа *Архипелаг Гулаг* у свет је продрла дуго чувана истина о масовним злочинима које су комунисти спроводили над сопственим народом у којима су страдале десетине милиона совјетских грађана. Све лошија економска ситуација и заостајање СССР-а за Западом у погледу нових технологија и нове постиндустријске економије довели су до брзог колапса читавог пројекта крајем осамдесетих година. Упркос личној популарности Горбачова, углед и мека моћ државе су константно опадали зато што се држава и буквално распадала не успевајући да нађе начин да се трансформише.

Нај, међутим, указује на још један значајан фактор који је знатно ослабио меку моћ Совјета и пре колапса. Реч је о неуспеху стварања популарне културе која би адекватно могла да парира доминацији западне, а пре свега америчке поп-културе. Штавише, по њему је одсуство извозно способне популарне културе знатно слабило снагу осталих, иначе ефикасних инструмената као што су спорт, висока култура и технологија. „Затворена природа совјетског система и његови непрестани напори да искључи буржоаске културне утицаје, значили су да је СССР предао битку за масовну културу, ни не покушавајући да уђе у надметање са америчким глобалним утицајем у филму, телевизији или популарној музици. (...) амерички филмови и музика упловљавали су у Совјетски Савез са значајним ефектима, док аутентични совјетски производи никада нису пронашли спољно тржиште. Није било социјалистичког Елвиса”.¹⁹⁴

194 Нје, исто, стр. 74.

Русија је из фазе распада претходне политичке творевине ушла у једно заиста тешко десетлеће у коме се налазила у сваковрсној кризи. О статусу и третману Јељцинове Русије вероватно најбоље говори дефиниција коју је за Јељцина својевремено дао један западни дипломата: просјак са нуклеарним оружјем. Земља се налазила у сваковрсном расулу, привреда је доживела страховит пад, убрзана приватизација створила је ултрабогату олигархију и огромну осиромашену већину, организовани криминал је био једина просперитетна привредна грана, спољна политика је имала искључиво дефанзивни карактер, а у земљи се брзо истопио почетни ентузијазам за променама и капитализмом.¹⁹⁵ Велики раст који је у другој половини деведесетих доживела Комунистичка партија јасно је указивао на општи пад поверења грађана у систем. Укупно стање земље је довело и до потпуног урушавања било какве идеје о некој мекој моћи Русије у то доба. Русија није нпр. ни покушавала да помогне својој бројној мањини у Летонији и Естонији како би им обезбедила макар минимум културних, образовних и језичких права. Снажан удар свом престижу и мекој моћи, Русија је доживела и средином деведесетих захваљујући рату у Чеченији. Западни медији су успешно успевали да рат прикажу као руско кршење људских права Чечена, док с друге стране руска војска није успевала да сломи побуну, да пацификује ситуацију и у потпуности воспостави поредак државе на том простору.

Крај пада и почетак подизања Русије повезује се са именом Владимира Путина. Иако улога лидера у историји може бити понекад изразито значајна, у овом случају се мора имати у виду то да Путин представља врх или изданак једне јаке структуре која је била довољно моћна да Јељцина натера да Путина постави за председника владе. Слом московске берзе 1998. и најаве могућности да руски олигарси попут Березовског и Ходорковског продају/предају контролу над енергетским сектором у Русији неким западним корпорацијама, показале су старим државотворним структурама у Русији (често повезиваним са некадашњим службеницима КГБ и војске) како је земља не само економски него и у војно-безбедносном смислу дошла на ивицу кризе која удара на саме темеље опстанка заједнице. Бомбардовање СРЈ без дозволе Савета безбедности показало је да НАТО наставља да се шири ка истоку користећи сва (укључујући и војна) нелегална средства која би сутра можда могао да употреби и против неких делова Русије. Све је ово било знак да се спашава земља.

¹⁹⁵ О стању економског система Јељцинове Русије погледати веома илустративан чланак Стивена Холмса. Stephen Holmes, „What Russia teaches now: how weak states threaten freedom”, *The American Prospect*, July 1997.

Путин је у врло кратком року уз помоћ поменутих структура успео да реши проблем Чеченије и на таласу велике популарности постао је други председник Русије. Уследио је период постепеног завођења реда у држави и успостављања елементарног функционисања поретка. Скок цене енергената и стављање тајкуна под државну контролу (било пацификацијом или затварањем, протеривањем и одузимањем имовине), али и чињеница да су економију преузели тзв. питеровци, екипа либералних економиста чикашких ђака, довели су до уравнотежавања државних финансија с огромним суфицитом који се користио за превремено враћање спољних дугова и за извлачење Русије из канци међународне финансијске олигархије.

Током своја два мандата, Путин је успоставио систем тзв. суверене или управљане демократије, као неку врсту просвећеног ауторитаризма који ужива огроман легитимитет међу грађанима због очигледних резултата и спремности да се „родина“ заштити и подигне, како у очима својих грађана, тако и на међународној сцени.

*

Читав процес подизања Русије под Путином је веома занимљив и већ је велики број домаћих и страних аутора са различитих позиција анализирао и истражио многоврсне аспекте овог политичког, привредног и безбедносног процеса.¹⁹⁶ Ја ћу овде покушати да расветлим однос Путинове администрације према феномену меке моћи, односно како је овај аспект међународне и унутрашње политике поново откривен и како полако постаје један од приоритета руске међународне политике.

По многим оценама, окретање мекој моћи директан је производ наставка политике Запада да опкољава Русију. Управо се талас обојених револуција којима су мењани режими у бившим совјетским републикама сматра директним поводом за окретање Русије новом пропагандном, вредносном и идеолошком рату. Контекст за разумевање овог развоја чини очигледна чињеница да су Американци и Британци – супротно свим договорима и обећањима својевремено датим Горбачову – наставили да се шире ка истоку злослутно пристижући на границе саме Русије. Велика Британија је у овој причи посебно значајна зато што баштини већ скоро два века непрестаних сукоба и борбе са Русијом

196 Види нпр. Рој Медведев, *Путин: повратак Русије*, Новости, 2006; Зоран Милошевић, *Путинова ера*, ИПС, Београд, 2006; Винко Ђурић, *Путинизам*, ИПС, Београд, 2008. За другачији приступ види Ана Политковска, *Путинова Русија*, Пешчаник, Београд, 2008.

за зоне утицаја, ресурсе и доминацију над стратешки значајним подручјима. Упркос руској дефанзиви деведесетих, Британци и њихови савезници Американци наставили су да угрожавају руске интересе, истискујући је из екс-совјетског региона и чак директно претећи будућом поделом Русије на европски, азијски и сибирски део. Три балтичке државе су примљене у НАТО, а у њима се подржава миноризација и асимилација руског становништва.

Британци су посебно нервозни постали након Путиновог доласка на власт. Неколико афера (као што су афера Литвињенко и Политковска), одбијање изручивања чеченских терориста, заштита Бориса Березовског и неколицине чеченских лидера које Руси оптужују за тероризам, сва могућа подршка коју британски медији указују руској опозицији, или протеривање службеника Британског савета у Москви, индицирају појачано присуство британских обавештајних структура у региону и у самој Русији. Заједно са Британцима наступају разни делови америчких обавештајних структура, које делују преко невладиних организација, студентских и омладинских организација, независних медија, фондација итд.

Ова генерална злоупотреба „цивилног друштва” односно инструментализација и вештачко обликовање овог простора, одиграли су кључну улогу у таласу обојених револуција које су средином ове деценије под англоамеричким патронатом извођење у бившим републикама СССР-а. Реч је о грузијској ружичастој револуцији из 2003, украјинској наранџастој револуцији из 2004. и киргистанској револуцији лала из 2005. У све три земље су по рецепту који је већ виђен у Србији 2000. године, методом ненасилних протеста и употребом цивилног друштва, након проблематичних избора оборени постојећи режими да би на власт биле доведене нове, потпуно прозападне и по правилу антируски расположене елите.¹⁹⁷ Елите које су за разлику од претходних руководства спремне да своје земље уведу у НАТО и да на тај начин помогну потпуно војно „опкољавање” Русије.

Матрица и методе обојених револуција постали су предмет помног изучавања руских научника и стратешких аналитичара,

197 О томе како је сама идеја ненасилног отпора и цивилног друштва претворена у стратешки облик рата у интересу западних сила треба погледати на страници www.canvasopedia.org. Матрица која је развијена у Србији, а касније примењивана у другим земљама и која ће бити коришћена кад год негде треба срушити режим који превише угрожава западне интересе, детаљно је образложена и разрађена у документима, књигама и практичним приручницима који се могу наћи на овом сајту на више језика. Међу њима је и персијски што већ указује на чињеницу да је Иран један од најважнијих следећих задатака.

делом и због тога што је уочено да се слични процеси припремају и спроводе и у другим ЗНД земљама укључујући и саму Русију. Резултат тога је ново законодавство из 2006. којим је ограничена могућност рада НВО и западних фондација у Русији. Најозбиљнији резултат изучавања феномена обојених револуција јесте зборник *Како делују наранџасте мреже: наранџасте мреже од Београда до Бишкека*,¹⁹⁸ који је уредила Наталија Нарочницкаја, а објавио Институт за сарадњу и демократију, о коме ће касније бити више речи.

Константин Косачов је 2006. године признао да су ове револуције између осталог плод стратешке грешке Русије која се по његовим речима ограничила искључиво на рад са политичким и економским елитама ових земаља вршећи на њих притисак да делују у складу са интересима и жељама Кремља, док је у потпуности занемарила рад са широким слојевима становништва, бирачима који су остали ван њеног утицаја.¹⁹⁹ Дакле, најкасније 2004. године, након украјинске наранџасте револуције, администрација у Москви је схватила значај меке моћи и стратешки почела да ради на њеној изградњи и промоцији у околним земљама и у свету.²⁰⁰

Треба међутим поменути да је због руских специфичних прилика примена метода за изградњу меке моћи коришћена најпре за унутрашње учвршћивање самопоуздања. Путинова администрација морала је да нађе разне симболичке и вредносне механизме којима ће се морално девастирани, збуњени, уплашени и дезоријентисани грађани Русије будити, стицати поверење у своју снагу и у снагу сопствене државе. Стога прво треба обратити пажњу на механизме меке моћи коришћене у унутрашњој политици.

198 Види Наталија Нарочницкая, (ур.) *Оранжевые сети от Белграда до Бишкека*, Фонд стратегической культуры, 2008, као и детаљан приказ Андреја Арешева „Как работают оранжевые сети?“ на сајту Фонда за стратешку културу, www.fondsk.ru Код нас је о овом процесу и о руским контрамерама писао новинар Петар Поповић. Види „Кречење наранџастог“, *НИН*, 29.05.2008, стр. 75–76.

199 Види *РИА новости*, 06.04.2006, *Colored Revolutions – A Miscalculation on Moscow's Part?*

200 Око овога влада сагласност међу истраживачима. На наранџасту револуцију као на директан подстрек за окретање ка мекој моћи указују и Попеску, и Фиона Хил, и Питер Лавел. Хилова сматра да је први период до краја 2001. Путин утрошио на учвршћивање власти и сређивање стања унутар Русије. Од тада почиње да се озбиљније бави међународним односима, али тек 2004. почиње то да ради на сложенији и савременији начин. Као посебно значајан моменат она издваја Путиново обраћање пленарном скупу руских амбасадора у јуну те године, повучених на консултације о новим правцима и методама руске спољне политике. Види Nicu Popescu, *Russia's Soft Power Ambitions*, CEPS Policy Brief, No. 115, и Fiona Hill, *Moscow Discovers Soft Power*, Brookings Institution, www.brookings.edu/articles/2006/10russia_hill.aspx

Изванредан пример је одлука руске Думе од 8. децембра 2001. године да се уместо композиције Михаила Глинке која је коришћена од 1991, за званичну химну врати композиција Александрова која је била химна Совјетског Савеза. Ова контроверзна одлука коју су осудили ранији председник Јељцин и лидери прозападних партија, показала се веома успешном. Враћање старе химне означавало је подсећање на време када је Русија победила у Другом светском рату и на херојску одбрану своје домовине; на време када је то била једна од две највеће силе на свету, када је била поштована, уважавана, када је имала најјачи космички програм и када су спортисти у црвеним мајицама освајали бројна одличја док је читав свет слушао управо ту химну. Одлука од истог дана да се врати црвена царска војна застава и царски грб дали су довољну равнотежу и, како је Путин објаснио, сигнализирани су и национално помирење и жељу да се у будућности користи и развија оно најбоље из обе традиције (и царске и совјетске).²⁰¹

На домаћем фронту посебну улогу има развијање концепта такозване *суверене демократије*. Руски политички систем неоспорно представља одређену врсту комбинације ауторитаризма и веома отворене тржишне привреде уз, наравно, државну монополску контролу најважнијих грана и ресурса, пре свега енергетског сектора. Да би овај систем обављао своју функцију, он мора да има неку врсту теоријског оправдања и легитимизације. Управо у ту сврху је скован назив „суверена демократија” који Николај Петров види као последњу фазу у развоју „контролисане демократије”.²⁰² Сувереност овде изнад свега означава немешање Запада, односно ограничавање могућности за разне западне актере (укључујући НВО, фондације и сличне квазиполитичке организације) да се на пресудан начин мешају у обликовање воље грађана Русије и избор власти. Подразумева се да то не може да буде демократија западног типа изграђена на универзалном формализованом поштовању индивидуалних права, мањинских права, слободе штампе, владавине права и других норми. Оне остају нормативно прихватљиве као циљ, али је и домен њихове примене строго надгледан и контролисан у складу са основнијим начелом државног разлога, односно заштите интереса државе.

Често се говори и о специфичном руском традиционалном систему вредности и о незападним, аутентичним облицима

201 Сам Владимир Путин отворено је рекао да за њега распад Совјетског Савеза представља „националну трагедију”.

202 Nikolai Petrov, „From Menaged Democracy to Sovereign Democracy: Putin's regime evolution in 2005”, *PONARS Policy Memo*, 396, децембар 2005.

демократије. Међутим, с тим се не претерује јер је много важније да се Русија представи као демократска земља. Како Попеску примећује, најважнији задатак идеје суверене демократије јесте да „Путиновом ауторитаризму обезбеди прихватљиву ‘демократску одећу’, како би је ојачала унутар земље и заштитила од међународне критике”.²⁰³

Овај нови систем вредности, који се условно може назвати идеологијом, има велику подршку Руске православне цркве. Најважнији мислилац унутар цркве, митрополит Кирил нпр, више пута је говорио на трагу ових идеја и залагао се за то да Русија развије сопствену идеју људских права како би се одбранила од западних диктаторских налога. Црква игра велику улогу у обнови патриотизма и традиционалних руских вредности. Сам Путин је одиграо значајну улогу у помирењу и уједињењу раније поцепаних делова највеће помесне православне цркве на свету.

Унутар земље развијена је такође већ респектабилна мрежа оружја меке моћи. Она обухвата медијске пројекте, билтене, јавне наступе, затим омладинске покрете, интернет сајтове, експертске мреже, конференције и издавачке куће. Све ове организације су вертикално и хоризонтално повезане и јасно се уочава скуп идеја, вредности и чак актера који се кроз њих провлаче. Попеску сматра да је реч о огромној *ЛР* машини чији корени воде до кремаљских технолога власти као што су Глеб Павловски и Модест Колеров.

Колеров је веома значајан у причи о руској мекој моћи и зато што се налази на челу специјалног директората формираног у оквиру председничке администрације. Ова служба се зове Директорат за међурегионалне и културне везе с другим земљама. Реч је заправо о дирекцији која се искључиво бави развојем руске меке моћи и утицаја, и која заправо координира мрежу свих институција које на том таласу настају и делују.

У складу са општом психозом одбране угрожене државе јесте и промовисање позитивног имица традиције *чекиста*. На ово указује Виктор Јасман: „У исто време, руски таласи су прекривени стотинама филмова, серија, документарца и нових репортажа о томе како су се ранији и садашњи чекисти (...) борили против ‘непријатеља Русије’, а у којима се приказују завере западних обавештајних служби...”. У складу са традицијом КГБ-а, Федерална служба безбедности (ФСБ) је 2006. установила своје националне награде за радове у области визуелних уметности, филма, белетристике и новинарства у којима се „са значајним

²⁰³ Popescu, исто, стр. 2.

уметничким дојмом креира позитивна слика официра државне безбедности”.²⁰⁴

Други и кључни фронт ширења меке моћи јесте подручје Заједнице независних држава (ЗНД), односно република бившег Совјетског Савеза. Ово подручје руска политичка елита сматра својом традиционалном зоном утицаја у коју су, за време њеног пропадања у деведесетим, улетеле друге, пре свега западне силе. Стога је убедљиво највећи део њених ресурса усмерен на ова подручја, као подручја од стратешког и заправо елементарног интереса.²⁰⁵ Ово је сасвим разумљиво ако се рецимо уочи чињеница да је са промењеном спољнополитичком оријентацијом Украјине, Русија дошла у опасност да изгуби Крим и да након више стотина година остане без излаза за своју флоту на Црно море. Зато је, како Фиона Хил примећује, за Русију од есенцијалне важности да поврати утицај и ону меку моћ коју је имала за време СССР-а.²⁰⁶

Један од основних праваца деловања јесте преношење идеје суверене демократије на околне земље. Бројне институције основане уз подршку Кремља у околним земљама промовишу идеје о нпр. „сувереној Украјини”, којој не требају НАТО и европске интеграције и која би требало да се одбрани од деловања западних НВО-а развијајући истовремено (по руском рецепту) своје сопствене, патриотске невладине организације.

204 Victor Yasmann, *Soft Power Foundations of Putin's Russia*, RFE, 09, www.globalsecurity.org, 11. 2007. У истом тексту Јасман указује и на установљавње нових националних празника као што је Дан народног јединства, 4. новембар, којим је замењен комунистички 7. новембар.

205 Ово је од посебне важности за нас зато што треба правити јасну разлику између односа Русије према ЗНД земљама и према осталим православним земљама за које се примењују другачији методи деловања.

206 Овде нема простора за детаљну анализу веома сложеног односа Русије према читавом овом простору. Дobar историјски преглед, као и анализа различитих покушаја и облика интеграција у које је Русија током претходне две деценије покушавала да увуче поједине од нових држава, може се наћи у књизи Драгана Петровића, *Русија на почетку 21. века*, Прометеј, Нови Сад, ИПС, Београд, 2007, стр. 399–448. Петровић подсећа на идеју о заједници држава са Белорусијом, затим на економски савез са Белорусијом, Украјином и Казахстаном, и коначно Заједницу независних држава. За новије трендове и предвиђања трансформације руске политике према овим земљама, погледати анализу коју је урадио Андреј Суздалцев за потребе великог пројекта којим је руководио Сергеј Караганов. Види Сергей Караганов (ур.), *Мир вокруг России: 2017. Контуры недалекого будущего*, Москва 2007. www.karaganov.ru. Суздалцев инсистира на чињеници да су се реалне околности промениле током деведесетих и да западни актери неће тек тако нестати. Русија је по њему принуђена да са старог мултилатералног приступа где су све ове земље третиране у пакету, пређе на скупље али неизбежне билатералне односе где ће у свакој држави појединачно морати да ради на заштити својих интереса и да са сваком развија директне интересне односе онолико колико је то могуће (стр. 126)

Истовремено се уз помоћ дирекције Колерова развија читава мрежа проруских алтернативних институција цивилног друштва. Најважнији је Кавкаски институт за демократију који има своје огранке у Абхазији, Јужној Осетији, Јерменији, Азербејџану и Грузији. Под његовим окриљем одржавају се конференције, округли столови, промовишу различите културалне активности и чак је покренута радио станица у Јужној Осетији и новине у Абхазији. Треба поменути и фондацију Слободна Европа – Молдавија у Молдавији. Такође уз помоћ руских власти покренута је и организација за мониторинг избора (ЦИС-ЕМО) која се по правилу свуда спори са мисијом ОЕБС-а кад су у питању избори унутар ових земаља.

Како функционише ова мрежа показује Попеску: „...издавачка кућа Европа, коју је покренуо Руски институт (www.russ.ru, пројекат Павловског), уз помоћ веб сајта regnum.ru, који је покренуо Колеров, и уважени економски часопис *Експерт*. Иста група је такође организовала серију конференција и семинара под окриљем Европског форума (www.euroforum.info). Раније поменути Кавкаски институт за демократију објављује своја издања управо у кући Европа”.²⁰⁷

Фиона Хил се у свом чланку детаљно бавила ресурсима преко којих Русија развија своју моћ у земљама ЗНД-а. Она је јако добро уочила фазе у постепеној консолидацији Путинове администрације и чињеницу да је за касније ширење утицаја најважније било да се сама Русија доведе у ред. Посебно је занимљиво да је већ у првој години свог председничког мандата Путин спровео низ радикалних економских реформи као што су измене Закона о пензијама и о социјалном осигурању и, вероватно најважнија, спуштање индивидуалне пореске стопе на јединствену стопу од 13% (*flat line*). Тиме је постављена основа за економско оздрављење државе, али и за стварање привлачног инвестиционог и пословног амбијента. Управо ове мере и економско јачање Русије које су оне произвеле, показале се као један од најјачих адута у планском ширењу утицаја и меке моћи Русије после 2004.

Говорећи о ресурсима, Хилова се усмерава на следећа поља:

- енергија и енергетска политика која је инструмент помоћи, али и притиска с обзиром на то да већи део ових земаља зависи од руских енергената;
- чињеница да је руски и даље *lingua franca* читавог екс-со-вјетског простора на којем је он и даље далеко популарнији и распрострањенији чак и од енглеског језика;

²⁰⁷ Popescu, исто, стр. 3.

- руска култура. Осим традиционалног значаја руске књижевности и елитне музичке, позоришне, балетске и оперске продукције, огроман значај и популарност имају производи савремене руске популарне културе. Руски филмови, књижевност, рок и посебно хип-хоп музика најпраћенији су облици популарне културе у ЗНД-у;
- сателитске и кабловске телевизије на руском језику најгледаније су на читавом овом простору. Године 2005. је Кремљ покренуо и *Russia Today* као своју верзију телевизијске мреже са глобалним претензијама (варијанту *CNN*) која, осим на руском, емитује и на енглеском језику;
- мрежа информационих и културних центара намењена посебно раду са руском популацијом. За разлику од Јељцинове, Путинова администрација све више пажње посвећује бројној руској популацији у околним земљама, развијајући мреже и механизме којима им помаже да очувају свој идентитет и да се изборе за културна, просветна па и политичка права у домицилним земљама. Институција двојног држављанства се све више промовише, па је тако на хиљаде грађана Абхазије и Јужне Осетије добило и руске пасоше последњих година;
- руске робне марке поново освајају ово подручје. Истовремено, руске фирме у разним областима (као што су нпр. енергија, прехранбена индустрија или сокови) шире своје пословање и постају доминантни играчи на читавом ЗНД простору;
- руска привреда која бележи константни раст од 6–7% чини Русију једним веома атрактивним подручјем и за вишак радне снаге из околних земаља која долази на рад у Русију и издржава своје породице шаљући им новчане дознаке. Тиме се обнављају не само економске него и културне, персоналне па чак и политичке везе, а углед Русије и везаност популације из околних земаља за њу све су већи;
- Москва, Санкт Петербург и остали велики градови постају праве метрополе, градови из маште који страховито привлачно делују за већину екс-совјетске популације.

Овој листи могли бисмо свакако додати и неке друге области као што је наука. Но поменућу посебно два примера којима се постепено подижу престиж и атрактивност Русије и преко граница ЗНД-а. У питању су спорт и евровизијско такмичење.

Совјетски савез је међународна спортска такмичења с правом сматрао стратешким сегментом своје промоције, баш као и САД и остале велике земље. Деценијама су вођени прави ратови између совјетских и америчких тимова, посебно на Олимпијским играма и светским првенствима. Спорт је био и подручје на којем су се директно испољавале политичке тензије, па су

тако САД и један део западних земаља бојкотовале Олимпијаду у Москви 1980, да би СССР и друге комунистичке земље узвратиле бојкотом наредне Олимпијаде у Лос Анђелесу 1984.

Опште расуло у земљи осетило се и у спорту, те је током деведесетих Русија у ретко ком спорту успевала да задржи онај квалитет и ниво успеха који је имао СССР. То посебно важи за колективне спортове, а нарочито за оне најатрактивније у којима се окреће највише новца. У питању су, наравно, фудбал и кошарка. Ако се за фудбал може рећи да се и раније осећао пад у квалитету репрезентације који је био условљен лошом лигом и недостатком правог професионализма, совјетска кошарка је све до распада земље – заједно са југословенском и америчком – имала примат у свету. Током деведесетих, руски клубови у оба спорта нису играли никакву значајну улогу на међународној сцени, а кошаркашка репрезентација је чак пала у другу европску лигу.

И то се радикално мења у овој деценији. Док су у прошлој деценији тајкуни узимали клубове пре свега у сврху прања новца, утаје пореза и евентуално продаје играча, у овој су почели да улажу озбиљне суме новца у подизање квалитета играчког кадра, а тиме и читаве руске лиге. Након играча из источних земаља и неафирмисаних Јужноамериканаца, руски клубови су почели да купују и веома респектабилна играчка имена као што су нпр. Вагнер Лав и други репрезентативци Бразила, или чак и значајни играчи из Португала и других западноевропских земаља. Најважније је што су клубови почели да ангажују и престижне европске тренере као што је Дик Адвокат (Ф. К. Зенит) или Гус Хидинк (репрезентација).

Резултат оваквог рада и улагања јесу већ два Купа УЕФА које су руски тимови освојили у последње три године: најпре ЦСКА, а затим и Зенит. Руски тимови полако постају стандардни учесници Лиге шампиона, најпрестижнијег европског фудбалског такмичења. Слабији резултати у овом такмичењу резултат су чињенице да руско првенство не траје током зиме па клубови због недостатка редовног такмичења испадну из форме. Чак се и репрезентативни фудбал полако подиже. Руска репрезентација поново постаје редовни учесник великих светских такмичења, а на последњем Европском првенству стигла је до полуфинала и била прави хит такмичења – пре тога, последњи већи успех било је финале ЕП-а које је СССР играо тачно пре двадесет година.

Када се говори о улагању у спорт и коришћењу спорта као инструмента меке моћи, немогуће је заобићи акције руских, држави лојалних тајкуна и ван граница земље. Роман Абрамович је истовремено власник и поменутог ЦСКА, али и лондонског Челсија. Од када га је он преузео, Челси је освојио две титуле

првака Енглеске, играо једно финале и два полуфинала Лиге шампиона.* На утакмицама које Челси игра на свом стадиону редовно се слуша *Каљинка*, популарна руска песма настала 1860. У традиционално непријатељски настројеној Британији, ова појава има револуционарне размере.

Немогуће је такође заобићи успехе руских тенисера, а посебно тенисерки. У мушкој конкуренцији Марат Сафин је успео да освоји два Грен слем турнира и да крајем 2000. током девет недеља буде на првом месту АТП листе. Међутим, у женској конкуренцији већ скоро читаву деценију траје доминација руских играчица. Највећи допринос међународном престижу и угледу Русије донела је управо девојка која није постигла значајне резултате, али је пре свега својом невероватном лепотом допринела популаризацији тениса, разних брендова које је рекламирала, а и земље из које долази. Реч је, наравно, о Ани Курњиковој. Осим ње ваља поменути и Марију Шарапову, која је сличном нивоу популарности и омиљености широм света додала и много боље резултате на спортском терену: три Грен слем титуле, још шеснаест на другим турнирима, прво место на WTA листи итд. За њом следи права мала војска веома успешних играчица као што су Сафина, Дементијева, Звонарјева, Кузњецова, Чакветадзе итд.

Абрамовичеву куповину клуба из најбогатијег енглеског краја и огромне успехе и популарност Руса у тенису као спорту који традиционално симболизује и обележава живот највиших слојева, повезује још једна тенденција у изградњи меке моћи Русије: повратак руске елите на светску позорницу богатства, монденства, луксуза и онога што се данас укупно назива *life style*. Огромне количине новца које су стечене у последње две деценије омогућиле су не малом броју руских грађана да се укључи у глобални *цет сет* и да заправо поврати многе од позиција које је руска аристократија пре Октобарске револуције држала у Европи. Монте Карло, Бијариц, Кан, поново су омиљене дестинације руских тајкуна и њихових породица. Руси су традиционално на врху Форбсове листе најбогатијих источноевропљана (чак седам Руса је међу двадесет и пет најбогатијих људи на свету), и не случајно, након периода када је Русија повезивана са сиромаштвом, а потим са криминалом, данас постају симбол за велико богатство и луксуз.²⁰⁸

* И коначно, 2012. Челси је успео да освоји и толико дуго чекану титулу шампиона Европе.

208 У исту групу феномена можемо да ставимо и све већи број престижних руских модела као што су Наталија Водјанова или Татјана Никифорова.

Још већи спортски успех остварен је у кошарци где Русија заиста има одличну традицију. Још од почетка деценије руски тимови су почели да улажу велики новац у довођење квалитетних играча, а затим и најквалитетнијих тренера. ЦСКА је довео чувеног српског тренера Душана Ивковића који је освојио доста тога у првенству и стигао до два финала Лиге шампиона, али га није освојио. Након тога клуб се још више појачао и постао права легија најквалитетнијих играча из САД-а, Русије, Грчке и Литваније, да би уз ангажовање Етора Месине коначно успео два пута за редом да освоји ово најпрестижније такмичење. Ангажовање страног тренера показало се и као прави пут за репрезентацију, која је успела да на европском првенству у Шпанији забележи тријумф и после дужег времена обезбеди руском тиму трофеј на светској сцени. Сви ови успеси знатно су допринели подизању угледа читаве земље у спортском свету и нарочито подизању самопоуздања и осећаја задовољства међу грађанима који поново виде да се о њиховој земљи у свету говори с поштовањем.

Можда још значајнији пример директног улагања државе у престиж и меку моћ јесте дуго планирани и коначно реализовани успех руског представника на Евровизијском музичком такмичењу. Последњих десетак година ово некада досадно и занемарено такмичење добило је нов значај захваљујући већем интересовању источних земаља. Док је још током прошле деценије оно опстajало на понављању досадних анахроних класичних поп форми, у овој деценији су – захваљујући самопоуздању које су источне земље стекле у своје облике поп културе – све ове државе почеле да шаљу представнике који експериментишу са савременим схватањима и прерадама неких својих аутентичних музичких традиција. Талас популарности *world music* феномена подстакао је и такмичаре из источних земаља да понуде модерно упаковане композиције које кокетирају са њиховом музичком традицијом. Производи су најчешће на ивици између аутентичних производа, занимљивих из *world music* перспективе и онога што се у разним земљама назива поп-фолк, турбофолк, чалга итд.

Други део објашњења за нову популарност Евровизије јесте чињеница да многе западноевропске поткултуре почињу да третирају овај догађај као облик кемпа,²⁰⁹ односно као повод за испољавање и промовисање свог хедонистичког или социјалног идентитета. Ту се пре свега мисли на све већи значај који

209 Довољно је навести пример победника из 2006, финске групе *Лорди* која је пре нека врста уметничке инсталације и перформанса него класичан евровизијски извођач. Још само пре десетак година било би немогуће да неко победи са таквим наступом.

Евровизијском надметању придају разне *геј* и *квир* заједнице у Европи. Све у свему, чињеница је да је ово такмичење после година стагнације добило на гледаности и значају. Занимљиво је навести и чињеницу да су у последњих осам година заредом победили представници земаља које то никада раније нису урадиле.²¹⁰ Списак победника у овој деценији открива да су управо источне земље почеле много да улажу у припрему својих такмичара јер су у њиховом наступу и посебно могућој победи виделе велику шансу за туристичку, културну па и економску промоцију своје земље и за развијање неког облика своје меке моћи.²¹¹

Русија је, такође у последњих неколико година, почела озбиљно да улаже у припрему својих такмичара. Ангажован је најпре женски дуо *Tatu* који је у то време већ имао завидну међународну каријеру и неколико МТВ хитова. Оне међутим нису оствариле претерано велики успех, јер су – чини се – познатије у западном свету него у екс-совјетским земљама које су се показале најважнијим извором гласова за Русију. Успех је дошао тек 2006. када је Дима Билан, веома популаран певач у земљама ЗНД-а, у Атини освојио треће место.

Две године касније, са истим певачем направљен је озбиљан пројекат за који је (према писању *Блица*) издвојено око десет милиона евра.²¹² Дима, велика звезда на постсовјетским просторима, написао је врло претенциозну песму на енглеском, за продукцију је ангажован амерички продуцент Тимбаланд (човек који ради са Џастином Тимберлејком, Дјуран Дјуран итд), осмишљен је врхунски сценски наступ адекватан евровизијском кичу, током којег су на сцени присутни и Јевгениј Плушенко, светски и европски шампион у клизању који наравно изводи пируете на минијатурном клизалишту, и његов сарадник, познати виолински концертмајстор Едвард Мертон који свира на Страдиваријусу из 16. века!

Победничком наступу у Београду претходила је вишенедељна турнеја по већини европских земаља током које је ова екипа представљана, а њихов наступ и песма популарисани преко медија. Успех није изостао. Дима је – опет пре свега захваљујући гласовима ЗНД земаља – убедљиво победио испред украјинске такмичарке. Прве честитке стигле су од претходног и садашњег

210 Израел, Турска, Украјина, Грчка, Финска, Србија, Русија.

211 Део приче о међусобним односима и некој врсти геополитике Евровизије јесте све боље организовање регионалних групација, посебно екс-совјетског и балканског лобија. Земље из овог региона по правилу највећи број гласова дају околним земљама. О томе погледати чланак Victor A.Ginsburgh/Abdul Noury, „Cultural voting: The Eurovision Song Contest”, CORE Discussion Paper No. 2005/6, фебруар, 2005.

212 Види „Русе победа коштала 10 милиона евра”, *Блиц*, 26.05.2008.

председника Русије Путина и Медведева. Политичкој елити из Кремља очигледно је било веома стало до тога да се следеће евровизијско такмичење одржи у Москви и то тачно годину дана након што је финале фудбалске Лиге шампиона одржано у престоници Русије.

*

У јуну 2005. године Питер Лавел је, подстакнут руским откривањем меке моћи које је започело годину дана раније, направио анкету са петнаестак руских и западних експерата која се односила на могућности Русије да развије ефективну меку моћ. Неколико закључака се може извући из свега онога што су ови људи уочили. Најпре, сви су се позитивно изразили о овом кретању као знаку да се и руско политичко наслеђе мења у правцу модернизовања и коришћења савременијих начина борбе за остваривање националних интереса. Друго, многи су уочили проблем метода којим то треба радити. Саветује се да се свакако избегне враћање на просовјетски агитпроп. Препоруке су ишле најпре у правцу ангажовања врхунских западних *ПР* менаџера и дизајнера који би требало администрацији да помогну да научи како да проговори језиком европских норми, тако и да на адекватан начин упакује своју поруку. Затим се указивало на питање кредибилитета онога ко шаље поруку, односно на чињеницу да мека моћ подразумева атрактивност а не страх. И коначно, као највећи проблем уочено је питање садржаја који се шаље, односно који је то систем вредности, институционални аранжман и идеолошки склоп који Русија пропaгира и експортује у друге земље. Западни склоп вредносних мантри као што су демократија, људска права и цивилно друштво свакако је атрактивнији за савремене интелектуалце и масе од руског још увек дефанзивног позивања на суверену демократију и у најмању руку контроверзно екс-совјетско наслеђе.

Руски експерти су посебно уочили да додатни проблеми долазе од константно и изгледа наменски одржаваног малициозно изграђеног имиџа Русије на западу. О Русији се говори искључиво као о ауторитарној земљи, инсистира се на причи о мафији и криминалу, а њени успеси и позитивне стране развоја се игноришу (као нпр. чињеница да је Русија трећа земља у свету по броју имиграната које сваке године прихвата). То директно утиче на одбијање једног дела потенцијалних инвеститора од улагања у Русију упркос све бољим условима за то, високом степену заштите страног капитала и високим профитима. Нови талас готово униsonoг напада на Русију десио се током лета 2008. након рата

у Грузији и признавања Абхазије и Јужне Осетије, о чему овде немамо простора да говоримо.

Због свега реченог и због чињенице да Русија нема ни ресурса ни могућности да шири свој утицај и меку моћ по читавом свету, општа оцена је да је њено одлучно и ефективно деловање у овој сфери резервисано пре свега за подручје ЗНД-а као стратешки најважније.²¹³ За остале просторе, од којих су неки попут Балкана традиционално значајни за Русију из више разлога, и даље чини се важи деловање по рецепту који је Косачов описао као метод коришћен и у свим ЗНД земљама пре 2004: директан рад са политичким, безбедносним и пословним елитама које могу да одраде посао и реализују оно што Русија процени као њен стратешки интерес. Рецимо, на простору Балкана приметно је изостајање икаквог озбиљнијег улагања у културне и научне везе, промовисање савременог руског стваралаштва и сл. Основни правци деловања везани су за економију, и то изнад свега за енергетски сектор као главну магистралу руског утицаја.²¹⁴

Неки помаци на глобалном нивоу примећују се са пионирским покушајима прављења мреже Института за демократију и сарадњу који своје канцеларије има у Вашингтону и Паризу. Овај Институт је нека комбинација експертског *тинк тенка* и тзв. *вочдог* организације која надзире стање људских права у западним земљама.²¹⁵ О генералној промени оријентације и о

213 Ово је кључни правац геополитичког мишљења и деловања у Русији током последње две деценије. Још 1990. у програмском чланку *Како уредити Русију*, Солжењин је инсистирао на концентрисању и фокусирању руских снага на оно што је реално достижно. Насупрот пансловенским геополитичким идејама, оштро је одбацио свако претерано ширење Русије и свако залагање за империјално расипање снага. У том чланку Солжењин управо каже да Русија нема снагу за империју, и да треба да је збаци са својих плећа јер империја исцрпљује и исисава снагу. Осам година касније експлицитно је напао панславизам и осудио залагање за бављење Словенима на западу и на југу. Бугарску је описао као незахвалну, а Србију као земљу због које се ушло у непотребан, али погубан рат. Види Милан Суботић, *Солжењин, анђео историје*, Логос, Београд, 2007, стр. 46 и 52. Солжењин се такође залагао да се Русија фокусира на четворни савез са Белорусијом, Украјином и Казахстаном, што је касније и реализовано. На сличан начин је и Александар Дугин недавно истакао да је подручје ЗНД-а приоритет деловања руске администрације, а да све остало има мању важност. Види „Ништа није изгубљено”, *Геополитика*, бр. 25.

214 Осим магистралног гасовода Јужни ток, значајни су и покушаји да се купи Нафтна индустрија Србије, већ је купљен већи део нафтне индустрије Републике Српске са рафинеријама у Модричи и Броду, доста се улаже у Грчку, а ваља поменути и огромно присуство у Црној Гори (КАП као половина индустрије у овој земљи) и у Далмацији, пре свега у области некретнина.

215 Види *НИН*, „Кречење наранџастог”. Шеф Института у САД је Андраник Миграњан, а у Паризу већ помињана Наталија Нарочницкаја, раније депутат у Думи, и председник Одбора за међународне односе.

схватању потребе другачијег делања у измењеним околностима доста говори званични документ којим се представљају делатност и циљеви *Русзаробезцентра* (Руски центар за међународну научну и културну сарадњу), организације која данас делује у оквиру Министарства иностраних послова, а која обједињује рад система руских центара за културу и науку у свету. Постоје представништва у 63 земље, и посебно је занимљиво да се у тексту неколико пута инсистира на сарадњи са невладиним организацијама.²¹⁶

Све је ово наравно још увек у почетној фази, али је евидентна жеља Руса да уче и да користе нове облике борбе за моћ, оне који спадају у домен Најеве *меке моћи*, којом се дакле привлаче срца и умови обичног света и интелектуалне елите. С обзиром на то да логика деловања Запада неумитно води у правцу нових сукоба, савладавање ових вештина ће им итекако требати. И то, чини се, веома брзо.

216 http://www.ruskidom.org.yu/pages_sr/rzc.htm

САВРЕМЕНА РУСКА СПОЉНА ПОЛИТИКА И СРБИЈА ПОЧЕТКОМ ХХІ ВЕКА*

У неформалном разговору са припадницима дипломатског кора у Београду, западним експертима, новинарима и оном војском различитих субјеката који се на различите начине баве обавештајним радом и прикупљањем информација, као честа тема се намеће питање деловања Русије на Балкану и у Србији. По правилу је то једно од оних питања која их највише занимају и којима посвећују готово једнако пажње колико и унутрашњим дешавањима у Србији. Разумљиво, у таквим врстама разговора истраживач покушава да добије повратну информацију не само преко структуре питања која му се постављају, већ и тако што сам тражи да чује мишљење саговорника о таквој ствари. Један од скорашњих одговора дипломате из централноевропске државе вреди парафразирати. На питање о томе шта раде Руси овде, он је отприлике одговорио овако: „То никоме није јасно”. Уследило је затим кратко разјашњење које је руску политику у Србији поредило са наступом размажене и стално незадовољне деце која непрестано очекују да нешто добију, а кад се то не оствари углавном се дуре.²¹⁷

Из позиције неког ко покушава да схвати правце кретања вектора великих страних сила које су традиционално најважније за развој прилика на Балкану, истраживач међународних односа највише проблема има да разуме правце деловања савремене политике Русије. Понашање западних сила је прилично предвидљиво и уклапа се у једну матрицу деловања која је већ дуго на снази. Оно је наизглед диверсификовано, распоређено на различите нивое и аспекте, од рада са политичком елитом, контроле одбрамбеног и безбедносног сектора, приватизационог освајања најважнијих економских и медијских сектора до дугорочног креирања пожељне елите и улагања у све облике

* Аутор дугује захвалност за помоћ у набавци литературе колегама Небојши Вуковићу и Слободану Јанковићу.

217 Неколико инцидентних наступа руског амбасадора Конузина чини се пре треба схватити као одраз ове фрустрације него као планирано демонстрирање силе, односно застрашивање које би следило успешан модел употребе штапа од стране западних колега.

меке моћи. С друге стране, оно је врло прецизно стратификовано и усмерено ка дугорочној контроли најважнијих сектора, а посебно горњег и средњег слоја елите. Најважније је, међутим, да се цео медијски простор усмерава у жељеном правцу и тиме креира атмосфера која ретроспективно дефинише теме, дискурс и општу политичку коректност у јавном простору.

Ако се о детаљима овог модела, његовим периодичним тенденцијама, техничким разликама између визија и интереса појединих земаља и може расправљати, основна матрица и посебно стратешки циљеви су јасни: Запад жели да Србију пацификује, сведе на ниво моћи који је нижи од албанског и хрватског фактора, да је институционално дестабилизује и регионализује, уведе у НАТО и учини у сваком погледу безопасном и небитном.

Када се ово пореди са видљивим деловањем Русије, проблеми почињу већ на првом кораку: 1. да ли Русија уопште жели да поврати своје некадашње позиције на Балкану?, и 2. до које мере она то настоји заиста да уради? Све то води ка основној дилеми са којом се суочавамо: 3. има ли Русија снаге, знања и расположивих ресурса да то спроведе, или јој то напосто није део краткорочних приоритета, како то на пример тврди Александар Дугин?

Следећи проблем је наравно питање о којој Русији и којој Србији говоримо. Од 1917. до данас чини се да су наше политике стално у раскораку. Кад је у Русију дошао комунизам, Србија је као део версајске Југославије под Карађорђевићима водила изразито антикомунистичку политику. Дипломатски односи су успостављени тек 1940. у предвечерје рата. Од 1948. поново креће сукоб две државе. Силом прилика обновљена Србија 1990. добила је посткомунистичку Милошевићеву власт која је ушла у сукоб са Западом у истом периоду кад је Русија водила екстремно прозападну политику. Да ствар буде још гора, смена у обрнутом правцу дешава се у обе земље у исто време: кад је са Путином почела обнова суверености и одлучније борбе за национални интерес у Русији, у Србији се десила смена власти која је довела екстремно прозападну власт. Ова диспропорција траје и даље.

Она има и своје нусефекте који ствари чине још горим. Захваљујући *Отпору* и стручњацима за ненасилни отпор, Србија је постала једна од идеолошких и организационих база јуришника нове западне експанзије, трагични симбол за извоз наранџастих и других обојених револуција којима запад мења неподобне режиме и инсталира нове генерације клијената. Такозвана *друга Србија* овде доста ради да промовише такозвану другу, *балотну Русију*, одавде се шаљу кадрови за обуку опозиције у Москви,

скупља се материјал за изучавање функционисања Путиновог система итд.

Тиме се ствара доста шизофрена слика да Москва помаже одбрану Резолуције 1244 и спречавање формалне независности Космета, у исто време када се ресурси из Београда увелико користе у борби за подривање Путиновог режима!

У сваком случају, намера овог чланка јесте да изнесе преглед скоријих активности руске спољне политике према Србији, Србима и простору српских земаља, како би се на основу тога процениле стварне намере и могући домети руског ангажовања.

*

Када се прави преглед унутрашњих ставова српских субјеката из области политике, политичке аналитике и јавног мњења уопште, могуће је издвојити две врсте русофилства. Прва врста је такозвано емотивно, традиционално русофилство пансловенског типа које има есенцијалистичке ставове у погледу односа са Русијом и скоро безрезервну подршку свему што са великом православном сестром има везе. За ову врсту русофилства сваки руски интерес и визија добри су за Србију, па се стога руска унутрашња, спољна политика и политика према Србији посматрају изразито некритички и необјективно. Додатни проблем са овом врстом става јесте честа појава да се у жељену пројекцију Русије импутира сопствена жељена визија тога што би Русија требало да буде, што се презентира уместо стварне слике Русије.

Велики део актера на тој сцени заправо у простор савремене Русије пројектује неку врсту визије обновљеног Совјетског Савеза. Можда најважнији пример је изразито игнорисање природе Путинових економских реформи. О стварној Путиновој економској политици се врло мало зна и мало говори, а уместо тога се афирмише политичка визија Путина који се наводно бори са „неолиберализмом”. Потпуно се прећуткује чињеница да су његове прилично успешне реформе финансијског и економског сектора водили такозвани чикашки ђаци, петроградска екипа попут првог премијера Михаила Касјанова, министра економије Германа Грефа и министра финансија Алексеја Кудрина. Један од првих потеза те власти под Путином била је антологијска ултралиберална мера смањења пореза на јединствену пореску стопу од 13% која је уз јачање државне администрације помогла сузбијање пореске евазије и донела знатно повећање прихода у буџет. Друга значајна мера против које су комунисти страховито протествовали била је либерализација трговине земљом итд.

Дакле, чињеница да је Путин успешно спроводио протржишне реформе представља табу за ову врсту наших русофила.

Погледајмо још један пример. Као база за заснивање односа са Русијом узима се традиционално расна (словенска) и верска (православна) повезаност. Из те перспективе не види се зашто Русија последњих двадесет година има боље, константније и економски ефикасније односе са Хрватском него са Србијом.

У исту групу неразумевања спада овдашња рецепција концепције евроазијства, која има дугу традицију у руским интелектуалним круговима. Њу су изворно стварали и развијали бели изгнаници у дијаспори,²¹⁸ али се појављивала и у разним совјетским пројектима, да би савремену прераду и ревитализацију доживела код Александра Дугина, а свој практично-пропагандни врхунац када се појавила као део Путинове изборне кампање за трећи мандат у виду идеје о Евроазијској унији.²¹⁹ Суштински елемент ове идеје јесте опет нешто што се код нас стално превиђа: потрага за идентитетском и институционалном основом разумевања и изградње Русије као (империјалне) заједнице која мора да интегрише на релативно равноправној основи своју бројну муслиманску популацију као и да отвори простор за неки облик придруживања са централноазијским државама у којима су муслимани већина. Дакле, природа евроазијских интеграција није православно-словенска, штавише: њен циљ је заправо обнова совјетског простора и ништа више од тога.

Друга врста је прагматично русофилство. Оно се гради на политичком реализму и потреби да се страховити притисци на Србију који долазе од разних западних фактора бар мало ублаже тиме што би се ојачао утицај неке алтернативне глобалне снаге и на тај начин подстакла равнотежа снага и нека врста надметања између њих. Из ове перспективе, свако појачавање присуства Русије на овим просторима, а посебно економско, требало би да има благотворни утицај.²²⁰ У време када се САД усмерава на арапски простор и Блиски исток, и кад у празан простор наменски, дозирано пушта римокатоличку Немачку с једне и исламску Турску с друге стране, овај повратак православне Русије на Балкан за Србију би имао још важнију димензију.

²¹⁸ Суботић, 2004.

²¹⁹ „Путин: Формирање Евроазијске уније можда 2015”, <http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Putin-Formiranje-Evroazijske-unije-mozda-2015.sr.html>, 20.10.2011; И. Панарин, „Србији нема будућности без тесног савеза са Русијом”, <http://fakti.org/serbian-point/srbiji-nema-buducnosti-bez-tesnog-saveza-sa-rusijom>, 16.01.2012; А. Дугин, „Путин има само једну шансу да преживи”, <http://euroasiaserbia.wordpress.com/2011/10/20/>; В. Путин, „Новый интеграционный проект для Евразии – будущее, которое рождается сегодня”, *Известия*, 03.10.2011.

²²⁰ Овде се већ мора ставити ограда с обзиром на искуство са дешавањима око Црне Горе.

Ово прижељкивано, захтевано појачање присуства Руса у Србији се, међутим, не дешава. Домаћи русофили по правилу за то углавном оптужују изразито прозападну политику владајућег режима који Србију наменски одвлачи од Русије и гура ка евроатлантским интеграцијама.

Руски приговори понашању Србије и српских власти су веома сличне природе. Наведимо неке од основних и уобичајених.

1. Србија је недоследна и не држи се договора. Ово је сасвим тачно када се посматра политика обновљене Србије у последње две деценије. И Милошевићева и ДОС-ова гарнитура су једнако играле на куповину времена, избегавање обавеза и чак и експлицитно преузетих дужности. Међутим, исти приговор би се могао много лакше упутити великим силама међу које спада и Русија. Бомбардовање Србије 1999. прошло је без озбиљнијег противљења Русије. Систем С300 није испоручен пре почетка бомбардовања како би био употребљен као средство одвраћања, а нуђен је после почетка рата када би његова употреба имала контрапродуктивне последице. Русија је након акције на аеродрому Слатина врло брзо повукла свој војни контингент са Космета, итд.²²¹

2. Србија Русију користи само као претњу Западу да нешто за себе истргује а суштински је у западној сфери. Ако се посматра недавна изјава потпредседника Владе Србије који на молитвеном доручку у Вашингтону управо на тај начин примитивно „прети” Западу Русијом,²²² онда овај руски приговор заиста добија на тежини. Србија се од 5. октобра заиста и понаша као земља која је потпуно под контролом западних сила. Но део проблема је чињеница што је такав став последица убеђења да и Русија Србију често користи као монету за трговину са Западом, да нема озбиљне планове с њом. Наравно, у историји се може наћи пуно примера за оправданост тврдњи и једне и друге стране.

3. Због Србије смо 1914. ушли у рат у коме смо изгубили династију и велику Русију. Треба ли опет због ње да ризикујемо, а у исто време наш капитал тамо не може да уђе док доминира капитал држава које Србији отимају део територије? Ово је врло значајна димензија која се у Србији често превиђа. Историјско искуство трагедије из Првог светског рата веома је значајно за разумевање узрока уздржаности Русије у погледу домена

221 Ако се прошири ван односа са Србијом, понашање Русије добија још контроверзније димензије. Врло је занимљиво омогућавање доношења Резолуције о Либији у СБ 17.03.2011 након чега су отпочели војни напади савезника на Либију и рушење Гадафијевог режима.

222 „Предизборни балон: Дачић плаши Европу Русијом”, http://www.slobodnaevropa.org/content/predizborni_balon_dacic_plasi_evropu_rusijom/24486632.html, 01.03.2012.

ширења своје моћи. Царска Русија је ушла у велики рат са Немачком иако је, показало се, заостајала у односу на њу на свим пољима (економском, технолошком, војном, организационом). Ово пренапрезање снага ослабило је земљу изнутра и довело до болшевичке револуције и трајног сакаћења Русије. Као што ћемо видети, ово искуство утиче на Русију данас да врло опрезно пројектује своје циљеве у светској политици и не преузима обавезе и подухвате за које није сигурна да их апсолутно контролише.²²³ Одговор Србије на овај приговор би био да Србија управо и урачунава ту неспремност Русије да се превише шири и да уважава чињеницу да је то доминантно оставља западу као контролору.²²⁴

4. У Србију не можемо да улажемо капитал као и остали играчи. Ова констатација је сасвим тачна кад је у питању период последње деценије. Руске фирме су учествовале у веома малом броју приватизација и намерно су обесхрабриване да овде не улажу. Чињеница да је Г17 као изразито антируска странка током читавог тог периода контролисала финансије и економију, објашњава силне препреке на које су потенцијални руски инвеститори наилазили. Динкић је спроводио политику због које је запад и довео ДОС на власт. Осим тога, читава медијска сфера се доминантно креира на антируским основама па је – посматрано са становишта ставова елите – укупна атмосфера за инвестирање неповољна за Русе.²²⁵ Као што ћемо видети, одговор на овај приговор је једноставан и своди се на кључни српски приговор: зашто сте дозволили да се таква атмосфера креира?

5. Зашто Србија не искористи или не сме да искористи 800 милиона долара договорених кредита за развој инфраструктуре? Овај кредит је уговорен још пре више од две године приликом посете руског председника Медведева, али до данас није у јавности познато зашто се он не реализује. Једна верзија тврди да српски актери не смеју да прихвате тај кредит и цео аранжман који би обухватио и јаче ангажовање руске грађевинске оперативе, кадрова и сл. због притисака западних држава. Друга тврди да пројекти никада нису направљени због опште неозбиљности у сектору којим руководи министар Мркоњић. Кад је

²²³ Види Ђурковић, 2008.

²²⁴ Потребно је урадити једну добру анализу свих подела интересних сфера на Балкану између Русије и Запада још од времена Катарине Велике. Има хипотеза које тврде да је у свим тим поделама Србија као и данас остајала под западном контролом.

²²⁵ Изванредан пример је чињеница да су на Економском форуму на Копенхагену у марту 2012. инвеститори подељени на оне који долазе из САД-а и ЕУ с једне и све остале с друге стране. На то је реаговао руски амбасадор питајући да ли су руске паре лошије од западних.

након тога гостовао Путин спекулисало се о томе да је наводно понуђен велики пакет инвестиција различитог типа на који до данас из Београда није одговорено. У сваком случају, потписивање стратешких споразума који су малтене били договорени за јул 2011. стављено је *ад акта* на руску иницијативу, а раније договорена посета председника Србије је отказана.

6. Суштина претходних приговора углавном може да се сведе на последњи: како је могуће да у Србији не постоји озбиљна, одговорна и доследна структура са којом бисмо ми могли да сарађујемо? То заиста јесте најважније питање које у себи сажи-ма спор између озбиљнијих српских русофила и руске државне политике. Њему ћемо се вратити на крају. Погледајмо сада како се Србија пројектује у разним руским концепцијама спољне политике.

*

Руска спољна политика је током прошле деценије поново почела стратешки да се осмишљава и реализује. Путинова власт представља снажан моменат стабилизације и васпостављања унутрашњег суверенитета. За разлику од Јељцинове деценије, Русија више није објекат деловања западних фактора већ је полако, несигурно али константно почела да се враћа на светску сцену као активан регионални играч који уводи ред у свом дворишту, отвара путеве сарадње са земљама Европске уније и Кином и покушава да се супротстави западној експанзији на тачкама где се процени да је то могуће.²²⁶ Као део тог стратешког повратка на регионалну, континенталну и светску сцену они су поново показали интерес за Балкан, простор на коме су традиционално имали јако упориште, а са кога су деведесетих готово протерани.

Током последњих неколико година и руски аналитичари, научници и политичари су почели озбиљније да раде на стратешким концепцијама руске политике у 21. веку. За нас је веома важно какво место Балкан и Србија добијају у тим пројекцијама.

О односима Русије и Србије током последњих петнаестак година писао је велики број руских аутора, најразличитијих политичких и идеолошких опција. Наведимо најзначајнија имена: Алексеј Арбатов, Павел Кандел, Сергеј Романенко, Елена Гускова, Нађа Александрова Арбатова, Константин Никифоров, Наталија Нарочницаја, Александар Дугин, Игор Панарин,

²²⁶ Као преломни тренутак јавља се познати Путинов минхенски говор из 2007. када је Русија најавила одлучније деловање у међународној сцени и спремност да по потреби уђе у конфронтацију.

или политичари Сергеј Бабурин, Димитриј Рогозин и Јевгениј Примаков*. И у време деведесетих када је присуство Русије на Балкану било веома ограничено, трајале су унутрашње дебате о (не)пожељности већег и ближег ангажовања Русије у погледу интереса Србије. Без обзира на полазну позицију, чини се да и данас у игри остају теме које је Канделј сажето изнео 1999. Он је, рецимо, тврдио да Русија није имала посебан интерес за то како ће изгледати конфигурација нових граница које су се цртале на Балкану, те да јој је важнија била стабилност због извоза енергената.²²⁷

Политика Русије према питању Космета у Путиновој деценији очито је (бар номинално) грађена на другој премиси, оштром супротстављању цепању Србије. Поштовање међународног права и даље ужива високо место у приоритетима руске спољне политике, пре свега због изгледности да се новим преседанима отвара могућност за будуће цепање Русије. Но с друге стране, Владимир Путин је одмах након западног проглашавања независности Косова најавио да ће овај двосекли мач врло брзо ударити на начин који се Западу уопште неће допасти.²²⁸ Након летњег рата у Грузији, Русија је признала независност Абхазије и Јужне Осетије, две државе које су настале на територији међународно признате Грузије. Ако се овом случају дода занимљива и слабо истражена улога Русије приликом одвајања Црне Горе, првобитна теза о застарелости Канделјових начела почиње озбиљно да се проблематизује.

С друге стране, његово указивање на чињеницу да Балкан па ни Србија нису приоритет за Русију и данас је од велике важности. Он тврди: „Хипотеза о приоритетности Балкана за Руску федерацију не може бити потврђена ни обимом, ни потенцијалом њене економске сарадње и с другим земљама региона, иако за њих везе са Русијом имају посебан значај. Балкан добија нови значај за Русију у контексту конфликта око путева транзита нафте и гаса из каспијског басена (...) Али и у том контексту Балкан се у руској стратегији објективно налази у подређеном статусу у односу на друге партнере и супарнике: западне земље, државе постсовјетског простора, Турску и Иран.”²²⁹

Премиса на којој је Канделј градио своју тезу је неспособност Русије током деведесетих да се озбиљно ухвати у коштац са Западом на Балкану. Потенцијали Русије десет година касније

* Релевантни радови ових аутора наведени су у списку литературе на крају књиге.

227 Канделј, 1999.

228 Путин у трећем делу четвороделног серијала *Путин, Русија и Запад* (*Putin, Russia and the West*) емитованог на BBC 2 почетком 2012.)

229 Канделј, 1999, стр. 77.

били су немерљиво већи, но опет је питање да ли се основна поставка променила. У међувремену су Бугарска и Румунија postale део и НАТО и Европске уније, док је ова друга земља чак показала интерес да се у њој поставе делови будућег америчког антиракетног штита који Руси посматрају као озбиљну претњу за себе. Дакле, Србија је од Русије одвојена фактичким санитарним кордоном што онемогућује стратешка савезништва чак и да је овим странама до њих стало. Стога када Панарин током Путинове председничке кампање промовише визију Евроазијске уније у којој ће Београд бити један од четири главна града, јасно се увиђа колико то одудара од читаве раније Путинове политике која је усмерена ка стратешком приближавању земљама Европске уније (пре свега Немачкој),²³⁰ вишегодишњем партнерству са Америком у рату против тероризма, и циљаном али ипак секундарном побољшавању односа са Кином и Турском.

Тадашња СР Југославија и Балкан помињу се у првом стратешком документу о спољној политици који је настао под Путином у свега једном пасусу. Индикативно, помињу се у контексту односа са Европском унијом и појединачним европским земљама. Истиче се залагање Русије за очување територијалног интегритета СР Југославије и за спречавање њеног цепања јер то може да доведе до панбалканског конфликта.²³¹ Видимо, дакле, да се још тада проблем Космета појављује као најзначајнији. Кад се погледају неки незванични концепти, као што је стратегија коју је 2007. године потписао Сергеј Караганов, види се да се у тексту од 152 стране Србија не помиње ниједном а Балкан помиње на два места у контексту безбедносне и енергетске политике.²³² Ово је заправо постао мејнстрим руске политике према Балкану и Србији. Два најважнија момента око којих се тај однос гради и готово једини за сада јесу питање Космета и питање енергетског уплива Русије у Србију. У последњем званичном Концепту руске спољне политике који је објављен 2008. под супервизијом

²³⁰ Игнорисање ове изразите окренутости Путинове спољне политике према ЕУ је још једна од табу тема за наше емотивне русофиле. И последњи Путинов програмски документ о спољној политици, предизборни чланак из *Московских новости* сажима сву претходну стратегију: ЕУ се наводи као највећи спољнотрговински партнер и простор са којим Русија као европска земља жели да развија стратешке односе и да створи јединствен економски простор, јединствено тржиште на коме сви могу слободно да се крећу и тргују. С друге стране, указује се и на изворе негативног односа Брисела према Русији, али и наговештава неминовност међусобне сарадње између ЕУ и Русије. Инсистирајући на пуној интеграцији тржишта са ЕУ и на увођењу безвизног режима, Путин заправо тражи висок степен интеграције Русије са ЕУ (Путин, 2012).

²³¹ Концепт 2000.

²³² Караганов, 2007.

председника Медведева не само да нема Србије, већ нема ни експлицитног указивања на проблем Косова, али је чак нестао и термин Балкан. Ово подручје се помиње у реченици која се односи на земље централне, источне и „југоисточне Европе”, што значи да је и термилошки усвојена западна реторика.²³³

Ретки су у Русији значајни гласови попут Наталије Нарочницкаје који настоје да у фокус ставе неке дубље теме заједништва као што су припадност истом православном поствизантијском простору, заједничка духовност, словенски афинитет или други облици идентитетске политике.²³⁴ Александар Дугин који је у својом геополитичким пројекцијама²³⁵ назначио могуће основе заједништва у реалним визијама неоевроазијства на трагу Константина Леонтијева, у новијим интервјуима намењеним нашој публици јасно је и поштено истицао да Србија нажалост још увек није на листи приоритета актуелне руске политике.²³⁶

Ако се томе супротстави аргумент о јакој заинтересованости руске дипломатије за то питање и блокирање западне резолуције о Косову у Савету безбедности, то још увек не значи фактичко ангажовање у стварном спречавању изградње независности на терену. Некадашњи премијер Русије Примаков у једном скором раду²³⁷ питање Космета разматра у склопу проблематике глобалног сукоба Русије и НАТО. Када међутим долази до фактичког дешавања на терену, као једино могуће и једино реално решење види поделу у којој ће се Срби хомогенизовати на северу и тај део сачувати уз услов евентуалног одласка западних трупа.

Иако Жил Труде²³⁸ тврди да Србија спада у трећи круг земаља према којима Русија због идентитетске сродности показује неку врсту наклоности у области међународне дипломатије, и иако је председник Медведев 01.07.2008 изјавио да Русија има посебан интерес за Србију (не прецизирајући о чему се ради), очигледно је да се Русија на Балкан враћа врло споро, улазећи пре свега преко енергетског сектора (што овај регион не издваја од било ког другог у Европи коме Руси продају енергенте), а Балкан и Србија и даље не спадају на листу приоритета руске спољне политике.²³⁹ Чини се да анализа која следи добро потврђује изнету хипотезу.

²³³ Концепт 2008.

²³⁴ Актуелна политика у којој се Гаспром у Србији и на Звездином стадиону рекламира на латиници емфатично показује релевантност тих тема за елиту.

²³⁵ Дугин, 2004, стр. 400.

²³⁶ Дугин, 2010.

²³⁷ Примаков, 2010, стр. 112–115.

²³⁸ Troude, 2011.

²³⁹ Ако се на пример као релевантна одредница узме значај амбасадора, чини се да је БиХ са Републиком Српском (где Русију заступа Александар Боцан

*

Следећи корак нашег истраживања је анализа реалног присуства Русије на различитим нивоима у Србији. Будући да је овај рад пионирски те врсте у нашој науци и да се бави процесом који се тренутно одвија, у њему је примењена слободнија методологија која користи медијске изворе, алтернативне изворе информисања, анализе страног фактора и реконструкцију логике деловања покушавајући да понуди што вернију слику стварног руског присуства у Србији данас. Аутор је свестан спекулативног карактера подухвата и стога га третира као једну врсту хипотетичке анализе, конструисања хеуристичког оруђа које може бити корисно за анализу руске спољне политике и, у складу са тим, прављења пројекција могуће спољне па и унутрашње политике Србије.

Безбедносни ниво, сарадничка мрежа.

Почнимо од оног сегмента који је неоспорно најважнији и који служи као нека врста инфраструктурне основе, базе, на коју долази сва остала надградња. Реч је о систему обавештајне мреже која обухвата сараднике, информаторе, шпијуне, агените од утицаја и остале субјекте обавештајног рада, умрежене у један систем који се обично координира из неког званичног (амбасада нпр.) или паразваничног (културни центар, или представништво неке велике фирме нпр) пункта. О тим стварима у јавности нема информација. Слутећи по ономе што може да се чује у неким алтернативним круговима, чини се да су Руси током претходне деценије учинили одређене напоре у том правцу.

Ако је за време СССР-а њихова обавештајна мрежа била једна од најбољих и најразвијенијих на свету, током деведесетих су због опште идеолошко-политичке ситуације доживели велико повлачење чему је свакако допринело и радикално смањење финансијских средстава намењених за те сврхе. Разумљиво, због ратова на Балкану током којих је Русија имала одређену секундарну улогу, они су остали присутни на терену, али у много мањем обиму него раније.

Након 2000. дошло је до постепеног оживљавања ових активности и на Балкану, па и у Србији. За овај процес важно је регистровати неколико фактора. Прво, и након повлачења деведесетих остала је успавана мрежа некадашњих сарадника, од

Харченко, један од најважнијих људи у њиховој дипломатској служби) у овом тренутку Русима значајнија од Србије.

којих су неки током времена заузимали врло значајне позиције у друштву. Ти контакти су врло лако могли да се обнове у новим околностима. Друго, осим сопствене мреже руски фактор је традиционално на овим просторима имао јако добре везе са војним круговима и са војном обавештајном структуром.²⁴⁰ Упркос томе што је структура КОС-а остварила добре контакте са западним играчима који су овде загосподарили, она је (за разлику од цивилне службе) остала неокрњена. Њени делови и сарадници су се добро позиционирали и економски и политички. О њиховој моћи најбоље сведочи могућност промоције и рекламе коју су остварили преко тако захтевног и успешног пројекта као што је серија РТС-а *Мој рођак са села*.²⁴¹

Ова структура је традиционално (као и читав војни апарат) била најбољи партнер руском упливу на ове просторе. По свему судећи, овај канал је поново искоришћен за обнову руског обавештајног присуства у српским крајевима. Један од бољих индикатора јесте покретање озбиљне приче о изградњи руског центра за помоћ у случајевима природних катастрофа који би требало да се гради у околини Ниша.²⁴²

Друга врста индикатора је улазак Руса у енергетски систем где је врхунац изградња гасовода Јужни ток. Како и Руси сами кажу, за овај пројекат је потребна одређена врста *укорењивања*, односно обавештајно-безбедносног и политичко-медијског припремања простора. Сама чињеница заинтересованости руске стране за имплементацију таквог пројекта подразумева знатно јачање обавештајне и безбедносне структуре која би то требала да прати и обезбеђује.

Као што смо рекли, о томе у јавности не постоји ништа, али има довољно потврда да ствари иду у том правцу.

²⁴⁰ Није на одмет приметити да некадашњи савезни министар одбране генерал Вељко Кадиевић данас живи у Русији. Као што је познато, он је у време почетка распада Југославије путовао у Москву да захваљујући овим традиционално добрим односима врха две војске провери ставове руског политичког и војног руководства према различитим опцијама за разрешење кризе.

²⁴¹ Сценариста Радослав Павловић је исти посао урадио и за претходни пројекат КОС-ове саморекламе и обрачуна са цивилном службом, филм Дарка Бајића из 1995. *Балканска правила*.

²⁴² На *Викиликсу* постоји депеша која преноси како је Дачић објашњавао америчкој амбасадорки Ворлик да му не пада на памет да Русима допусти да граде базу код Ниша.

Партијска политика

Као што не постоји адекватан рад са српским невладиним организацијама, не постоји ни сличан облик сарадње руских и српских партија који би макар делимично пратио начин на који западне партије и партијске фондације раде са српским политичким странкама. Следи преглед веза који ће илустровати ову тезу.

– *Демократска странка*. Ово је најважнији канал сарадње и своди се на директну комуникацију Тадићевог кабинета (односно његових најближих сарадника) са врховима руске државе. Сви најважнији проблеми и питања укључујући и политичке, безбедносне и економске, решавају се преко врха. То је уосталом једина директна комуникација коју неко из ДС-а има. Раније је овај канал функционисао релативно добро и константно захваљујући вези са Георгијем Потлавченком.²⁴³ Након његовог постављања на место губернатора петроградске области, Београд је изгубио озбиљан директан контакт са кабинетима председника и премијера Русије. Постоје индиције да је Вук Јеремић имао неке канале комуникације и као министар и преко неких српских структура које имају везе са руским партнерима. Пошто је он политички у паду овај канал засад губи на значају.^{244*}

– *Демократска странка Србије*. Постоји формални споразум о сарадњи између Јединствене Русије и ДСС-а. Суштински се то своди на протоколарна гостовања на конгресима странака. Нема фактичке сарадње нити међусобног поверења. Посебан канал има потпредседник ДСС-а Ненад Поповић, власник *АБС Холдинга*. Он је дуго радио у Русији где и даље има одличне пословне и политичке контакте. Иначе, док је ДСС био на власти Руси су се жалили да нису могли да уложе ни долар капитала због блокаде Динкића и Коштуничиног кабинета. Међутим, то им не смета да данас развијају неки облик сарадње са овом странком, и то чини се пре свега у функцији притисака на актуелну власт која је за њих увек најважнији партнер.

– *Српска напредна странка*. Слична ситуација као са ДСС-ом. Постоји формални споразум о сарадњи са Јединственом Русијом који СНС користи као пропаганду за бираче у Србији. То

243 Додељен му је орден поводом државног празника Сретења 2012.

244 Што не значи да у будућности неће бити коришћен. За Јеремића се најављује могућност избора на место председавајућег Генералне скупштине УН-а, што би био идеалан механизам да се он склони на неко време и онда касније поново врати у српску политику.

* У мају 2012. Јеремић је изабран за председавајућег Генералне скупштине УН-а као *de facto* руски кандидат који је послужио њиховом циљу спречавања литванског дипломате да заузме то место.

је завршено преко некадашњег службеника у руској амбасади и то је основни канал комуникације који и даље имају. Држи га сам Томислав Николић, при чему је најважнији оперативни контакт преко таста његовог сина Милана Баћевића. Ни они не уживају претерано поверење код Руса. Но држи се отворени канал комуникације пошто ови могу да буду власт врло брзо.

– *Српска радикална странка* уз СПС има најбоље везе у Русији. Постоје традиционалне везе са тврђим патриотским структурама у Русији као што су Сергеј Бабурић и други посланици у парламенту (СПС је својевремено имао споразум о сарадњи са Либералнодемократском партијом Жириновског). Такође, имају одличне везе са Институтом за словенске студије при Руској академији наука где су Константин Никифоров и Елена Гускова. Млади посланици Дејан Мировић, Борис Алексић и други сарађују са њима и пишу за Фонд стратешке културе, а та структура људи је редовна на конференцијама које СПС прави поводом Шешељевог затвореништва у Хагу. Не постоје међутим подаци да СПС добија неку финансијску или организациону помоћ од Руса.

– *Социјалистичка партија Србије* има најбоље контакте у Русији још од Милошевићевог времена. У Москви је Милошевићев брат Бора а негде тамо су и његови супруга и син. Најбоље односе са Русима има сам Дачић и сматра се да су и они помогли да он политички преживи и да се врати после петог октобра. СПС има споразум о сарадњи са партијом Праведна Русија Сергеја Миронова, тзв. *резервном* Путиновом партијом. Гостује се на конгресима. Суштински, сарадња постоји са врхом руске државе и пре свега са врхом руског енергетског сектора. Сматра се да управо СПС у Србији гарантује руске енергетске интересе, па је раније министар био Шкундрић, а сада је Мркоњић. На челу Србијагаса је Душан Бајатовић. То су иначе људи који у СПС-у имају најбоље односе са Русима.

Руси су генерално занимљиви домаћим политичарима због *ни ара* (због популарности Путина и Русије код већине бирача). Зна се да су Руси неизбежни због гаса и енергије као и да имају доста средстава која би могли да инвестирају. Постоји међутим страх од западњака да се са Русима озбиљно игра чак и кад је само економија у питању. Још увек није реализован улазак руских банака и осигуравајућих друштава, иако су Тадић и Дачић то више пута обећавали.

Најбољи пример за понашање српских политичара према Русима је Драган Марковић Палма који редовно гости руске амбасадоре у Јагодини, а у *Викиликсу* налазимо депешу у којој исти

оговара Русе код Американца и тврди да он добро зна како нам Руси никад ништа нису помогли.²⁴⁵

Невладине организације

Постоји неколико распрострањених митова о Русији и Србији. Први од њих тврди да је Србија међу приоритетима руске спољне политике. Као што смо видели, и сами руски теоретичари различите оријентације попут Александра Дугина или Сергеја Карганова слажу се да се Србија не налази на листи приоритета руске спољне политике у предстојећем периоду. Отуд упркос израженом традиционалном проруском расположењу у великом делу јавности не постоји адекватна мрежа невладиних организација, академских института, медија итд, која би промовисала проруске ставове у јавном мњењу. Штавише, најозбиљније истраживање српско-руских односа и њихов детаљан преглед спроводи изразито про-НАТО невладина организација ИСАК фонд.²⁴⁶

У Србији постоји један број проруских НВО-а. За разлику од западњака који углавном сами праве, подстичу и развијају своје НВО преко локалних извођача, ове организације су по правилу аутентични пројекти проруски оријентисаних Срба. Карактеришу их пре свега недостатак новца и генерално ниски капацитети за деловање у јавности, као и изразито непријатељски став, односно затвореност већег дела медија у Србији за њихово делање и ставове.

Српске Двери су најозбиљнија организација таквог типа. Ова НВО (која покушава да се трансформише у политичку партију) формирана је пре више од десет година. Сачињавају је у основи веома религиозни људи за које се сматрало да имају веома блиске везе са српском црквом. На њеном челу је све време истих четворо-петоро људи који сада имају између 35 и 40 година. То су углавном некадашњи студенти Филолошког факултета Бранимир Нешић, Бошко Обрадовић, затим правник Владан Глишић и Радован Тврдишић.

Најпознатији облици деловања су издавање веома квалитетног тематског часописа и организација веома посећених јавних трибина на Машинском факултету у Београду. У случајевима

245 Види Никола Врзић, „Викиликс, америчке депеше и српска политичка каљуга”, *Печат*, 13.09.2011.

246 Погледати њихове веома занимљиве и садржајем богате мониторинге српско-руских односа на страници <http://www.isac-fund.org/> као и публикацију Жарко Петровић, (ур.), *Односи Русије и Србије на почетку XXI века*, ISAC Fond, Београд, 2010.

протеста против проглашења независности Косова са још неким организацијама успели су да изведу десетак хиљада људи на улицу, а у јесен 2010. организовали су породичну шетњу улицама Београда на којој је било више од 15.000 учесника.

Сматра се да имају широку организацију и контакте у више десетина градова Србије. Највећи проблем су финансије. Издржавали су се од помоћи неких мањих привредника у Србији, раније од функционера ДСС-а док су били на власти и од српске дијаспоре из богатијих западних земаља. Имају добре контакте са различитим факторима у Русији. Познати руски научници су долазили на њихове трибине итд, али одатле нису добијали скоро никакву финансијску помоћ.²⁴⁷

Друштво руско-српског пријатељства. Ово је организација која има дугу традицију и која бележи неку врсту развоја у последњих годину дана. Формално је на челу историчар доктор Славенко Терзић, али је најважнија особа глумица Ивана Жигон која има доста редовне и јаке контакте са одређеним уметничким и културним круговима у Русији. Друштво делује преко пројеката које спонзорише низ организација. Једна од њих је Руска слава, НВО из Русије, а други је АБС холдинг, компанија Ненада Поповића, потпредседника ДСС-а. По разним другим пројектима делимично су их помагале и неке државне фирме као што је Телеком. Један од важнијих пријатеља је Никита Михалков.

Њихови пројекти су углавном хуманитарне и културне природе. Постоје међутим настојања да се под капу овог друштва ставе разна локална друштва руско-српског пријатељства, или да се оснивају њихове бранше у градовима где их нема, као и да се делатност прошири и према економској сарадњи две земље.

Часопис Геополитика. Ово је један од најозбиљнијих магазина који излазе у Србији. Власник, директор и уредник је новинар Слободан Ерић, један од оснивача опозиције у Србији почетком деведесетих, који је такође имао добре односе и са неким деловима СПС-а. Магазин излази више од десет година, али се нередовно појављивао на киосцима због недостатка новца. Има солидан тираж од око 3.000 примерака. Око себе окупља једну значајну алтернативну интелектуалну екипу, међу којом је најзначајнији др Срђа Трифковић који живи у Чикагу и сарадник је познатог десног Рокфорд института и магазина *Хронике*.

²⁴⁷ Случај Двери изванредно илуструје однос званичне Русије према оваквим искрено проруским структурама у Србији. И поред њиховог поштења, солидног потенцијала и привржености Русији, очигледно је да Руси нису спремни да са њима почну озбиљније да раде и да уложе одређен новац у њихову политичку промоцију. Ради се, дакле, искључиво са готовим производом који има позиције моћи.

Осим часописа, Ерић организује и јавне дебате и округле столове неколико пута годишње. Од пре годину дана магазин је почео редовно да излази захваљујући побољшаним везама са Русима: као подлистак излази месечни избор *Русија и Србија* који припрема и спонзорише *Росијска газета*.

Балкан магазин. Ово је веб портал покренут отприлике пре две године. У потпуности га спонзоришу и подржавају Србијагас и Лукоил, дакле руска структура. Води га неколико угледних новинара као што су Славољуб Качаревић, Јелица Путниковић и Милош Обрадовић. Портал нема јасну концепцију, има слабу посећеност и готово никакав утицај.

Недељник Актер. Излази нешто више од годину дана. Није остварио ни велики тираж нити значајан утицај у јавном мњењу. За њега углавном пишу непознати новинари чији се текстови не преносе. Читав пројекат се повезује са одређеним структурама које су пореклом из Републике Српске. Главни уредник је извесни Тихомир Тришић који је пре тога под контроверзним околностима прекинуо уређивање *Грађанског листа* из Новог Сада. Приликом посете Владимира Путина код њих је објављен луксузан диск о Путину који је финансирао НИС.

Постоји још један број портала као што је нпр *www.fakti.rs* познатог новинара Ђуре Билбије, који имају повремене облике сарадње са неким руским актерима. Треба поменути портал *Видовдан*, чији уредници Бранко Радун и Драгомир Анђелковић сарађују са Фондом стратешке културе. Један од њихових сарадника је Стевица Деђански који води Центар за развој међународне сарадње, организацију која је организовала неколико јавних скупова усмерених против уласка у НАТО, а за прикључење руској безбедносној иницијативи ОУКБ.

Пословна елита

Основу руског пословног присуства чини менаџмент и цела инфраструктура изграђена око преузетих енергетских система. Године 2003. Лукоил је приватизовао компанију Беопетрол са њеном мрежом пумпи за гориво, док је наравно најважнији руски продор забележен 2008. са такозваним нафтно-гасним споразумом када су Руси купили НИС и отворили простор за изградњу Јужног тока и сродних инфраструктурних објеката као што је складиште у Банатском двору. Ту је наравно и заједничка компанија Југоросгас преко које иде дистрибуција руског гаса у Србију.

Са српске стране прво што треба поменути јесте Бранислав Грујић, власник компаније Фарман који је тренутно на челу

тајкунског друштва Привредник. Има развијене грађевинске послове у Русији, али чује се да све лошије стоји. Тиме се тумачи чињеница да је политички пришао Динкићу, да ће бити део Покрета привредника који ће заправо бити део УРС-а. Ненад Поповић, потпредседник ДСС-а и власник АБС Холдинга има тамо свој бизнис који се добро држи и преко њега има и безбедносне и политичке контакте. Ту је затим Никола Павичић, почасни председник Таркет Синтелона, најуспешније српске фирме која ради са Русима (70 милиона од укупно 560 колико је Србија извезла у Русију 2010). И он је близак Динкићу. Значајно име је такође Жарко Зечевић, неформални власник Зекстре, Ветеринарског завода и ФК Партизан, који је ангажован и као значајан саветник у Југоросгасу (експозитура Гаспрома)

Хемофарм Штада остварује велики извоз у Русију, али је фирма сада немачка. Бабић који је тај посао успоставио избачен је из Хемофарма, па његове везе више нису од важности за српско-руске привредно-политичке односе.

Суштински гледано, треба истаћи да највећи српски бизнисмени (Мишковић, Беко, Лазаревић, Матић) мање–више не раде ништа са Русима са којима су углавном у непријатељским односима. Током целе прошле деценије нагињали су ка западу, и спречавали улазак руског капитала у Србију. Данас кад их Запад притиска чак и не смеју да покушају да озбиљније сарађују са Русима, јер ови немају добро мишљење о њима.

Мишковић врло мало извози у Русију: укупна вредност је око 12 милиона евра. Поред меса и месних прерађевина, Делта Аграр у Русију извози воће и поврће, тестенине, као и прехранбене производе других домаћих произвођача. Јухор је добио дозволу за извоз меса.

Галеника као државно предузеће извози доста лекова и прави своју фабрику у Русији. Енергопројект треба да гради за Олимпијаду у Сочију 2014. Остале пословне везе нису вредне помена.

Сматра се да је простор за сарадњу велики пре свега у следећим областима: енергетика, пољопривреда, извоз српске робе широке потрошње (текстил, обућа, хемија) која је некада била озбиљан бренд у Русији. Ту спада и наоружање.

Мека моћ

Постоји парадокс кад се говори о Русима и проблему меке моћи. С једне стране, они су заправо читав тај систем и измислили и разрадили између два рата, стварајући широм Европе своју широку мрежу наизглед неполитичких, друштвених субјеката,

преко којих су спроводили кредибилну пропаганду и утицај. Овај фантастичан систем који је после Другог светског рата преузела и даље развила америчка Централна обавештајна агенција, највише се везује за делатност тзв. првеног милионера, Вилија Минценберга, који је успоставио и развио велики број таквих невладиних организација. С друге стране, за Русе се у новије време везује искључиво визија бруталне ауторитарне и директне политике моћи и корупције. Како је примећено у једном другом раду,²⁴⁸ Руси су меку моћ поново почели да откривају тек после избора у Украјини из 2004. када је њихов кандидат збрисан од стране америчке Наранцасте револуције.

У истом раду овај аутор је међутим закључио да је ово иако сирово ипак делимично успешно виђење и спровођење меке моћи резервисано углавном само за четири околне земље које спадају у истински приоритет руске спољне политике: Белорусија, Украјина, Грузија и Казахстан. Реч је о простору за који они резервишу специфично свој геополитички термин *ближнее зарубежје* (блиско иностранство). Тамо је уложено доста новца, средстава и енергије у стварање мреже проруских медија, невладиних организација и других субјеката који заједно промовишу лепшу слику Русије и заговарају блиску сарадњу са њом. Ово деловање Русије у међувремену је дало неке конкретне резултате, од којих је најважнији решавање највећих енергетских проблема са Украјином и победа Виктора Јануковича на председничким изборима.

За остале земље углавном је резервисан класични систем рада са политичком елитом која доноси одлуке и може да конкретизује њихове потребе. Чини се да ово важи и за Србију, због чега у одељку који тематизује руску меку моћ у Србији нема много тога да се каже.

Руси су, на пример, веома незадовољни што опада утицај руског језика и што се он све мање учи у школама и употребљава у јавној сфери. Но иако је амбасадор чак и јавно протестовао због тога, не види се да је нешто озбиљно преузето у правцу популаризације руског како у просвети, тако и у другим друштвеним сегментима.

Центар активности руске меке моћи је базиран на раду Руског дома као руског културног центра у Београду. Његови домети у јавности нису превише велики. Постоје редовни програми, али делује као да су они резервисани за један редован круг посетилаца и да нема напора да се искорачи ка новој публици,

²⁴⁸ Ђурковић, 2008.

а посебно не ка неком виду мејнстрима и млађој публици.²⁴⁹ Док Американци раде са омладином која ће сутра бити извор политичке и економске елите, Руси остају окренути „јуродивој” алтернативи, андерграунду без великог друштвеног утицаја.

У последњих неколико година чини се да постоје покушаји да се нешто уради у јавној и медијској сфери у жељеном правцу. Ту спада и помоћ месечнику *Геополитика*, затим финансирање луксузног часописа *Русија данас* и још једног броја мање значајних публикација. Најзначајнији покушаји ширег деловања јесу интензивирана гостовања врхунских уметника из области уметничке музике и балета и редовна гостовања војног оркестра *Александров*.²⁵⁰

*

Ако се узме овакво не превише импресивно стање руског присуства у Србији и упореди са наводним мегаломанским пројекцијама као што су ОУКБ као пандан НАТО, и Евроазијска унија као пандан Европској унији, логично је што српски прагматични русофили учавају огроман неискоришћен простор за руски уплив и деловање, те постављају низ веома практичних питања у погледу руског могућег ангажовања које упорно изостаје. Размотримо сада најважније примедбе и питања која долазе са српске стране.

1. Зашто се *Гаспром* и *Московска банка* рекламирају на латиници? Питање идентитетске политике у Србији једно је од ретких на које би Србија могла у великој мери да утиче. Православна вера и ћирилично писмо морали би да представљају не само основу тог аутентичног идентитета, већ и основу идентитетске и политичке везе са савременом Русијом. Стога је за обичног Србина потпуно несхватљиво зашто се највеће руске компаније у Србији рекламирају на латиничном писму. Штавише,

249 Довољно је то упоредити са чињеницом да су америчке агенције донирале милион долара за обнову Дома омладине у Београду, дакле најзначајније институције за савремену културу младих у Београду и да су захваљујући томе обезбедили огроман утицај и на укупну културну политику ове куће и посредно на велики број посетилаца који чине елиту младих. Сада је у тој институцији смештен и Амерички кутак који стоји тик поред сале за предавања и спрат изнад једне од музичких сала ДОБ-а која сада носи име *Американа*.

250 Јасна свест о политичком потенцијалу меке моћи и о популарности Путина на овим просторима брутално је демонстрирана приликом његове посете Србији 23.03.011. када је климакс било његово гостовање на стадиону Црвене звезде, која се том приликом састала са тимом Зенита. У фантастичном перформансу значаја Путинове моћи у односу на непопуларне српске политичаре његову снагу потрцтала је чињеница да су играли омладински тимови: јасно је било због кога су људи дошли.

латинични лого Гаспрома на Звездиној Маракани има веома опасне симболичке конотације.

2. У вези са тим је и питање зашто се НИС и друге велике руске компаније понашају као било која друга светска мултинационална компанија која оглашавањем помаже врло проблематичне медије и са руског, а камоли српског националног становишта. У ситуацији кад медији све доминантније живе од оглашавања, одлука да се нека тако велика фирма оглашава на једном или другом медију буквално може значити питање опстанка за новине или телевизију. Отуд делује врло чудно упорно оглашавање руских компанија на медијима који свеједно настављају са антируском политиком.

3. Зашто је Русија омогућила да руски капитал финансијски помогне отцепљење Црне Горе? У тренутку кад се ломила будућност заједничке државе Србије и Црне горе и кад је сепаратистички режим Мила Ђукановића имао велике проблеме, фрапантни улазак руског капитала пре свега у некретнине на црногорском приморју улио је огроман капитал у ову малу земљу, радикално подигао стандард и дао легитимацију и финансијску основу за референдумску кампању сепаратистима која је на крају уродила плодом.

4. Прилично је нејасна позиција Руске цркве у погледу положаја Митрополије и осталих епархија у Црној Гори. Спекулише се да РПЦ подржава њихово одвајање у самосталну цркву по украјинском моделу. Ова опција је за обавештене већ дуго на столу, а релативно званичну потврду добила је када је у јулу 2011. митрополит Иларион, представник Руске православне цркве за спољне послове, приликом посете Београду и Подгорици заступао идеју одвајања епархија СПЦ у Црној Гори у посебну аутономну целину под формалним окриљем СПЦ.²⁵¹

5. Зашто нема стипендија за надарене студенте завршних година, младе научнике из друштвених наука и сродних дисциплина које би се систематски додељивале, као што то раде западни актери регрутујући тиме значајне делове будуће елите за испуњавање сопствених интереса? Исто питање важи и за многе друге области као што је нпр. систематичније превођење

²⁵¹ Додуше, у јавном обраћању у Подгорици митрополит Иларион је говорио у другачијем духу, при чему је нагласак био на потреби јединства православних верника у ЦГ без обзира на националну припадност и на непризнавању самозванаца који се представљају као ЦПЦ. Он је тада рекао да није потребно да се сваки пут кад се направи нова држава прави и помесна црква. Међутим, веома је индикативно да је његова посета у Београду прошла прилично хладно, наводно управо због таквог предлога. О томе су писали *Данас* и *Блиц*.

руских новијих књига из области књижевности али и друштвених наука и филозофије.

6. Зашто нема покушаја да се руски наступ овде усмери ка ономе што је актуелни друштвени мејнстрим, уместо што се готово по правилу везује за маргиналне групе чији је домет утицаја веома ограничен?

7. Зашто Руси не уђу озбиљније у медијски простор? Руси су током неколико последњих година финансијски ушли у регионалну телевизију Арт и локалну станицу Јесењин. Обе имају веома малу гледаност и домет. У писаним медијима руски утицај је миноран, и везује се за помињани месечник *Геополитику* и луксузни часопис *Русија данас*. Руског капитала нема у дневницима и недељницима иако ту постоји огроман простор, баш као и у електронским медијима. Треба нпр. погледати колико муке имају да пласирају сервисе Руског државног радија који се емитују на српском језику. Српско тржиште је, међутим, гладно другачије понуде у свим областима медијског деловања, а Руси сигурно имају довољно средстава да у то уђу. Наравно, питање је да ли за то имају и интереса.

8. Зашто Руси мало опрезније не наступају кад промовишу и славе 1944. у Србији? За њих је, разумљиво, то година славних победа над нацистичким снагама, али у Србији је то година кад је побијен или протеран велики део елите, кад је у Београду након страховитих страдања српског народа за диктатора постављен Хрват и трајно онемогућен повратак аутентичне српске династије Карађорђевић.

Прослава 20. октобра 2009. са председником Медведевим и припадницима СУБНОР-а, додела књижевних награда господину Добрици Ћосићу и сл, показала је да руски наступ овде суштински следи правац совјетске политике и делује према модерним следбеницима партизанске традиције који – руку на срце – и даље чине структуру власти и моћи у Србији, али су изразито прозападно оријентисани.

*

Да закључимо, најозбиљнији приговор гласи: зашто Руси не раде дугорочно, односно зашто не почну озбиљније да улажу у дугорочну меку моћ? Уместо тога држе се актуелне елите којом су наводно максимално незадовољни, али покушавају да из те структуре извуку што више.²⁵² Руски приступ би се могао

²⁵² Дана 29.02.2012. Млађан Динкић се у Москви (где је боравио на позив Министарства иностраних послова) састао са представницима владајуће Јединствене Русије међу којима је и потпредседник Думе Александар Жуков.

дефинисати на следећи начин: боље имати 20% акција код оног ко је на власти и ко може конкретно да реализује бар делић наших циљева, него 100% код оног ко ће вечито бити опозиција и не може ништа да донесе. Као што је познато, Американци раде потпуно другачије: направе своју опозицију па је после доведу на власт, док истовремено контролишу и нову опозицију да би је користили као притисак, а по потреби и њоме сменили актуелне штићенике, итд.

Могући одговор на ово питање обухвата разумевање читаве концепције која води рачуна о реалним могућностима, снази, времену и приоритетима. У једном истраживању рађеном пре три године о правцима, моделима и средствима руске спољне политике, дошли смо до следећег закључка: развој нових облика такозване меке моћи, дакле изградња дугорочног утицаја на шире слојеве елите а затим и друштва, код Руса је по правилу резервисана за четири суседне стратешки најважније земље: Украјину, Белорусију, Казахстан и Грузију. За све остале земље важи стари принцип директног наступа према врховима власти, бизниса и безбедносних структура. Дакле, рад са стварним доносиоцима одлука који могу да реализују руске циљеве, као што је продаја НИС-а и изградња Јужног тока.

За развој руске меке моћи и дугорочнији уплив постоје и неке објективне тешкоће. Прва је изузетна затвореност институција и постојећих медија за њих. Од 2000. Србија је у свим областима постепено тонула у западну интересну сферу. Све време су у свим министарствима, најважнијим судовима, агенцијама и свим важнијим институцијама државне и јавне управе присутни такозвани саветници из западних земаља који својим присуством и интервенцијама не само да контролишу и усмеравају рад ових институција, већ понекад *de facto* преузму и водећу улогу у њима. Није стога чудо што су све ове институције затворене за руски уплив и веома резервисане у погледу било каквих контаката са руском страном. У јавној сфери у којој доминира идеологија ЛДП-а међу све политичке и јавне актере се по природи ствари улио страх од политички некоректних и „неевропских“ корака, а сарадња са Русима се константно карактерише као неевропска, ирационална и недемократска.

Други проблем је питање начелне опредељености Русије да користи меку моћ. Ако је након 2004. доста урађено да се тај сегмент истражи и развије макар за подручје означено као *ближње зарубежје*, најновији документ, програмски текст Владимира Путина о спољној политици „Русија и свет који се мења“²⁵³ објављен пред изборе 27. фебруара у *Московским новинама*,

253 Путин, 2012.

указује на начелну одбојност према употреби меке моћи америчког типа. У овом тексту јасно се наглашава свест о опасном искуству употребе најновије генерације технологије (као што су друштвене мреже) и меке моћи за подривање суверених држава и промовисање економских и политичких интереса. Но с друге стране Путин изричито наглашава да Русија нема намеру да у другим земљама формира своје интересне невладине организације, као ни да их финансира како би штитила и промовисала своје циљеве. Залаже се за отворено деловање које ће по њему подићи одговорност свих.²⁵⁴

Трећи, не мање важан проблем у неком виду рефлектује наслеђе хладноратовске проблематике. Западна мека моћ грађена је, а и данас се развија, на вредностима и моделима који врло лако добијају наклоност младих и утицајних људи: лагодан живот, хедонизам, слобода путовања, модни брендови, популарна култура са рокенролом као врхунцем итд.²⁵⁵ Са овим склопом вредности спакованим у универзалистичке форме којима се лако рационализује сопствени интерес, запад је направио фантастичну смешу која се врло лако шири преко система институција за меку моћ.

С друге стране, чини се да је основни проблем Руса то што и даље немају адекватан концепт који би томе супротставили. Оно што нуде по правилу привлачи или ултраелистичку публику (посетиоци балета нпр.) или посетиоце чији је просек година близу седамдесет.²⁵⁶ Дакле, један од могућих разлога зашто се

254 Путин, исто. Ако се остане при том ставу, очигледно је да се Русија одриче тренутно најважнијег ресурса и сегмента за промовисање интереса кога Американци и Британци не само да немају намере да се одрекну већ га фантастично свакодневно унапређују вршећи дубинску пенетрацију у сваки важан сегмент моћи у државама као што је Србија.

255 На ово се данас додаје читава култура и индустрија сложеног система друштвених мрежа који прати нова технолошка револуција са *Еплом* на челу. Не случајно, преврати у арапским земљама називају се и *Фејсбук револуцијама*, а Кина је због тога забранила рад и употребу ових система на свом подручју.

256 У прегледу културних односа Србије и Русије, Јовановић (2010, стр. 183) добро увиђа да је стање у презентацији руске елитне културе сасвим задовољавајуће, но да се утицај о недостатку руског културног присуства гради пре свега на чињеници изостанка руске масовне културе. Руски производи масовне културе (популарна и рок музика, теленовеле и сл.) сем на нивоу инцидентата потпуно су непознати српским конзументима. Руска страна не чини ништа да их овде промовише. Јовановић грешни када тврди да за то нема интереса. Не само успех латинско сапуница већ и скорашња еуфорија за турским и од скоро грчким производима истог типа показује да простор постоји, али нема иницијалног подстицаја који руска страна мора да обезбеди. Милошевић (2009) у свом кратком прилогу сажима огромна очекивања која домаћи русофили имају од Русије и добро показује огроман простор (пре свега у економији и култури) који малтене призива Русију да

не шире институције меке моћи је питање шта у њих ставити и шта њима промовисати: односно, чиме Руси у савременом свету са оваквим медијима и системом вредности могу да привуку широке слојеве младих људи и, посебно, будућу елиту у Србији?

у њега уђе. Основи проблем на који он и сродни аутори не одговарају јесте зашто Русија то упорно не чини.

МАЂАРСКА: ОРБАНОВ НЕТИПИЧНИ ПОКУШАЈ ИЗЛАСКА ИЗ КРИЗЕ

Мађарска је најзначајнија земља са којом се Србија граничи. У питању је држава у суседству са највећим друштвеним производом која је позиционирана у центру Европе и која баштини једну значајну империјалну традицију из времена двојне монархије (1866–1918). Начин на који је тадашња мађарска територија осакаћена (губитак две трећине територије и једне трећине становништва Тријанонским миром који се међу мађарским народом назива Великом катастрофом), оставио је дубоке последице на читаву политику ове државе у двадесетом веку, а чини се да се рефлексии лако препознају не само у многим унутрашњим дебатама, већ и у политици једног дела мађарске елите.

Чињеница је да је и северна српска покрајина Војводина, у којој живи значајан број припадника мађарске мањине, такође део тог простора према коме Мађарска има специфичне ставове и политику. Осим тога, Мађарска је код нас присутна и као доста значајан инвеститор, а њене велике компаније уз државну помоћ показују претензије за још већи удео на српском тржишту.²⁵⁷ Овај велики значај Мађарске за нас нажалост није испраћен одговарајућим па ни елементарним политиколошким, економским, правним и културолошким анализама. У научној периодици о међународним односима нема чланака о Мађарској.²⁵⁸ У дневним и недељним новинама Мађарска се углавном помиње у контексту директних билатералних сусрета наших и њихових лидера.²⁵⁹ Све у свему, ми о нашим најважнијим суседима веома мало знамо.

257 Према неким спекулацијама, мађарска економија гледа на Западни Балкан као на тржиште на коме на основу традиционалних веза може да игра једну од доминантнијих улога.

258 Делимични изузетак вредан помена јесте *Мегатренд ревија* вол. 7, бр. 1 (2010) која доноси чак осам чланака мађарских аутора који обрађују различите теме углавном из области привредних кретања. Ни ту нема српских аутора.

259 Једини изузетак представља недељник *Печат* у коме се (захваљујући дописнику из Будимпеште Властимиру Вујићу) политичка дешавања у Мађарској релативно континуирано прате. Вујићеви чланци су пун

Рад који овде представљам требало би бар делимично да попуни ту празнину. Усмерићу се на последњих неколико година како бих показао неке актуелне трендове и мере нове Орбанове администрације, замишљене као потпуна реформа уставног, политичког и економског система. Занимљиво је да се све то дешава у време док Мађарска обавља функцију председавајућег Савета ЕУ, при чему велика већина важних чланица са скепсом гледа на потезе Орбанове владе.

С друге стране, покушаћу да представим и једну дубљу теоријску димензију мађарске политике засновану на њиховом традиционалном унутрашњем сукобу дуж линије *куруц-лабанц*, који се и данас лако уочава у приступу, приоритетима и политикама мађарских партија. Трећа димензија јесте једно дубље питање које се не односи само на Мађарску: Орбанова влада је наследила огроман спољни дуг од преко осамдесет милијарди евра и, захваљујући двотрећинској већини у парламенту, једина у Европи покушава да се самостално са њим разрачуна. Укупан пакет и резултати његове владе веома су занимљиви и за друге земље које имају сличне проблеме. Свакако и за нас, а посебно зато што Србија осим економских проблема има и задатак креирања нове политике према Србима у региону, решавајући свој „посттријанонски синдром”.

*

Две деценије након пада система реалног социјализма у Мађарској, формално гледано ова држава је остварила већи део тада планираних циљева. Још пре 2000. постала је пуноправни члан НАТО структуре, а 2004. ушла је и у Европску унију. Суштински гледано, међутим, ова држава и даље има низ отворених питања, а неколико основних дилема и проблема опстали су у једнакој мери и после формалног уласка у поменуте изабране структуре.

Један комплекс мађарских проблема односи се на економске перформансе земље. Висока задуженост по глави становника постојала је још у комунистичко време, али брзи процес приватизације и реструктурирације привреде током ког су најзначајније

корисних података и других материјала, али су нажалост ограничени идеолошком једностраношћу аутора и самог магазина. Аутор нпр. партију Фидес одређује као десничарску (што у том контексту има pejоративно значење) или чак ултрадесничарску странку, а Орбанову политику радикалне националне обнове која претендује на реформу свих сегмената живота, посматра искључиво из призме оживљеног мађарског национализма. Та перспектива је значајна и за њу има основа, али није довољна. У сваком случају, симпатије писца су јасно на страни мађарске левице. Двадесет и пет до сада објављених Вујићевих чланака могу се погледати на страници <http://www.pecat.co.rs/author/vlastimirvujic/>

инфраструктурне компаније, банкарски сектор и друге високо-профитабилне гране индустрије завршиле у рукама странаца, није донео смањење дуга већ његов раст. Мађарска је скоро током читавог процеса транзиције истицана као један од најбољих ђака који је углавном спроводио све налоге Брисела и међународних економских институција. На тај начин је већ средином деведесетих преко 80% БНП-а долазило из приватног сектора.

Структура мађарске економије у којој су преко две трећине банкарског сектора држале стране банке, фомирала се по моделу који углавном доминира у ЕУ 10: инфраструктурне, некадашње монополске фирме у области телекомуникација, електроиндустрије и сл. препуштене су странцима, најважније велике компаније у области пива, хемије, прехранбене индустрије, аутоиндустрије и електроиндустрије такође држе велике стране компаније у великој мери окренуте извозу, док су као гроздови за њих везане мале и средње фирме које су у власништву домаћих предузетника. Мађарска је таквим ригорозним системом финансијске дисциплине, рано донетим Законом о стечају (1991) и разним другим стимулативним механизмима успела да привуче више директних страних инвестиција него било која друга ЕУ 10 земља. Како Симон тврди: „Са генерално добро успостављеним тржишним институцијама, разложном макроекономском стабилношћу и степеном приватизације која је адекватан западноевропском, Мађарска је вероватно била прва од бивших социјалистичких нација која се приближила окончању транзиционог процеса, нарочито после уласка у Европску унију 2004”.²⁶⁰

Међутим, овај модел се упркос формалним признањима и спољној подршци са становишта националног интереса показао доста проблематичним. Он је пре свега наставио да увећава укупан државни дуг, а зависност од страних финансијских и производних фактора (посебно у доба отпочињања кризе) довела је до великог пада извоза, запослености и производње.

Наизглед парадоксално може да делује то да су највећи део реформи послушно спроводиле владе на чијем су се челу налазили социјалисти (бивши комунисти), удружени са либералима. Највећи део мађарске транзиције обележила је управо владавина ових снага, а симбол за њихову економску политику био је министар финансија у тој социјалистичко-либералној власти Лајош Бокрош.

Прва Орбанова влада из периода 1998–2002. памти се као краћи интерегнум у овој социјалистичкој владавини. Он је већ

²⁶⁰ Види Gyorgy Simon Jr., „Factors and Problems of Economic Growth in Hungary, Russia and Serbia”, *Међународни проблеми*, но. 2/2010, стр. 209, Београд.

тада покушао да се усмери на суштинске проблеме које је транзиција произвела код обичних људи (задужење и пад запослености), стављајући фокус своје политике на пољопривреду. Фидесова влада покушала је да се врати умереном протекционизму штитећи интересе добрано пољуљане сеоске популације, доносећи низ мера за заштиту домаће пољопривреде изложене немилосрдној конкуренцији високо субвенционисане европске *Заједничке пољопривредне политике*.

Разумљиво, овакве мере заштите националног интереса ни су наишле на подршку Брисела и западних престоница. Због њих, али и због јасне политике идентитета Орбанова влада је све чешће почела да добија префикс *националистичке* тако да је после четири године Запад одиграо велику улогу да би се на власт вратили социјалисти који су и формално увели Мађарску у ЕУ две године касније.

Разлике између ове две струје у мађарској елити можда су се најјасније испојиле по питању односа према припадницима мађарског народа који живе у околним земљама. Орбанова влада је 2002. године донела Закон о повлашћеном положају Мађара у иностранству. Она је предвидела читав низ мера којима треба помагати мађарске заједнице у окружењу у погледу очувања и развоја свог идентитета, као и подстицати њихову ближу сарадњу са матицом. Овај закон је предвидео и значајна средства за реализацију таквих програма. У исто време Орбанова влада покренула је и причу о измени Закона о држављанству залажући се за доделу двојног држављанства и мађарског пасоша припадницима ове популације. То ће у наредном периоду изазвати доста контроверзи и унутрашњих сукоба. Социјалистичка влада Ференца Ђурчањија на крају је 2004. расписала референдум о том питању и водила је доста јаку кампању против позитивног решења, тако да је на референдуму донета одлука да се не иде са двојним држављанством. Не случајно, прва законска мера коју је друга Орбанова влада изгурала у парламенту било је управо увођење двојног држављанства.

Иако не у потпуности, великим делом разлика између социјалистичке и Фидесове политике провлачи се уздуж границе традиционалне унутрашње поделе у мађарској елити, познате под именима *куруц-лабанц*. О овој подели код нас није много писано па је укратко треба разјаснити.

Као и велика већина народа који се налазе у Средњој Европи, на размеђу Истока и Запада ма како они били одређивани, мађарска нација је током своје историје наследила ову дилему о најбољем начину реализације својих националних интереса, који се уско везивао са питањем спољнополитичке оријентације.

Код Мађара је ова основна дилема добила и димензију верског расцепа.

Мађари су под влашћу отоманске царевине провели око 150 година. Ово трауматично искуство оставило је дубоког трага на етнопсихолошку оријентацију народа који у историјском сећању чува времена великог краљевства круне Светог Стефана. Међутим, прагматичнија верзија националне оријентације стално је потенцирала чињеницу да се мађарски хришћански народ муслиманске власти ослободио само захваљујући снази хабсбуршке, римокатоличке империје, те се стога инсистирало на неопходности уске сарадње и повезаности судбине са бечким двором. С друге стране, протестантизам је почетком модерног доба имао снажан замах у мађарским крајевима, па је и велики део племића прихватио реформацију. Ово је разумљиво изазвало страховито незадовољство и притисак Ватикана и Беча. Тако се у периоду 1670–1711. воде такозвани *куруц* ратови између мађарских побуњеника на чијем челу су припадници породице Ракоци (најпознатији вођа је Ференц II Ракоци) из Трансилваније.

Сам термин *куруц* етимолошки означава побуњеника, десперадоса, устаника. У основи, симболичка димензија овог термина попримила је денотацију протестантског, мађарског националисте, побуњеника против бечке римокатоличке доминације, великомађара, борца за националну самосталност и посебну националну државу. Њему супротстављени појам *лабаниц* потиче од термина за перику, јер су лојалисти, Бечу одани борци носили перике. У Мађарској традицији овај појам се користи да означи католика, малوماђара, бечког лојалисту, особу која сматра да је у интересу мађарске нације да прихвати доминацију германског фактора као цивилизацијски напреднијег и да у компромису са њим отвара пут за културни, технички и политички напредак мађарског народа.²⁶¹

Други велики и вероватно најзначајнији представник куруц традиције је Лајош Кошут, вођа устанка из 1848. године. Ова побуна се код Мађара сматра кључним периодом националног буђења и упркос краткорочном неуспеху доживљава као моменат који је припремио нагодбу из 1867. С друге стране, као

261 Ова иницијална подела остала је снажно завештање куруц ратова иако су се после 1711. борци куруц покрета углавном придружили хабсбуршкој војсци у борби против Турака. За разумевање ове поделе погледати Nandor Bardi, „Cleavages in Cross-Border Magyar Minority Politics, 1989-1998”, *Regio*, год. 23, бр. 1, стр. 3–36 и Samuel J. Wilson, приказ књиге Epstein, Irene R. *Gyula Szekfű: A Study in the Political Basis of Hungarian Historiography*, Garland Publishing, Inc., New York and London, 1987, у *Hungarian Studies*, 6, No. 1, (1990), стр. 106.

најважнији заступници лабанц правца истичу се гроф Иштван Сечењи и Ференц Деак.

Гроф Сечењи, чија се слика налази на новчаници од 5.000 форинти, познат је као велики опонент Лајоша Кошута. Вероватно управо ово ривалство најбоље описује куруц–лабанц дихотомију, будући да се мађарска нација прве половине деветнаестог века делила окупљајући се око ова два човека и политика које су они заступали. Сечењи је велики реформатор, човек који је сопственим средствима основао Мађарску академију наука, али и велики критичар радикалног мађарског национализма и заступник тезе о нужности заједнице са Бечом.

Ференц Деак, човек чији се лик налази на највећој мађарској новчаници од 20.000 форинти, у практичном погледу је најдаље одвео политику компромиса са Аустријом. Иако је био министар правде у револуционарној влади, све време се залагао за одржавање мирног пута реформе и револуције. Када су се шездесетих стекли услови, био је на челу мађарске делегације која је испреговарала и потписала Нагодбу (*Ausgleich*, мађарски: *Kiegyezés*). За разлику од радикалних куруц националиста који су тражили сепаратну државу по сваку цену, он је програмски сматрао да спољни послови, одбрана и финансије морају да остану заједнички за обе државе.

Када се ова дистинкција у новим условима примени на мађарску политику почињу да се назире модели који социјалисте смештају на лабанц страну, док Фидес у великој мери репрезентује наставак куруц традиције. У овом случају референтна тачка према којој се ове две струје одређују није више бечки двор већ укупна доминантна идеолошка матрица која доминира у Бриселу и на већем делу политичког Запада. Отуд је и прва Фидесова влада покушавала да води самосталнију економску политику, више окренуту интересима обичног мађарског човека, док су социјалисти више настојали да задовоље западне центре моћи и да беспоговорно спроводе ону врсту реформи која је тражена споља. У исто време, Орбанова влада је и на идентитетском плану настојала да води политику јачег повезивања матице са Мађарима у региону не би ли им што више помогла да очувају сопствени идентитет и остваре што више привилегија и права од домицилних власти.

*

Поновни долазак социјалиста на власт 2002. је великим делом остварен захваљујући помоћи запада који је из практичних разлога настојао да управо лабанц политика уведе Мађарску у Европску унију. Уследила је осмогодишња владавина социјалиста

у коалицији са Алијансом либерала, односно *слободних демократа*. Ниједна власт у данашњој Европи није умирала тако дуго као ова Ђурчањијева. Већ на изборима 2006. Фидес је добио већи број гласова, али је због изборног система освојио мањи број места у парламенту. Један од важнијих разлога било је коалиционо деловање социјалиста и слободних демократа пред и током другог круга избора. Фидес није успео да такву сарадњу оствари са Демократским форумом, па су и током другог круга њихови кандидати наставили да се међусобно слабе. Ђурчањи је тако обезбедио да то буде прва реизабрана влада после 1990.

Међутим, већ у септембру месецу, мало након што је нова–стара влада формирана и изабрана у парламенту, земљу је потресао скандал када је у јавност процурео аудио запис Ђурчањијевог говора са затвореног састанака руководства Социјалистичке партије одржаног 26. маја на језеру Балатон. У сада већ легендарном говору²⁶² пуном народских израза и експлицитних псовки, мађарски премијер је признао да имају катастрофалне резултате током претходне четири године, али и да су у интересу предизборне кампање лагали и кривотворили статистичке податке. Рекао је и да немају са чиме да изађу пред народ, ниједну успешну меру којом би се похвалили. До сада, тврдио је Ђурчањи, спасло нас је божје провиђење, „обиље кеша у светској економији и стотине трикова о којима очигледно ништа не зна-те”. Али томе је дошао крај и земља очигледно иде ка банкруту. Затим је изложио читав низ могућих мера за прикупљање додатног новца од грађана, мера које су у сваком случају могле да донесу тек трећину потребног новца. Премијер је утврдио да су земљи неопходни дубљи, непопуларни резови или јој следи пропаст. „До сада смо само лагали: ујутру, у подне и увече, али тако више не може”.

Ђурчањи је у говору посебно апострофирао катастрофално стање у здравству (засновано на сету лажи) и образовању који су номинално јефтини али пуни корупције и суштински неправедни. За образовни систем је рекао да је скандалозан јер заправо елита у потпуности контролише елитне образовне институције где школује своју децу бесплатно: „...водећих десет хиљада (људи) репродукује себе захваљујући јавном новцу”.²⁶³ Кључна је

262 Види Ferenc Gyurczany, „Balaton Speech”, http://en.wikipedia.org/wiki/Ferenc_Gyurcs%C3%A1ny%27s_speech_in_Balaton%C5%91sz%C3%B6d_in_May_2006; оригинална верзија <http://nol.hu/archivum/archiv-417593>

263 Овај Ђурчањијев говор покреће читав низ питања за савремену политику и ван мађарског контекста: нпр. у колико је земаља статистика овако непоуздана и подложна политичком штимовању; какав то однос подразумева између професионалаца, бирократа, научника и политичара; какво је стварно економско стање у европским земљама за које се сматра

реченица којом он заокружује излагање проблема и стања: „Не усуђујемо се да дотакнемо гомилу евидентних друштвених лажи јер се бојимо политичких последица које би нас погодиле”. Усудио бих се да кажем да би ову реченицу у потаји вероватно изговорио највећи број европских премијера који власт траже на изборима.

Упркос снажном налету уличних протеста, Ђурчањијева влада је опстала и у суштини кренула у неку врсту реформи какве је он најавио на крају поменутог говора. Већ крајем године кроз парламент је прошло неколико мера које су ишле ка реформи здравственог и образовног система: уведене су партиципације за посете лекару и зубару, затим наплаћивање боравка у болници по дану лежања као и школарине за студирање на државним универзитетима. Ове мере су ступиле на снагу већ почетком следеће године.

Опозициони Фидес је од саме најаве доношења ових мера кренуо да их оспорава и да тражи референдум за њихово обарање. Референдумска процедура покренута је одмах након усвајања поменутог законодавства. Након годину и по дана дошло се и до самог референдума.

Поставља се, међутим, питање разлога оваквог суштински неодговорног понашања опозиције која ће након доласка на власт четири године касније почети да води сличну политику. Пошто је у то време поменути говор већ био објављен, Фидес је имао реалне информације о лошем стању домаће економије. Одговорно понашање би заиста подразумевало помоћ власти да изгура потребне реформе које би смањиле тенденцију задуживања земље. Уместо тога Орбан је изабрао класичну популистичку стратегију оспоравања нових намета што нужно води погоршању стања јавних финансија.²⁶⁴ Разлоге треба тражити у дубокој подељености мађарске политичке елите и очигледно огромној жељи Фидеса да што пре, по сваку цену обори владајући кабинет.²⁶⁵

да су успешни примери транзиције; да ли се и у другим земљама елита на овај начин саморепродукује и одржава захваљујући контроли јавних и државних ресурса; ако то ради по цену упропашћавања земље, да ли се ту онда може говорити о свесној корупцији, некој врсти издаје националног интереса по моделу који Јован Душанић назива *компрадорским* итд. Види Душанић, *Београдска економија*, Београдска пословна школа, Београд, 2008.

²⁶⁴ Треба узгред приметити да су тада социјалисти (дакле влада левице) иницирали програм делимичне либерализације, док је десница бранила очување мера социјалног старања не водећи рачуна о трошковима које то захтева.

²⁶⁵ У време референдума појавиле су се и спекулације да су делимично присутни и геополитички разлози. Попут многих европских премијера, и Ђурчањи је почео да улази у веће пословне аранжмане са руским партнерима, што је укључивало и продају једног дела МОЛ-а, државне нафтне компаније, као и укључивање Мађарске у пројекат изградње гасовода

У сваком случају, референдум који је одржан у марту 2008. био је прекретница у другом мандату социјалистичке владе. Гласачима су била понуђена три питања којима је Фидес тражио укидање поменутих мера. Упркос истраживањима јавног мњења која су предвиђала недовољну излазност на нивоу од око 40%, гласало је преко 53% становника са бирачким правом. Већина је наравно на питања одговорила потврдно тако да су реформске мере морале да буду повучене.

Референдум је доживљен као велика Орбанова победа, пре свега у погледу успеха да се око ове акције мобилише огромна већина бирача. Након тога крај социјалиста постао је само питање времена. Одмах су реаговали либерали излазећи из владе, најављујући да ће убудуће само давати мањинску подршку Ђурчањијевом кабинету. Фидес је још интензивније почео да тражи ванредне изборе, а влада је са почетком глобалне економске кризе добила нове проблеме.

Наиме, у светској економији није више било онолико кеша који их је раније спасавао (Ђурчањијев говор), Орбанов референдум је измакао још један потенцијални извор, а почела је да расте и неликвидност привреде и појединаца са кредитима. То се, разумљиво, пренело и на банке (посебно аустријске које су најбројније на мађарском банкарском тржишту) и у једном тренутку Мађарској је запретио слом финансијског система. Веома занимљиво је да је ова земља међу првима у Европи искусила тај проблем.

Почетком новембра 2008. озваничен је седамнаестомесечни стенд-бај аранжман Мађарске са ММФ-ом у коме је укупни пакет кредита повученог од ММФ-а, Светске банке и Европске уније износио 25 милијарди долара.²⁶⁶ Циљеви су били очигледно спречавање слома финансијског система и помоћ свим економским факторима да поврате елементарну ликвидност (укључујући и задужене грађане којима је влада омогућила да кредите индексиране у швајцарским францима преведу на домаће форинте). Тиме је укупни дуг додатно увећан до енормних висина.

Следећа година донела је изборе за Европски парламент одржане у јуну. На њима су социјалисти доживели потпуни дебакл.

Јужни ток. Индикативно је било да су америчке политичке фондације (а пре свега Међународни републикански институт, ИРИ) доста помагале и подржавале Орбанов наступ, упркос референдумском програму који је потпуно супротан ономе што они промовишу. С друге стране, Орбан је у то доба оштро критиковао приближавање Русима и наговештавао излазак из Јужног тока када дође на власт.

²⁶⁶ „IMF Agrees \$15.7 Billion Loan to Bolster Hungary's Finances”, *IMF Survey online*, 06.11.2008, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/survey/so/2008/car110608a.htm>, прегледано 12.04.2011.

Фидес је однео огромну победу²⁶⁷ најављујући тиме велики тријумф на следећим парламентарним изборима. Новост је била велики успех екстремно десне партије Јобик која је нешто раније формирана отцепљењем екстремних делова Фидеса. Овим изборима је претходила априлска смена на месту премијера. Слично као у Британији, све непопуларнијег Ђурчањија на месту првог министра заменио је Гордон Бајнаи, још један из круга политичара богаташа. Његова најава да ће приоритет бити наставак смањења буџетског дефицита (у претходне три године сведен је са 9% на 3%) и даље смањење социјалих давања, очигледно је са политичке тачке гледишта било самоубиствено. Није много помогла његова тврдња да више нема пара за свађање. Власти гладни Фидес одбио је да га подржи и уместо тога поново је затражио превремене изборе.

Узгред, треба поменути да је у исто време Орбан оштро критиковао приступање Мађарске плановима за иградњу гасовода Јужни ток и пословно приближавање врха власти Русима. Као што ћемо касније видети, и ово ће се након смене власти изменити, што значи да је и на овом пољу Орбан брутално користио популизам и инструментализовао наслеђени страх од Русије међу бирачима, као и на Западу.

*

Стратегија Фидеса током ове четири године била је базирана на социјалном популизму и на активном разарању легитимитета власти преко најразличитијих средстава, укључујући и објављивање Ђурчањијевог говора. У исто време веома су се пажљиво чували од изношења сопственог програма. Дакле, ограничили су се на апстрактну критику режима и на чекање да се он сопственим грешкама уруши.²⁶⁸

С друге стране, они су врло пажљиво припремали комплетан пакет реформи које ће спроводити након доласка на власт. У новембру 2009. аутор овог текста имао је прилику да посети Фидесу блиску фондацију Сазадвег и да се у разговору са директором Иштваном Штумфом упозна са пакетом мера који припремају, у шта спада и промена устава. Штумф је иначе у периоду 1998–2002. био шеф кабинета премијера Виктора Орбана. Током поменутог разговора имао сам прилику да схватим

267 Фидес је добио 56,36% а социјалисти свега 17,37%. Јобик је добацио скоро до 15%. http://www.europarl.europa.eu/parliament/archive/elections2009/en/hungary_en.html

268 Понашање Српске напредне странке у Србији је пресликани модел таквог деловања који је по последњим истраживањима очигледно и овде плодотворан. Ово није случајно: СНС има изванредну сарадњу са Фидесом.

колико су намере овог тима озбиљне. Штумф је изнео мишљење да је криза државе суштинска, да она није повезана само са актуелним глобалним економским турбуленцијама, већ да заправо влада уверење како је читава транзиција ишла у погрешном правцу. Основни правац планираних реформи ишао је ка поновном успостављању Мађарске као економски и политички самоодрживе земље, што она у том тренутку није била.

Након европских избора постало је потпуно јасно да ће Фидес следеће године доћи на власт. Социјалисти су 2009. завршили са још горим економским показатељима: пад привреде је био 6,3% а незапосленост је достигла 11,4%. Основно питање било је стога колико ће снажна победа Фидеса да буде и како ће обезбедити двотрећинску већину у парламенту која је неопходна за промену устава. Све до избора следеће године постојао је недефинисан однос са Јобиком. С једне стране, Јобик је у радикализованој верзији износио многе проблеме о којима се и у Фидесу размишљало, чиме је једним делом отварао врата за њих. С друге стране, постојао је страх да ће тако одвући један део потенцијалних Фидесових бирача или заплашити многе неодлучне који би иначе били склони променама, али који би могли да одустану заплашени Јобиковим радикализмом, изразитим национализмом са више мање експлицитним траговима антисемитизма.²⁶⁹

Овај однос са Јобиком може бити веома занимљив за генерално изучавање партијске проблематике с обзиром на начин на који партије умерене деснице понекад стварају тај дијалектички топло-хладно однос са партијама екстремне деснице.²⁷⁰ У овом случају, резултат је показао да је Фидес из такве стратегије изразито профитирао, освајајући на изборима 2010. више од две трећине посланичких места. Након тога је постало јасно да им помоћ Јобика неће бити потребна, па је и њихова реторика према екстремистима постала много тврђа у покушају да се дистанцирањем од њих представе као легитимна конзервативна партија.

У сваком случају, након другог круга избора одржаних 25. априла Фидес је са скоро 53% гласова имао 263 места у парламенту од укупно 386. Социјалисти су са 19,3% освојили свега 59

269 Јобик је одржавао блиске везе са паравојном формацијом Мађарска гарда, а њихов лидер Габор Вона обећао је да ће се након избора у парламенту појавити у униформи ове паравојне формације.

270 Постојање такве странке која се јасно позиционира на екстремном полу и која својом реториком помера границе прихватљивости у јавном дискурсу веома је важно за умерену партију јер се тиме шири простор онога што она може да уради, а да и даље буде прихваћена као умерена. У Србији је слично томе деловање ЛДП-а који служи као весник политика и мера које умерени ДС након извесног периода реализује.

места (131 мање него 2006). Већ 29. маја нова Фидесова влада ступила је на дужност. Орбан је представио најмањи кабинет у последњих двадесет година, састављен од свега осам министара, најављујући тиме резове у јавној управи и штедњу.

У премијерском експозеу економија је разумљиво заузела доминантно место. Међутим и практично, а и симболички важно било је то што је на самом почетку рада приоритет дат идентитетским питањима. Већ 31. маја нови парламент је на предлог владе донео одлуку да се 6. јун, дан потписивања Тријанонског споразума, прогласи Даном националног јединства Мађара у земљи и свету. Ова мера је јасно указала на правац политике који ће ићи на што ближе повезивање дијаспоре и Мађара који живе у околним земљама са матицом. Стога је, веома логично, као прва мера из тог пакета било доношење Закона о двојном држављанству за Мађаре који живе ван Мађарске.

Са огромном већином у парламенту и атмосфером каква се креирала у јавном мњењу, Фидесу је коначно било веома лако да реализује овај свој стари план. Социјалисти су 2004. ову идеју изнели на референдум, агитујући против. Тада се јасно видела куруц-лабанц линија поделе у мађарском друштву и елити. Социјалисти су тврдили да је таква мера непотребна, антиевропска и да доноси проблеме, док је Фидес инсистирао да је она неопходна за заокруживање мађарског културног и етничког простора и одбрану идентитета Мађара који након Тријанона живе у другим земљама. Захваљујући снази социјалиста референдум није успео, па је идеја двојног држављанства одбачена. Стога је Орбан тријумфално провукао ову меру кроз парламент уводећи доктрину о нацији заједничке културе.

Читава акција је дипломатски доста лоше изведена, без адекватне политичке припреме околних земаља. Једино из Србије нису дошли гласови протеста будући да је овде иста мера спроведена још 2007. године. Међутим, Румунија и Украјина су изашле са гласним протестима док је Словачка поменути меру доживела као напад на свој суверенитет и опстанак. Словачки парламент је одмах изгласао контрамере које наговештавају укидање одређених права за оне словачке Мађаре који се одлуче на узимање и другог пасоша. Орбанова влада није много водила рачуна о тим протестима јер јој је очигледно много важнија била унутрашња хомогенизација становништва у самој Мађарској. Пре свега кад су у питању наступајуће економске мере.²⁷¹

271 Ово је такође познати и у демократијама изгледа неопходан политички сценарио. Влада Маргарет Тачер кренула је са озбиљним реформским захватима у економији и социјалној политици тек кад је у Фокландском рату добила ореол победника и националистичког хероја. Дакле, одређеним нивоом националистичког легитимитета покривају се непопуларне мере

Но изгледа да је као припрема за предстојећи пакет економских промена била укључена и измена Закона о информисању. Ако је двојно држављанство изазвало контроверзе у односима са околним земљама, измена Закона о информисању навукла је на Орбанову владу гнев великог дела европског јавног мњења и бриселске бирократије. Овај Закон је, да све буде занимљивије, усвојен 1. јануара 2011, дакле истог дана када је Мађарска преузела председавање Европском унијом.

Овај обимни и детаљни Закон сачињен са јасним конзервативним предзнаком објављен је на чак 140 страна. Закон је нпр. донео јачу заштиту малолетних особа од порнографских и хорор програма, прописао је јасне мере за спречавање монопола у медијској сфери, детаљно је регулисао дозвољено време за рекламе и санкције за оне који ту одредбу не поштују. Закон је такође инсистирао на афирмацији домаћих програма уводећи сразмеру између домаћих и увезених програма.

У његове контроверзније одредбе спада додељивање задатка националној агенцији МТИ да спрема вести и да их дистрибуира Мађарској националној телевизији, Мађарском радију и телевизији Дунав. Ова агенција би такође требало да припрема и интернет информације и да их дистрибуира по читавом свету.

Још веће жалбе долазиле су на овлашћења новоформираних агенција, Медијског савета и Агенције за надзор комуникационог рада, које су добиле одрешене руке за надзирање рада медија и за њихово драконско кажњавање уколико пресуде да неки од медија крши одредбу о уравнотеженом извештавању. Ова одредба која покушава да минимизира пропаганду у јавном простору, сама по себи довољно проблематична, добила је још екстремнији вид ширењем овлашћења агенција и на интернет простор. Дакле, први пут су ове наводно независне агенције добиле могућност да надгледају и контролишу рад и интернет портала и блогова, као и да кажњавају одговорна лица за кршење медијских одредби у интернет гласилима.

Још једна значајна новост била је увођење обавезе за мађарске медије да промовишу и подстичу националне вредности, морал и патриотизам. Друга је обавеза откривања извора информације ако то затражи Медијски савет.

Под удар Закона требало је да дођу и страни дописници. Суштину ове мере разоткрио је председник парламента Ласло Кевер када је најавио да ће се преиспитати сталне новинарске и експертске пропуснице за праћење рада парламента. Како је он

које бар краткорочно иду на штету великих слојева становништва. Резултати локалних избора на којима је у октобру 2010. Фидес добио чак 63% гласова говоре да је ова стратегија дала плодове.

устврдио у изјави за Инфор радио, међу тих 700 људи који имају пропуснице веома мали број стварно ради у медијима. Већина су „лажни стручњаци, лобисти или шпијуни”. Орбанова влада је дакле знала да ће врло брзо ући у сукоб са бриселским и глобалним структурама моћи и покушала је да већом контролом извештавања странаца спречи кампање против свог рада. Стога је у Закон ушла и одредба о могућности кажњавања страних извештача уколико неадекватно извештавају о дешавањима у Мађарској.

Против оваквих решења устали су не само опозиција већ и многа новинарска удружења, као и водећи медији. Неколико њих се појавило са празним насловним странама, водећи дневник *Непсабадишаг* се обратио Уставном суду, а заједно су се жалили бриселским институцијама. Овај последњи поступак уродио је плодом. Комесар за дигиталну агенду Нели Крус упутила је мађарској влади захтев да се измени једанаест спорних тачака Закона о информисању. Након почетних опирања, Орбан је после преговора са Европском комисијом прихватио да до 18. фебруара парламент измени четири тачке. Цитирамо дописника недељника *Печат* из Будимпеште Вујића: „Прва је да ће се захтеви за 'уравнотежено' извештавање примењивати само код електронских гласила (радио и телевизија), а не и код штампаних и интернет медија. Друга, да ће само услужни медији који обављају и пословну делатност (рекламе, огласи) потпадати под управу новоформираног Ревизорско медијског центра (РМЦ). У трећој тачки свакој информативној кући остављена је могућност да на основу Закона о медијима у Мађарској и усвојених резолуција и препорука Парламентарне скупштине Савета Европе у овој области саме процене шта је за њих отворено врећање лица и група (или не), и то одобре или забране у свом медију! Четврта тачка третира медије чије су централе у иностранству и њихове дописнике у Мађарској! Њима су за тенденциозно и антимађарско саопштавање информација у својим земљама предвиђене опомене и знатно блаже финансијске санкције од првобитно предложених, о чему ће одлучити РЦМ”.²⁷²

У наставку чланка исти аутор доноси читав низ мера које су по њему неприхватљиве, и које заиста јесу доста неубичајене за нама позната схватања медијских слобода, али су представници Комисије и Европског парламента ипак одлучили да могу да остану. Дакле Орбан је у суштини успео да добије зелено светло Брисела за највећи део пакета реформе медијског сектора и тиме остварио велику политичку победу.

272 Властимир Вујић, „Брисел против Будимпеште”, *Печат*, 24.02.2011.

Још један врло нетипичан потез јесте најјава централизације образовног и здравственог сектора. Пошто се нама данас сервира идеологија по којој је свака децентрализација и регионализација сама по себи добра, заборавља се да је нпр. у Британији седамдесетих управо радикална децентрализација довела до невероватне неефикасности и јавашлука у јавној управи.²⁷³ У другој Југославији је исти процес дугорочно водио распаду државе, а краткорочно седамдесетих до брзог, радикалног задуживања земље, након што су поред република и покрајина и локалне самоуправе добиле право да самостално одлучују о задуживању, узимању и отплати кредита.²⁷⁴ Тачерова је спровела врло драстичну рецентрализацију јавне управе сматрајући да је то неопходан услов за истинску реформу државе и јавних финансија. У сличном правцу кренуо је и Орбан са својим пакетом мера у ове две области.

Поред идентитетског пакета, најважнији сектор на коме ће се вероватно и одлучивати будућа политичка судбина Орбанових реформи јесте економија. Ту је Орбан предузео најдрастичније и најхрабрије потезе који су, као што ћемо видети, веома ризични и опет нетипични за понашање европских влада које углавном полако клизе у финансијску неликвидност, узимајући нове кредите како би само одложиле извесни економски банкрот. Фидесова влада је одабрала другачији пут за који су многи аналитичари рекли да је право играње са ватром.

Нова влада прокламовала је идеју да се Мађарска економски постави на сопствене ноге и да пре свега проба да смањи своје задужење. Веома брзо након ступања на власт они су донели пакет од двадесет и девет економских мера којима су реализовали програм какав су и најављивали. На пример, корпоративни порез смањен је са 19% на 10% за компаније чија годишња добит не прелази 1,75 милиона евра. Тиме се заиста помаже пословање малих и средњих мађарских предузећа. Затим је уведена јединствена пореска стопа на плате од 16%, и постављен је висински лимит за плате у јавном сектору, државним институцијама и Централној банци (7.092 евра).²⁷⁵ Између осталог, делимично је смањен и порез на алкохолна пића и легализована је приватна

273 Џон Стјуарт Мил је с правом упозоравао да не постоји гора тиранија од тираније малих локалних властодржаца. Види Миша Ђурковић, *Политичка мисао Џона Стјуарта Мила*, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 375.

274 Види нпр. Дејан Јовић, *Југославија држава која је одумрла*, Реч, Београд, 2003, посебно четврто поглавље „Економска криза”, стр. 205–252.

275 Плата гувернера Мађарске народне банке до тада је била 27.000 евра што је 40 пута више од мађарског просека.

производња ракије (*палинка*) која је номинално била забрањена више од 90 година.²⁷⁶

Током лета 2010. влада је ушла у оштар клинч са Међународним монетарним фондом да би се на крају преговори потпуно прекинули. Орбан је одлучио да се не улази у нова задужења већ да се, супротно препорукама ММФ-а и Брисела, решења потраже у сопственим изворима. Основни проблем Мађарске, видели смо то из Ђурчањијевог говора, јесте где пронаћи новац потребан за функционисање система. Орбан је овај проблем покушао да реши низом мера које су шокирале Запад, али добиле широку подршку домаћег становништва. Погледајмо о чему је реч.

Да би спровео свој економски пакет, Орбан је кренуо да подрива аутономију Централне банке и да је ставља под контролу своје владе. Форинта је додатно девалвирана, а онда се кренуло на највеће финансијске играче које су оптужили да профитирају у време кризе. Уведен је на рок од три године посебан кризни порез за пословање великих фирми (углавном оних страног порекла). Тиме се очекује око 1,3 милијарде евра додатних прихода за државну касу годишње. Затим је уведен посебан порез за банке и осигуравајућа друштва које је влада јавно огласила највећим кривцима за лоше економско стање у земљи. Порез за банке је прописан по стопи од 0,45% њиховог укупног биланса, а за осигуравајућа друштва на 5,8 % од исплаћених премија. Од ових пореза се очекује око 700 милиона евра годишње.²⁷⁷ Суштину овог потеза, као и читаве реформе усмерене (како Фреда с правом примећује) ка повратку суверенитета и извлачењу из канџи међународних банкарских субјеката изнео је сам Орбан приликом образлагања нових пореза: „Финансијске институције морају, макар привремено, да преузму свој део да би фискалне обавезе биле праведније распоређене, током периода који је неопходан да се опорави привреда и стабилизује финансијска ситуација. Порез расписан банкама нужен је, праведан и ефикасан и користан је за интересе државе и особа који се налазе у нарочито тешким условима.”²⁷⁸

276 Тиме је заправо легализовано постојеће стање јер се процењује да постоји преко 40.000 казана у којима се нелегално пече ракија. Властимир Вујић, „Орбан против Брисела”, *Печат*, 10.09.2010.

277 Веома је занимљиво да је и Ангела Меркел најавила како би и Немачка могла да примени слично решење од 2012. Постоји доста спекулација да управо Немачка даје јаку политичку подршку Орбановој влади за овако радикалне и нетипичне потезе, упркос томе што су и немачке компаније које послују у Мађарској погођене неким од ових мера. Занимљиво је да је и нови председник Мађарске, Фидесов кадар Пал Шмит, пореклом Немац.

278 Орбан према Gianluca Freda, *La Rivolta di Ungheria*, блог, 24.07.2010, <http://blogghete.blog.dada.net/archivi/2010-07>, прегледано 23.04.2011.

Банкама је такође забрањено одобравање кредита уз валутну клаузулу као и пословање са такозваним дериватима. Тиме су обустављени кредити у еврима и швајцарским францима. Орбан је посебно апострофирао кредите са валутном клаузулом који су по њему неоправдано порасли и грађане довели у малтене ропски положај. Разумљиво, овакве мере су донеле широку подршку домаће јавности, али и огромну забринутост банака којима се смањују профити, као и држава из којих оне потичу.²⁷⁹

Влада је прихватила да настави политику смањења буџетског дефицита који је за 2010. пројектован на 3,8%. Новост је да је Орбан супротно очекивањима променио став о Јужном току охрабрујући руске инвестиције у енергетику, али је најавио и два озбиљна трговинско-пословна аранжмана са Кином.

Питање је да ли ће све ово бити довољно за земљу која има тако висок спољни и јавни дуг. Стога је од самог почетка владавине Орбан почео да разматра најконтроверзнију идеју до сада, пројекат национализације приватних пензионих фондова. У њима се налази око 10,3 милијарди евра и влада врло озбиљно размишља да тај новац стави под своју контролу и, у случају потребе, искористи за враћање једног дела међународних дугова. Зачудо, Брисел није испољио превише забринутости. Орбан се у овом случају води класичним државним резоним, примењујући врло проблематичне мере са циљем спасавања државе од финансијског банкрота.

*

Као врхунац великог и замашног посла који је нова влада урадила током прве године дошао је и нови Устав. Парламент Мађарске изгласао га је 17. априла а он је, након што га је председник потписао, и ступио на снагу крајем месеца. Из свега реченог разумљиво је да је и он донео нека радикална и контроверзна решења, која је нова власт пробала да представи као не превише велико одступање од досадашњег уставно-правног система.

Орбан је још током предизборне кампање наговештавао да ширина захвата реформи које он намерава да спроведе неминовно тражи и промену Устава. И заиста, дотадашњи Устав Мађарске донет је још 1949. године, а делимично је измењен 1989.

²⁷⁹ ОТП, „домаћа банка”, контролише четвртину тржишта док остале три четвртине држе углавном аустријске, италијанске и немачке банке. Међутим, чак три четвртине власништва ОТП-а такође припада страним инвеститорима. http://www.bankszovetseg.hu/bankszovetseg.cgi?p=otp_2010&r=&l=eng&v=8888277817, прегледано 24.04.2011.

Дакле, више од двадесет година чекало се на нови, савременији устав државе.²⁸⁰

Већ у јуну 2010. у парламенту је образован комитет који је иницирао процес измене Устава. У исто време премијер је оформио шесточлано консултативно тело састављено од експерата. Затим је отпочео широки консултативни процес који је укључио слање упитника са 13 питања на адресе више од осам милиона гласача у земљи. Своје одговоре послало је више од 920.000 њих и влада је врло озбиљно узела у разматрање резултате овог изјашњавања. У међувремену је опозиција одустала од учешћа у читавом процесу: у октобру су из комитета иступили представници социјалиста и зелених, да би половином новембра то урадио и Јобик.

Нацрт устава је изазвао доста противречних реакција и критике од стране опозиције, али и различитих политичких субјеката са запада. Овде ћемо изнети неколико најважнијих нових решења пратећи, између осталог, и званични документ којим је влада Мађарске међународној јавности објашњавала и представљала идеје интегрисане у Нацрт устава.²⁸¹

У тачки два овог документа представља се одредба која се односи на смањење јавног дуга. Као основни проблем државе излаже се огроман јавни дуг који је достигао 80% БНП-а и као циљ се истиче његово смањивање на ниво од 50% у року од десет година. Дефинише се да парламент може да доноси законе о државном буџету који не резултирају повећањем нивоа дуга, осим у случају када постоји опасност урушавања правног поретка, или ако постоји значајна и трајна рецесија. Одређује се право Пореског савета да ветоом спречи изгласавање буџета који не прати такве пројекције.

Као неопходну меру за реализацију овог пројекта влада види боље управљање укупном јавном имовином, па се *de facto* врши постепена рецентрализација контроле државне имовине тако што се сва имовина државе и локалних самоуправа одређује као национални посед. Орбанов тим сматра да само државна контрола и надгледање може да обезбеди ефикасно управљање таквом имовином.

Прелази се затим на питање забране дискриминације. У Уставу се дефинишу забрањени облици дискриминације међу које не спада дискриминација на основу сексуалне оријентације или старости. Иако влада тврди да су ове групе ипак обухваћене

280 Најближе томе била је социјалистичко-либерална коалиција која је владала од 1994–1998. и имала потребну парламентарну већину, но ни они нису успели да заврше тај посао.

281 Види *Position Paper on the Draft Hungarian Constitution*.

фразом о „другим облицима”, неувршћавање ових забрана јасно сведочи о конзервативном усмерењу Устава који и другим решењима штити традиционалну породицу и традиционално виђен брак.

То се посебно види у тачки четири овог документа која разјашњава однос према браку и породици. Уставна одредба гласи: „Мађарска ће штитити институцију брака, која се схвата као заједница мушкарца и жене, заснована на добровољној одлуци. Мађарска ће такође штитити институцију породице, коју препознаје као основу за опстанак нације”. Уставопредлагач објашњава да се тиме поштује пракса која је нормирана и у неколико других европских устава (Пољска, Летонија, Литванија, Бугарска) и коју је поставио Уставни суд Мађарске одлукама из 1995, 2007. и 2008, према којима брак истополних лица није могућ. С друге стране, отвара се могућност за такозвано регистровано партнерство као начин да такве особе регулишу свој статус.

И питање породице се регулише на сличан начин: у нормативном тексту се експлицитно дефинише пожељно решење, класична породица, али се у разјашњењу истиче да се тиме не дискриминишу ни самохрани родитељи нити парови који живе у невенчаној заједници.

Исти метод примењује се и у тачки пет кад се говори о заштити фетуса. Нацрт устава јасно заговара право фетуса на живот које мора да буде заштићено од тренутка зачећа. У разјашњењу се међутим тврди да се тиме не припрема укидање могућности абортуса. Циљ Устава је дефинисање задатка државе да користи све подстицаје како би се створила ситуација у којој се подстиче одлука да се рађају и подижу деца (нпр. медицинском помоћи, саветовањем о питањима трудноће и абортуса, као и системом пореских подстицаја којима се породицама додељују пореске олакшице).

Током процеса израде Устава појавила се чак и идеја да се уведе гласачки подстицај за родитеље тиме што би породице добиле додатна гласачка права у име своје деце. Од тога се, како се у тачки осам објашњава, одустало јер је свега 25% одговора на упитнике подржало такво решење.²⁸²

Кад се већ говори о питањима гласања, подсетимо да је уставопредлагач остао при решењу којим се отвара могућност да се гласачко право додели и новим мађарским држављанима који паош ове државе стекну на основу Закона о двојном држављанству.

282 У приватним разговорима са мађарским колегама чуо сам да се помиње један други разлог. Тим решењем би циганска гласачка популација постала прекомерно утицајна с обзиром на чињеницу да они имају највише деце.

Устав не прецизира такво решење, али оставља могућност да га законодавац уведе, слично моделу који постоји у Хрватској.

Занимљива су решења из преамбуле која дефинишу државу и њену природу. Уместо *републике Мађарске*, у Уставу се говори о *Мађарској* чиме је истакнута једна историјско-органска димензија државе. Постоји директно позивање на Бога, хришћанску природу државе и Свету круну. Уставопредлагач је инсистирао да тиме поштује европску праксу (слична решења у уставима Пољске, Грчке и Ирске), да тиме не дискриминише припаднике других верских заједница, већ само истиче хришћанске темеље и државни континуитет Мађарске.

За крај поменимо и спор око позиције и овлашћења Уставног суда. Тенденција смањења његових овлашћења присутна је од почетка Орбанове владавине и чини се да и Устав наставља ту тенденцију. Како се у документу објашњава, новој власти је важно да се ограниче права Суда по питањима државног буџета и државног дуга. Наиме, потпуно у складу са традицијом државног разлога уставопредлагачи тврде да посебне мере финансијске угрожености државе захтевају одрешене руке за пуно преуређење финансијског и фискалног система, у шта не желе да дозволе Уставном суду да се меша и да им ограничава поље деловања.

*

СТИЦАЈЕМ ОКОЛНОСТИ Мађарска је преузела председавање Европским саветом у тренутку када се и сама упустила у експеримент преуређења своје државе и финансијског сектора који иде у потпуно супротном правцу од номиналних актуелних европских трендова. Не случајно, Орбанова администрација је све време на удару пре свега англосаксонских кругова,²⁸³ али и бриселске бирократије. Међутим легитимност ових критика данас је далеко мања него пре само две године. Ирска, као школски пример земље која је пратила све препоруке о подстицању страних инвестиција, пореској политици и имиграцији,

²⁸³ Погледати чланак у *Вашингтон посту* у коме им се прети позицијом европског парије: „Hungary’s strongest leader targets the media”, *Washington Post*, editorial, 19.07.2010. У једном каснијем чланку у истом дневнику алудирао је да је Орбан кренуо „путем путинизма”. Сличне формулације користи и енглески *Економист*, као и Јан Вернер Милер који је у часопису *Дисент* објавио чланак под називом „The Hungarian Tragedy”. Види *Dissent*, пролеће 2011, стр. 5–10. Своје доприносе дали су и дежурни европски чувари политичке коректности па га је Данијел Кон Бендит, шездесетосмашки лидер, а сада председник фракције зелених, приликом расправе у Европском парламенту 19. јануара 2011. окарактерисао као „европског Чавеза, национал-популисту који не разуме суштину структуре демократије”.

завршила је у банкроту. Пре ње слично је прошла Грчка, а недавно је и Португалија прогласила да више није способна да враћа своје дугове. Крајње је упитно стање Шпаније, па чак и Италије, једне од оснивача ЕУ. Подаци о привредама нових чланица такође не уливају оптимизам: велика већина има огроман спољнотрговински дефицит и велики јавни и спољни дуг. Укратко, читав модел транзиције и економског развоја који је примењиван у последњих тридесет година доведен је у питање. Коначно, када се говори о Мађарској не сме се испустити из вида да је управо она све време навођена као *најбољи ђак*, као земља која је најдоследније следила све препоруке ММФ-а и Брисела.

Тек са овим искуством постаје јасно у шта се нова мађарска влада упустила. Свест о дубини кризе и неопходности тражења нових путева јасно је уочљива ако се погледа говор који је Виктор Орбан одржао приликом преузимања председавања. Предавање је названо „Година европске обнове”.²⁸⁴ Орбан експлицитно каже да су сви познати европски путеви потрошени и да би прибегавање старим решњима довело до истих грешака које су истрошиле и уназидиле Европу. Ништа више неће бити као раније, констатује он. Европа неумољиво заостаје у односу на друге континенте, а посебно у односу на Азију. Разлог је то што су оба ресурса на којима се заснива напредак једне цивилизације (људске енергије, виталност оличена пре свега у економском предузетништву, и свест о трајности оличена у моралу, вредностима, историјском сећању, културној и верској традицији) у Европи усахнула. Орбан затим критикује комплетну данас владајућу идеологију скептицизма, јалових политички коректних дебата, виртуелне економије базиране на виртуелном новцу итд. Ствар је толико дубока и озбиљна да мора да се тражи комплетна обнова.

Основа обнове мора да буде изградња јаке државе и јаке заједнице које ће бити изнад пуког збира интереса себичних појединаца. Највећа препрека данас је владајући систем економског живота базиран на кредитима, спекулацији и презадужености свих субјеката, од појединаца и компанија до држава. У том светлу не види се јасно шта је та додатна вредност коју Европска заједница доноси својим грађанима. Са јачим државама треба нам, каже Орбан, и јача Европа. Неопходно је стабилизovati евро и вратити економску и финансијску кооперацију између европских држава коју је економска криза дебело нагризла.

Овде нажалост нема простора за детаљно излагање мађарске политике председавања која је, између осталог, укључивала

²⁸⁴ Viktor Orban, „The Year of European Renewal”, у *Hungarian Review*, Vol. II, No 1, 2011.

и јачање регионалне сарадње у централној Европи.²⁸⁵ Позиција и значај њеног председавања су међутим доста умањени након ступања на снагу Лисабонског споразума и избора Хермана ван Ромпеја за председника Савета. Почетак председавања обележен је симболичким потезом који се у дипломатским круговима сматра великим гафом, а додатно је подигао страх код околних народа. Наиме, приликом преузимања председавања Мађарска је изложила огроман тепих величине преко 220 метара квадратних који је направљен у облику предтријанонске Мађарске на коме су представљени многи топоси мађарске културе и историје.²⁸⁶

Годину дана након почетка владавине Фидеса мора се признати да је много урађено у зацртаном правцу. Какви ће, међутим, бити резултати читавог поменутог пакета обнове, пре свега кад је економска одрживост система у питању, видеће се тек за неколико година, ако влада издржи на том путу. Орбанов експеримент је свакако веома храбар и, ако ништа друго, указује на то да европске земље и њихови лидери очајнички покушавају да нађу нове путеве за излаз из зачараног круга система који су поставили у последњих неколико деценија.

285 Овој тематици је посвећен цео број часописа *Foreign Policy Review*, vol. 7 (2010), који издаје Мађарски институт за међународне односе. Посебно треба погледати чланке Јаноша Терењија и Иштвана Чејтеија.

286 Чињеница да се такве карте, магнети и слични артефакти који представљају Велику Мађарску могу наћи у слободној продаји у централним будимпештанским улицама и продавницама сувенира заиста подстичу на размишљање да ли је реч само о носталгији и фрустрацијама, или о оживљавању ревизионистичке политике која се не одриче претензија на територије околних држава. У време кад доносе Закон о двојном држављанству очекивало би се да буду много опрезнији са оваквим стварима, што за сад није случај.

ИДЕЈЕ О СВЕТСКОЈ ВЛАДИ – НОВИЈА ВИЂЕЊА

Да ли свет треба и може да добије једну светску владу и како до ње доћи? Током последње две деценије написано је много књига, чланака, елабората и одржано исто толико конференција, саветовања и семинара о овом питању. Тема светске владе је једна од оних граничних интердисциплинарних тема на којој се сусрећу филозофи, правници, политиколози, социолози, кибернетичари итд. Оно што карактерише већину ових разматрања је интенционалистички приступ, стриктно усмерен на разматрање нормативног идеала светске државе, који углавном игнорише претходне иначе веома инструктивне и корисне расправе о овом феномену какве су се водиле у више наврата током прошлог века (прва деценија, затим двадесетих у вези са Лигом нација и током тридесетих у вези са Бријановим планом о европским интеграцијама, као и у првој деценији после Другог светског рата у вези са низом универзалистичких и федералистичких предлога и иницијатива).

Друга одлика је дубоко просветитељски патос²⁸⁷ разматрања светске власти. Доминантна струја долази из широког табора мислилаца који се данас називају и представљају „либералима”, фундаменталистички оријентисаних у погледу прихватљивих система управљања и власти – либерална демократија је једино прихватљива те се стога и сви облици глобалне власти виде као неки модуси либералне демократије проширени на регионални, а затим и светски ниво. Тако је расправа о светској власти експлицитно изгубила сваки контакт са непросветитељским визијама таквог феномена.

Неопходно је, међутим, подсетити се да су и Александар Македонски и римски цареви и Наполеон и Хитлер, између осталих, такође имали своје врло упечатљиве моделе светске власти повезане са њиховом личном глобалном доминацијом.²⁸⁸

287 Најеминентнији претходник космополитске демократије (као жељеног облика светске владавине) јесте филозофија историје просветитељства, признаје Арчибуџи. Види Archibugi, 2004, стр. 466.

288 Ово су наравно само неки примери каквих има много. Такође је важно подсетити се да су теократске политичке творевине какав је калифат или Свето римско царство себе видели и доживљавали као хијерархијски, ау-

Штавише, они су покушали да своје modele преточе у реалност. Изучавање тих покушаја такође би бацило врло важно светло и на неке од садашњих мера, понашања и предлога који наизглед имају другачију идеолошку и вредносну конотацију.

Савремене (пре свега филозофске) расправе о светској влади морају се дакле најпре допунити претходном премисом о моделима успостављања светске власти. Осим либерално-демократског модела који се у последњих двадесет година једини намеће као релевантан, неопходно је у расправи и анализе укључити и други модел, модел ауторитарне империје. Ако први у начелу треба да настане федералистички, одоздо, као постепено прожимање и обједињавање процеса који повезују либералне демократије, други настаје као хегемонија, тако што нека велика сила освајањем и различитим облицима доминације (који не морају да буду само елементи тврде већ и меке или комбиноване паметне моћи) проширује своју власт, хегемонију, доминацију или свој модел организације на читав свет.

Увођење овог модела је од великог значаја јер запањујуће показује да понашање САД-а и Британије у последњих двадесет година више личи на тај модел него на модел аутономног, спонтаног удруживања федералистички организованих и повезаних либералних демократија. То индиректно потврђују и најважнија либерална пера данашњице, попут Погеа или Тамира, који при излагању свог модела на крају признају да ће његова успешност фундаментално зависити од снаге, способности и воље САД-а и земаља ЕУ да га глобално промовишу и наметну.²⁸⁹

Следећи Дојла и Брилмајера, Тамирова у свом чланку инсистира на томе да либерална хегемонија у свету, какав данас (1995) постоји нарочито доприноси успостављању праведног светског поретка (just world order).²⁹⁰ Од тада су ови либерални хегемони извршили нелегалне војне интервенције у бар пет земаља, и организовали промене власти у бар још толико. Стање у тим државама данас тешко да би се могло тумачити као боље него пре њихових интервенција.

Постоје и значајни историјски контрапримери које Тамирова прескаче, бројни случајеви у којима су либералне демократије током последња два века зарад свог интереса рушиле

торитарно устројене модели светске власти, односно светске империје, који у крајњем случају треба да се прошире на читав свет. Неки од најважнијих пројеката који се у уџбеницима наводе као претече европских интеграција настали су заправо као покушаји обнове јединства хришћанског света и обједињавања његове моћи у интересу овладавања Светом земљом и, у крајњем случају, такође читавим светом.

²⁸⁹ Pogge, 1992, Tamir, 2000.

²⁹⁰ Tamir, 2000, стр. 252.

демократске режиме и успостављале и помагале диктатуре, па чак и теократије.²⁹¹ Најупечатљивији пример је случај рушења иранског премијера Мосадека који је власт изгубио управо због оданости демократским принципима одбијајући да примени силу против британских и америчких плаћеника.²⁹² И наша историја нуди неке занимљиве доприносе. Познат је пример из доба уставобранитеља приликом обарања власти Обреновића и владавине кнеза Александра Карађорђевића. У то доба су се за уставна начела у Србији залагале царевине (Руска и Аустроугарска), док су либералне демократије, Британија и Француска, чврсто стајале иза владара и залагале се за пуну ауторитарну власт.

Тамирова испушта још једну важну димнезију. До Првог светског рата Британија је била најмоћнија светска царевина која је обухватала велики део светске територије и владала над стотинама милиона људи (а исто важи и за Француску). Међутим, она је била либерална демократија само у унутрашњем уређењу старог центра империје, метрополе, дакле територије на британским острвима. Само су тамошњи становници имали политичка права и могућност партиципације у бирању власти и одлучивању. Стотине милиона поданика из колонија над којима се владало били су грађани другог реда, дискриминисани на основу расистичких принципа, као ниже расе које бели човек услед свог терета (Киплинг) за њихово добро тек мора постепено да цивилизује.

Дакле, много примера показује да хегемонија либералних држава уопште не мора да доприноси либерално демократском моделу светске власти. Сасвим је могуће да либералнодемократска држава спроводи империјалну (Британија) или квазиимперијалну (САД) доминацију и владавину над светом.

Увођење ових момената у расправу је важно и због основнијег методолошког питања које се односи на то шта је политичка филозофија (нарочито данас), шта она треба да буде и шта је предмет њеног истраживања. Оно што се данас из англоамеричке кухиње наметнуло као политичка филозофија је идеја о искључиво нормативном разматрању политичких појмова из либералнодемократске перспективе (феминизми, делиберације, контрактивизми, нормативизми). Тиме су историја и предмет класичне политичке филозофије дубоко редуковани и кастрирани јер се искључују фундаментална питања политике која се

291 И данас САД и Британија подржавају читав низ теократских, ригидних режима у арапском свету, од којих је наравно најозлоглашенији онај у Саудијској Арабији.

292 Кинзер, 2004.

односе на моћ, њен смисао и значај, као и начине њеног практиковања и употребе.²⁹³

Није случајно, дакле, што се у актуелним дебатама не помињу раније расправе у којима је највећи број садашњих аргумената већ разматран, као што такође није случајно што се у одговарајућим уџбеницима и историјама европских интеграција не разматрају нацистичке идеје и модели реализације истог идеала. Ова димзенија је међутим суштинска јер укључује једно од најважнијих питања политичке филозофије – димензију борбе за употребу појмова и политичких позиција, од којих је позиција универзализма једна од најлукративнијих и најатрактивнијих. Показало се да је у међународној арени стратешки можда најважније овладавање позицијом универзализма. Увидело се дакле да ће од две стране у сукобу много јачи пропагандни, а тиме и политички ефекат и лагоднију позицију у „срцима и умовима” људи имати она која себе представи као заступника универзалних идеја, као неког ко се не бори само ради себичних личних интереса него у име универзалних људских права, глобалне правде, стварне Европе итд.²⁹⁴ Овде ћемо врло кратко изнети два примера борбе за овладавање позицијом универзализма из средине прошлог века.

Одмах након Првог светског рата најважнији немачки политички и правни теоретичари попут Шмита и Мајнекеа препознали су проблем и почели да га детаљно износе. Њихов највећи приговор понашању савезника после Првог светског рата био је уношење димензије морализма и универзализма која до тада у европском јавном простору није постајала. Ратови су вођени од давнина, па и кроз читаву модерну историју као легитимни део међународних односа. Окончавали су се споразумима и уговорима који би верификовали измењено стање на терену и регулисали међународно-правне односе до избијања следећег рата. Поражени никада није био осуђиван због тога што је учествовао у рату, а то је управо моменат који се у Версају појавио на радикалан начин. Образложење казни које су наметнуте Немачкој носило је дубоко моралистички патос некога ко наступа са универзалистичких позиција и осуђује пораженог не само

293 Види Ђурковић, 2005. Овој теми ћу се вратити и касније, а илустрација је други део овог текста.

294 Овде, наравно, можемо само да констатујемо ту евидентну чињеницу, а не и да анализирамо разлоге због којих се у западној култури универзализам преферира, а партикуларизам одбацује као нешто мање вредно (рефлексја овог односа снага је снажна озлоглашеност национализма у јавном простору данас). То је наравно повезано са целом историјом и природом хришћанства и махом универзалистички схваћеног морала који су обележили и историју западне цивилизације.

зато што је поражен већ што је нарушио наводно универзалне принципе морала и хуманитета. Ова два аутора не само што су протестовали против таког приступа, већ су на начин који је и даље ненадмашен у политичкој теорији показали како управо Енглези баштине опасну нечасну манипулативну традицију да сопствени интерес пакују и пласирају као универзалан интерес човечанства, да осуђују сваки национализам, а за себе резервишу начело *My country, right or wrong*.

Но, готово у исто време и сам Шмит почиње да се упушта у сличне подухвате. У то доба дубоко импрегниран римокатолицизмом почиње да развија опозицију у којој с једне стране стоји комунизам, наводно дубоко утемељен у руској византијској традицији варварства, а с друге римски католицизам који брани Европу и универзалне моралне хришћанске и цивилизацијске вредности.²⁹⁵ Ово је, како МекКормик и Константинови²⁹⁶ показују, први од четири консекутивна модела у којима Шмит разматра појам Европе у складу са глобалним околностима које се мењају.

Велика грешка иначе је посматрати нацистички режим као јединствен, хомоген и једнозначан. Током свих дванаест година владавине водиле су се непрестане борбе за моћ, утицај и престиж између партије и војске, између Министарства спољних послова и Министарства пропаганде, између СС обавештајне службе РСХА и Канарисове војне обавештајне организације, између паганских, тевтонских па чак и магијско-сатанистичких верника и хришћана из обе конфесије, итд. Слично се може рећи и за интелектуалне струје које су се кретале око ових носилаца моћи и залагале за одређене видове дискурса, било из убеђења или из пропагандних разлога. Накнадна пропаганда је и до данас фокусирала пажњу само на расистички дискурс доминације, освајања и заузимања великог економског и животног простора неопходног немачкој раси. Но чак и они су били веома свесни чињенице да им таква идеологија у односу са другим народима, где су им ипак требали савезници, може нанети само штету. Отуд су Розенберга користили за домаће потребе, а према споља развијали снажан универзалистички дискурс базиран око антибољшевиизма (одбрана Европе од руских комуниста), и антикапитализма (одбрана Европе од предаторског и плитког америчког конзумеризма).

Волфганг Шмале у својој *Историји европске идеје* врло неуобичајено доноси цело поглавље о нацистичким идејама европске интеграције. С једне стране је попис економских идеја о царинским савезима, организацији јединственог економског простора

²⁹⁵ Schmitt, 1996.

²⁹⁶ Constantini, 2006, стр. 95.

и увођењу јединствене монете на европском простору, а са друге фантастичан збир идеја, докумената и програма који су служили за пропагандно освајање позиције бранитеља Европе: часописи, конгреси, тематске изложбе, формирање Европског омладинског савеза (Балдур фон Ширах), употреба иконографије Европе на леђима бика, слоган *Europa siegt*, а чак је СС 1944. објавио Европску повељу са шест основних слобода и седам права. Ова пропагандна делатност је интензивирана од 1939. кад је почео рат, да би се нарочито развила после 1942. и пораза под Стаљинградом.²⁹⁷

Други значајан пример је спор око светске владе непосредно након рата, вођен између Совјета и Американаца. На западу се после Другог светског рата развила потпуна манија за интеграцијама која је имала како своје теоријске видове, тако и практичне заговорнике и пропоненте окупљене у велики број невладиних организација, покрета, конгреса и сл, који су се сви називали федералистима. Један део њих залагао се за светску државу и владу одмах, док је други своју пажњу усмерио на европске интеграције захтевајући макар да се Европа уреди по моделу Сједињених европских држава. Шуманов план и Заједница за угаљ и челик најпознатији су практични производи овог невероватног таласа који је, на пример, укључивао и заборављени пројекат Елеоноре Рузвелт да се уведе глобална Повеља о правима.

Совјети су читав овај идеолошко политички покрет доживели као амерички галиматијас усмерен против себе. Гудманов чланак је одличан преглед тадашњих совјетских ставова према тада актуелној визији светске владе који посебно из данашње перспективе доноси неке значајне увиде.²⁹⁸ Кратку анализу овог сукоба око универзализма изложићу на основу његовог материјала. Она је, између осталог, занимљива и зато што је совјетска, на реализму заснована критика ових утопијских идеја и њиховог практичног смисла веома инструктивна и за разумевање извора и значења савремених филозофских дискусија о светској влади. Нарочито зато што је доживела потврду у обелодањеним документима и студијама историчара.

Западна страна је у своју универзалистичку офанзиву кренула одмах после окончања сукоба. Док су савезници још преговарали око будућности Немачке и уређења послератног света, Американци су у координацији са сузбијањем јаким комунистичких

297 Сва ова делатност (укључујући и Рибентропов говор о духовном јединству Европе нпр.) донела је преко 200.000 добровољаца из различитих европских земаља који су се придружили немачкој армији. Види Шмале, 2003.

298 Идеју светске владе критиковали су и на западу, пре свега реалисти и традиционалисти. Као део ове полемике настао је класичан Нибуров рад „Илузија светске владе”.

снага у Италији и Француској почели да развијају стратегије за вођење хладног рата.²⁹⁹ Пресудни циљ је заправо био борба за срца и умове људи у западној Европи који су гајили огромне симпатије према Совјетима и према левим идејама. Стога је америчка универзалистичка офанзива имала три основна циља: 1. представити себе као носиоца стварно прогресивних и универзалистичких идеја о братству нација, и 2. сузбити веома јаке совјетске универзалистичке организације, мрежу која се обнављала на основама које је тридесетих година углавном поставио Вили Минценберг (прокомунистичка омладина, интелектуалци, синдикати, женске организације) 3. У складу са Спајкмановим геополитичким планом,³⁰⁰ увезати западну Европу у један блок који ће се безбедносно, економски и политички ставити у неку врсту протектората, као део америчког овладавања *римлендом*.

Несумњиво, нико од стратега америчке политике није мислио да ће Стаљин прихватити њихове иницијативе и оформити са њима истинску светску владу, било кроз УН било на неки други начин. Залагање за СВ имало је пропагандни значај за постизање наведених циљева мањег дмета.

Стратегија Совјета је углавном ишла у правцу на реализму заснованог демаскирања западног универзализма и његовом разобличавању као квазиуниверзализма, односно као инструмента партикуларистичких циљева западних финансијских и политичких елита. „Космополитизам је обрнута страна буржоаског национализма”.³⁰¹ Оваква стратегија се показује као пре свега дефанзивна и спроводи се преко штампе, научних часописа и научних полемика. Под удар долазе Труман, Ајнштајн, Гери Дејвис, аутор Чикашког плана Хачинс, а нарочито се напада такозван NCL, некомунистичка левица; разобличавају се немачки индустријски магнати као неко ко подржава ове интеграције служећи Вол Стриту у име монопола који ће да добију за пословање у обједињеној Европи и коначно, највише се нападају сви независни покрети, невладине организације и друге иницијативе за европски и светски федерализам. Они се разобличавају као намештеници Вол Стрита, дакле крупног капитала који тражи отварање граница за своје ширење, у интересу америчких политичких интереса. За Шуманов план се каже да је у њему само представљено и спаковано оно што је написано преко океана, под супервизијом америчких и британских монополиста.

299 Кенанов *Дуги телеграм* који износи стратегију запречавања објављен је већ 1947.

300 Види Вуковић, 2007.

301 *Правда*, према Goodman, 1953, стр. 233.

Разумљиво, демаскирање није довољно као стратегија јер вас чини слабим и оставља у дефанзиви. Следећи корак је стога залагање за практичну политику одбране суверенитета. Гудман добро уочава како је једна изворно космополитска идеологија, са којом је Коминтерна наступила у јавној сфери почетком двадесетих, сада морала да се трансформише у снажно залагање за одбрану суверенитета. Жданов је формулисао суштину ове позиције у септембру 1947: „Идеју светске владе узели су буржоаски интелектуални плаћеници и пацифисти, и користе је не само као средство притиска чији је циљ идеолошко разоружање нација које бране своју независност од уплитања америчког империјализма, већ и као слоган нарочито усмерен против Совјетског Савеза који неуморно и доследно брани принцип истинске једнакости и заштите суверених права свих нација, великих и малих”.³⁰²

Но и ова позиција одбране није лагодна јер се опет брани партикуларитет пред свеобухватним и заводљивим универсализмом. Стога су у трећем кораку Совјети морали да из ове нове позиције развију своју верзију универсализма. Још је Лењин направио корак од идеала федерације појединаца ка федерацији совјетских република које представљају постојеће нације. СССР је све време одржавао фикцију како је сувереност изворно резервисана за појединачне републике које су се аутономно и својевољно удружиле у савез који би у крајњем случају, а након реализације социјалистичких револуција у другим земљама, требало да прерасте у истински глобалну федерацију социјалистичких република. То је била њихова верзија универсализма са којом су се супротставили америчкој идеологији светске владе и са којом су имали доста успеха током периода деколонизације.³⁰³

*

И актуелна дводеценијска расправа уско је повезана са споровима око *суверености*, при чему се овај појам, заједно са *национализмом*, узима као стигматизовани облик партикуларитета (негативног по дефиницији) који спречава развој пожељне универзалности приписане појмовима *космополитизма* и космополитске демократије, људских права, глобалне правде и сл. Велика новост је, међутим, пребацивање тежишта са есенцијалистички и статички постављене идеје о институцији светске

³⁰² Исто.

³⁰³ За нас овде нису интересантни следећи кораци од којих је најважнији обрт око 1951. када су просовјетске универсалистичке организације прихватиле да учествују на скуповима западних федералиста.

владе на функционалистички, динамички и сложено представљене идеје светског владања или још боље светског управљања (governance). Отуд је сасвим логично што књига која је повод за овај рад носи управо такав назив: *World Governance: Do We Need It, Is It Possible, What (Could It) All Mean?*, односно у преводу *Светско управљање: да ли нам је потребно, је ли могуће и шта би све то могло да значи?*

Реч је о веома занимљивом зборнику радова који се појавио 2010. у издању престижне издавачке куће Cambridge Scholars Publishing.³⁰⁴ Основа за ово издање је истоимена конференција одржана у Београду у јуну 2008. Но за потребе овог издања уредници су додали и неке друге радове који су представљани на ранијим конференцијама одржаваним у оквиру истог истраживачког пројекта,³⁰⁵ као и неке који су се логиком уклапали у замишљени оквир зборника. Тако је настало издање које има важан значај за нашу филозофију и друштвене и хуманистичке науке уопште. Ретко се наине дешава да се на овакав начин у светским оквирима представи неки интелектуални догађај који се одиграо у Београду и ретки су случајеви да наши аутори објављују код престижних светских издавача.³⁰⁶

Бабић и Бојанић су у сарадњи са уредницима издавачке куће тако саставили зборник који је веома репрезентативан у погледу заступљености аутора и тематике која се данас разматра у оквиру наратије о светском управљању. Бабић је изразио жаљење што у овај зборник није ушао познати текст Александра Вента о неизбежности светске власти.³⁰⁷ Већа је, чини се, штета што зборник нема више озбиљних чланака који су критички настројени према актуелним идејама и филозофским пројектима светске власти и космополитске демократије. Занимљиво би било знати зашто овде нема Чендлеровог текста који се иначе налази у српском издању, као и Дузинасовог прилога. Ради се о квалитетним радовима релативно познатих аутора који припадају кампу оних левичара који су критички оријентисани према доминантним

304 Бабић, Ј, Бојанић, П, (ур.), 2010.

305 Серија конференција из области филозофије и етике међународних односа коју су у другој половини деведесетих, заједно са Бурли Викинсом, започели Јован Бабић и Александар Јокић. Временом је пројекат еволуирао, конференција је од ануалне постала биануална, а уместо Јокића у организацију се укључио Петар Бојанић. Осим овог зборника на енглеском језику, као последица пројекта појавио се у издању Службеног гласника 2009. и зборник на српском језику *Светска власт*. Садржај се, међутим, у доброј мери разликује од енглеског издања.

306 Свега неколико скорашњих случајева је познато и то углавном наших људи који годинама живе у иностранству (Радан, Павковић).

307 Види Вент, 2009.

идеолошким пројектима,³⁰⁸ и у својим радовима следећи традицију демаскирања приказују везу оваквих пројеката са глобалним империјализмом и америчким хегемонизмом.

Постоји обиље озбиљне литературе која критикује пројекте светске власти са различитих филозофских и политичко-теоријских позиција. Нпр. класични реалисти из области теорије међународних односа написали су неке значајне радове усмерене ка критици ових утопијских идеја. Волц као вероватно најважнији од њих има неколико текстова у којима се критички осврнуо на сличне радове и пројекте.³⁰⁹ Овако се критички осврти, стварни проблеми и приказивање друге стране медаље могу наћи само код Јана Нарвесона (који одбацује саму идеју), Алфреда Рубина (који показује како велике државе зарад свог интереса манипулишу терминологијом и нормативом у сфери међународног права), Ингеборг Маус (критикује злоупотребу Канта за пропагирање идеје светске власти) и, занимљиво, код све тројице наших аутора. То је квантитативно далеко слабије од предоминантне позиције коју у различитим облицима заступају сви остали аутори, њих четрнаесторо.

Но тиме се доиста реалније приказује стварно стање у савременој политичкој филозофији. Оно је, као што смо већ горе напоменули и као што и овај зборник показује, прилично јадно и неинспиративно. Дебате су одсечене од историјског искуства, класична аргументација, увиди и и аутори се селективно користе, уводи се низ бесмислених апстрактних *изама* за опис нормативних позиција које се по правилу представљају у бинарној опозицији, без реда се креће између високе нормативности и практичне дневне политике. Коначно, простор за дебату и размишљање је сурово и брутално ограничен праксом и политиком научне мреже институција, часописа, фондација и сл, која непогрешиво следи оквире политичке коректности владајуће фундаменталистичке лево-либералне идеологије.³¹⁰

Ово се најбоље види у имплицитно недодирљивој хипотези о апсолутној пожељности либералне демократије у њеном унутардржавном и космополитском виду с једне, и апсолутној непожељности било каквог ауторитаризма с друге стране. Не

308 У тој традицији су и Данило Золо и Скот Хоторн.

309 Види нпр. Kenneth Waltz, „Globalization and Governance”, *Political Science and Politics*, Vol. 32, No. 4, 1999, 693–700.

310 Ово се одражава на различите начине у свим областима практичне и интелектуалне делатности. Подсетимо се да владајући нормативни дискурс у круговима блиских Републиканској странци у САД-у у последњој деценији, означавао је обично као неоконзервативизам, у свом милитаризму, фундаментализму и привржености идеји насилне промоције демократије и људских права широм света, много више додирних тачака има са левим либералима него са класичним конзервативцима.

само ауторитаризам него чак ни ауторитарни елементи унутар либералнодемократских устава (као што су ванредно стање или државни разлог) немају никакав легитимитет унутар овог дискурса заинтересованог само за нормативна разматрања демократије и све оне мале кораке и процесе који воде успостављању светске власти.

Зборник је иначе састављен од три целине. Прва, под називом *За и против* обухвата седам текстова. Ричард Фалк, Мајкл Волцер, Стенли Хофман, Отфрид Хефе и Кембел Крејг износе аргументе у прилог светског управљања, Павковић указује на низ теоријских и практичних проблема у вези са (не)могућношћу сецесије у Вентовој глобалној творевини, док Нарвесон доказује зашто је светска влада страховито погрешна идеја.

Следи затим целина од пет текстова посвећена споровима о Кантовом односу према идеји светске власти. Ту су Полин Клајнгелд, Томас Поге и Шерон Андерсон Голд који се залажу за глобално управљање тражећи подршку у Кантовим идејама, док Ингеборг Маус и Јован Бабић следећи Канта указују на његово суштинско противљење идејама светске власти, односно на немогућност трајног уклањања рата.

Последња целина носи назив *Примене*. Обухвата осам текстова. Рубин и Бојанић одскачу са критичком интонацијом бавећи се проблемима дефиниције и положаја пирата у међународном праву и у визији глобалне власти. Бјукенен и Киохејн разматрају легитимност институција глобалног управљања, Лари Меј пише о праву да се буде субјект међународног права, Ентони Елис разматра значај Међународног кривичног суда, Вирџинија Хелд пише о етици бриге у вези са светском владом, Пол Гилберт се бави глобалним цивилним друштвом, а Луси Кабрера се залаже за глобално грађанство као неизоставан део космополитизма.

Већина заступљених аутора припада идеолошком кампу који себе данас представља као либерале. Такође велики број њих је некада био или експлицитно марксистички оријентисан, или близак неком облику левице. Суштински, посматрано из позиције скале класичне политичке теорије, њих би пре требало третирати као умерене, еволуционо усмерене троцкисте (пре свега због циља, универзалне светске заједнице једнаких људи, метода перманентне (р)еволуције, и неупитности есхатолошке схеме) него као класичне либерале којима је национална држава из много суштинских разлога била незаменљиви оквир политике. То нису ни либерали манчестерске школе јер се од њих фундаментално разликују по разумевању односа политике и економије и по односу према тржишној привреди.

За многе антикомунисте из источне Европе велико изненађење је било то што је Запад изашао из хладног рата много склонији левим идејама него што су они очекивали. Дилема: комунистички исток – капиталистички запад скривала је дубоку еволуцију унутар западног света на свим пољима која је водила ка суштинском и дубинском скретању у лево већег дела западне цивилизације. То се нарочито рефлектовало у стању на универзитетима који су произвели овакву доминацију најразличитијих облика левог дискурса који су креирали овакав интелектуални мејнстрим представљен и у нашем зборнику.³¹¹

Како дакле изгледа модел светске владавине за који се они залажу?

*

Полазећи од оживљене просветитељке есхатолошке перспективе, ови аутори велики значај дају процесу глобализације. Глобализација је вероватно најчешће коришћена реч у друштвеним наукама у деценији која је уследила након пада комунизма. Пад берлинског зида симболички је схваћен као најава пада свих зидова и граница: између економија, народа, нација, држава. Глобализација је гиденсовски схваћена као интензивирање процеса и унутрашње сажимање света. Ранији просветитељи би сматрали да је сам тај процес по себи довољан да се констатује кретање ка космополису. Ови нови просветитељи, међутим, глобализацију схватају као позитиван, али дијалектичан и двостран процес који има добре стране, али носи и велике опасности³¹²: пролиферација нуклеарног наоружања, глобално загађење, могућност ширења тероризма, повећање социјалних разлика, кршење људских права унутар појачаних међуетничких сукоба итд. Стога се као проблем поставља како контролисати овај фактички процес глобализације и како га усмеравати у пожељном правцу. Фалк то врло лепо дефинише: глобално управљање се бави успостављањем поретка у одсуству светске владе и међународних институција довољно јаким да примене глобалне норме у односу на политичке актере који им се одлучно противе.³¹³ Основни задатак је функционалистички, управљање овим процесом за који стари вестфалијански оквир наводно није довољан.

³¹¹ Више о томе у првом есеју у овој књизи.

³¹² Урлих Бек то назива ризичним друштвом.

³¹³ У Бабић, Ј, Бојанић, П, (ур.), (2010), стр. 20. Овде треба уочити и милитантну димензију принуде и приморавања.

Сам есхатолошки циљ углавном није споран: то је светска владавина заједницом обједињеног човечанства. Али у фокус међутим улази управљање оним што се сада дешава. Дакле, читава ова интердисциплиарна област анализе светске владавине доживела је функционалистички обрт и са анализе нормативног циља углавном је прешла на истраживање актуелних процеса транзиције од вестфалијанског модела суверених држава ка наредним облицима који треба да доведу до крајњег циља.

Поређења са историјом марксистичке мисли су неизбежна. Ко год се бавио анализом теорије и праксе марксизма и реалног социјализма у двадесетом веку препознаје идентичну матрицу мишљења и методологију, само изражену другим појмовима и категоријама. Да се подсетимо, у марксизму и разним другим дериватима социјалистичког покрета, циљ је такође био неоспоран и углавном замишљан на идентичан начин: комунизам као разотуђење сваког појединца и читавог човечанства, и овладавање природом и светским процесима у интересу човечанства (зато је пролетаријат имао месијанску улогу јер је он једина класа која не може себе да ослободи, а да не укине сваку експлоатацију).

Сви спорови су, међутим, вођени око тога како да се до тог жељеног циља дође. Оно што се данас назива *транзицијом* у оној традицији се називало *прелазним стањем*. Историја марксизма у двадесетом веку пребогата је разним покретима, правцима и практичним облицима: анархизам, синдикализам, лењинизам, троцкизам, стаљинизам, демократија савета, социјалдемократија, аустромарксизам, народне демократије, самоуправљање, еврокомунизам, културна револуција, теологија ослобођења, да поменем само неке од њих. Основно поље на коме су се они разилазили је простор прелазног стања које су сви различито доживљавали и на коме су се залагали за различите стратегије и тактике долажења до истог циља: колико траје прелазно стање (социјализам), како се организује, које методе користити, како се односити према постојећем буржоаском свету и унутар земаља које су оствариле револуцију, и унутар оних у којима је либерална демократија и даље на власти, како се у међународној арени односити према несоцијалистичким земљама, како пословати са капиталистичким државама, банкама и корпорацијама итд.

Штавише, многи од ових аутора не само да тврде да је једна светска влада далеки пројекат него као своју позитивну одлику истичу одређену скепу према превише централизованим визијама такве владе као потенцијално хегемонистичким.³¹⁴ Њих управо и занима простор између два екстремна типска модела, вестфалијанског са системом независних суверених држава, и

314 Види Лу, 2009. стр. 95. и даље.

глобалне централизоване државе. Отуд доминантно функционалистичка аргументација и тумачења чак и основних појмова као што је демократија. Наиме, велики број аутора инсистира на томе да демократија није прецизно и занавек дефинисан појам, да он доживљава сталне промене и адаптације, да је нпр. већ прелазак са директне демократије на представничку у САД-у био толики шок и револуција да се модел уопште и није називао демократијом него републиком, и да коначно прелазак на регионалне, а затим и на глобалне modele космополитске демократије такође значи нову револуционарну трансформацију појма и садржаја демократије.

У том међупростору они се фокусирају на елементе овог процеса као што су ерозија суверенитета, демократизација што већег броја ауторитарних држава, ширење механизма за заштиту људских права независно од воље и уређења појединачних држава, ширење социјалне правде, затим транснационалних демократских иницијатива, јачање глобалне јавне сфере и глобалног цивилног друштва, стварање додатних надвладиних институција као што је Међународни кривични трибунал, стварање широке мреже која промовише универзалну космополитску културу људских права и врши притисак на власти значајних држава и међународних институција како би спроводили све мере у овом правцу, укључујући и санкције и хуманитарне војне интервенције. Циљ је да се створи децентрализована мрежа снажних актера који наступају у име одређеног скупа космополитских вредности и постепено трансформишу читав светски систем у том правцу.

Мајкл Волцер је због забринутости за опстанак појединачних култура и културне разноликости посебно заинтересован да то ново управљање буде плуралистичко. Разрађујући свој модел он долази до, како каже, трећег нивоа глобалног плурализма: треба створити скуп алтернативних центара и све гушћу мрежу друштвених веза које прелазе преко граница држава. Решење је да се гради на већ постојећим институционалним структурама или онима које полако настају и да се оне јачају чак и кад се међусобно надмећу.

Кад се то преточи у модел настаје нешто што за онога ко је доживео 1999. и њену обавештајно-идеолошку и пропагандну припрему делује као права ноћна мора: „Тако трећи ниво глобалног плурализма захтева УН са сопственом војном снагом која би била способна за хуманитарне интервенције и јаке верзије чувања мира – али снагу која би и даље могла да се користи само уз одобрење Савета безбедности или велике већине у Генералној скупштини. Она затим захтева Светску банку и ММФ довољно јаке да регулишу ток капитала и облике међународног инвестирања, и СТО способну да наметне радне и еколошке

стандарде као и трговинске уговоре – свим тим међутим мора да се независно управља, без уске координације са УН-ом. Потребан је и светски суд који би сам могао да хапси, али коме би требала подршка УН-а уколико се суочи са противљењем било које од (полу) суверених држава које чине међународно друштво. Додајмо овим организацијама велики број грађанских удружења која делују интернационално, укључујући политичке странке које своје кандидате истичу на изборима у различитим државама, и синдикате који остварују свој дугорочни циљ међународне солидарности, као и покрете окупљене око једног специфичног проблема”. Овом мрежом, наставља Волцер, јача се политика глобалног друштва, али уз услов да све то никада не сме да конституише један центар. Потребни су мултипликовани извори политичке енергије који се увек другачије усредсређују.³¹⁵

Чак и овакво прелазно стање представља дугорочни циљ, а не нешто чему смо данас близу. Но сваку прилику да се иде у том правцу треба искористити. Ово убеђење је широко распрострањено, па постоји велика спремност да се игноришу детаљи ако је циљ прихватљив. Чак и Вент тврди да нам није потребна јединствена влада у форми једног јединственог тела са једним лидером који доноси финалне одлуке.³¹⁶ Међутим, као и сви мислиоци који су антисуверенистички усмерени, и ови имају ултимативни проблем спроводивости одлука. Ко ће на крају да донесе одлуку, посебно у спорним ситуацијама? Вент зато на крају тврди да је једна ефикасна влада ипак ултимативни циљ јер мора да обезбеди извршивост одлука, пре свега кад су у питању сузбијања проблематичних, изопштених држава и група. Упркос нелагодности у вези са понашањем САД-а (посебно у Бушовој неоконзервативној деценији) за које и они признају да се хегемонистички понашају, многи од кључних аутора на крају ипак признају да кретање у жељеном правцу зависи од добре воље пре свега САД-а и ЕУ да делују у складу са њиховим визијама хуманитарних интервенција и сузбијања суверенитета.³¹⁷

*

Следећи корак у разматрању је питање конкретних мера којима би данас и у скоројјој будућности могло да се развије ово либерално прелазно стање. Николас Хагер у својој недавно објављеној књизи *Светска влада* говори о осам могућих модела

³¹⁵ Walzer, 2010, стр. 57.

³¹⁶ Wendt, 2003, стр. 506.

³¹⁷ Pogge, 1992. Тамирова тврди да је добро што данас постоји либерални хегемонизам. Tamir, 1995.

који могу да се развијају. 1. Стварање светске заједнице кроз организације, 2. Држање за УН и јачање уговора између великих сила, 3. Организовање конвенције за Светски устав, 4. Ревизија Повеље УН како би се ојачало међународно право, 5. Уговор за формирање нове глобалне организације која би постојала уз УН и ојачала је, 6. Стварање нетранспарентне (тајне) светске владе кроз групе са ексклузивним члановима,³¹⁸ 7. Демократизација УН-а и тежња ка томе да глобално управљање постане одговорније, 8. Идеални облик светске владе који би изградио све институције попут војске, председника, владе, парламентарне скупштине, сената, суда и све то поставио изнад УН-а.³¹⁹

Погледајмо како се међутим код аутора у књизи и њима сродних мислилаца виде пожељне конкретне мере и кораци за стварање модела какав је наведени Волцеров. Овде можемо да обрадимо само неке од најважнијих и најчешће помињаних.

1. Регионализам. Овај појам се користи у два основна вида. Други, политика јачања друштвених и административних ентитета нижег обима од држава, има значајну улогу у процесу дисперзије суверенитета националних држава. Поменута дисперзија иде према доле, дакле према мањим аутономним јединицама,³²⁰ али и према горе, ка новим већим регионалним целинама које обухватају државе и на које поједине земље пребацују своје ингеренције у све већем броју области. Европска унија се узима као веома успешан, већ у великој мери реализован протомодел, који показује реалну остваривост идеје регионализма. Многи аутори су још после Другог светског рата уочили да је идеја о стварању светске (па чак и европске) владе путем чина, уставне конвенције, неког револуционарног *fiat* неостварива. Отуд се као реалистичан модел у случају ЕУ показао еволутивни, али константни развој интеграција који је довео до веома високог степена интегрисаности а који укључује и јединствену монету. ЕУ се дакле узима као пут који би требало да следе и друге регионалне иницијативе (НАФТА, АСЕАН, Панафричка

318 Овај конспиролошки модел је веома развијен у алтернативама мејнстрим науци, посебно у круговима ревизионистичке историје. По њима ово је најрелевантнији модел јер се управо преко деловања таквих ексклузивних, нетранспарентних група које трансцендирају националне инстанце спроводи највећи део глобалног управљања и трансформација света бар у последњих стотинак година. Доступни подаци о организацијама као што су Билдерберг група, Трилатерала, Римски клуб или слободно зидарство потврђују да се ова димензија не сме изоставити као део објашњења одређених појава и токова у модерној светској историји.

319 Hagger, 2010.

320 Ерих Калер је још четрдесетих предлагао да се уместо држава на светској уставној конвенцији појаве делегати региона, као нижих, хомогенијих јединица. Види у Niebuhr, 1949, стр. 385.

унија итд), али и као нада да се сличном еволуцијом која води ка стварању региона у другом кораку може доћи и до обједињавања региона у светску владавину.

2. Универзална демократизација као пут ка миру. Опет имамо два момента. То је настојање да се што већи број земаља од ауторитаризма преведе у табор демократија (макар то за почетак укључивало само формални критеријум избора владе на релативно слободним изборима). И други, веру да ће већи број демократија допринети укупној демократизацији и пацификацији међународне арене. Ова вера је међутим и теоријски и икуствено крајње проблематична. Она се базира на старом миту о томе да демократије наводно не ратују међу собом као и да су демократије мирољубивије у међународним односима.³²¹ Бен-там, Кант и Медисон се наводе као теретичари који су поставили ове старе хипотезе. Међутим, још је понашање Атине показало да демократије могу да воде веома милитаристичку и насилну империјалистичку политику и да воде ратове у име колонизације, освајања, хегемоније. Њима у великој мери одговара модерно понашање Британије у деветнаестом и САД-а у двадесетом или двадесет првом веку. Да би се вештачки одржавао мит, натеже се аргумент тако што се вилхелминска Немачка проглашава ауторитарном државом иако је била изборна демократија са широм бирачком базом од Британије и Француске итд. Такође се прескаче искуство Француске револуције и европских ратова који су након ње уследили. Хобсбаум је добро уочио да су демократије често биле крволочније и милитантније због месијанизма и популизма, док су ауторитарне царевине у принципу бар у првој половини деветнаестог века водиле конзервативну и неагресивну политику усмерену ка очувању *статуса кво* и пацификацији унутрашњих револуционарних изазова.³²²

3. Супсидијарност. Ову идеју у арсенал глобалних космополитских метода углавном доносе европски аутори. Супсидијарност је једна од најчешће помињаних речи кад је у питању процес европских интеграција, па је разумљиво зашто се њена симболичка и методолошка снага радо преноси и на идеје о глобалном управљању. Суштина је у претходној хипотези коју је посебно Поге³²³ радо развијао а сви врло радо прихватили, у

321 Део те дискусије обухваћен је код Аркибуђија, 2004, стр. 441. Види и Hoffe, 2010, стр. 82.

322 И Аркибуђи и Хефе прихватају ове контрааргументе али на крају ипак покушавају да спасу макар минимално важење основне тезе о већој склоности демократија ка међународним институцијама и кооперацији. Понашање САД-а, међутим, према УН-у, протоколу из Кјотоа и Римском трибуналу је веома јак контрааргумент.

323 Види Pogge, 1992, Лу, 2009.

дисперзији суверенитета, одлучивања и одговорности. Овај појам иначе долази из социјалног учења римокатоличке цркве, односно из папских енциклика. Уведен је крајем деветнаестог века да помогне у организацији хијерархије цркве. Одатле је преузет у политичку теорију хришћанске демократије, да би се прелио на систем организације ЕЕЗ, а затим и ЕУ. Његова суштина је садржана у препоруци да сваки ниво власти треба директно да одлучује о оним питањима која се директно односе на њега и само на њега. Конкретно, то би значило да локална самоуправа и регионална власт не треба да очекују да им држава решава комуналне проблеме, или да Европска комисија нема права да се меша у оне послове које државе нису пренеле на европски ниво. Овај корисни принцип у пракси је међутим предмет сталних контроверзи и спорова око ингеренција између држава и Комисије, а све више и између држава и њених подјединица (региона, *лендера*, статистичких региона, аутономних покрајина). У сваком случају, ови мислиоци се надају да би тај принцип могао да помогне и дисперзији суверенитета и државних надлежности, те њиховој равномерној расподели између свих ових нивоа, од светске власти до локалне самоуправе.

4. Унапређење и јачање већ постојећих међународних институција и њихово претварање у глобалне и светске (а не међународне). Многи од ових аутора су незадовољни понашањем и радом УН-а и доста се баве идејама о њиховој реформи уочавајући међутим колико је уопште проблематична сама идеја демократизације УН-а. Оданост левим идејама социјалне правде и приоритету борбе против сиромаштва чини их још скептичним према ММФ-у, Светској банци и посебно према СТО. Међутим, у недостатку других, ове институције узимају као заметке будуће мреже глобалних институција и залажу се за њихову реформу. Као добар аспект њиховог деловања истиче се надређеност државном суверенитету и могућност да се преко њих врши условљавање ауторитарних режима.

Занимљиво је да у зборнику нико не помиње НАТО, што је прилично уобичајена пракса међу овим мислиоцима. А НАТО је заправо најважнија од институција преко којих се у последње две деценије практиковало гажење суверенитета и глобално управљање. Та институција је преузимала „правду” у своје руке и улогу регионалног и глобалног полицајца кад год је могла, спроводећи хуманитарне интервенције и борбу против тероризма и без одобрења Савета безбедности. И док су рат против Србије сви једнодушно подржали, окупације Авганистана и Ирака су помутиле веру у америчке намере. Штавише, чини се да је подржана аргументација реалиста који тврде да су све

ове међународне институције заправо инструменти политике и интереса најјачих сила, а пре свега САД-а.³²⁴

5. Стварање нових глобалних институција и агенција при чему се посебан нагласак ставља на независне судске instance које би могле да одлучују о разним аспектима унутардржавних политика и да служе као инструменти глобалне демократизације. Томас Поге се посебно истиче таквим пројектима који би на пример одлучивали о томе да ли је нека држава довољно демократска да јој се дозволи да продаје своје ресурсе на светској пијаци. Резон ових мислилаца је подржан полувековним искуством рада судских instance у САД-у и праксом Европског суда правде. Ове недемократске институције су урадиле највише за ширење идеологије и система вредности до којих им је стало³²⁵ па стога траже да се таква пракса универзализује и подигне на светски ниво. Они су велики подржаваоци стварања *ad hoc* међународних кривичних трибунала какви су суд за бившу Југославију и суд за Руанду. Ови трибунали су такође обележени веома контроверзном праксом селективне правде и посебно се труде да дешавања у турбулентним регионима одвоје од „заслуга” великих западних сила и да њих ослободе било какве одговорности за распад земље и поједине злочине.³²⁶

6. Јачање глобалног цивилног друштва, стварање мреже невладиних институција најразличитијег типа које делују по одређеним питањима и стварају глобалну мрежу за демократизацију појединачних земаља и општу демократизацију света. Ово мора да обухвата све политички коректне организације као што су нво-и, омладинске и хуманитарне организације, феминистичке, еколошке, синдикати, фондације, удружења и покрети федералиста, паневропљана, подржавалаца рада УН-а итд.³²⁷ Посебно се подржавају транснационалне иницијативе и ради се на томе да се при свакој значајној регионалној и глобалној институцији направи саветодавни форум у коме ће представници цивилног друштва бити заступљени.

И овде, међутим, постоји друга страна медаље: евидентна употреба овог простора као инструмента за интересе великих

324 Неке депеше објављене у *Викиликсу* додатно су подриле веру у рад ових институција. Испоставило се да је и Римски трибунал као заправо једина нова релевантна институција основана у складу са овим идејама, постала инструмент под контролом САД-а иако сама Америка не признаје тај трибунал!

325 Види први есеј у овој књизи.

326 Док се бивши лидери зараћених страна хапсе и осуђују, некадашњи лидери великих сила су одбијали да се у Хагу појаве и као сведоци.

327 Један од бољих индикатора значаја ове мере је *легендарни* Фукујама. Након *Краја историје*, већ средином деведесетих овај аутор се окренуо заговарању приче о развоју цивилног друштва као најважнијем недостајућем сегменту за остварење његових претходних пројекција.

сила и корпорација. Најзанимљивији пример је фомирање, ширење и употреба Отпора за подривање власти у оним државама које постану проблем западним силама, док се Отпор некако не појављује у Саудијској Арабији нпр.

Правац аргументације који Волцер развија покушава да следи класичну либералну традицију наводног неповерења према централизованим ауторитетима, али и комунитаристичку бригу о плурализму култура, односно о значају специфичне културе и система вредности у једној интегрисаној заједници као основе на којој институције могу да функционишу.³²⁸ У сличном правцу ишао је немачки судија Дитер Грим кад је половином деведесетих у полемици са Хабермасом доказивао да не може бити европске демократије јер не постоји европски демос. Велики део либерала је усвојио ове увиде комунитариста, па је чак и поменути првосвештеник левих либерала у Европи Јирген Хабермас еволуирао од своје фикс идеје уставног патриотизма ка сложенијем односу демократије и посебне културе и наслеђа заједнице у којој демократија треба да функционише.

С друге стране, набој фундаментализма често се и даље осећа кад је у питању третирање нелибералних друштава. Један од најбољих примера је третман који је Ролсово *Право народа* доживело у овим круговима. Покушавајући да своју теорију правде развијану у *Политичком либерализму* и изграђену око идеје преклапајућег консензуса пренесе на глобални ниво, Ролс је прокушао да направи аранжман заснован на принципу *modus vivendi* и толеранције између либералнодемократских друштава и пристojних ауторитарних система. Иако је ставио низ ограда у погледу тога шта та друштва дефинише као пристojна, и иако чак није отписао ни хуманитарне интервенције у случају тешких повреда хуманитарног права, његова књига је доживела разорне фундаменталистички мотивисане критике из овог табора. Оптужен је зато што је одустао од просте екстраполације своје основне теорије на свет и што своју редистрибутивну схему не примењује на глобалном нивоу.

*

До сада смо износили основе ове нове нормативне квазилибералне теорије глобалног управљања, односно светске владавине. Погледајмо сада у кратким цртама како би изгледала на

³²⁸ Један од основних елемената критике у Нибуровом раду „Илузија светске државе” јесте истицање да не постоји одговарајућа светска органска заједница која би моралом и обичајношћу подржавала нове институционалне аранжмане на глобалном нивоу.

реализму заснована критика ових визија која се фокусира на практичне последице изнетих идеја.

Постоји ниво аргументације који се фокусира на проблем практичности и (не)применљивости ових теорија. Полази се од тезе да је консолидована држава са свим својим манама и даље најбољи и најпоузданији механизам како за заштиту индивидуалних права, тако и за задовољавање свих других основних потреба савремених људи. Стога се сматра да се уместо подривања њеног легитимитета треба окренути ка њеном јачању и оспособљавању да боље обавља своје традиционалне, али и нове функције.

Идеја светске владавине оправдава се иначе полазећи од обе стандардне либералне уговорне теорије. Реалисти много лакше излазе на крај са локовским варијантама³²⁹ које инвестирају просветитељску оптимистичку антропологију о добром човеку који се уз адекватне минималне институције сам непринудно развија у кооперацији са другима. Основни аргумент иде на побијање ове оптимистичке антропологије и инсистирање на чињеници да се људска природа не мења, те да је сукоб између људи и заједница неизбежна константа људске историје од које се мора полазити при развијању валидних теорија.

Постоји међутим и хобсовска линија оправдавања³³⁰ која управо и полази од антрополошког песимизма. Ова стратегија тврди да су глобализација и појава апсолутне претње у виду нуклеарног наоружања и глобалног отопљавања нови фактори који захтевају да се хобсовска линија аргументације прошири са нивоа држава на ниво света у виду глобалног управљања најважнијим изазовима и проблемима.

Реалистички напад на ову линију аргументација полази такође од неостваривости идеје (натерајте Кину, Русију и Иран да прихвате такве идеје!), али затим прелази на показивање фактичких последица селективног пропагирања и наметања глобалног управљања под окриљем западних земаља, односно онога што Мајкл Дојл зове *Мировна унија (Pacific Union)*. Суштински оквир се дефинише модификованим видом тезе Мартина Вигта да космополитизам у пракси води глобалној тиранији, која се простире тамо докле може.³³¹ У сваком случају, сви видови космополитске теорије и на њој засноване акције доживљавају се као уношење додатног хаоса у међународни поредак

329 Данило Золо узима Фолка као парадигматичан пример.

330 Золов пример је Норберто Бобио.

331 Види Wight, M, 1991. Хантингтон је у свом доприносу овој расправи, есеју *Нема излаза* то формулисао на следећи начин: „Надати се бенигном завршетку историје је људски. Очекивати да се то деси је нереално. Планирати да се то деси је катастрофално”. Huntington, 1989.

и као наставак, односно квазиуниверзалистички инструмент интересне политике моћи оних земаља које стоје иза пропагирања таквих теорија.

Модификовани облик ове тезе јесте напад из позиције одбране демократије какав у овом зборнику износи Ингеборг Маус. Резиме тог аргумента тврди да је основа Кантове либералне визије била демократска република у којој се самостално одлучује о сопственим проблемима, док ове теорије које траже космополитску демократију нужно иду ка суспендовању стварно постојећих демократских творевина. Чињеница демократског дефицита у ЕУ користи се као упозорење да би на нивоу светске власти тај дефицит постао још већи, односно да би политика постала у потпуности ствар бирократске елите на коју обични грађани ни на који начин не могу да утичу.

Но, разорнији правац критике је демонстрација стварних последица употребе ових теорија и демаскирање скривених интереса који стоје иза њих, а које идеалисти нерадо износе или напосто игноришу. У оквиру њега веома значајан сегмент је демонстрирање двојних стандарда којим се наводни универзализам показује као инструмент само једне стране, а да та страна обично финансијски подржава заговорнике универзализма. Навешћемо стога неколико примера друге стране медаље које идеалисти из овог или оног разлога не тематизују.

1. Управљање безбедношћу и опасности НАТО тоталитаризма. Као што смо видели, један од најважнијих аргумената за заговорнике светске власти јесте проблем безбедности. Суверена држава, каже аргумент, није више довољна да гарантује сигурност и универзална људска права. Штавише, она често крши основна права неких својих грађана дискриминишући их по разним основама. Стога је неопходно, легитимно и морално да цивилизоване државе чак и оружаном интервенишу како би обезбедиле универзално поштовање основних права. Интервенција на Космету се често наводи као пример таквог „безинтересног“ ангажовања НАТО алијансе, преседан за будућа ангажовања истих сила. Но, друга страна медаље показује да је НАТО наставио да се шири на исток и поред обећања Русији да се то неће десити, да су водеће земље НАТО-а наставиле да користе овај инструмент у разне високоинтересне сврхе као што су интервенција у Авганистану, окупација и пљачкање Ирака итд, затим да су њихови наступи у уској спрези са интересима највећих корпорација које такође држе највеће медије са којих стиже брутална пропаганда и искривљавање чињеница... Ширење космополитизма претвара се у инструмент америчке униполарности и унилатерализма.

2. Случај Светске здравствене организације. Ово је једна од тих глобалних агенција која је замишљена као скуп поузданих експерата који надгледају глобално здравље и имају посебна овлашћења и положај у случају великих пандемија чије ширење разумљиво брзо прелази преко граница суверених држава. У пракси је током последњих неколико година ово постала једна од најомраженијих и најозлоглашенијих агенција на свету. Она је фундаментално допринела стварању опште панике у свету у случајевима наводних пандемија птичјег, а затим и свињског грипа. Њихови експертски налази и њихови сарадници у локалним срединама направили су главни медијски пробој у креирању атмосфере хаоса и застрашивања људи и јавног мњења, што је водило ка куповини милиона вакцина. Тиме је причињена огромна штета буџетима држава, али је намакнут велики профит фармацеутским кућама које су по правилу лако налазиле начина да се одуже ланцу СЗО. Штета, међутим, није само материјална. Створена је глобална атмосфера неповерења у једну од институција које би по свом положају морале да буду апсолутно легитимне, неукалане и кредибилне.

3. Врло је слична, ако не и гора, ситуација са еколошком поамом. Оправдани страх светског становништва од губитка здраве животне средине и исцрпљивања обновљивих ресурса, претворен је у нову врсту моралне панике, неког облика еколошког тоталитаризма.³³² И овде се након цурења докумената показало да су независни експерти намерно лажирали податке како би из пропагандних разлога ширили панику од еколошке пропасти. Други научници доказују да је утицај глобалног загађења на повећање температуре занемарљив и да је реч о регуларним фазама у кретању Земље и Сунца. Чињеница је да се ова политички некоректна наука не може видети на мејнстрим медијима, потпуно стављеним у службу еколошке панике. Друга страна медаље је интензивно залагање неких радикалних кругова (укључујући и Хилари Клинтон), пре свега у САД-у, иако је та земља највећи загађивач и потрошач ресурса, за увођење глобалне регулације и управљање еколошком проблематиком. Најчешће помињани модел је такозвани *кеп енд трејд* систем где би свакој земљи била одређена дозвољена количина загађења, а за све преко тога морала би да плати казну или да откупи право на загађење од земље којој оно не треба. Иза овог се најчешће препознаје настојање да се сви светски ресурси ставе под директну контролу заинтересоваих америчких предатора. Бжежински и Олбрајтова су отворено говорили да ресурси Сибира и Далеког истока нису само руски и да морају да припадну читавом човечанству, као што је Клинтонова захтевала да

332 Види Ђурковић, 2009.

Амазон као светска плућа дође под контролу читавог света, што су Бразилци љубазно одбили.

4. Глобално грађанство и имиграциона политика. Ком-сполити потенцирају низ проблема на основу којих тврде да је класична политика држављанства (грађанства) уско повезана са сувереним правом државе да га дискриминативно додељује превазиђена и да процеси захтевају да се те класичне политике ревидирају у складу са захтевима регионалног и глобалног грађанства. Питања на која указују су статус апатрида, избеглица, илегалних имиграната те социјалне и економске имиграције у богатијим земљама. Овим се подрива сама суштина класичних држава и нација. Основно право сваке нације и државе увек је било да сама одређује кога и зашто жели да пусти у своју земљу и да му додели држављанство. Тиме се пре свега водило рачуна о очувању идентитета и економске (али у крајњој линији и политичке) стабилности. Друга страна медаље ових предлога је интерес корпорација које желе да добију јефтинију радну снагу и већу конкуренцију на тржишту рада, а због тог краткорочног интереса дугорочно подривају опстанак и стабилност држава.

5. Глобално цивилно друштво. Обавезни сегмент космополитских визија јесте сан о глобалном трећем сектору, мрежи невладиних организација и сличних грађанских организација које ће водити отворену глобалну расправу, креирати глобално јавно мњење и служити као нека врста инспирације и коректора настајућих глобалних политика. У последњих двадесетак година, заиста се види велика обнова наратије и праксе *цивилног сектора*. Међутим, овај сан о партиципацији и грађанству, посебно у новодемократизованим земљама претвара се у најгору ноћну мору. Случај Србије би био довољан да покаже како је мрежа невладиних организација коју је овде запад организовао и финансирао, а затим накачио на буџет, одиграла кључне улоге у окупацији државе и њеном систематском уништавању преко свих сектора (од образовања и одбране до здравства и верског живота). Србија је, нажалост, земља у којој су Американци развили модел ненасилног рушења власти које им не одговарају. Овде је створен Отпор чији је модел касније копиран у обојеним револуцијама у више десетина земаља, од Украјине и Малдива до земаља захваћених „арапским пролећем”. Отпор је ударна песница за обарање некооперативних режима и довођење „демократских” власти које заправо омогућују западним компанијама експлоатисање њихових тржишта и сировина и онај монструозни модел уништавања интегрисане домаће привреде познат као *aumcopsune (outsourcing)*.³³³

333 Уз Отпор постоје и други значајни примери као што су Лекари без граница (истакнути лидер Бернар Кушнер) који су током грађанског рата у

Но, кључна ствар коју западњаци реализују није стварање ове мреже за промовисање својих визија и пропаганде, већ то што се из тих сфера кадрови преливају у политику и бизнис па на крају добијемо општи галиматијас њихових људи и на власти и у економији и у трећем сектору. Формира се оно што су марксисти с правом назвали *компрадорска* елита. Дакле, обликује се читава локална елита која је потпуно лишена морала и осећаја припадности сопственој средини. Голи хедонизам и материјализам остају једини циљеви, а метод је прихватање статуса нижих места у глобалној хијерархији владајуће светске елите. Они дакле свесно прихватају систем вредности, навике, поп културу, манире, моду, сексуалне праксе па чак и исхрану која постаје универзална у намери да се поистовете са моделима које диктирају врхови глобалне пирамиде, а цена за тај повлашћени положај и лагодан живот је да у својој земљи спроводе све налоге окупатора, омогућују неограничено богаћење и све врсте субвенција страним компанијама чиме уништавају домаћу привреду и, с друге стране, држе незадовољни народ у покорности.³³⁴

*

Постоји још један корак који у овој анализи треба да се изведе. Класична слика међународних односа коју смо великим делом и овде користили, почивала је на интересима „великих земаља” као кључним играчима. Она је великим делом одговарала реалности у којој су и сиромашнији слојеви становништва богатих земаља остваривали нето приход и побољшање животног стандарда на конто ратова, колонизације, пљачки и осталих врста експлоатације коју су виши слојеви друштва организовали и спроводили над земљама трећег света неспособним да се од њих одбране. Данас је та слика у најмању руку проблематична. Чини се да виши слојеви у најбогатијим земљама све чешће спроводе исте методе и над великим делом свог становништва. Ако у САД-у скоро педесет милиона људи живи од хране коју добија на тачкице, ако је на десетине милиона људи тамо остало без станова и кућа које су деценијама отплаћивали, ако је огроман

БИХ служили и као обавештајна и као транспортна логистика за запад и муслимане. Муслимани су иначе добро научили тај модел, па су у последњих двадесетак година почели да праве своје мреже невладиних организација најразличитијег типа које су посебно активне у немуслиманским земљама. Под окриљем хуманитарних организација, верских школа и спортских организација често се обављају парамилитарне и обавештајне делатности.

334 На овоме посебно инсистира Питер Гауен у Gowan, P, 2000. Ова анализа детаљно показује како домаћи играчи штите права страних компанија насупрот права домаћих привредних субјеката и радника.

број њих увезан у односе дужничког ропства према банкама, и ако су све те државе дубоко задужене а јавне финансије су им у страховитом нeredу, делује плаузибилније да се и војна и обавештајна моћ тих држава посматра пре у функцији интереса поменутих врхова глобалне пирамиде, а мање у контексту интереса „држава”.³³⁵ Наиме, у складу са идеологијом иза које стоје и коју подржавају финансијски, медијски, системом образовања и на сваки други начин, ови глобални предатори су себе глобализовали, направили своју глобалну мрежу управљача која се као полип издигла изнад остатка света да би своје цевчице равномерно распоредила по читавом крвотоку света и онда систематски исисавала све врсте животних сокова.

Чињеница је да је свет пун корпорација чије су финансијска снага, обрт и буџет већи од адекватних одлика великог броја земаља. Има корпорација које су тешке више десетина па и стотина милијарди евра. Оне имају своје приватне обавештајне структуре, своје обезбеђење, праве мале паравојске, своје тајне фондове за корупцију и куповину политичара, као и бесконачно много начина да реализују своје интересе. Има корпорација које делују у више од стотину земаља, па тиме постаје јасно ко и зашто промовише дискурс глобализације, универзализације и космополитизма.³³⁶ Ове корпорације су преко својих власника и челних људи повезане са најмоћнијим невладиним, а заправо надвладиним организацијама на свету, ексклузивним клубовима као што су Билдерберг група, Трилатерална комисија и разне друге тајне и полутајне организације. Добијамо парадокс да на врху светске пирамиде срећемо нетранспарентне, неизабране, ултраауторитарне организације које крше сва могућа правила укључујући и уставе земаља из којих долазе, а у исто време су главни финансијери и промотери глобалне, космополитске демократије и свих оних космополитских идеала о светском управљању које смо до сада представљали.³³⁷

335 Филиповић, 2008.

336 Или шта рећи о корпорацијама као што је *Бехтел* који у свом врху, менаџменту и саветодавним телима обухвата и бивше председнике САД-а и некадашње руководеће људе ЦИА.

337 У свим мејнстрим студијама о светском управљању (какав је и Бабићев и Бојанићев зборник) по правилу недостаје ова конспиролошка димензија и тематизација рада Билдерберга, Трилатерале, слободног зидарства итд, иако је она евидентно једна од пресудних, ако не и најважнија за разумевање имплементације глобалног управљања и концентрације моћи на врховима светске пирамиде која није нимало демократска и транспарентна. Нећете срести чак ни обичне чињенице као што је она да је зграда УН-а подигнута на приватном земљишту породице Рокфелер која га је додирала у те сврхе. Тек недавно се код мејнстрим издавача као што је Ратлиц појавила прва студија која се бави феноменом Билдерберга, из перспективе функционисања транснационалне елите. Види Richardson, N, Kakabadse,

Због нетранспарентности њиховог рада овде се из теорије међународних односа прелази на класичну теорију моћи, и оно што се назива конспирологија у најширем виду, као изучавање сваког облика нетранспарентног практиковања моћи.

Озбиљни конспиролози, као што знамо, наводе изградњу светске владавине као један од постулата деловања ових тајновитих организација, објашњавајући то како интересом актера, тако и разним езотеријским принципима. Један од основних методолошких постулата конспирологије је тврдња да глобални управљачи због обједињеног монопола над финансијским токовима (ФЕД, банке), медијима, политичарима и корпорацијама могу сами да изазивају кризе да би сваку од њих по правилу користили као оправдање за даље увођење регулативе над животима појединаца и за иницирање свих облика глобалног управљања. Наравно, тамо где могу и докле се пружа доминација њихових пипака.

Ако је трилатерала симбол простора над којим се овај полип пружа, онда је јасно да су Русија, Кина и неке друге силе ван његове (директне) доминације. Овај полип који претендује да буде светска влада у сенци, има несумњиво фундаменталистичке претензије. Међутим, видљиво је да је пракса интервенција била могућа у Југославији 1999, у Авганистану и Ираку као и 2011. у Либији. У свим тим случајевима Русија и Кина се нису озбиљније супротставиле овим намерама јер су сматрале да им интереси нису фундаментално угрожени. С друге стране постоје случајеви где су врло јасно стале у одбрану потенцијалних жртава, пре свега због заштите својих интереса. Такав је случај стављање вета на резолуцију о Зимбабвеу и истовремено спречавање резолуције и интервенције у Сирији.

У сваком случају, оно што је за нас занимљиво јесу врло јасно уочљиви блиски односи између главних интелектуалних јунака ове нарације о глобалном управљању, који су често и практично ангажовани у разним комисијама, саветима, *тинк тенковима* и сл, и финансијера њиховог рада што су најчешће управо фондације повезане са највећим корпорацијама чији су власници и оснивачи у исто време и водећи чланови поменутих ексклузивних клубова, а чији је циљ глобално управљање у сопственом интересу.

А, Kakabadse, N, (2011), *Bilderberg People: elite power and consensus in world affairs*, Routledge.

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамов, С, (2000), *Opus dei: Нови крсташки поход Ватикана*, Ветерник, Нови Сад
- Арбатов, А, (1999), *Безопасность: российский выбор*, ЭПИцентр, Москва
- Alexandrova-Arbatova, N, (1997), „The Balkans test for Russia”, у Vladimir Baranovsky, *Russia and Europe: The emerging security agenda*, Oxford University Press, 403 - 423.
- Archibugi, D, Held, D, (yp.), (1995), *Cosmopolitan Democracy: an Agenda for a New World Order*, Polity Press.
- Archibugi, D, (2004), „Cosmopolitan Democracy and its Critics: A Review”, *European Journal of International Relations*, vol. 10(3), 437–473.
- Бабић, Ј, Бојанић, П, (yp.), (2009), *Светска власт*, Службени гласник, Београд
- Babić, J, Bojanić, P, (yp.), (2010), *World Governance: Do We Need It, Is It Possible, What (Could It) All Mean?*, Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing
- Бабурин, С, (2009), *Свет империја: територија, државе и светски поредак*, Пресинг, Београд
- Bardi, N, (2000), „Cleavages in Cross-Border Magyar Minority Politics, 1989–1998”, *Regio*, год. 23, бр. 1, стр. 3–36.
- Banchoff, T, (2004), *Value Conflict and US–EU Relations: The Case of Unilateralism*, ACES Working Paper Series, June.
- Ben, S, I, (1967), „Power”, у *The Encyclopedia of Philosophy*, vol. 6, The Macmillan Company & the Free Press, New York.
- Берк, Е, (2001), *Размишљања о Француској револуцији*, Филип Вишњић, Београд
- Богетић, Д, (2012), *Југословенско-амерички односи 1961–1971*, ИСИ, Београд
- Bork, R, (2003), *Coercing Virtue: The Worldwide rule of Judges*, American Enterprise Institute Press, Washington.
- Bork, R, (ed.) (2005), *A Country I Do not Recognize: A Legal Assault On American Values*, Hoover Institution Press, Stanford.
- Breuss, F, (2004), „WTO Dispute Settlement: four EU–US Mini Trade Wars – A rejoinder”, у *Journal of Industry, Competition and Trade*, vol. 4, no. 4, December.

- Brooks, S, G, и Wohlforth, W, C, (2005), „International Relations theory and the Casse against Unilateralism”, у *Perspectives on Politics*, vol. 3/3, September.
- Butler, E, (2007), „Hungary and the European Union: The political implications of societal security promotion”, у *Europe-Asia Studies*, vol. 59/7, стр. 1115–1144.
- Вент, А, (2009), „Зашто је светска држава неизбежна?”, у Јован Бабић, Петар Бојанић, (ур.) *Светска власт*, Службени гласник, Београд
- Вујачић, И, (2007), „Либерализам и политичке странке у Србији”, у Зоран Лутовац, (ур.), *Идеологија и политичке странке у Србији*, ИДН, ФПН и ФЕС, Београд, стр. 155–173.
- Вујић, В, (2011) „Брисел против Будимпеште”, *Печат*, 24.02.
- Вујић, В, (2010), „Орбан против Брисела”, *Печат*, 10.09.
- Вуковић, М, (2004), „American Foreign Policy at the Crossroads – between Idealism and Realism, informal and formal Empire, Unilateralism and Multilateralism”, у *Међународни проблеми*, vol. LVI, бр. 1, Београд.
- Вуковић, Н, (2007), *Логика империје*, Конрас, Београд
- Вуковић, Н, (2011), *Цивилизацијске основе савремене руске геополитичке мисли*, докторска дисертација одбрањена на Универзитету у Београду
- Вукомановић, Д, (2011), *Идеологија политичких партија у Србији и Црној Гори крајем XXI века*, ИПС, Београд
- Гајић, А, (2011), *Духовне основе светске кризе*, Конрас, Београд
- Гајић, А, (2012), *Идеја светске државе*, Правни факултет, Београд
- Ginsburgh, A, Noury, A, (2005), „Cultural voting: The Eurovision Song Contest”, *CORE Discussion Paper No. 2005/6*, фебруар.
- Гоати, В, (ур.), (2002) *Партијска сцена Србије после 5. октобра 2000*, ИДН, ФЕС, Београд
- Гоати, В, (2004), *Партије и партијски систем у Србији*, ОГИ, Ниш
- Гоати, В. (2006), *Партијске борбе у Србији у постоктобарском раздобљу*, ИДН, ФЕС, Београд
- Goodman, E, (1953), „The Soviet Union and World Government”, *Journal of Politics*, 15, May, стр. 231–253.
- Gowan, P, (2000), *The New Liberal Cosmopolitanism*, IWM Working Paper, No. 2, Vienna
- Гускова, Е, (2005), *Спољна политика Русије на Балкану у савременим условима*, <http://www.guskova.ru/lat?doc=w/present/2005-02-15,26/02/2012>
- Gyurczany, F, (2006), „Balaton Speech”, контроверзни други део говора на http://en.wikipedia.org/wiki/Ferenc_Gyurcs%C3%A1ny%27s_speech_in_Balaton%C5%91sz%C3%B6d_in_May_2006; оригинална верзија <http://nol.hu/archivum/archiv-417593>
- Gramsci, A, (2007), *Quaderni dal carcere*, Einaudi editore
- Dorrien, G, (2004), „Benevolent global Hegemony”, *Logos*, 3.2, Spring.

- Дугин, А (2004), *Основи геополитике*, том 1, Екопрес, Зрењанин
- Дугин, А (2010), „Од Србије и Срба више ништа не зависи”, *Печат*, 19.08, Београд
- Duncan, F, (2006), „A Decade of Christian Democratic Decline: The Dilemmas of CDU, OVP and CDA in the 1990s”, *Government and Opposition*, vol. 41, No. 4, стр. 469–490
- Duverger, M, (1976), *Les partis politiques*, Librairie Armand Colin, Paris
- Душанић, Ј, (2007), *Washington Consensus*, Нова Европа, Београд
- Душанић, Ј, (2008), *Бећарска економија*, Београдска пословна школа, Београд
- Букановић, Д, (ур.), (2008), *Савремени међународни изазови: глобална и регионална перспектива*, ИМПП, Београд
- Ђурић, В, (2008), *Путинизам*, ИПС, Београд
- Ђурђевић, Р, (1997), *Продор јудео-масонерије у Римокатоличку цркву*, ИХТУС, Београд
- Ђурковић, М, (2005), *Капитализам, либерализам и држава*, Филип Вишњић, Београд
- Djurkovic, M, (2005), *Political Parties in Serbia: Source of Political Instability*, CSRC, Defence Academy of UK, London
- Djurkovic, M, (2006), *Political parties in Serbia: Source of political instability*, London, 2006. [www.da.mod.uk/colleges/arag/document-listings/balkan/06\(45\)AW.pdf](http://www.da.mod.uk/colleges/arag/document-listings/balkan/06(45)AW.pdf).
- Ђурковић, М, (2006), *Политичка мисао Џона Стјуарта Мила*, Службени гласник, Београд
- Ђурковић, М, (2007), *Конзервативизам и конзервативне странке*, Службени гласник, Београд
- Ђурковић, М, (2007б), „Народњаштво у политичким странкама Србије”, у Зоран Лутовац, (ур.), *Идеологија и политичке странке у Србији*, ИДН, ФПН и ФЕС, Београд, 2007
- Ђурковић, М, (2008), „Нови амерички унилатерализам”, *Међународни проблеми*, 2–3, ИМПП, Београд, стр. 226–257.
- Ђурковић, (2008), „Русија и откривање меке моћи”, у *Национални интерес*, 1–3, Београд, стр. 25–53.
- Ђурковић, М, (2009), „Еколошки тоталитаризам”, *Политика*, 26.09.
- EPP, (1992), *Basic programme*, IXth EPP Congress, Athens, November
- Ikenberry, J, (2003), „Is American Multilateralism in Decline?”, *Perspectives on Politics*, vol. 1/3, стр. 533–545.
- Ikenberry, J, (2004), „The End of the Neoconservative moment”, *Survival*, vol. 46/1, Spring
- Ivarsflaten, E, (2008), „What Unites Right-Wing Populists in Western Europe? Re-examining grievance mobilization models in seven successful cases”, *Comparative Political Studies*, 41(1), стр. 3–23.

- Јанковић, С, (2008), „Основе за ослањање на Русију у спољној политици Србије”, у: *Савремени међународни изазови: глобална и регионална перспектива*, др Драган Ђукановић (ур.), Институт за међународну политику и привреду, Београд, стр. 345–364.
- Јовановић, М, (2010), „У сенци гаса и политике: културни и духовни контакти, везе и сарадња Србије и Русије”, у Петровић, Ж, (ур.), *Односи Русије и Србије на почетку XXI века*, ISAC Fond, Београд, стр. 183 - 192.
- Јовић, Д, (2003), *Југославија, држава која је одумрла*, Реч, Београд
- Johnson, C, (2008), *America's Empire of Bases*, <http://www.commondreams.org/view/04/0115-08.htm>
- Kaiser, W, Wahnout, H, (ur.), (2004), *Political Catholicism in Europe 1918–45*, Routledge, London
- Кандељ, П, (1999), „Руски интереси на Балкану: митови и реалност”, у Курјак, Ј, (ур.), *Руска политика на Балкану*, ИМПП, Београд, стр. 70–78.
- Караганов, С, (ур.), (2007), „*Мир вокруг России: 2017. Контуры недалекого будущего*”, Москва 2007. www.karaganov.ru, *The World around Russia 2017, An Outlook for the Midterm Future*, Council on Foreign and Defense Policy, the State University – Higher School of Economics, and RIO-Center, Moscow 2007, http://www.globalaffairs.ru/docs/2017_eng_reader.pdf, 12/02/2012.
- Кејжан, Р, (2003), *О рају и моћи*, Чаробна књига, Београд
- Kenez, P, (1985), *The Birth of Propaganda State*, Cambridge University Press
- Кинзер, С, (2004), *Сви шахови људи*, Самиздат Б92, Београд
- Kirchheimer, O, (1990), „The Catch-all Party”, у Mair, P, (ed.) *The West European Party System*, Oxford University Press, 1990.
- Клингеман, Х. Д, (1996), „Процес настајања компетитивних партијских система у источној Европи”, у Васовић, В, (ур.), *Посткомунизам и власт*, ФПН, Београд
- Кљакић, Љ, (2007), *Космополис: оглед о целини света и управљању светским пословима*, на страници <http://www.scribd.com/doc/32579294/Ljubomir-Kljaki%C4%87-KOSMOPOLIS-OGLED-O-CELINI-SVETA-I-UPRAVLJANJU-SVETSKIM-POSLOVIMA>
- Кнежевић, М, (2009), *Србија и Русија*, ИПС, Београд
- Кокер, К, (2006), *Сумрак запада*, Досије, Београд
- Комшић, Ј, (2002), „Програмска еволуција партија”, у Владимир Гоати, *Партијска сцена Србије после 5. октобра*, ФЕС, ИДН, Београд
- Комшић, Ј, Пантић, Д, Славујевић, З, (2003), *Основне линије партијских подела*, ИДН, ФЕС, Београд
- Копола, Ф, (1990), *Кум 3*, филм
- Korosenyi, A, (1999), *Government and Politics in Hungary*, Central European University Press, Budapest
- Korosenyi, A, Toth, Cs, Torok, G, (2009), *The Hungarian Political System*, Hungarian Center for Democracy Studies Foundation, Budapest

- Krauthammer, C, (1990), „Unipolar Moment”, у *Foreign Affairs*, vol. 70/1
- Krauthammer, C, (2002), „Unipolar Moment revisited”, у *National Interest*, Winter
- Krauthammer, C, (2004), *Democratic Realism*, American Enterprise Institute
- Kristol, W, Kagan, R, (2004), „National Interest and Global Responsibility”, у Irwin Stelzer, (ed.), *The Neocon Reader*, Grove Press, New York
- Курјак, Ј, (ур.), (1999), *Руска политика на Балкану*, ИМПП, Београд
- Lijphart, A, (1990), „Dimensions of ideology in european party systems”, у Peter Mair (ed), *West European Party System*, Oxford University Press
- Liu, H, (2006), „US Unilateralism, Nonproliferation and Unilateral Proliferation”, Global Research, 29.08, www.globalresearch.ca/index.php?context=va&aid=3089 14/07/2008.
- Лу, К, (2009), „Светска влада”, у Јован Бабић, Петар Бојанић, (ур.), *Светска власт*, Службени гласник, Београд, стр. 81–105.
- Лутовац, З, (ур.), (2005), *Политичке странке у Србији*, ИДН, ФЕС, Београд
- Лутовац, З, (ур.), (2006) *Демократија у политичким странкама Србије*, ИДН, ФЕС, Београд
- Лутовац, З, (ур.), (2007), *Идеологија и политичке странке у Србији*, ИДН, ФПН и ФЕС, Београд
- Манетовић, Е, (2008), „Бжежинског у помоћ”, *Политика*, 18.07.
- Медведев, Р, (2006), *Путин: повратак Русије*, Новости
- Мијатовић, Б, (1998), „Приватизација у Србији: пут ка демократији?”, у Самарџић, С, Накарада, Р, Ковачевић, Ђ, (ур.), *Лавиринти кризе*, ИЕС, Београд
- Милосављевић, М, (2005), „Финансирање политичких странака у Србији из јавних извора”, у Лутовац, З, (ур.), *Политичке странке у Србији*, ИДН, ФЕС, Београд, 2005.
- Милошевић, З, (2006), *Путинова ера*, ИПС, Београд,
- Милошевић, З, (2009), „Руска спољна политика и Србија”, у *Национални интерес*, вол. 5, бр. 1-2, стр. 123-130.
- Миршајмер, Ц, (2009), *Трагедија политике великих сила*, Удружење за студије САД у Србији, Београд
- Мојсиловић, М, (2005), „Друштвени положај као чинилац изборног опредељења бирача”, у Лутовац, З, (ур.), *Политичке странке у Србији*, ИДН, ФЕС, Београд, 2005.
- McMeekin, S (2003), *The Red Millionaire*, Yale University Press, New Haven & London.
- Nye, J, (1990), *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*, New York, Basic books
- Нај, Ц, (2004), *Парадокс америчке моћи*, БМГ, Београд
- Нај, Ц, (2006), *Како разумевати међународне односе*, Стубови културе, Београд

- Nye, J, (2004), *Soft Power*, Foreign Affairs
- Нарочницаја, Н, (1997), „Балкан и поствизантијски простор у центру духовног и геополитичког супарништва на прагу XXI века”, у *Југословенски историјски часопис*, бр. 1, стр. 179–195.
- Нарочницаја, Н, (2007), *Русский мир*, Алетејя
- Нарочница, Н, (2008), *Русија и Руси у светској историји*, Српска књижевна задруга, Београд
- Нарочницаја, Н, (2008), (ур.) *Оранжевые сети от Белграда до Бишкека*, Фонд стратегической культуры
- Niebuhr, R, (1949), „The Illusion of World Government”, *Foreign Affairs*, vol. 27, No. 3 April, стр. 379–388
- Новичић, Ж, (2009), *Неорелизам Кенета Волца: анализа структуралне теорије међународних односа*, ИМПП, Београд
- Oliker, O, (2008), *Soft Power, Hard Power and Counterinsurgency*, RAND, фебруар
- Oga, T, „From Take-Over to Make-Over: Realists Rebellion against Iraq War”, www.allacademic.com/meta/p179600_index.html 10/07/2008.
- Orban, V, „The role and consequences of religion in former communist countries”, у *European View*, Volume 6, Number 1, 103–109, DOI: 10.1007/s12290-007-0003-9
- Orban, V, (2011), „The Year of European Renewal”, у *Hungarian Review*, vol. II, No 1.
- О' Саливен, Н, (2008), *Конзервативизам*, Центар за конзервативне студије, Укронија, Београд
- Павић, А, (2010), „Тачка на напредњаке”, <http://www.vidovdan.org/component/content/article/37-politika/5068-2010-12-09-19-24-27>
- Petrov, N, (2005), „From Menaged Democracy to Sovereign Democracy: Putin's regime evolution in 2005”, *PONARS Policy Memo*, 396, децембар
- Петровић, Д, (2007), *Русија на почетку 21. века*, Прометеј, Нови Сад, ИПС, Београд
- Петровић, Ж, (ур.), (2010), *Односи Русије и Србије на почетку XXI века*, ISAC Fond, Београд
- Примаков, Ј, (2010), *Свет без Русије? Чему води политичка кратковидост*, Службени гласник и Факултет безбедности, Београд.
- Pogge, T, (1992), „Cosmopolitanism and sovereignty”, *Ethics*, vol. 103, No. 1, October, стр. 48–75.
- Podhoretz, N, (2000), *Ex-Friends*, Encounter Books
- Podhoretz, N, (2004), „World War IV: How it Started, What it means and Why We have to win”, *Commentary*, September
- Политковска, А, (2008), *Путинова Русија*, Пешчаник, Београд
- Поповић, П, (2008), „Кречење наранџастог”, *НИН*, 29.05, стр. 75, 76.
- Popescu, N, (2006), *Russia's Soft Power Ambitions*, CEPS Policy Brief, No. 115.
- Прибићевић, О, (1997), *Власт и опозиција у Србији*, Радио Б92, Београд

- Програмски идентитети социјалдемократских партија, (2005), ФЕС, Београд
- Quinn, A, (2006), „The Deal”, ISA Conference, San Diego, March
- Путин, В, (2011), „Новый интеграционный проект для Евразии - будущее, которое рождается сегодня”, *Известия*, 03.10.
- Путин, В, (2012), „Россия и меняющийся мир”, *Московские новости*, 27.02.
- Рокаи, П, Бере, З, Пал, Т, Касаш, А, (2002), *Историја Мађара*, Клио, Београд
- Ролс, (2003), *Право народа*, Александрија прес, НСПМ, Београд
- Романенко, С, (1999), „Распад Југославије и политичка елита Русије”, у Курјак, Ј, (ур.), *Руска политика на Балкану*, ИМПП, Београд, стр. 101 - 115.
- Сартори, Г, (2002), *Странке и страначки системи*, Политичка култура, Загреб
- Simon, G, Jr., (2010), „Factors and Problems of Economic Growth in Hungary, Russia and Serbia”, *Međunarodni problemi*, No. 2, str. 195–238, Београд
- Симић, Д, (1999), *Поредок света*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд
- Симић, Д, (2009), *Светска политика*, ФПН, Београд
- Славујевић, З, (2002), „Социјална утемељеност политичких странака пре и после избора 2000”, у Гоати, В, (ур.) *Партијска сцена Србије после 5. октобра 2000*, ИДН, ФЕС, Београд, 2002.
- Славујевић, З, (2006), „Промене социјалне утемељености и социјалне структуре релевантних политичких странака у Србији првих година XXI века”, у Лутовац, З, (ур.), *Демократија у политичким странкама Србије*, ИДН, ФЕС, Београд
- Smith, G, (1989), „Core persistence: Change and 'people's party'”, *West European Politics*, vol 12, no. 4.
- Stelzer, I, (2004), „Neoconservatives and their Critics: Introduction”, у Irwin Stelzer, (ed.), *The Neocon Reader*, Grove Press, New York
- Стојиљковић, З, (2005), „Структура, модели и пракса унутарпартијских односа”, у Лутовац, З, (ур.), *Политичке странке у Србији*, ИДН, ФЕС, Београд, 2005.
- Стојиљковић, З, (2006), *Партијски систем Србије*, Службени гласник, Београд
- Stonor Saunders, F, (1999), *Who paid the Piper*, Granta Books, London.
- Scott-Smith, G, (2001), *The Politics of Apolitical Culture: The Congress for Cultural Freedom, the CIA and Post-War American Hegemony*, Routledge
- Scruton, R, (2003), „Why I became a conservative”, *The New Criterion*, February

- Schmitt, C, (1996), *Roman Catholicism and Political Form*, Greenwood Press
- Суботић, М, (2004), *Пут Русије: евроазијско становиште*, Плато, Београд
- Суботић, М, (2007), *Солжењицин, анђео историје*, Логос, Београд
- Tajni arhivi grofa Ciana 1936–1942*, (1952), Zora, Zagreb
- Tamir, Y, (2000), „Who’s Afraid of the Global State?“, у *Nationalism and Internationalism in the Post-Cold War Era*, Kjell Goldmann, Ulf Hannerz, and Charles Westin (ур.), Routledge, стр. 216–243.
- Taylor, P, (2003), *Munitions of the Mind*, Manchester University Press
- Troude, G, (2011), „La retour de la Russie sur la scène balkanique“, у *Géostratégiques*, n°31 • 2e trimestre, стр. 203–221.
- Fabbrini, S, (2004), „Layers of anti-Americanism: Americanization, American Unilateralism and anti-Americanism in European Perspective“, *European Journal of American Culture*, vol 23/2
- Филимоновић, М, (2010), *Спољна политика Руске федерације*, Инфинитас, Београд
- Филиповић, Д, (2008), *Анатомија глобалистичког смрада*, Принт-медиа, Београд
- Fogarty, M, (1957), *Christian Democracy in Western Europe 1820 - 1953*, University of Notre Dame Press, Indiana
- Freda, G, (2010), *La Rivolta di Ungheria*, блог, 24.07. <http://blogghete.blog.dada.net/archivi/2010-07>, прегледано 23.04.2011.
- Fukuyama, F, (2004), „Neoconservative Moment“, *National Interest*, Winter
- Hagger, N, (2010), *The World Government: A Blueprint for a Universal World State*, O Books 21.
- Harvey, F P, (2002), *Globalims, Terrorism and Proliferation*, авруст, http://www.dfait-maeci.gc.ca/arms/isrop/research/harvey_2002/menu-en.asp 27/06/2008.
- Hill, F, (2006), *Moscow Discovers Soft Power*, Brookings Institution, www.brookings.edu/articles/2006/10russia_hill.aspx
- Хобс, Т, (1961), *Левујатан*, Култура, Београд
- Holmes, S, (1997), „What Russia teaches now: how weak states threaten freedom“, *The American Prospect*, July
- Хофбауер, Х, (2004), *Проширење ЕУ на исток: од drang nach osten до периферије ЕУ интеграције*, Филип Вишњић, Београд
- Höffe, O, (2010), „A Subsidiary and Federal World Republic: Remarks on Democracy in the Age of Globalization“, у Babić, J, Bojanić, P, (ур.), *World Governance: Do We Need It, Is It Possible, What (Could It) All Mean?*, Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing
- Худелист, Д, (2008), „Како је Госпа срушила СФРЈ“, *НИН*, 25.09.
- „Hungary’s strongest leader targets the media“, *Washington Post*, editorial, 19.07.2010.

- Huntington, S, (1989), „No Exit – The Errors of Endism”, *The National Interest*, no. 17, Fall, стр. 3–11.
- Carter, R, C, (2003), „Leadership at Risk: The Perils of Unilateralism”, *Political Science and Politics*, vol. 36/1, January
- Conesa, P, Lepick, O, (2002), „Threats to Disarmament and International Security”, *Le Monde Diplomatique*, July
- Constantini, C, (2006), „The ‘timeless present’: At the roots of Europe’s identity”, *German Law Journal*, vol. 7, No. 2, 93–100.
- Cooper, R, (2002), „The New Liberal Imperialism”, *Guardian*, 07.04.
- Црњански, М, (1989), *Политички списи*, приредио Зоран Аврамовић, Сфаирос, Београд
- Шмале, В, (2003), *Историја европске идеје*, Клио, Београд
- Walzer, M, (2010), „Governing the Globe: What is the Best We Can Do?”, у Babić, J, Bojanić, P, (ур.), *World Governance: Do We Need It, Is It Possible, What (Could It) All Mean?*, Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing
- Waltz, K, (1999), „Globalization and Governance”, *Political Science and Politics*, vol. 32, No.4, 693–700.
- Wendt, A, (2003), „Why a world state is inevitable”, *European Journal of International Relations*, vol. 9, no. 4, стр. 491–542.
- Wight, M, (1991), „The Three Traditions of International Theory”, *International Theory: The Three Traditions*, Leicester: Leicester University Press
- Willetts, D, (2003), *Conservatism and Christian Democracy*, www.davidwilletts.org.uk/ccoarticle.jsp?type=speech§ionID=2&objectID=81937
- Wilson, S, J, (1990), приказ књиге Epstein, Irene R. *Gyula Szekfű: A Study in the Political Basis of Hungarian Historiography*, Garland Publishing, Inc., New York and London, 1987, *Hungarian Studies*, 6, No. 1, стр. 106–107.
- Yasmann, V, (2007), *Soft Power Foundations of Putin’s Russia*, RFE, 09, www.globalsecurity.org.11.
- Zolo, D, (2004), *Cosmopolis: La prospettiva del governo mondiale*, Feltrinelli, Milano

Документа

www.cesid.org, НВО ЦЕСИД
www.transparentnost.org.rs, НВО Транспарентност Србија
www.dss.rs, Демократска странка Србије
www.ds.rs, Демократска странка
www.srpskaradikalnastranka.org.rs, Српска радикална странка
www.g17plus.rs, Г17 +

www.spo.rs, Српски покрет обнове

Закон о политичким организацијама, *Службени гласник РС*, бр. 37/90, 30/92, 53/93, 67/93, 48/94

Закон о избору народних посланика, *Службени гласник РС*, бр. 35/2000

Закон о изменама и допунама Закона о избору народних посланика, *Службени гласник РС*, бр. 18/2004

Закон о локалним изборима, *Службени гласник РС*, бр. 33/2002, 37/2002, 42/2002, 33/2004

Закон о финансирању политичких странака, *Службени гласник РС*, бр. 72/2003

Закон о спречавању сукоба интереса при вршењу јавних функција, *Службени гласник РС*, бр. 43/2004

Одлука Уставног суда РС ИУ 197/02, *Службени гласник РС*, бр. 57/2003

Оснивачка декларација ДСС-а, 1992.

Програм и статут ДСС-а, 1992.

Програм и статут ДСС-а, 1994.

Програмска декларација ДСС-а, 1998.

Програмска платформа ДСС-а, 2001.

ДСС: основна начела за нови Устав Републике Србије, јануар 2002.

Декларација ДСС-а, 08. јул 2002.

Статут ДСС-а, 2003.

Предлог програма ДСС-а, септембар 2007.

Политичка и програмска начела Нове Србије, 2005.

Статут Нове Србије, 2005.

Споразум о међусобној сарадњи НС-а и ДНС-а, 2007.

Споразум о међусобној сарадњи НС-а и СНС-а, 2007.

Програм Демократске странке Србије, <http://www.dss.org.rs/pages/program.php>

Демократска странка Србије, *Наш пут – начела за будућност Србије*, http://www.dss.org.rs/view_file.php?file_id=248

Економски савет ДСС-а, *Локални програми развоја*, <http://www.ekonomskisavetdss.com/sr/lokalni-programi-razvoja>

Економски савет ДСС-а, *Европа има алтернативу*, <http://www.ekonomskisavetdss.com/sr/govori-analize-komentari-analize-tema/466-2010-09-24-12-34-54>

Српска напредна странка, *О нама*, <http://www.srpskanaprednastranka.org/%D1%81%D1%80/2010-06-05-00-10-55.html>

Српска напредна странка, *Нова Србија, Покрет снага Србије, Покрет социјалиста, Споразум о сарадњи*, <http://www.srpskanaprednastranka.org/images/pdf/Sporazum.pdf>

Српски покрет обнове, *Језгро десне Србије*, http://www.spo.org.rs/file/jezgrodesnesrbije_web.pdf

Српски покрет обнове, *Програмска декларација о децентрализацији власти у Србији*, <http://www.spo.rs/file/decent.htm>

Програм Г17+, <http://www.g17plus.rs/v2/images/stories/dokumenti/program-g17-plus.pdf>

The National Security Strategy of the United States of America, www.whitehouse.gov/nss.html, 14/07/2008.

„The Foreign Policy Concept of the Russian Federation”, Approved by the President of the Russian Federation V. V. Putin 28.02.2000, www.fas.org/nuke/guide/russia/doctrine/econcept.htm 01/03/2012.

„The Foreign Policy Concept of the Russian Federation”, Approved by the President of the Russian Federation Dmitry A. Medvedev 12.07.2008, <http://archive.kremlin.ru/eng/text/docs/2008/07/204750.shtml>. 01.03. 2012.

МИД России, *Внешнеполитическая и дипломатическая деятельность Российской федерации в 2010 году, Обзор мид России*, 2011, http://www.mid.ru/brp_4.nsf/0/5837bbe2727d8c3dc32576e9003ad888_25/01/2012

Position Paper on the Draft Hungarian Constitution, (2011), необјављен документ којим је мађарска влада представљала предлог уставних измена. Прегледано априла 2011.

Програмски документи ЛДП-а, http://www.ldap.rs/o_nama/program.978.html/

СР - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

329

323(497.11)

327

ЂУРКОВИЋ, Миша, 1971-

Идеологија, партије и међународни односи : огледи
о политици / Миша Ђурковић. - Београд : Институт за
политичке студије, 2012 (Београд : Eseloge). - 261 стр. ; 24 cm

Тираж 300. - Напомене и библиографске референце уз текст.
- Библиографија: стр. 251-261.

ISBN 978-86-7419-255-9

а) Политичке партије б) Међународни односи с) Србија -
Политичке прилике

COBISS.SR-ID 194662924